

A hírszerzés története az ókortól napjainkig

Szerkesztette:
BODA JÓZSEF
REGÉNYI KUND

Dialog Campus

A HÍRSZERZÉS TÖRTÉNETE AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Vákát oldal

A HÍRSZERZÉS TÖRTÉNETE AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Szerkesztette
Boda József és Regényi Kund

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés”
című projekt keretében jelent meg.

Szerzők

Boda József

Dávid Ferenc

Dezső Tamás

Hahner Péter

Kertész István

Kovács Zoltán András

Regényi Kund

Szakmai lektor

Kovács Zoltán András

© A szerzők, 2019

© A szerkesztők, 2019

© Dialóg Campus Kiadó, 2019

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

Adalékok az információszerzés történetéhez (<i>Kovács Zoltán András</i>)	9
Bevezetés	9
A hírszerzéstörténet alaptézisei	9
A hírszerzéstörténet korszakolásának dilemmái	11
A hírszerzés taktikai és stratégiai szintjei az információszerzés történetében	13
I. fejezetInformációszerzés az ókorban (<i>Dezső Tamás – Kertész István</i>)	15
Történelmi bevezetés (<i>Kertész István</i>)	15
Mezopotámia – Asszíria katonai felderítése (<i>Dezső Tamás</i>)	18
Felderítés a görög városállamokban és a hellenisztikus korban (<i>Kertész István</i>)	22
Felderítés és információszerzés a Római Birodalomban (<i>Kertész István</i>)	28
A fejezethez felhasznált és ajánlott szakirodalom	33
II. fejezetKözépkor – A klasszikus hírszerzés hajnala (<i>Boda József – Regényi Kund</i>)	35
Bevezetés – A középkori információszerzés társadalmi közege (<i>Regényi Kund</i>)	35
A titkos felderítés intézményrendszere a Bizánci Birodalomban (<i>Regényi Kund</i>)	39
A bizánci információszerzés rendszere	40
Diplomácia és hírszerzés	42
Ipari kémkedés és titokvédelem a középkorban – A selyem és a görögtűz példáján	42
A pápaság és a titkos információgyűjtés – Az Egyházi Állam követői (<i>Regényi Kund</i>)	43
Szerzetesrendek: hittérítők, felderítők és a propaganda eszközei	45
Az új kor felé: titkos felderítés az angol–francia háborúk során (<i>Regényi Kund</i>)	47
A titkos információgyűjtés fejlődésének ázsiai útja(<i>Boda József – Regényi Kund</i>)	49
Vu Csao: az elhárítás előképe (<i>Boda József</i>)	49
A Mongol Birodalom hírszerzése (<i>Regényi Kund</i>)	50
Velence, a titkos felderítés középkori mintaállama (<i>Regényi Kund</i>)	52
A fejezethez felhasznált és ajánlott szakirodalom	54
III. fejezetHírszerző és biztonsági szolgálatok az újkorban (<i>Boda József – Hahner Péter</i>)	55
Történelmi bevezetés (<i>Hahner Péter</i>)	55
A katonai célú információszerzés az újkorban (<i>Hahner Péter</i>)	57
A klasszikus (diplomáciai fedésű) hírszerzés gyökerei (<i>Hahner Péter</i>)	59
A velencei hírszerző és biztonsági szolgálat (<i>Hahner Péter</i>)	66
Az újkori angol hírszerző és biztonsági szolgálatok (<i>Hahner Péter</i>)	68

Franciaország hírszerző és biztonsági szolgálatai a régi rend idején (<i>Hahner Péter</i>)	71
Francia biztonsági és hírszerző tevékenység 1789 után (<i>Hahner Péter</i>)	76
Oroszország cári titkosszolgálata (<i>Hahner Péter – Boda József</i>)	81
Az Amerikai Egyesült Államok hírszerző és biztonsági szolgálatainak gyökerei (<i>Hahner Péter</i>)	86
A Habsburg Birodalom hírszerzése (<i>Boda József</i>)	90
A kezdetek – a Habsburgok titkosszolgálata 1867-ig	90
A birodalom titkosrendőrsége – az elhárítás gyökerei	93
Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai hírszerző és kémelhárító szolgálata	96
Technikai felderítés az Osztrák–Magyar Monarchiában	98
Az információszerezés rendvédelmi és külügyi (polgári) területei a Monarchiában	100
Információszerezés Magyarországon az Árpádoktól az újkorig (<i>Boda József</i>)	102
A kezdetek – Az Árpádoktól a Habsburgokig	102
Hírszerzés a magyar forradalom és szabadságharc szolgálatában (1848–1849)	106
A fejezethez felhasznált és ajánlott szakirodalom	108
IV. fejezet A hírszerző és biztonsági szolgálatok fejlődése a második világháború végéig (<i>Boda József – Regényi Kund</i>)	111
Bevezetés (<i>Regényi Kund</i>)	111
Az Osztrák–Magyar Monarchia hírszerzése az első világháborúban (<i>Boda József</i>)	112
Önálló magyar hírszerzés és elhárítás (1918–1945) (<i>Boda József – Regényi Kund</i>)	116
A katonai hírszerzés és elhárítás a két világháború között (<i>Boda József</i>)	116
A M. Kir. Belügyminisztérium államrendészeti szervei (<i>Regényi Kund</i>)	120
A politikai rendészeti osztály	122
A csendőrség nyomozati szerve	123
Állambiztonsági Rendészet	124
A Nemzeti Számonkérés szervezete	126
Államvédelmi Központ	128
A nagyhatalmak hírszerző rendszerének fejlődése a második világháború végéig (<i>Boda József – Regényi Kund</i>)	129
Németország titkosszolgálatai (<i>Regényi Kund</i>)	129
A német katonai hírszerzés (Abwehr)	129
Titkos Államrendőrség (Gestapo)	131
Az SS szervezetéből kifejlődő biztonsági szolgálatok (SD, RSHA)	132
Az Egyesült Államok nemzetbiztonsági rendszerének gyökerei (<i>Regényi Kund</i>)	134
Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI)	134
A CIA elődszervezete: OSS	135
Szovjetunió (<i>Boda József</i>)	136

Nagy-Britannia titkosszolgálatai (<i>Regényi Kund</i>)	138
A fejezethez felhasznált és ajánlott szakirodalom	141
V. fejezet Titkosszolgálatok a hidegháború időszakában (<i>Boda József – Dávid Ferenc – Regényi Kund</i>)	145
Titkosszolgálatok és titkosszolgálati együttműködés a szocialista tömbben (<i>Boda József</i>)	145
A Szovjetunió állambiztonsági szervei (1945–1990)	146
A Csehszlovák Szocialista Köztársaság	153
Lengyelország	154
Német Demokratikus Köztársaság	155
Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság	156
Román Népköztársaság	156
Állambiztonság Magyarországon 1945–1990 (<i>Dávid Ferenc</i>)	158
A PRO-tól az ÁVO-ig	158
Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH)	160
A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége	161
Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) országainak titkosszolgálatai (<i>Boda József – Regényi Kund</i>)	164
Az Egyesült Államok nemzetbiztonsági közössége (<i>Regényi Kund</i>)	164
A brit titkosszolgálatok a hidegháború éveiben (<i>Regényi Kund</i>)	168
Az NSZK nemzetbiztonsági szolgálatai (<i>Regényi Kund</i>)	170
A francia és olasz nemzetbiztonsági szolgálatok áttekintése (<i>Boda József</i>)	174
Egyes el nem kötelezett országok titkosszolgálatai (<i>Boda József</i>)	175
Algéria titkosszolgálatai	175
Egyiptomi titkosszolgálatok	176
India nemzetbiztonsági szolgálatai	177
Izrael hírszerző és biztonsági szolgálatai	178
Kitekintés – egyes nemzetbiztonsági rendszerek napjainkban (<i>Regényi Kund</i>)	179
Az USA nemzetbiztonsági rendszere, a terrorizmus és a technológia hatásai	179
A magyar nemzetbiztonsági szolgálatok fejlődése	181
A fejezethez felhasznált és ajánlott szakirodalom	183
Melléklet A magyar titkosszolgálatok történetének híres és hírhedt alakjai (<i>Regényi Kund</i>)	187
Bibliográfia	

Vákát oldal

Adalékok az információszerzés történetéhez

Kovács Zoltán András

Bevezetés

Egy, az emberiség titkos információszerzésének (avagy a „kémkedésnek”) a történetéről szóló egyetemi jegyzetnek különös jelentősége van. Nemcsak azért, mert egy ilyen kötet nélkülözhetetlen korunk rendvédelmi (azon belül a polgári nemzetbiztonsági) felsőoktatásában, hanem azért is, mert magyar nyelven a témáról utoljára 1936-ban jelent meg összefoglaló, a nagyközönség számára (is) elérhető, átfogó történeti feldolgozás (PILCH Jenő [1936]: *A hírszerzés és kémkedés története I–III*. Budapest, Franklin-Társulat). Az azóta eltelt közel 80 év során – alkalmazkodva a történelmi és technikai kihívásokhoz – a titkosszolgálatok jelentős fejlődésen mentek keresztül.

Jelen kötetnek azonban nem az az elsődleges célja, hogy részletekbe menően, a tudományos teljességre törekvően bemutassa a hírszerzés és a hírszerző szolgálatok történetét, hanem az, hogy vázolja azokat a fontosabb történeti mozzanatokat, amelyek elvezettek korunk (nemzet)biztonsági intézményrendszerének kialakulásához. Azaz elsősorban szemléletmódot kíván képviselni, s nem a történések részletekbe menő ismertetése a cél, hiszen azt a történészek javarészt megtették, mint azt a kötet reprezentatív szakirodalom-jegyzéke is mutatja. A szakma leendő formálójaként fontos, hogy a jegyzet elsődleges felhasználóinak – azaz a rendvédelmi és nemzetbiztonsági hallgatónak – átfogó képük legyen a titkos információgyűjtés fejlődéséről, ismerjék a történelem jó és rossz példáit egyaránt.

A jegyzetben foglalt, mintegy 4000 év történelmét bemutató ismeretanyag értelmezéséhez azonban szükséges, hogy előljáróban összefoglaljuk: mit is értünk hírszerzéstörténet alatt, ezen belül mit jelentett maga az információ az egyes történeti korokban, mikortól beszélhetünk szervezett információszerzésről, és a folyamat végén hogyan következett be mindezen tevékenység intézményesülése, amelynek eredményeképpen, végső soron létrejöttek a különböző hírszerzési feladatokra szakosodott titkosszolgálatok.

A hírszerzéstörténet alaptézisei

A kiindulópontot az a közhely adja, miszerint – más ősi mesterségekkel együtt, vagy éppen azokkal átfedésben – a „kémkedés” egyidős az emberi civilizációval. E „bölcsséget” továbbgondolva nyilvánvalóvá válik, hogy a hírszerző szakma alaptézise gyakorlatilag örök: az információ helyzeti (katonai, politikai és/vagy gazdasági) előnyt jelent(ett) az egyén, a közösség, majd a szervezet és az állam döntéshozói számára. Leegyszerűsítve: a megfelelő információk – majd az azok alapján hozott helyes döntések – csatákat döntöttek el, országok, birodalmak felemelkedéséhez és/vagy bukásához vezettek. Éppen ezért az információszerzés történetében a legfontosabb állandó elemet az a szakmai alapvetés jelenti,

amely szerint – napjainkban és évezredekkel ezelőtt egyaránt – az információk birtoklása „versenyelőnyt” jelent a folyamatok formálói (a döntéshozók) számára, és ezért megszerzésükre állandó igény mutatkozik.

Minden más tényező azonban – különösen az alkalmazott eszközök és módszerek – az emberiség (társadalmi és technológiai) fejlődésével párhuzamosan folyamatos fejlődésen, átalakuláson ment keresztül. Itt mindjárt érdemes egy, a hírszerzéstörténet egészét végigkísérő folyamatot megemlíteni. Jelesül azt, hogy az emberiség fejlődésének előrehaladtával a döntéseket támogató, titkos információszerzés tartalmi elemei (azaz a hír-igény összetevői) folyamatosan szűkebbé váltak. Míg az ókorban egy-egy idegen (vagy akár a saját) civilizáció kultúrája, területének terepviszonya, határai, adottságai jelentették az értékes információt, addig a későbbi korokban már egyre konkrétabb információk megszerzése került a hírszerzési tevékenység középpontjába, hiszen az emberiség tudáskészlete (a társadalom, a tudományok fejlődésével) folyamatosan bővült.

Napjainkra a tömegtájékoztatás (azon belül az internet) fejlődése által oda jutott a civilizáció, hogy azok az információk, amelyek például a hidegháború éveiben vagy az azt megelőző korokban csak titkos adatszerzéssel voltak megszerezhetők, mára szinte bárki által elérhetővé váltak. Mindezzel jelentősen leszűkült (vagy fogalmazzunk úgy, konkretizálódott), illetve átalakult az a terület, amelynek megismeréséhez valóban titkosszolgálati eszközöket kell alkalmazni. Elég csak arra gondolni, hogy a hírszerzési információk felhasználói (azaz a döntéshozók) maguk is az információs társadalomban élnek, ők (illetve a stábjuk) is jelentős haszonélvezői (mi több, formálói) a tömegtájékoztatás fejlődésének. Egyszerűbben fogalmazva: ahogy mindenki, a döntési szintek is használják a Google-t.

A hírszerzés történetében a legfontosabb állandó elemet nem is az információ (és annak összetevői), hanem maga az ember jelenti. Amely nemcsak mint az információszerzés legősibb eszközeként van jelen, hanem sokkal inkább közegként, hiszen az emberek alkotta társadalmak adják azt a területet, amelynek ismerete nélkül nem lehet eredményes információszerzést folytatni. Mindez egy hírszerzéstörténeti jegyzet esetében azt (is) jelenti, hogy az egyes történelmi korok megfelelő ismerete nélkül a folyamatok aligha értelmezhetők. Ezért is törekedtek a kötetben a szerzők arra, hogy a leírtak megértéséhez szükséges mögöttes ismereteket átadják, még akkor is, ha ezáltal a tanulmányok helyenként köz-, illetve politikatörténeti munkának tűnnek.

Visszatérve a „közeg” ismeretének fontosságára, a célterület (azaz például az adott közösség) ismerete a nemzetbiztonsági szakma eredményességét a mai napig meghatározza. Nem lehet helyes értékelést levonni anélkül, hogy ne ismernénk azt a kultúrát, társadalmat, amelyre az információ vonatkozik. És mindez a virtuális térre is igaz: nem lehet eredményes internetes kutatómunkát folytatni anélkül, hogy ne ismernénk a különböző fórumok, chat-szobák, zárt közösségek belső szabályait. A szakma ma is a nemzetbiztonsági elemzés egyik jellegzetes hibájaként tartja számon azt, ha a szakember a saját kulturális beágyazottságát vetíti ki egy-egy információ értékelése során (ezt hívják „tükrözésnek”).

Ismét visszautalva egy korábbi – az emberi tényező fontosságáról szóló – gondolatra, ha a „kémkedést” tekintjük a legősibb mesterségnek (az elsőbbségről szüntelen vita zajlik a „másik” ősi mesterséggel), akkor azon belül a legrégebb és egyben máig legértékesebb titkosszolgálati eszköz maga az ember. A humán források – szakmai elnevezése koronként változott: kém, ügynök, besúgó, hírszerző szakközeg stb., aktuálisan a HUMINT kifejezés

terjedt el – primer szerepe és alkalmazása áthatja a titkos információgyűjtés történetét, számos epizódját a történelmi emlékezet áruhálok formájában jegyezte fel.

A humán források alkalmazása mind a mai napig a titkosszolgálati munka alapját képezi. Ennek egyik oka az, hogy az események formálása és a szükséges információk célzott megszerzése elsősorban humán források által lehetséges. Ha más nem, a saját környezetében otthonosan mozgó forrás fel tudja tenni azokat a kérdéseket, amelyek a kapcsolattartó hírszerző számára fontosak, rá tudja venni a körülötte lévőket egyes cselekmények végrehajtására, amire a történelem során fejlődő technikai eszközök (levéllenőrzés, rádiófelderítés, lehallgatás, drónok stb.) – egyelőre – nem képesek.

Mindezt jól példázza az, ami az elmúlt évtized terrorellenes küzdelme terén lezajlott. Egyes titkosszolgálatok a humán információszerzési képességek rovására erőteljes technikai (a kommunikációs rendszerek teljes ellenőrzésére törekvő) fejlesztéseket hajtottak végre, párhuzamosan az egyén ellenőrzéséhez szükséges, az alapjogokat korlátozó jogosítványok bővítésével. Mindez önmagában – mint azt a későbbi terrorcselekmények igazolták – nem bizonyult elégségesnek, így az emberi tényező (a maga kettősségével: kapcsolat és kapcsolattartó) továbbra is a hírszerzési tevékenység alapvető kelléke marad.

A hírszerzés történetének értelmezése kapcsán érdemes egy mögöttes tényezőre is felhívni a figyelmet. Mégpedig arra, hogy a titkos információgyűjtésre szakosodott szervezetek eredményességét jelentős mértékben meghatározza mindenkori viszonya azzal a politikai hatalommal, amelynek érdekében végzi a tevékenységét. Nem lehet hatékony egy szolgálat, ha nem rendelkezik megfelelő ismeretekkel a politikai döntéshozók szándékairól („vakon repül”), vagy éppen nem tudja értékes információit megfelelően közvetíteni a döntési szintek számára. (A kötetben mindkettőre fogunk találni példákat.) A végrehajtó hatalom és a titkosszolgálat interakciója ezért döntően közrejátszik egy-egy ország titkos információgyűjtésének hatékonyságában.

A hírszerzéstörténet korszakolásának dilemmái

A hírszerzés története kapcsán mindjárt felmerül az alapkérdés: honnan kezdődik az emberiség *titkos* információgyűjtése. Ha tágan értelmezzük, az ellenséges haderők titokban történő meglesése, a társadalmakat vezető grémium belső intrikáinak kifürkészése mind a (titkos) információgyűjtés kezdeteit jelentik, s mivel erre már a társadalmi fejlődés kezdeti szintjein is megvolt az igény, a hírszerzés története valóban egyidős az emberiséggel.

A jelen kötet azonban az intézményesült (titkos) információgyűjtés történetét kívánja bemutatni, amelynek kezdetei legfeljebb az ókorig vezethetők vissza, ténylegesen pedig legkorábban a középkortól említhetünk titkos információgyűjtésre szakosodott, állandóan működő szervezeteket. Mindennek oka, hogy a titkos információgyűjtés – mai fogalmaink szerinti – hírszerzéssé fejlődésének vannak bizonyos technikai/társadalmi fejlődési feltételei.

Ezek a(z) (alap)feltételek: 1. az írás feltalálása és elterjedése, 2. a hatékony közigazgatás működése, valamint 3. a nyilvántartások (az ókorban: levéltárak) kiépülése. Az írás mint feltétel talán nem szorul magyarázatra, hiszen anélkül nem lehetséges az információk dokumentálása és az adatok mobilizálása (megosztása, továbbítása, hitelesítése). Nem lévén ugyanakkor még állandó hadszervezet, a hírszerzés intézményes, klasszikus gyökerei nem a harcmezőkön keresendők, hanem a közigazgatásban.

Hatékony információszerezés azokban a civilizációkban jött létre, ahol maga a közigazgatás is fejlett szinten működött, s – az írásbeliségen túl – a végrehajtó hatalomban helyet kaphattak olyan közigazgatási szereplők, akik egyúttal a (titkos) adatszerzés irányításáért is feleltek. Az információk hosszabb távú tárolásának, elemzésének és értelmezésének hiánya kizárja, hogy a hírszerzés bármiféle szervezett jelleget öltjön, ezért a folyamatban kulcsjelentősége van a levéltárak (ókori) megjelenésének. A szervezett információszerezés alapját jelenti az a képesség, hogy a már rendelkezésre álló információk feltárhatók, rendszerezettek, elemezhetőek legyenek.

A hírszerzés szervezetté válásának folyamatában meghatározó elem, hogy a titkos-szolgálati tevékenység – mint elkülönült állami funkció – legkorábban a 17. században jelent meg, azt megelőzően, egy-egy hosszabb-rövidebb időszakot leszámítva a mai fogalmaink szerinti hírszerzés *ad hoc* tevékenységként zajlott. Arról azonban, hogy az állandó, intézményesült titkos információgyűjtés mikor és melyik országban jelent meg először, a mai napig megoszlanak a vélemények. Vannak, akik a Velencei Köztársaság diplomatait említik, míg mások a Bourbonok „fekete kabinetjének” időszakát, megint mások a Habsburgok titkos levelezőhálózatát tartják a modern titkosszolgálatok kialakulása első állomásának.

Nem kívánunk ebben egyöntetűen állást foglalni, de mindhárom említett intézményben közös, hogy a háttérben egy központi, állandó szerv rendszerezte az információkat, amelyre a titkos információszerezés rendszere egyáltalán felépülhetett. Azaz a fejlődés következő fázisát az jelentette, hogy az egyes államok – az adott kor szintjén – állandó, az adminisztráció egyéb ágaitól elkülönült hírszerző szervezeteket kezdtek létrehozni.

Más – szigorúbb – történelmi szemléletben a titkosszolgálatok csak a 19. század második felében jelentek meg. Ez a megközelítés elsősorban azon alapul, hogy a mai titkosszolgálatok történelmi gyökerei legfeljebb az első világháború előtti idősakra vezethetők vissza, addig sem a technikai, sem a társadalmi feltételek nem voltak adottak ahhoz, hogy állandó, titkos információgyűjtésre szakosodott szervezetek épüljenek ki. Emellett szól az az érvelés is, hogy a 19. század előtti titkos információgyűjtés értelmezése – mi titkos, és mi nem, mi tartozott a titok fogalomkörébe a megelőző korokban – a mai kor embere számára komoly nehézségekbe ütközik.

Bármely időpontot is tekintjük az önálló titkosszolgálati szervezetek kezdetének, tény, hogy az intézményesülés következő fázisát a szakosodás jelentette, amely viszont legkorábban az első világháború megelőző időszakban következett be. Nagy-Britanniában ekkor vált el egymástól a hírszerzés (MI6) és az elhárítás (MI5). A szigetországot leszámítva az elhárítás a második világháború végéig inkább (nyílt) rendőrségi nyomozati feladatokat, mintsem titkos információgyűjtést jelentett, amelyben a realizálás egybeesett az észleléssel, az információk döntően egymásra épülő nyílt intézkedésekből (letartóztatásokból és tanúvallomásokból) származtak.

A köznyelv ezeket a szervezeteket nevezi „titkosrendőrségnek”, míg a szakmai nyelvben inkább politikai rendőrségként vannak jelen. Mindkét elnevezés hűen tükrözi valóságos funkciójukat, hiszen – mint a represszió eszközei – a belső elhárítási feladatokat ellátó szervezetek elsődleges feladata a *status quo* megőrzése, azaz a fennálló társadalmi rend fenntartása, a regnáló politikai erő hatalomban tartása volt. Azaz feladatuk a rendszer belső ellenségeinek feltárására irányult.

Az elhárítási feladatok „titkosszolgálativá válása” (ami részint a nyomozati jogkör elvesztését, részint a politikai ideológiáktól való eltávolodást jelentette) először csak a nyugati

típusú fejlődési modellekben, a második világháború utáni időszakban történt meg, ahogyan az a folyamat is, amelyben – párhuzamosan a fejlődő intézményi specializációval – a titkosszolgálatok fokozatosan elváltak katonai és rendőri gyökereiktől. (Kelet-Európában – s így Magyarországon is – mindez a rendszerváltás után ment végbe, alapul véve a nemzetbiztonsági rendszerek fejlődésének nyugati mintáit.)

Indokolt megjegyezni, hogy Magyarországon a „titkosszolgálat” kifejezés egy alkalmalmmal sem jelent meg az egyébként ilyen tevékenységet végző szervezetek történetében. Sem a rájuk vonatkozó szabályozásokban, szakanyagokban, sem pedig a szakmai nyelvben nem találkozunk ezzel a kifejezéssel. Ehelyett a szakzsargonban 1945-ig a hírszerzés és a kémelhárítás kifejezés dominált, a belső elhárítást – a dualizmus korára visszavezethető politikai rendészet (detektív) mellett – (1942-től) államvédelmi, államrendészeti kifejezéssel illették. A hidegháború alatt az államvédelem elnevezés dominált, amelyben egyébként megjelent az önálló politikai hírszerzés is (miközben a katonai hírszerzés önállósága is megmaradt), majd a rendszerváltás után honosodott meg a nemzetbiztonsági szolgálat elnevezés.

A titkosszolgálatok szakosodása a hidegháború időszakában tovább fejlődött, és a hagyományos hírszerző és elhárító szervek mellett megjelentek az önálló technikai adatgyűjtésre szakosodott szolgálatok, mint például a brit GCHQ 1946-ban, vagy az amerikai NSA 1952-ben. (Magyarországon a hasonló feladatokat ellátó Nemzetbiztonsági Szakszolgálat 1996-ban jött létre.)

A specializációs folyamat – a transznacionális kihívások kezelése, valamint az elérhető adattömegek rendszerezése miatt – mára ott tart, hogy további titkosszolgálati szervezet-típusok jöttek létre, amelyek közül a legismertebbek az úgynevezett fúziós központok. Rendeltetésük elsősorban a nemzeti (titkosszolgálati) adatvagyon koncentrációja, az alapján a koordináció támogatása, a döntéshozók megfelelő, a teljes nemzeti adatkészleten alapuló tájékoztatása. Fúziós központok elsősorban az angolszász struktúrákban működnek hatékonyan, érzékeltetve azt, hogy a nyugati típusú fejlődésben meghatározó a hírigény-hírszerzés-elemzés-tájékoztatás (más szóval az úgynevezett hírszerző ciklus) együttes értelmezése.

A hírszerzés taktikai és stratégiai szintjei az információszerzés történetében

A hírszerzés történetéről szóló kötetben több alkalommal szó esik az információszerzés taktikai és stratégiai szintjeiről. Szűken értelmezve a taktikai hírszerzés alapvetően a katonai felderítés fogalmkörébe sorolható, amelyben a cél az ellenséges erők, csapatmozgások azonosítása. A klasszikussá vált hadművészeti munka, Clausewitz *A háborúról* című műve alapján a (taktikai) felderítés célja a csaták megnyeréséhez szükséges információk szerzése, míg a stratégiai felderítési adatok megszerzése a háborúk megnyeréséhez szükségesek.

Mindebből az látható, hogy a hírszerzéstörténet katonai megközelítésében a titkos információgyűjtés gyökerei a hadszíntéri felderítésben keresendők, amelyben kisebb-nagyobb, gyorsan mozgó egységek (könnyűgyalogság, könnyűlovasság) kifürkészték az ellenséges csapatmozgásokat, majd az általuk észlelteket jelentették a hadvezérnek, aki az alapján a harc megvívásának mikéntjére vonatkozó (taktikai) döntés(ek)e)t hozott. Ebben a szemléletben a stratégiai – azaz (katona)politikai – információszerzés csak később fejlődött ki.

A stratégiai-taktikai hírszerzés fogalompárjának modern értelmezése ennél azonban összetettebb. Egyfelől a történetírók elsősorban az egyes politikai folyamatokat, katonai konfliktusokat jegyezték fel, ezért a közigazgatásról, illetve a (titkos) információszerzés hétköznapi világáról minimális ismereteink maradtak fenn. Másrészt a katonai felderítés – legkésőbb az állandó hadseregek felállításáig – alkalmi tevékenység volt, alkalmi katonai alakulatok részvételével, amelyek tagjai életük jelentős részét nem a harcmezőkön, hanem a földeken töltötték.

Ez alól kivételt a Római (illetve kezdeti időszakában a Bizánci) Birodalom jelentett, a maga hivatásos hadseregével és fejlett közigazgatásával, hogy aztán e vívmányai évszázadokra eltűnjenek a történelem süllyesztőjében. Amikor pedig – legkésőbb az újkorban – az állandó hadseregek ismét terjedni kezdtek, egyszerre jelent meg az igény a stratégiai és taktikai hírszerzésre.

Összegezve, a korszerűbb szemléletben a stratégiai és a taktikai hírszerzés egymást kiegészítő, egymásra épülő válfajai a titkos információgyűjtésnek, ezért fejlődésük is párhuzamosan zajlott. (Más kérdés, hogy a régebbi korokból fennmaradt források nem teszik lehetővé e folyamat részletes bemutatását.) Egymásra épülésüket jól példázzák a 19. század végén létrejövő haderőnemi katonai hírszerzési szervezetek, amelyek nyilvántartásaiban egyaránt megtalálhatók voltak az ellenérdekelt ország hadseregfejlesztési, katonapolitikai tervei (stratégiai szint), valamint az egyes alakulatok hadrendjei (taktikai szint). Az első világháborúban azután a hadszíntéri felderítés adatai kerültek előtérbe, amelyeket a központi hírszerző szervhez továbbítva elemeztek.

Jelenkori megközelítésben a titkosszolgálatok stratégiai és taktikai információszerzését alapvetően a döntési szintek különítik el egymástól. Míg előbbi esetében az információk felhasználója a politikai vezetés (amely úgynevezett hírigényekkel határozza meg a hírszerzési irányokat), addig a taktikai információk a belső szakmai döntéseket támogatják (például hozzájárulnak egy-egy nyomozás eredményességéhez). Jelen kötet elsősorban a stratégiai (politikai) hírszerzés fejlődésének bemutatására vállalkozott, a taktikai mozzanatok említésére csak a szükséges mértékben kerül sor.

I. fejezet

Információszerzés az ókorban

Dezső Tamás – Kertész István

Történelmi bevezetés

(Kertész István)

Első feladat az ókor mint történelmi korszak időkeretének meghatározása. Előre kell bocsátani, hogy a történelmi korszakok határainak megállapítása önkényes kiválasztás alapján történt, és ma már sok vitára ad okot. Sok esetben az eddig korszakhatárnak tartott esemény valódi történelmi jelentősége kérdőjeleződik meg. Ez kiváltképp érvényes az ókort lezáró évszám vonatkozásában. Abban nagyjából egyetértés alakult ki a tudományban, hogy mit kell az ókor kezdetének tekinteni. A többség úgy véli, hogy *az írás megjelenése Mezopotámiában és Egyiptomban Kr. e. 3000 körül* volt az az esemény, amelytől az ókor kezdetét számíthatjuk, esetleg számításba lehet venni egy 1000 évvel ezt megelőző időpontot, amikor Mezopotámiában és Egyiptomban befejeződött az élelmiszer-termelésnek a neolitikumhoz (újkőkor) kötődő forradalma, és kialakultak a városias települések. Az ókor végét a *római császárkor befejeződéséhez*, vagyis a *Római Birodalom megszűnéséhez* szokták kötni.

A Római Birodalom megszűnését leggyakrabban a Kr. u. 476-os esztendőre teszik, amikor a germán származású zsoldosvezér, Odoaker megdöntötte az utolsó nyugatrómai császár, Romulus Augustulus uralmát. A hazai történettanításban ez az évszám nyert polgárjogot, ám jó tudni, hogy számos megfontolandó kifogás merült fel ellene. Romulus Augustulus ugyanis nem volt legitimnek tekinthető uralkodó, az egyetlen törvényes nyugatrómai császár, Iulius Nepos pedig még 480-ig élt, igaz, dalmáciai száműzetésben. Így maga a 476-os év nem volt meghatározó jelentőségű. A Nyugatrómai Birodalom felbomlása már jóval korábban megkezdődött, ugyanakkor a keletrómai császárok továbbra is jogot formáltak az egykori teljes birodalomra kiterjedő hatalom gyakorlására.

Természetesen magának a birodalomnak a két részre szakadása Kr. u. 395-ben is olyan esemény volt, amely egyes történészek szerint lezárta a császárkor történetét. Ők tehát az ókor végét is hajlamosak voltak az előbbinél korábbra tenni. Ugyanilyen fontosságot tulajdonítottak néhányan a Kr. u. 375-ös esztendőnek, amikor a hunok feltűntek a Volgánál, és ennek hatására jelentősen felgyorsult a birodalom bomlása. Van azután olyan szélsőséges vélemény is, hogy a császárság és ezzel együtt a birodalom végleg csak 1453-ban bukott meg, amikor a törökök elfoglalták Konstantinápolyt. E nézet elfogadása esetén persze le kellene mondani arról, hogy a római állam felbomlását tekintsük az ókor záróeseményének.

Újabban egyre többen vallják azt, hogy a Kr. u. 527-től 565-ig uralkodó keletrómai császár, Iustinianus uralmának végével kell zárni a római császárság történetét. Ő volt ugyanis az utolsó olyan uralkodó, aki még viszonylag reális eséllyel törekedett a birodalom egykori egész területének politikai egységbe kovácsolására. Sikertült meghódítania Dalmácia, Itália, Szicília, Szardínia, Korzika, a mai Dél-Spanyolország és Észak-Afrika területét, ám a perzsák, avarok és szlávok támadásai miatt ezeket nem tudta huzamosabb ideig megtartani. Halála után birodalma rohamosan zsugorodni kezdett, néhány évtizeddel később pedig a Kr. u. 635-től kialakuló arab-muszlim nagyhatalom megkezdte az ősi keletrómai területek bekebelezését is. A Keletrómai Birodalom a Kr. u. 7. sz. első felében átváltozott a lokális jelentőségű bizánci állammá. Ehhez a véleményhez csatlakozva a Római Birodalom megszűnését és ezzel az ókor időszakának végét a Kr. u. 550/600-as évekre datáljuk, és a hírszerzés történetét is eddig fogjuk nyomon kísérni. Az 1936-ban megjelent és ma már klasszikusnak tekinthető háromkötetes, *A hírszerzés és kémkedés története* című könyvében Pilch Jenő helyesen állította a következőket:

„Manapság a katonai kémkedésben különválasztjuk a felderítést s a vele járó híradást a voltaképpeni kémkedéstől. Az előbbi kisebb-nagyobb katonai osztagok végzik, szükség esetén a harctól se riadva vissza; az utóbbi ellenben rejtve fellépő és dolgozó, a fegyveres erő kötelékébe legtöbbször nem is tartozó egyének dolga. Azonban az ókor történetében ez a két azonos célú működés annyira egymásba fonódik, hogy nem is lehet őket egymástól elkülöníteni. Ezért a következő összeállításban is abból az alaptételből kell kiindulnunk, hogy az ókorban a kémkedés és a felderítés tulajdonképpen egyet jelent [...]” (PILCH 1936, I. 3.)

A *felderítés* vagy *hírszerzés* szervezett formában csak a római császárkor idején valósult meg, amikor a császári adminisztráció felismerte a kisebb-nagyobb rendszerességgel összegyűjtött információk taktikai és stratégiai jelentőségét. Egészen addig a görög-római világot alkalmilag megszervezett hírszerző akciók vagy esetlegesen magánszemélyektől nyert adatok látták el a katonai cselekvést támogató információval.

Korunk kiváló hadtörténeti és hadelméleti szakírója, John Keegan a hadvezér öt alapvető kötelességét, amint ő nevezte: *imperatívuszát* (parancsoló szükségyszerűség) összegezte. Ezek között említette a *cselekvés imperatívuszát*. Ez valójában azt jelenti, hogy csata vagy manőver végrehajtása előtt a hadvezérnek alaposan át kell tekintenie a helyzetet, és pontosan tisztáznia kell magában azt is, mit akar tenni. Tetteinek két egymásra épülő alapeleme a *tudás* és a *látás*. Az igazán hatékony hadvezetés a részletes és sajátos *tudásból* nő ki: az győz, aki jól ismeri az ellenség erejét, lokális pozícióját, állapotát, képességeit és szándékait. A *látás* nem más, mint a *valós idejű tudás*, az aktuális valóság felismerése és helyes értékelése. A *tudás* megszerzését alapvetően a *stratégiai felderítés*, a *látás* képességét a *taktikai felderítés* biztosíthatja.

A *stratégiai felderítés* alapvető célja az, hogy a jövőbeni katonai konfliktus színteréül számba jöhető területek természetföldrajzi jellemzőiről, úthálózatáról, az ott élő lakosság hangulatáról, a belpolitikai viszonyokról, az élelembeszerzés lehetőségeiről, az ottani haderő stratégiai és taktikai képességeiről megbízható információkat szolgáltatasson. Eszközei: a diplomáciai kapcsolatok kihasználása információszerzésre, a határerődök figyelőszolgálatának megszervezése, a külkereskedelmi hálózat révén történő adatgyűjtés, alkalmi

katonai expedíciók indítása addig ismeretlen területekre, dezinformációk terjesztése, dokumentumok elfogása, dezertőrök vagy emigránsok kivallatása, az ellenséges erők tagjaival történő informális kapcsolatfelvétel, kémek telepítése, az utazók és vallási okokból távoli vidékekre zarándoklók tapasztalatainak összegyűjtése. Mindez általában az összecsapások előtti felderítést szolgálja.

A Kr. e. 2. századi görög történétíró, Polübiosz a stratégiai hírszerzés iskolapéldájaként értékelte Hannibal Kr. e. 218-ban, az Alpok vidékén végrehajtott hadmenetének előkészítését:

„[R]endkívüli gondossággal mérlegelve kezdett bele hatalmas vállalkozásába. Mert először is gondos felderítő tevékenység segítségével tájékozódott arról, hogy mennyire termékenyek azok a vidékek, amelyeken át akar vonulni, s hogy mennyire elszánt ellenségei az itt lakó törzsek a rómaiaknak. Arról is gondoskodott, hogy itt lakó, a helyi viszonyokat jól ismerő útikalauzokat biztosítson magának, akiknek segítségével leküzdheti az út legnehezebb szakaszait, és akiket ugyanazok a politikai célok vezérelnek és ugyanazok a remények töltenek be, mint őt magát.” (POLÜBIOSZ III. 48. – MURAKÖZY Gyula fordítása.)

A látás, vagyis az *aktuális (valós idejű) tudás* lehetőségét a *taktikai felderítés* biztosítja, amely a már megkezdődött ellenségeskedés során szolgált információkat a hadvezetésnek. Célja az ellenség mozgásáról, erőinek megoszlásáról, vélhető szándékairól begyűjtött adatok segítségével a lehető leghatékonyabban alkalmazni a saját erőket, illetve a csatatéren esetlegesen bekövetkező változások időben történő felismerése révén az előállt helyzetben leginkább hasznos taktika megválasztása. Eszközei: közvetlenül a csapatok előtt járó felderítők, szervezeten működő felderítő csapatok, ellenséges területen mozgó titkos ügynökök (kémek) jelentései, a hadifoglyoktól, elrabolt vagy menekült civilektől, dezertőröktől és helyi informátoroktól beszerzett értesülések. Mindezek mellett olykor a hadvezérek (így a Kr. e. 216-os cannae-i csatában Hannibal vagy Kr. u 70-ben, Jeruzsálem ostrománál Titus) személyes szemrevételezéssel is törekedtek megbízható ismeretekhez jutni az ellenség erejéről, manővereiről, elhelyezkedéséről.

A taktikai felderítés mestermunkája az egyik fél (Hannibal) részéről, illetve bűnös elhanyagolása a másik fél (Flaminius) oldalán vezetett a rómaiak 217-es trasimenusi tragédiájához. Mint Livius elbeszéli, az Arno mocsaras vidékén átvergődő pun sereg Faesulae környékén táborozott le, miután manőverével Róma és az ellene vonuló ellenséges haderő közé került. Hannibal ekkor „előreküldött kémeinek jelentéséből megtudta, hogy a római sereg már Arretium falainál áll. A consul terveit és egyéniségét, a terepviszonyokat, az utakat, az élelem megszerzésének lehetőségeit és mindazon dolgokat, amelyek ismeretére szüksége volt, a leggondosabb utánjárással kipuhította.” (LIVIUS XXII. 3–4. – MURAKÖZY Gyula fordítása.)

Ezek után elhatározta, hogy csatára ingerli Flaminius consul hadát, még mielőtt az a másik consuli sereggel egyesülhetne. Kiprovokálva a római támadást, látszatra visszavonult csapataival, valójában azonban a Trasimenus-tó partján csapdát állított ellenségeinek. „Flaminius – aki előtte való nap napnyugtakor a tóhoz érkezett, és másnap még hajnali szürkületkor áthaladt a szoroson, anélkül, hogy a terepet kikémlelte volna –, amikor már a menetszlop a síkság tágasabb részén kezdett kibontakozni, az ellenségből csak annyit vett észre, amennyi éppen vele szemközt volt.” (LIVIUS XXII. 3–4. – MURAKÖZY Gyula fordítása.) A római consul hanyagsága serege és saját élete elvesztéséhez vezetett.

Mint a következő alfejezetekből kiviláglik, legtöbb adatunk az – alapvetően a katonai műveletekhez kapcsolódó – taktikai felderítés fejlődését demonstrálja, míg a stratégiai (politikai) hírszerzésről viszonylag csekély információk maradtak fenn.

Mezopotámia – Asszíria katonai felderítése

(Dezső Tamás)

A felderítés – mint az ellenfél szándékainak megismerése – története egyidős az állami társadalmak ókori Közel-Keleten, a Kr. e. IV. évezred végén történt kialakulásával. Ekkor jelentek meg az első mezopotámiai (sumer) városállamok, amelyek elég erősek lettek ahhoz, hogy szinte reguláris hadseregekkel formális háborúkat vívjanak egymással. Ezzel párhuzamosan zajlott az információátvitel forradalma: feltalálták az írást. Az ékírással ezután korlátlan mennyiségű információt tudtak rögzíteni, továbbítani és (az agyagtáblákon) korlátlan ideig tárolni. Ezzel kezdetét vette az írott történelem. Ezek a faktorok (állami társadalmak kialakulása, a szervezett hadseregekkel indított háborúk és az írás feltalálásának forradalma) teremtették meg a (katonai) hírszerzés politikai indítékát, eszköztárát és technikai hátterét.

Hosszasan lehetne írni az egymást követő mezopotámiai birodalmak különböző korszakainak hadviseléséről (s vele a katonai információszerzésről), de – források hiányában – csak nagy általánosságban. Néhány példát ugyanakkor megőrzött az utókor. Például amikor II. Ramszesz (Kr. e. 1279–1213) uralkodásának 5. évében 20 ezer fős (4 darab 5000 fős gyalogos hadoszlopból és kb. 200 harci szekérből álló) seregével megindult, hogy elhódítsa Észak-Szíriát a hettitaktól, Muvatallsz hettita király kb. 10 ezer gyalogossal és nem kevesebb, mint 2500 harcszekerével indult az egyiptomi sereg feltartóztatására. A csatára az Orontész-parti Kádes városánál került sor. A hettiták két Sasu törzsbeli pásztort küldtek az egyiptomi táborba dezinformátorként. A két pásztor elhitette a fáraóval, hogy a hettita seregből dezertálni fognak a Sasu törzs tagjai, és átállnak a fáraóhoz, valamint hogy a hettita sereg több száz kilométerrel északabbra, Aleppó mellett táborozik. Az egyiptomi fáraó ezt elhitte, és belesétált a csapdába. A hettita sereg persze nem több száz kilométerre északra, hanem egynapi járóföldre, az Orontész keleti partján, Kádes városa mögött várakozott lesállásban. II. Ramszeszt testőrsége kimentette a csatából. Az egyiptomi sereg két hadoszlopa megsemmisült, további kettő pedig nem vett részt a csatában. Szempontunkból a legfontosabb tanulság, hogy a dezinformáció és a felderítés hiánya nemcsak csaták, hanem egész háborúk sorsát is eldöntheti.

E példa ellenére ezekből a korszakokból, ahogyan az egész ókorból sem maradt fenn olyan részletességű forrásanyag – konkrét hírszerzési jelentések –, mint az újasszír korból, ezért ezen a ponton úgy gondoljuk, hogy az ókori keleti birodalmak közül a leghatalmasabbnak, a Kr. e. 911–612 között fennálló Újasszír Birodalomnak a (katonai) hírszerzési szervezetét és gyakorlatát kell megvizsgálnunk esettanulmányként. Annak a birodalomnak a hírszerzését, amely fénykorában, Assur-bán-apli uralkodása idején (Kr. e. 668–631) Egyiptomtól, Anatólia (mai Törökország) belső területeitől és Ciprustól egészen Irán belső területeig, Örményországtól a Perzsa-öbölíig uralta a Közel-Keletet.

A kutatókat régóta foglalkoztatja az újasszír hadsereg története. Főleg az a több évszázados sikerszéria, amely Asszíriát végül a Kr. e. 1. évezred első felének közel-keleti

nagyhatalmává, igazi nagy birodalomná tette. Vizsgálhatjuk a hadjáratok eseménytörténetét, a hadsereg szervezeti felépítését, ember- és hadianyag- utánpótlását, ellátását, fegyvernemeit, fegyverzetét stb. Az asszír nagyhatalom sikerének záloga kétségkívül ezekben a részletekben rejlik.

A királyfeliratok sztereotip beszámolóit azonban nem engednek bepillantást a hadművelleti tervezésbe. Csak azt rögzítették, hogy az asszír hadsereg minden évben útra kelt, hogy legyőzze az ellenséget vagy a rebellis vazallusokat. A hadjárat végkimenetele nagy valószínűséggel győzelem és hatalmas zsákmány volt. Az asszír katonai gépezet sikerességét mutatja, hogy Kr. e. 1328 és 614 között, tehát több mint 600 éven keresztül egyetlen ellenséges seregnek sem sikerült az Asszír Birodalom magterületére (Felső-Mezopotámia) betennie a lábát. A helybeliek évszázadokon keresztül nem láttak ellenséges katonát, hacsak nem fogolyként. Ez a világtörténelemben párájt ritkító teljesítmény.

A feliratok általában elárulják, hogy mi volt a háború közvetlen kiváltó oka. Így az a benyomásunk támad, hogy az asszír hadsereg kényszerpályán mozgott, mindig a sorozatos lázadások leverésével töltötte idejét, és nem volt ideje stratégiai tervezésre. A valóság természetesen más volt. A sikerek mögött nem csak a hadsereg alakulatainak képzettsége és rutinja állt. Egy eddig alig vizsgált aspektus, a hadművelleti tervezés legalább olyan fontos szerepet játszott a sikerekben, mint a haditervek sikeres megvalósítása, a csaták megnyerése. A csata már „csak” a végkifejlet. Ott már taktikai elemek döntenek. A sikerben azonban legalább ugyanilyen fontos szerepet játszik a stratégiai tervezés. Az útvonal, a hely és az időpont helyes megválasztása és a szükséges haderő méretének meghatározása. A hadvezérnek, legyen az személyesen az asszír király vagy valamelyik főembere, a lehető legpontosabb információkkal kell rendelkeznie az ellenfél erejéről, mozgásáról, utánpótlásáról és elképzeléseiről. Vajon milyen stratégiai és taktikai tervezés, milyen felderítő és előkészítő munka előzte meg minden egyes hadjárat megindítását? Igen, minden egyes hadjáratát, hiszen aligha feltételezhetjük, hogy a korszak legsikeresebb és legütőképesebb hadserege „vaktában”, előkészítés nélkül vonult volna háborúba. Ez a fejezet tehát az asszír hadsereg történetének e kevésbé ismert aspektusát tárgyalja.

E vizsgálathoz nyújtanak segítséget az Assur-bán-apli (Kr. e. 668–631) ninivei levéltárában, illetve a kalhú (arab nevén Nimrud) levéltárban előkerült ékírásos szövegek. A több mint 20 ezer ékírásos szöveg közül több száz levél keltezhető II. Sarrukín (a bibliai Szargon, Kr. e. 721–705) uralkodásának idejére. Ezek a levelek a birodalom különféle tartományából érkező beszámolók és jelentések voltak.

II. Sarrukín uralkodásának egyik izgalmas konfliktusa a birodalom északi szomszédjával, Urartuval folytatott háború volt. A háborút az északi riválissal éveken keresztül tartó „hidegháború” előzte meg. Csúcspontjára akkor ért el, amikor II. Sarrukín 8. hadjáratán, Kr. e. 714-ben a Waus-hegy melletti csatában legyőzte az urartui sereget. A siker záloga az asszír hadsereg tudásban megnyilvánuló fölényén kívül a jó időzítés, az erők és a helyszín helyes felmérése volt. Most vizsgáljuk meg, hogy milyen előkészítő és felderítő munka előzte meg az asszír hadjárat megindítását.

A ránk maradt korpuszból körülbelül 70-80, ékírásos agyagtáblákra írt levél foglalkozik a II. Sarrukín kori Asszír északhatárvidékének kérdéseivel. Ezek jelentős része (katonai) hírszerzési jelentés. A források két aspektusát vizsgálva próbáljuk meg a hírszerzés rendszerét megérteni. Elsőként rekonstruálni kell az információáramlásának útvonalát, azt, hogy milyen intézményrendszer, milyen szervezeti keret biztosította a hírek

megszerzését. Kik voltak a hírszerzők? Ezután pedig megvizsgálhatjuk, hogy milyen típusú információk érdekelték az asszírokat.

Az asszírok és babilóniak nyelvén, akkádul, ékírással írt *levelek* 8–12 cm-es agyagtáblákra íródtak. Ha volt idő, az agyagtáblákat ki is égették, de gyakran csak kicsit megszáritották, és azonnal a lovasfutár kezébe adták. Gyakran újabb agyagréteggel is bevonták („boríték”), amelyet megcímezték, átgörgették rajta a feladó egyedi, valamely nemes kőből készült pecséthengerét, amelynek lenyomata utánozhatatlan volt, így avatatlan szemek, illetéktelen kezek nem férhettek hozzá az információhoz, csak akkor, ha letörték róla az „agyagborítékot”, ami egyértelmű jele volt annak, hogy az információ kiszivárgott.

A hírszerzés rendszere II. Sarrukín (Kr. e. 721–705) idején – amely akkoriban, és még so-kaig, nem különült el a közigazgatástól – rekonstrukciója kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy csak a ránk maradt forrásokra támaszkodhattunk. Ez természetesen magában foglalja annak lehetőségét, hogy voltak még más információs csatornák is, csak azok a jelentések éppen nem maradtak ránk. A vizsgált forrásokból kialakuló rendkívül bonyolult képet próbáljuk áttekinthetőbbé, érthetőbbé és rendszerezhetőbbé tenni. Az információ birtoklásának, az információhoz való hozzáférésnek következő szintjei azonosíthatók:

A rendszer csúcán a döntéshozók (az uralkodó, II. Sarrukín, illetve fia, a trónörökös, aki egyúttal – érzékeltetve, hogy a „kémfőnök” már akkor is bizalmi állás volt – az információszerző és -továbbító szervezetet irányította) állnak. A hírszerző rendszer gyakorlatilag bármely szintjéről kerülhetnek hozzájuk közvetlenül információk. Ez a közvetlen kapcsolat gyorsítja az információáramlást (kiküszöbölheti a közbülső szintek jelentette késlekedést), illetve ellenőrizhetőbbé teszi az egész hírszerzési rendszert és magát a hírt is. Minél több forrásból érkezik be hasonló vagy azonos tartalmú hír, annál biztosabb annak valóságtartalma. Ugyanakkor ellenőrizhető az egyes hírszerzési csatornák megbízhatósága és a hírszerző rendszer egyes szintjein lévő hivatalnokok lojalitása is. (Van-e vajon közöttük, aki információt titkol el, akinél elakad egy bizonyos hír?)

Az alatta lévő szinten található az Asszír Birodalom főhivatalnokai. A főhivatalnokok voltak a birodalom legbefolyásosabb nagyurai. Képzettek voltak. Mint azt a Kr. e. 701-es júdeai hadjáratának a Bibliában olvasható leírásából tudjuk, az egyik akkád anyanyelvű asszír főhivatalnok gond nélkül folytatott diplomáciai tárgyalásokat a jeruzsálemi király követeivel héber, illetve arámi nyelven. A korabeli felfogás szerint, ha a király volt a birodalom feje, akkor a főhivatalnokok a birodalom teste és végtagjai. Bár hivatalaik nevéből polgári feladatkörökre következtethetünk, a palotadomborműveken gyakran katonai kontextusban, teljes fegyverzetben, páncélban ábrázolják őket. Az Asszír Birodalom erősen katonai jellegét figyelembe véve azonban ez az ellentmondás feloldhatóan látszik. A főhivatalnokok közül a hírszerzési rendszerben természetesen a határ menti tartományokat birtoklóknak jutott a legtöbb szerep. A főhivatalnokok közül a fő teher tehát a *masennura* (főkincstárnok) és a *nāgir ekallira* (palotahírnök) hárult. Hozzájuk fut be a legtöbb információ, és ők továbbítják a királynak.

Azonban nem csak a főhivatalnokokon keresztül zajlik az információáramlás. A következő szint képviselői jelentik a helyi hatalmat. Közvetlenül is fordulhattak és fordultak is a királyhoz. Ennek a szintnek a képviselői azonban már nem alkotnak homogén egységet.

Nagy általánosságban három csoportra oszthatjuk őket: asszír tartományi helytartók, vazallus vagy ingadozó státuszú királyok és az asszír rezidens(ek).

A tartományi helytartók alkották az asszír közigazgatás gerincét. Ők voltak a tartományok katonai parancsnokai és közigazgatási vezetői is. A forrásokból tudjuk, hogy mindegyikük saját hírszerző apparátust működtetett, és felelős volt azért, hogy a rábízott tartomány katonai szempontból megfeleljen a kihívásoknak. A hírszerzés kérdését érintő forrásokban – mint azt a későbbiekben konkrét példákból látni fogjuk – legfontosabb feladatuk az ellenség határ menti mozgásáról szóló beszámolók küldése, az ellenség szándékainak kifürkészése, az állandó készenlét és határőrizet volt. Ritkán bonyolódnak diplomáciai kérdésekbe. Ilyen esetekben mindig továbbítják a híreket valamelyik felsőbb szintre, és onnan várják a parancsot. A helytartók szinte minden esetben a trónörökösöz vagy közvetlenül a királyhoz továbbítják az információt, bár közvetlen kapcsolatuk lehetett a főhivatalnokokkal is, akik a határ menti területeken feletteseik voltak.

Ebbe a csoportba tartoznak azoknak az ütközőállamoknak az uralkodói, amelyek két nagyhatalom között pillanatnyi érdekeik, vagyis a hadihelyzet alakulása szerint váltogatták lojalitásukat. Az asszír hírszerzés oldaláról nézve nem volt olyan urartui vazallus uralkodó, aki valamikor ne küldött volna jelentést Asszíriába. A vazallus uralkodók egy-két kivételtől eltekintve vagy a trónörökösnek, vagy valamelyik asszír főhivatalnoknak küldték jelentésüket, helytartónak vagy más, velük egy szinten lévő ágensnek soha.

Ennek a szintnek egyik kulcsfontosságú alakja az északi határszakasz csaknem teljes egészét lefoglaló hatáskörrel rendelkező asszír rezidens. Ő a körzeti hírszerzőfőnök. Hivatalos titulusa királyi megbízott. Számos levele az információk változatos forrásairól tanúskodik. Jelenthetett a főkincstárnoknak, a palotahírnöknek, a trónörökösnek és sokszor magának a királynak is. A főhivatalnokoknak írt jelentéseit gyakran párhuzamosan a királyi palotának is megküldte. Saját hírszerzőhálózatot működtetett, amely mélyen benyúlt az ellenséges urartui területre, az urartui királyi udvarba, az urartui vazallus királyok udvaraiba, sőt, figyeltette az asszír vazallus uralkodókat is.

A következő szint az adatszerzők, azaz modern terminológiával élve a hírszerzők, kémek, felderítők és informátorok névtelen hadának szintje. Ők ülnek az ellenséges és baráti királyi udvarok kancelláriáin, figyelik az utakon az ellenséges csapatmozgásokat, vagy esetleg figyelik a városkapukon átmenő forgalmat. Helyben élnek, fedőfoglalkozásuk vagy valós üzleteik vannak, katonák vagy polgárok. Vannak köztük hírszerzők, akiket célfeladattal dobznak át a határokon. A forrásokból természetesen semmit sem tudunk meg róluk. Csak azt tudjuk, hogy léteznek, konspirációs okokból közvetlen főnökeiken kívül senki sem ismeri őket. Felsőbb szintre sohasem jut el a nevük. Feltételezhetően ők sem tudnak egymásról. Az asszír hírszerzési rendszernek az az egyik jellegzetessége, hogy a különböző szintek információs irányítói saját független hírszerző hálózattal rendelkeznek.

Az információs irányítók saját hálózatukon keresztül információt gyűjtenek, egymással akár rivalizálnak is, és bíznak benne, hogy az általuk továbbított információ igaznak bizonyul. A rengeteg önálló hírforrásból érkező hír csak legmagasabb szinten kezd koherens képpé összeállni. (Mai terminológiával élve, az információszerzés és a helyi irányítás szintjét az adatok szegmentálása, a legfelsőbb szintet pedig az adatfúzió jellemezte, amely lehetővé tette az információk összevetését, ellenőrzését is.) Ez az asszír uralkodókat információs előnyhöz juttatta. Ezek az információk voltak szükségesek ahhoz, hogy stratégiai döntéseiket meghozzák.

A fennmaradt jelentéseket különböző, az asszír birodalmi stratégia szempontjából kulcsfontosságú témakörök mentén csoportosíthatjuk. Ezek közül a katonai/külpolitikai szempontból legfontosabb témakörök a következők: urartui belügyek és konspiráció az ütközőállamokban, az ellenséges csapatmozgások figyelése, valamint a kimmer betörés kérdésköre.

Összegzésként megállapítható, hogy az Asszír Birodalom hatalmas energiát fordított a hírszerzésre. Talán nem járunk távol az igazságtól, ha megállapítjuk, hogy az asszír hadsereg sorozatos győzelmeinek háttérében a fáradtságos hírszerző és aprólékos elemző munka állt. Ez tette lehetővé, hogy az asszír katonai vezetés az ellenségre vonatkozó kulcsfontosságú információk birtokában szinte minden hadjáratát gondosan megtervezze. Lehet, hogy nem is a csaták megvívása volt a háborúk legnehezebb szakasza?

A felderítés ókori gyökerei Ázsiában – Kína (Boda József)

A Kr. e. 5. századból származik a híres kínai hadvezér, Szun-ce (kb. Kr. e. 544–496) *A hadviselés törvényei* című műve, amelyben – többek között – a hírszerzők alkalmazásának fontosságáról az alábbiakat írta: „a bölcs fejedelem, s a kiváló hadvezér úgy indít háborút, s úgy arat győzelmet az ellenség felett, úgy szerez tehát érdemdús tetteket, amelyek révén kiemelkedik a sokaságból, hogy mindent igyekszik előre tudni. Ezt az előrelátást nem lehet a szellemektől megkapni, nem lehet sem más dolgok mintájára levont következtetések, sem számítgatások útján megismerni, az ellenség helyzetének ismeretét mindig emberektől kell megszerezni. Kémeket alkalmazunk tehát, mégpedig ötfélet. Vannak megtelepedett, belső és visszatérő kémek, valamint a halál és az élet kémei. Ha mind az ötféle kém egyyszerre tudjuk alkalmazni, akkor senki sem ismerheti fel az útjukat, ez pedig valósággal isteni háló, drága kincs a fejedelem számára. Megtelepedett kém az, akit az ellenséges védők lakosaiból választunk ki és fogadunk szolgálatunkba. Belső kém az, akit az ellenség hivatalnokai közül választunk ki és fogadunk szolgálatunkba, visszatérő kém az, akit az ellenség kémei közül választunk ki és fogadunk szolgálatunkba, a halál kéme az, aki a külvilágot megtévesztve folytatja tevékenységét, s a mi kémeinknek is hamis híreket ad tovább, az élet kéme az, aki az ellenségtől hírral tér vissza. Ezért a hadsereg minden dolga közül a kémekkel tartunk fenn a legszorosabb kapcsolatot, senki ne kapjon busásabb jutalmakat a kémeknél, és ne legyen titkosabb dolog, mint kémeink szolgálata.” Szun-ce fennmaradt sorai kellően érzékeltetik, hogy az ókori Kína a humán információszerzés terén (mai szóval: HUMINT) milyen elveket vallott, illetve rávilágít annak fontosságára is, hogy a hírszerzésnek szoros, bizalmi viszonyt kell tartania a politikai/katonai döntéshozókkal.

Felderítés a görög városállamokban és a hellenisztikus korban

(Kertész István)

Az ókori görög katonai szakírók és történétírók műveikben rendre hangsúlyozták az ellenségről beszerzett ismeretek fontosságát, illetve az ellenséges hírszerző tevékenység megghiúsításának jelentőségét. A Kr. e. 5–4. század fordulóján élt Xenophón *Kürupaideia*

(Kürosz neveltetése) című utópisztikus nevelési regényében – perzsa környezetbe téve át a spártai nevelési gyakorlatot – a Perzsa Birodalom még ifjúkorú alapítóját, a későbbi II. Küroszt (ur. Kr. e. 559–530) édesapja a hadtudomány különböző ágainak jelentőségére tanítja.

Tudatosítja nagyra hivatott neveltjében, hogy mi mindent kell a jó hadvezérnek megtanulnia. Többek között azt, miként kell kifürkészni az ellenség szándékait, és titokban tartani a magunkét. A Kr. e. 360 körül alkotó Aineiasz Taktikosz *Taktika* című művéből csupán a városostromról írott rész maradt ránk. Ebben az ellenséges hírszerző tevékenység akadályozása végett előírja, hogy az ostromlott városba beérkező és onnan kiküldött leveleket hivatalos személyeknek kell átvizsgálni. Ha kívülről követek érkeznek, azokat gondosan meg kell figyelni, a városban élő idegeneket össze kell írni, és a hadiállapot idejére el kell különíteni. Polübiosz a Kr. e. 2. században írt történeti munkájában (*Hisztoriai*) a hadvezér feladatainak ismertetése közben kiemeli:

„[A] vezér [...] sem a jó remény keltette örömeiben, sem félelmében, sem barátság, sem övéi iránti szeretet hatása alatt se tárjon fel semmit a terveiből olyanoknak, akiket az nem illet [...] a nappal vagy éjszaka megteendő utakat ismerje jól a vezér, ismerje az utakon való közlekedés módját szárazföldön és tengeren [...]. Nem szabad kevésbé venni a cselekmények színhelyének megfigyelését, itt derülhet ki, hogy a lehetetlennek látszó dolog lehetségesnek bizonyul, azt pedig, amit könnyűnek tartottunk, mégsem tudjuk keresztülvinni. [...] A legjobb az, ha a hadvezér maga ismeri a felvonulási utakat, s annak a területnek a sajátságait, ahová meg akar érkezni [...]” (POLÜBIOSZ IX. 13–14. – HAHN István fordítása.)

Polübiosz (Kr. e. 200?–120?) görög történetíró főműve, a *Hisztoriai* (Korunk története) 40 könyvből áll, ebből az első öt maradt fenn, a többiből csak különböző kivonatok léteznek. Az eseményeket az első pun háborútól Karthago és Korinthosz feldúlásáig tárgyalja (Kr. e. 264–146.), amely Róma felemelkedésének időszaka.

A felsorolt példák jól szemléltetik, hogy elvi síkon tökéletesen tisztában voltak a katonai információszerezés fontosságával. Mivel a rendelkezésünkre álló adatok – ritka kivételtől eltekintve – a *harcfelderítésre* vonatkoznak, elsősorban annak fejlődését tudjuk bemutatni.

Az ógörög *szkoposz* (kémlelő) kifejezés már Homérosznál előfordult. Az *Iliász* költője ezzel a szakkifejezéssel jelölte Priamosz trójai király fiát, Politészt, aki leshelyről figyelte az ostromló akháj sereget. A *szkoposz* szóval etimológiai rokonságban álló *szkopié*, *szkopia* és *szkopé* kifejezések „örség” vagy „örtorony”, valamint a belőlük képzett igék „megfigyelni” jelentéssel későbbi szerzőknél, így Hérodotosz és Thuküdidész írásaiban is megjelentek. A szövegösszefüggésekből kiviláglik, hogy egészen a Kr. e. 4. század beköszöntéig a *kémlelő* vagy *felderítő* statikus tevékenységet folytatott. Alkalmilag kijelölt személy volt, aki az ismert helyen tartózkodó ellenséget lehetőleg rejtett állásból megfigyelte, de nem végzett olyan aktív felderítést, amely kiterjedt volna az ellenség taktikáját, szándékát leleplező részletes információk beszerzésére.

Az aktív harcfelderítés bántó hiánya vezetett például a Kr. e. 431 és 404 között dúló peloponnészoszi háború Athén számára tragikus fordulatához. Thuküdidésztől értesülünk arról, hogy az athéni flotta vereséget szenvedett Kr. e. 413 során Szürakuszai hajóhadától,

és ezért a Nikiasz és Démoszthenész által vezetett athéniak úgy döntöttek, szárazföldi seregüket visszavonják a szicíliai város közeléből. A szürakuszai vezér, Hermokratész ezt megtudva megpróbálta vezértársait rávenni arra, hogy gyors manőverekkel elzárják előlük a visszavonulás útját. Azok a katonák fáradtságára és Héraklész aznapi áldozati ünnepére hivatkoztak, és elhalasztották a döntést.

Ekkor Hermokratész más módon próbálkozott az athéni elvonulás megakadályozásával. Thuküdidész így idézzük:

„[...] alkonyattájban elküldte néhány bajtársát lovasok kíséretében az athéni táborhoz. Ezek a tábort hallótávolságra megközelítve, mintha az athéniak hívei lennének (mert Nikiasznak megvoltak a városban a maga hírszerzői), magukhoz hívtak néhány embert, s megüzenték velük Nikiasznak, hogy ne induljon el seregével éjszaka, mert a szürakuszaiak megszállták az utakat [...]. E híradás után, aminek igazságában senki se kételkedett, ott maradtak éjszakára [...]” (THUKÜDIDÉSZ VII. 73–74. MURAKÖZY Gyula fordítása.)

Nikiasz hitelt adott a dezinformációnak, és ezzel értékes időt veszített, amit az ellenség a menekülési útvonalak lezárására használt ki. Néhány nappal később Nikiasz maga is cselhez folyamodott. Kétségbeejtő helyzetében az éjjel nagy tüzeket gyújtatott táborában, azt a látszatot keltve, hogy készülnek a másnapi összecsapásra. Valójában viszont a sötétség leple alatt továbbindultak. A gondos felderítés hiányában a szürakuszaiak csak virradatkor vették észre, hogy az athéniak elvonultak. Végül mégis ők győztek, az athéni vezéreket elfogták és kivégezték. Thuküdidész előzőekben idézett munkája hírt ad Nikiasz Szürakuszaiba telepített vagy ottani lakosokból verbuvált kémekről, valótlán hírek terjesztéséről, kölcsönös megtevesztésről, de egyben arról is, hogy a hatékony felderítés hiánya miatt mindkét fél szükségtelen idővesztést szenvedett.

Az irodalmi források alapján úgy tűnik, hogy csak Xenophón korától vált a gondos és rendszeres felderítés a harcban álló seregek nélkülözhetetlen taktikai fegyverévé. Az athéni Xenophón, a Kr. e. 401/400-ban zajló perzsiai polgárháborúban részt vevő görög zsoldosok egyik parancsnoka *Anabaszisz* (magyarul *A tízezrek hadjáratának története*) címen ismert művében említ megfigyelési feladattal megbízott lovas csapatokat, amelyeknek az ellenség mozgását kellett felderíteniük. Az a tény, hogy általában csapatokba szervezett lovasokat, valamint sok esetben könnyűfegyverzetű gyalogosokat bíztak meg a mozgásban lévő ellenség nyomon követésével és megfigyelésével, egyenes következménye volt a görög hadviselésben bekövetkezett változásnak.

Addig ugyanis, amíg a görög–perzsa háborúk koráig a görög és a keleti hadművészet külön utakon járt, a Kr. e. 5. században – a folyamatos nyugat–keleti konfliktusok miatt – bekövetkezett a kétféle hadseregszervezés, taktika és haditechnika kölcsönhatása. A perzsák elsősorban a görögök nehézgyalogos tapasztalatait, védő és támadó fegyvereit vették át, míg a görögök felfogták a hoplita hadviselés korlátait, és fokozatosan áttértek a lovasság és könnyű-, valamint közepes fegyverzetű gyalogság kiegészítő alkalmazására a nehézfegyverzetű (*hoplita*) gyalogság mellett. A perzsa és kisebb mértékben a thrák hadművészet hatására alkalmazásra kerülő új fegyvernemek (lovasság, közepes fegyverzetű és könnyűgyalogosság) harcosai kiváltképp alkalmasak voltak a gyorsaságot és jó rejtőzködőképességet megkövetelő felderítő tevékenységre.

II. Philipposz makedón király (ur. Kr. e. 360/359–336) és fia, III. Alexandrosz vagy Nagy Sándor (ur. Kr. e. 336–323) már nem csupán kiegészítő, hanem fő ütőerő szerepben alkalmazták a nehéz- és könnyűlovasság, valamint a könnyű- és közepes fegyverzetű gyalogság csapatait. Uralmuk idején alakult ki az a több fegyvernemből szervezett hadsereg, amely taktikájában és technikájában sikeresen ötvözte az európai görögség és a közel-keleti népek legjobb hadművészeti hagyományait. A Nagy Sándorral bekövetkezett és az önálló Egyiptom bukásával (Kr. e. 30) lezárult hellenisztikus korszak idején az ilyen seregek már rendszeresen alkalmazták a harcászati felderítést.

Keleti hadjárata során Nagy Sándor gyakran rendelt lovascsapatokat vonuló hadserege elé azzal a céllal, hogy felderítsék az útjukba kerülő terepet, és felkutassák az ellenséget. Az ilyen feladattal megbízott lovas katonákat olykor az „előfutár” (*prodromosz*), máskor a korábbi irodalomból is ismert *szkoposz* kifejezéssel illették. Ezeket a felderítőket küldte előre a makedón király, miután Kr. e. 334-ben elindult Trójából Kis-Ázsia görögök lakta vidékei felé, és ugyancsak igénybe vette őket akkor, amikor a Tigrisen átkelve III. Dareiosz Gaugamelánál táborozó hada irányába vette útját, három esztendővel később. A 333-as isz-szoszi csata előtt kiküldött felderítői, akikre a szicíliai történetíró, Diodórosz a *kataszkoposz* megjelölést használta, adtak hírt Nagy Sándornak arról, hogy a perzsák 30 sztadionnyira, vagyis kb. 5 és fél kilométerre megközelítették őket. A kellő időben érkezett információ adott lehetőséget a makedón királynak arra, hogy körültekintően hadrendbe állítsa seregét, és megtegye a hadi sikerhez szükséges előkészületeket.

A *kataszkoposz* terminust a görög–perzsa háborúk történetírója, Hérodotosz 22 alkalommal használta, „kémlelő” és „fülelő” jelentéssel. Hogy a szó a Kr. e. 1. századi Diodórosznál már mozgó sereg előtt tevékenykedő, speciális felderítő feladattal megbízott reguláris katonákat jelölt, az egyértelmű bizonyítéka a harcászati felderítés Kr. e. 5. századot követő kiteljesedésének.

Sajnos a politikai (leggyakrabban katonapolitikai) felderítésről lényegesen szegényesebb információkkal rendelkezünk. A Kr. e. 5. századi Hérodotosz történeti művében többször említette a *kataszkopoinak* nevezett kémeket, akik vagy diplomáciai küldetésnek álcázott felderítést végeztek a hódítás céljára kiszemelt országban, vagy pedig inkognitóban próbáltak adatokat gyűjteni a leendő ellenség haderejéről, háborús felkészültségéről. Amikor I. Dareiosz perzsa király a feleségével beszélgetve a görögök elleni hadjáratot fontolgatta, Hérodotosz szerint a következőket mondta:

„Ha úgy gondolod asszony, hogy először Hellasszal kellene próbálkoznom, azt hiszem, jobb lenne előbb perzsa felderítőket küldenünk oda... (akik) töviről hegyire elmondának mindent, amit láttak és tapasztaltak. S ha eleget tudok már a hellénekről, hadat indítok ellenük.” (HÉRODOTOSZ III. 134. – MURAKÖZY Gyula fordítása.)

Később a történetíró imígyen zárta a kémek kalandjainak leírását:

„Ezek a perzsák voltak az elsők, akik átkeltek Hellaszba, mégpedig abból a célból, hogy kikémleljék az országot.” (HÉRODOTOSZ III. 138. – MURAKÖZY Gyula fordítása.)

Persze nemcsak a perzsák óhajtották megismerni kiszemelt prédájukat, de a görögök is tudni akarták, mekkora veszélyt jelent rájuk a Perzsa Birodalom. Amikor híret vették a Kr. e. 486-ban trónra lépett Xerxész előkészületeinek a görögországi hadjáratra, az athéniak – írta Hérodotosz – elhatározták,

„hogy kémeket küldenek Ázsiába, és megpróbálják kifürkészni a király terveit [...]. Ezek meg is érkeztek Szardeiszba, és sok értesülést szereztek a király hadseregéről, de leleplezték őket [...]. Xerxész kifaggatta őket jövetelük céljáról, majd megparancsolta testőreinek, hogy vezessék körül a helléneket, és mutassák meg nekik az egész gyalogos és lovas hadsereget, miután pedig mindent megszemléltek, bántódás nélkül engedjék őket szabadon, hadd menjenek, ahová akarnak [...]. Ha [...] a kémek – vélte Xerxész – visszatérnek Hellaszba, és a hellének értesülnek a perzsa hadsereg erejéről, talán még a hadjárat megkezdése előtt lemondanak szabadságukról [...]” (HÉRODOTOSZ VII. 145–147. – MURAKÖZY Gyula fordítása.)

Itt azzal a ritka esettel találkozunk, amikor az ellenség maga adott hiteles információt saját erejéről, bízva abban, hogy az elegendő lesz az elrettentéshez.

Az egész görög világot lángba borító peloponnészoszi háborúról már említést tettünk. Az Athén vezette *déloszi* és a Spárta irányítása alatt álló *peloponnészoszi szövetség* több évtizedre nyúló harcában nem csupán a két koalíciót alkotó városállamok csaptak össze egymással, de a városokon belül is dúlt a politikai csoportok küzdelme a hatalom megragadásáért. Az árulás már a korábbi görög történelemben sem volt ismeretlen jelenség. Gondoljunk csak a – már a popkultúrában is ismert – trakhiszi Ephialtész alakjára, aki Kr. e. 480-ban felfedte a perzsák előtt a csak kevesek által ismert Anopaia-ösvény titkát. Ez az információ tette lehetővé, hogy a perzsa sereg egy része, megkerülve Leónidasz spártai király Thermopülainál állomásozó hadát, annak hátába jusson. Az északi és déli irányból egyaránt támadó túlerő végül ádáz harcban legyőzte a maroknyi spártai haderőt.

A peloponnészoszi háború éveiben az árulás hétköznapi gyakorlattá vált a bel- és külpolitikai viszonyok alakításában. Az összecsapások 27 esztendeje alatt éppen 27 olyan esetről tudunk, amikor az egyes városokban felfedett politikai összeesküvést szóttek a belső hatalmi viszonyok megváltoztatása érdekében. Ezek a mozgalmak együtt jártak a koalícióváltás szándékával is. Ugyancsak Thuküdidész már többször idézett művéből tudjuk, hogy 15 Spárta-barát és 12 Athén-párti államcsínykíséret zajlott le. Az viszont eddig homályban maradt, hogy ezekből mennyi részt vállaltak a városokba esetleg betelepült, a stratégiai felderítést végző idegen ügynökök. Az ismertté vált szervezők helyi politikusok voltak, akik maguk viselkedtek idegen hatalom ügynökeiként.

Máig érvényes szakmai igazság, hogy a hírszerzési információk annál értékesebbek a felhasználóik számára, minél gyorsabban jutnak el hozzájuk. De hogyan oldották ezt meg abban a korban, amikor még nem léteztek telekommunikációs eszközök? Perzsiában, majd a Római Birodalomban a jól kiépített úthálózat mentén felállított postaállomások látták el a távolsági hírközlés feladatát. Viszont éles harctéri vagy politikai helyzetben gyakorta kellett alkalmi megoldásokhoz folyamodni. Az ókor viszonylag primitív technikai színvonalá miatt e tekintetben sokkal inkább az emberi találékonyságnak, semmint a gyakorlatba átültetett tudományos-technikai eredményeknek jutott szerep. Erre idézünk néhány példát a Kr. e. 5. századi görög–perzsa háborúk korából.

A Kr. e. 500/499-ben kezdődő perzsaellenes ión felkelés előjátékaként Hisztiaiosz, Milétosz egykori zsarnoka lázadásra buzdító üzenetet küldött a perzsa székvárosból, Szúszából utódának, Arisztagorasznak. Mint Hérodotosztól tudjuk, leghűségesebb szolgálójának fejét kopaszra nyíratta, az üzenet szövegét a fejbőrére íratta, majd miután a haja kinőtt, útnak eresztette a férfit. Ugyanez a történetíró közli, hogy Xerxész Kr. e. 480-as, Hellasz elleni támadásának előkészületeiről a Perzsiába emigrált egykori spártai király, Démaratosz adott hírt honfitársainak furfangos módon. Ő nem a fából készült írotábla külső viaszrétegébe írta üzenetét, amit könnyen felfedezhettek volna a perzsák, hanem a fába véste mondandóját, és azt takarta be az üres viaszréteggel, majd juttatta el Spártába a látzólag üres táblát.

A görög–perzsa háborúk kommunikációs gyakorlatával kapcsolatban megemlíthető még Hérodotosznak az a közlése, amely szerint Athén bástyáiról pajzsok által tükrözött fényjelekkel orientáltak árulók a Marathónnál vereséget szenvedett perzsákat. A hírek futárok által történő továbbítása az állami kengyelfutók révén valósult meg. Ezek egyik elnevezése: *hémerodromosz* arra utal, hogy napokon át képesek voltak futva megtenni nagy távolságokat (*hémera* = nap, *dromosz* = futás). Kr. e. 490-ben az athéni Pheidippidész két nap alatt érte el Spártát, hogy segítséget kérjen városa számára a fenyegető perzsa invázióval szemben. Valószínűleg ez a valóban megtörtént futás, amelynek emlékét napjainkban a *Spartathlon* elnevezésű futóverseny őrzi, adta az alapját a *marathóni futóról* kialakult legendának.

A felderítés ókori gyökerei Ázsiában – India (Boda József)

India hadművészetét az *Arthasásztra* című mű (Kr. e. 3. század) foglalja össze. A tanulmány címének jelentése: „a haszon tankönyve”, avagy „a politika tudománya”. Szerzőjeként az indiai hagyomány Kautilját tartja számon, akit a Csánakja nevű főminiszterrel azonosítanak, és aki állítólag nagy szerepet játszott a korábbi, Nanda-dinasztia megdöntésében és Csandragupta trónra kerülésében. A hagyomány szerint éppen az erős királyi hatalom megteremtése érdekében írta ezt a kézikönyvet az uralkodó számára. Több fejezetében foglalkozik az ellenség és a terep felderítésének fontosságával. A fegyvernemek feladatainál részletezi a lovasság tevékenységét, amit az alábbiakban határoz meg: „az elfoglalt erdőterület felderítése, a táborhelyek kiszemelése, az erdők átfésülése, a harc szempontjából fontos helyek, vízlelőhelyek, gázlók biztosítása, az ellenség, illetve a saját raktárak és szövetséges csapatok megrohanása, illetve védelme, felügyelet a hadsereg fegyelme felett, a hadsereg arcvonalának kiterjesztése, az oldalak biztosítása, a roham megkezdése, az ellenséges hadsereg szétszórása és letiprása, védelem, az ellenség körülvétele, illetve a saját csapatok kitörésének biztosítása, közreműködés a hadsereg különböző irányváltoztatásainál, az ellenséges kincstár és hercegek elrablása, az ellenség hátbatámadása, üldözése, a saját szétszórt erők egybeterelése”. A fenti felsorolásból is kitűnik, hogy az ókori India lovassága feladatának egy részét a különböző, az ellenség mélységében végrehajtandó feladatok, felderítő tevékenységek alkották.

Az ókorban a távolsági kommunikáció bevett eszköze volt a magaslatokról tűz- vagy füstjelzéssel továbbított hírközlés, amelynek továbbfejlesztett és utóbb a rómaiak által is alkalmazott formájáról Polübiosz adott részletes leírást. Ez a hírközlési forma egyszerű szövegek

gyors továbbítását tette lehetővé. A jeleket két fáklyás csoport adta. Az eljárás azon alapult, hogy a jeleket adó, illetve fogadó emberek rendelkezésére öt-öt táblácska állt, amelyekből négyen az ábécé öt-öt, egyen pedig négy betűje volt látható. Az egymás mellett álló, fáklyákat tartó emberek közül a bal oldaliak felemelt fáklyáinak száma mutatta, hogy hányas sorszámú tábla betűje következik, míg a jobb oldalon állók fáklyáinak száma azt jelezte, hogy az adott tábla hányadik betűjéről van szó.

A tengerhajózásnak komoly szerep jutott a távolsági kommunikáció lebonyolításában. Ez kiváltképp Nagy Sándor keleti hadjárata, majd a rómaiak ázsiai és afrikai hódításainak idején vált nélkülözhetetlenné. Az 1961 és 1970 között elvégzett meteorológiai megfigyelések nyomán kimutatták, hogy a keleti Mediterráneumban a hajózási technika ókori szintjén a tengerhajózás néhány nap kivételével – amikor a szél elérte a 22–27 csomós sebességet – egész esztendőn át zavartalanul folyhatott. Például Korfunál decemberben volt legrosszabb a helyzet, de akkor is csak három-négy nap eshetett ki, míg Rhodosz szigeténél március volt a legviharosabb, de akkor is csupán hét napon keresztül nem volt tanácsos tengerre szállni. Ezek az adatok azt sugallják, hogy a meteorológiai jelenségek nem zavarták komolyabban a hírek tengeri úton történő továbbítását. Gyakori veszélyt csupán a kalózok jelentettek, akikkel szemben a görögök, majd a rómaiak változó sikerű harcot vívtak.

Felderítés és információszerzés a Római Birodalomban

(Kertész István)

A rómaiak Hannibal elleni háborújuk során (második pun háború, Kr. e. 218–201) többször is saját kárukon tanulták meg, milyen fontos az ellenség szándékainak és lehetőségeinek kellő időben történő felfedése, vagyis a *taktikai hírszerzés*. Az ennek nyomán náluk kifejlődő taktikai felderítés a Kr. e. 1. századra, *Iulius Caesar* (élt: Kr. e. 100–44) korára hadművészetük szerves részévé lett. Erre legfőbb bizonyítékként a jeles hadvezér és államférfi galliai hadjáratáról (Kr. e. 58–50) szóló, saját kezűleg alkotott műve, *A gall háború* egyes részei szolgálnak.

Az írásból kiviláglik, hogy nagyjából lovas, kisebbrészt gyalogos csapatokba szervezett felderítők (*exploratores*) jártak a mozgó római seregtől nem nagy távolságban, és figyelték az ellenség tevékenységét, míg titkos ügynökök, egyéni felderítők (*speculatores*) a távolban végeztek hírszerző munkát az ellenséges területen. A hírszerzők említett két típusa – egyes esetekben – hasznosan egészítette ki egymást. Egy alkalommal például Gallia északi részének őslakosai sikertelenül ostromolták Bibraxot, a rómaiakkal szövetséges remusok városát, ezért idővel elhatározták, hogy visszavonulnak a falak alól.

Az általa oda telepített *speculatores* értesítették erről a vezért. Az ellenség ravaszágát jól ismerő és egyébként is elővigyázatosságáról híres Caesar tudni akarta, hogy csak látszat-visszavonulásról van-e szó, és az ostromlók csak elrejtőztek a falak közelében, vagy az ellenség valóban elhagyta a vidéket. Ezért *exploratores*t küldött ki. Amikor ez a felderítő csapat jelentette, hogy a *belgák* valóban elvonultak, ő azonnal megkezdte az ellenség üldözését. Britanniai partra szállása előtt (Kr. e. 55) katonai tribunusát, Caius Volusenus egy hadihajón a brit partok kikémlésére küldte. Amikor pedig Britannia földjén készült csatára, a Temze folyásvidékén, foglyok és szökevények kikérdezése révén értesült arról, hogy az ellenség kihegyezett karókat vert a víz felszíne alatt a folyómederbe.

Az *exploratores* és a *speculatores* a római császárkorban már a reguláris erők speciális alegységeiként működtek. A történetíró Hyginus (Kr. u. 2/3. sz.) szerint három *legió*ban összesen 200 *exploratores* teljesített szolgálatot. A Kr. u. 2. század második felétől alakulataikat *numeri exploratorum* (explorator egységek) névvel jelölték. A római hadseregnek a Kr. u. 4. század során bekövetkezett, Constantinus császár (ur. Kr. u. 306–337) nevéhez fűződő reformja értelmében a haderő kettévált. A *limitaneinek* nevezett határvédő csapatok vezérei, a *duces* éppúgy saját felderítő csapatokat szerveztek, mint ahogy a császárokat, illetve az általuk kinevezett parancsnokokat (*magistri* és *comites rei militaris*) kísérő, a birodalom belső területein állomásozó katonaság, a római légiók hagyományait és harcértékét továbbvivő, a reguláris haderő gerincét képező, úgynevezett *comitatenses* keretein belül is saját felderítő csapatokat szerveztek.

A római köztársaság felszámolását hagyományosan Iulius Caesarhoz kötik, aki *A gall háború* (*Commentarii de bello Gallico*) című munkáját politikai okokból publikálta (kb. Kr. e. 60-61). A nyolc könyvből álló munka (az utolsót más írta) a mai Franciaországot, Belgiumot és kisebbrészt Svájcot felölelő terület meghódításáról, majd provinciává nyilvánításáról szól. A műben (is) említett kelta törzsek latin elnevezéséből számos európai ország/nép neve származik, így például Belgium (*belgae*) vagy az elsőként legyőzött *helvetii* (Helvetia – Svájc). További érdekesség, hogy a könyvekben Caesar egyedül két római katonát említ néven, Vorenust és Pullót.

A taktikai felderítés tekintetében a határvonalon, vagyis a *limesen* (a birodalom határait védő támpontrendszer, amely főként a természetes akadályok – Rajna, Duna – vonalát követte) felállított erődítmények jelentették az információszerzés gerincét. A „hétköznapi napokban” elsősorban rendvédelmi feladatokat láttak el, „szűrték” a limesen áthaladó forgalmat, miközben értékes információkat szereztek arról, hogy mi történik a birodalom határain túl. Például Ammianus Marcellinus szerint, Kr. u. 361-ben a keleti határvidék védelméért felelős parancsnokok értesítették keleti hadjárata során II. Constantius császárt arról, hogy a perzsa király, II. Sápúr serege a Tigris folyóhoz közeledik. A római limesek őrtornyai a már említett tűzjelekkel „kommunikáltak” egymással, és adtak hírt arról, ha a határokon túli ellenséges törzsek mozgolódtak.

A *stratégiai felderítés*ben részt vevő *speculatores* létszáma viszonylag csekély volt. A császárkori *legiók*ban mindössze 10-10 „ügynök” teljesített szolgálatot, akik a tartományi helytartó hivatalának megbízásait teljesítették. A stratégiai felderítés első, a forrásokban megőrzött esetei viszont jóval korábbra, a második pun háború időszakára tehetők. Ekkor új mozzanatként jelent meg a dokumentumok elfogása, amelyek olyan akciókra vagy szándékokra vonatkoztak, amelyek stratégiai választ igényeltek.

Kr. e. 215-ben egy római flottakötélék elfogta azt a hajót, amely V. Philipposz makedón király követeit és azok karthagói tárgyalópartnereit vitte Makedóniába. Előzőleg Philipposz Róma-ellenes szerződést kötött az Itáliát dúló Hanniballal, és most ezt az egyezményt kívánták ratifikálni. A szerződés szövege az elfogást követően a senatus elé került. Ez azonnal mozgósította a flottát, majd diplomáciai offenzívába kezdett Makedónia hellénisztikus ellenfelei megnyerésére. Mindennek következményeként V. Philipposzt részben Róma, részben az ahhoz csatlakozó államok (Aitól Szövetség, Pergamon stb.) haderői kötötték le, ami meghiúsította Hanniballal való együttműködését.

Nyolc esztendővel később Hannibal idősebb öccse, Hasdrubal Hispaniában vereséget szenvedett seregével átkelt az Alpok hágóin, és a Pó síkságára vonult. Célja az volt, hogy az akkor Dél-Itáliában tartózkodó bátyja hadával egyesítse az övét. Ennek érdekében azt tervezte, hogy megkéri Hannibalt, vonuljon északra, és Umbria térségében találkozzanak. Tekintve, hogy Hannibalnak ekkor már csak 20–25 ezer harcosa volt, az öccse által ígért körülbelül 30 ezer főnyi katonaság nagymértékben növelte volna győzelmi esélyeit. Hasdrubal ilyen értelmű üzenetét négy kelta és két numida hírvivő akarta célba juttatni. Ám a lucaniai Metapontum (mai Metaponto) közelében római fogságba estek. Caius Claudius Nero consul járőre kapta el őket.

A két római fővezér közül ő védelmezte Dél-Itáliát, és igyekezett Hannibal manővereit megzavarni, míg consultársa, Marcus Livius Salinator Észak-Itáliában tevékenykedett. Nero tolmács segítségével Hasdrubal üzenetének birtokába jutott, és azonnal értesítette Livius Salinatort a fejleményekről. De ő maga sem maradt tétlen, hanem serege egy válogatott kontingensével, Hannibal elől rejtve, északra vonult. Ott azután csatlakozott Livius erőihez. Hasdrubal – nem sejtve, hogy tervei az ellenség tudomására jutottak – elhaladt Ariminum (mai Rimini) mellett, és átkelt a Metaurus folyón.

A rómaiak azonban Sena Gallica (mai Sinigaglia) térségben csapdát állítottak, és ütközetre kényszerítették Hasdrubalt. A Kr. e. 207. június 22-én lezajlott csatában a punok súlyos vereséget szenvedtek. Hannibal csak akkor értesült a tragédiáról, amikor a rómaiak az életben hagyott két követet öccse levágott fejével hozzá küldték, és azok beszámoltak a történetekről. Ezzel az Itáliában harcoló pun csapatok megerősítésének utolsó reménye is szertefoszlott, ami előrevetítette a néhány év múlva bekövetkező karthagói vereség árnyékát. A rómaiak ébersége nem csak dokumentumok elfogásával nyert bizonyítást. Kr. e. 216-ban lelepleztek egy Rómában már két éve működő karthagói kémeket. A lebukott ügynököt levágott kézzel küldték vissza hazájába.

Hasonlóan későbbi korokhoz, a római császárkorban mind a rómaiak, mind ellenfeleik gyakran alkalmaztak kémfeladatokat ellátására katonaszökevényeket, akik szakértelmüknél fogva helyesen tudták értékelni megfigyelésük eredményeit. Az ellenfél megértését az a körülmény is segítette, hogy a Római Birodalom (s vele a legiók) a 2–3. századra etnikailag egyre heterogénebbé vált, olyannyira, hogy a császárok jelentős része sem Itáliában született, vagy egyáltalán nem rendelkeztek római gyökerekkel. A késő Római Birodalomban a különböző származású embereket a római polgárjog (és az általa képviselt kultúra/eszme) tartotta össze. Az idő előrehaladtával mind több, korábban barbárnak titulált katona és tisztviselő került a legiók és a közigazgatás soraiba, aminek az információszerzésben megnyilvánuló kétségtelen előnyeit (nyelvi és kulturális ismeretek) nem szükséges részletezni.

A Kr. u. 4. századi történetíró, Ammianus Marcellinus egy ilyen esetről számolt be annak kapcsán, hogy a 359-ben a perzsák által feldúlt Euphratész menti vidéket a rómaiak meg akarták erősíteni. A műveletekben az író „vezérkari” tisztként vett részt:

„Mínthogy kémeink [speculatores] jelentették, hogy az ellenség készülődik, és a szökevények megerősítették a jelentést, sebtében Nisibisbe [Niszibisz, mai törökországi Nusaybin] indultunk [...], hogy a perzsák, akik látszólag nem akarták megostromolni a várost, meg ne rohanják a gyanútlan lakosokat [...]. [Visszatérve] egy római katonát találtunk [...]. Elmondta, hogy Galliában [...] született, és egy lovas szakasznál szolgált. Valamilyen súlyos vétséget követett el, s a büntetéstől félve átszökött a perzsákhoz [...]. Kémkedés

céljából több ízben átküldték hozzánk, és megbízható hírekkel ment vissza [...]. Kivallatták [embereink] még az ellenséges táborban észlelt eseményekről, aztán megölték [...].”
(AMMIANUS MARCELLINUS XVIII. 6. – SZEPESY Gyula fordítása.)

Már a görög-hellénisztikus időkben is, de fokozott mértékben a római császárkor folyamán a – később a már említett limessel védett – határokon átnyúló utas- és kereskedelmi forgalom értékes információforrást jelentett. Az árucserében részt vevő kereskedők és a római seregben szolgálatot vállaló „barbár” harcosok éppúgy hozták-vitték a híreket, mint a Szentföldre és Egyiptomba utazó arméniai és perzsa zarándokok vagy a vallásos keresztények, akik a határ mindkét oldaláról mártíroknak emelt szentélyeket és aszkétákat kerestek fel Szíriában és Mezopotámiában. Perzsiában élő keresztény közösségek a Niszibiszben és Edesszában működő teológiai iskolákon keresztül kommunikáltak a Római Birodalomban lévő hittársaikkal. Hasonló kapcsolatok léteztek Palesztina és Perzsia zsidó közösségei között is.

Róma utolsó évszázadaiban már nem önmagában az ellenfél (barbárok) megismerése jelentette az értékes hírszerzési információt (ahogy például Iulius Caesar említett művében még részletes leírás olvasható a szemben álló népcsoportok kultúrájáról), hanem a határvidéken élő különböző törzsek/birodalmak szándékainak megismerése. A 4–5. századra a haderő korlátozottan volt alkalmas útját állni a népvándorlásnak, amelyet olyan katasztrofális vereségek tettek nyilvánvalóvá, mint a Valens császár halálához vezető hadrianopolisi (ma Edirne, Törökország) csata (378) vagy Róma gótok általi elfoglalása (402) és kifosztása.

Az egyre nyilvánvalóbb katonai hátrányt a birodalom – az „oszd meg és uralkodj” (*divide et impera*) egyfajta késő római értelmezéseként – diplomáciával igyekezett kompenzálni, azzal a fő céllal, hogy megakadályozza a különböző törzsek egyesülését, egyúttal az ellentéteket fenntartsa közöttük. Először a határvidékre, majd a birodalom belsejébe telepített be barbár törzseket, amelyekkel folyamatosan tartotta a kapcsolatot, kísérletet tett integrálásukra (a romanizáció keresztény változata), és igyekezett a vélt vagy valós feszültségek egymás közti fenntartásával – a *Pax Romana* jegyében – egyensúlyt teremteni. Ez a politika megfelelő hírszerzés nélkül nem működik. Források hiányában azonban csak sporadikus ismereteink vannak a császárkori nagypolitikát támogató hírszerzés működéséről.

A különböző eszközökkel gyűjtött információk a római császári kancelláriákban kerültek archiválásra. Diocletianus korára (ur. Kr. u. 284–305) a római hadsereg létszáma körülbelül 435 ezerre nőtt. Mint említettük, a birodalom belsejébe telepített reguláris mozgó seregek (*comitatenses*) elkülönültek a leginkább belső rendfenntartásra alkalmas határvédő erőktől (*limitanei*), és mindkét haderőnem saját felderítő tevékenységet folytatott. Ily módon az információk is több csatornából folytak be, és e csatornák száma megsokszorozódott akkor, amikor a *tetrarchia* idején négy, rövid időszakokban még ennél is több császár lévén, az őket kísérő reguláris mozgó seregek száma is megduzzadt.

A hatalmas mennyiségű adathalmaz átláthatóságát megkönnyítendő, létrehozták a *magister officiorum* hivatalát, amelynek első említése Kr. u. 320-hoz fűződik. Ennek viselője került a császári levelezés és irattár élére, ellenőrizte az idegen követségeket, és figyelme kiterjedt a belbiztonság mellett a határvédelemmel kapcsolatos ügyekre is. Constantinus császár (Nagy Konstantin) idején (ur. Kr. u. 306–337) feladatai tovább szaporodtak, többek között – összefüggésben a praetorianus gárda felszámolásával – kiterjedtek a császár

személyes biztonságának szavatolására. Az információk kezelésének ez a központosítása jelentette a római felderítő rendszer fejlődésének a csúcását.

Azonban a Nyugatrómai Birodalom összeomlásának ez sem tudott gátat szabni. Az egyre átláthatatlanabb közigazgatási szervezet és a népvándorlás jelentette gondok miatt 395-ben Theodosius császár fiai, Arcadius (keleti fél) és Honorius (nyugati fél) között kettéosztotta a birodalmat. A hunok jelentette „nyomás” elsősorban a Nyugatrómai Birodalomra volt hatással. A maguk előtt „tolt” népeket (gótok, vandálok) – katonai alternatíva hiányában – a nyugati rómaiaknak a területükön belül kellett letelepíteni, míg végül Attila vezetésével a hunok is betörték a birodalomba.

A nyugat utolsó győzelme volt (Catalaunum, 451) az Attila és a hunok jelentette veszély elhárítása, amelyben a már korábban említett tényezők együttesen játszottak közre. Egyrészt a gyermekcsászár (III. Valentinianus) helyett a birodalmat ténylegesen irányító Flavius Aëtius jól ismerte a hunokat és magát Attilát is (túszként korábban éveket töltött a hunoknál), másrészt hatékony diplomáciával még maga mellé tudta állítani a jelentősebb barbár törzseket (frankok, vizigótok, burgundok), amelyek katonai segítséget (is) nyújtottak számára. Attila, noha a vereség után Róma alá vonult (452) seregével, a soraikban kitört pestisjárvány miatt kénytelen volt visszavonulni Pannónia (a mai Magyarország) területére, ahol – ismeretlen helyen és körülmények között – meghalt (453). Negyedszázaddal később, 476-ban egy Odoaker nevű germán törzsfőnök – letaszítva trónjáról az utolsó császárt (a gyermek Romulus Augustulust) – csapataival megszállta Rómát. A történettudomány – bár mint korszakhatár, ahogy a bevezetőben is utaltunk rá, vitatható – ezt a dátumot tekinti az ókor végének.

Róma keleten élt tovább, ahol a késő római közigazgatás hagyományain továbbfejlődött a hírszerzés rendszere is. Constantinopolis (Konstantinápoly) fő ellenfelei kezdetben nem a barbárok, hanem a keleti birodalmak, elsősorban a perzsák voltak. Felismerve a kereskedők jelentette – az előzőekben is jelzett – „kémkedési” kockázatokat, Kr. u. 408/409-ben törvénnyel igyekeztek gátat szabni a keleti határ mentén működő piaci tevékenységnek, nehogy római kereskedőktől a perzsa király titkos információkhoz jusson. Ugyanakkor a határőrizetnek szigorúan ellenőriznie kellett a határon átmenő forgalmat.

Mindezen informális forrásokon kívül Konstantinápoly lépéseket tett a stratégiai hírszerzés rendszerének kiépítésére. Belisarius, I. Iustinianus császár (ur. 527–565) híres hadvezérének titkára, a történetíró Procopius (Prokopiosz) írt állama által idegenbe telepített kémekről. Megemlítette: mielőtt Belisarius elindult volna észak-afrikai hadjáratára (533–534), hogy a vandáloktól visszaszerezze Karthagót, Procopius – ma úgy mondanánk: diplomáciai fedéssel – Szicíliaba utazott, hogy urának információkat szerezzen az ellenség hajóhadáról. Mivel keleten viszonylagos csend uralkodott, Iustinianus a nyugati birodalom visszahódítására fordíthatta erőforrásait. A sikeres vandál háborút, Karthago meg-, illetve visszaszerzését követően utasította Belisariust, hogy délről induljon Róma meghódítására. Szicília elfoglalása után Belisarius 536-ban vonult be az „örök városba”, de a Bizánci Birodalomnak már nem maradt ereje azt megtartani, és a keleti gótok fél évtizeden belül gyakorlatilag visszahódították egész Itáliát. Bizánc részéről ez volt az utolsó kísérlet a Római Birodalom restaurációjára.

Bizánc története során tökéletesítette a diplomáciai keretek között alkalmazott információszerzés módszereit. A Kr. u. 6. században alkotó költő és történetíró, Agathiasz például a Szászánida királyokról írva megemlíti, hogy adatait a perzsa udvarban fordítóként dolgozó

bizonyos Sergius információira alapozta. Kortársa, a Syrianus Magister néven ismert szerző a stratégiáról írva kategorikusan kijelentette, hogy a követségek tevékenységét meg kell figyelni, nehogy érzékeny katonai információkhoz jussanak. Olykor a fogadó ország vezetői sajátosan próbálták a maguk javára kamatoztatni az idegen követek kémtevékenységét. A perzsa királyról, I. Huszrauról (ur. Kr. u. 531–579) feljegyezték, hogy Theodórosz római követet magával vitte hadjáratára, és minden alkalmat megragadott arra, hogy hadi erejét fitogtassa előtte. Akárcsak annak idején a perzsa Xerxész, ő is abban bízott, hogy ellenségei megrettennek seregei felkészültsége láttán.

A fejezethez felhasznált és ajánlott szakirodalom

- ADCOCK, Frank E. (1957): *The Greek and Macedonian Art of War*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.
- AMMIANUS MARCELLINUS (1993): *Róma története*. Ford. SZEPESY Gyula. Budapest, Európa.
- AUSTIN, N. J. E. – RANKOV, N. B. (2004): *Exploratio. Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*. New York – London, Routledge.
- BLEICKEN, Jochen (1981): *Verfassungs- und Sozialgeschichte des Römischen Kaiserreiches*. 4. Aufl. Paderborn–München–Wien–Zürich, Ferdinand Schöningh.
- BORZA, Eugene N. (1977): Alexander's Communications. In *Ancient Macedonia II. Papers Read at the Second International Symposium Held in Thessaloniki, 19–24 August 1973*. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies.
- CHANIOTIS, Angelos (2005): *War in the Hellenistic World. A Social and Cultural History*. Maiden–Oxford, Blackwell.
- DEZSŐ, Tamás (2012): *The Assyrian Army*. I–II. Budapest, Eötvös University Press.
- DOUGHERTY, Martin J. szerk. (2008): *Az ókor nagy csatái i. e. 1285 – i. sz. 451. Kádestől Catalaunumig*. Ford. ANTÓNI Csaba. Budapest, Ventus Libro.
- ERDKAMP, Paul ed. (2007): *A Companion to the Roman Army*. Oxford, Blackwell.
- EVERSON, Tim (2004): *Warfare in Ancient Greece. Arms and Armour from the Heroes of Homer to Alexander the Great*. Stroud, Sutton.
- FERENCZY Endre – MARÓTI Egon – HAHN István (2002): *Az ókori Róma története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- HAHN István szerk. (1963): *A hadművészet ókori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi.
- HAMMOND, N. G. L. (1989): *Alexander the Great. King, Commander and Statesman*. Bristol, Bristol Press.
- HEGYI Dolores – KERTÉSZ István – NÉMETH György – SARKADY János (2002): *Görög történelem. A kezdetektől Kr. e. 30-ig*. Budapest, Osiris.
- HÉRODOTOSZ (2000): *A görög–perzsa háború*. Ford. MURAKÖZY Gyula. Budapest, Osiris. (Sapientia Humana)
- KEEGAN, John (1998): *Maszk. A parancsnoklás álarca*. Ford. BALANYI Bibiana – MOLNÁR György. Budapest, Aquila.
- KERTÉSZ István (1999): *Ókori hősök, ókori csaták*. Budapest, Korona.
- KERTÉSZ István (2007): *A görög sport világa. A jelenbe tekintő múlt*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KERTÉSZ István (2010): *Ez történt Marathónnál. A görög–perzsa háborúk*. Debrecen, Tóth.

- KERTÉSZ István (2011): *Hannibal. A pun háborúk kora*. Debrecen, Tóth.
- KROMAYER, Johannes – VEITH, Georg (1929): *Heerwesen und Kriegsführung der Griechen und Römer*. München, C.H. Beck.
- LOSADA, Luis A. (1972): *The Fifth Column in the Peloponnesian War*. Leiden, Brill.
- MÓCSY András (1975): *Pannónia a korai császárság idején*. Budapest, Akadémiai.
- MÓCSY András (1975): *Pannónia a késői császárságban*. Budapest, Akadémiai.
- POLÜBIOSZ (2002): *Polübiosz történeti könyvei I–II*. Ford. MURAKÖZY Gyula. Máriabesnyő–Gödöllő Attraktor.
- PRITCHETT, W. Kendrick (1971): *Ancient Greek Military Practices*. Part I. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.
- SIDEBOTTOM, Harry (2004): *Ancient Warfare. A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press.
- THUKÜDIDÉSZ (1985): *A peloponnészoszi háború*. Ford. MURAKÖZY Gyula. Budapest, Európa.
- TITUS LIVIUS (1976): *A római nép története a város alapításától*. Ford. MURAKÖZY Gyula. Budapest, Európa.
- VISY Zsolt (1989): *A római limes Magyarországon*. Budapest, Corvina.

II. fejezet

Középkor – A klasszikus hírszerzés hajnala

Boda József – Regényi Kund

Bevezetés – A középkori információszerzés társadalmi közege

(Regényi Kund)

Jelen fejezetnek az a célja, hogy röviden összefoglalja a középkornak nevezett időszak sajátos jellemzőit, annak érdekében, hogy az olvasó képet alkothasson arról a társadalmi közegről, amelyben akkor a titkos felderítés zajlott. Ennek megfelelően bemutatjuk a középkor fogalmát, időbeli és térbeli kereteit, a fejlődést meghatározó természeti és technikai körülményeket, azok hatását a társadalmi fejlődésre. Vázoljuk a társadalom sajátos vonásait és szerveződési elveit. Kitérünk a további fejlődés szempontjából meghatározó fontosságú városokra. Bemutatjuk és értékeljük az egyház szerepét. Felsorolásszerűen összesítjük a korszak főbb konfliktusait. Végül kísérletet teszünk a középkor mint történelmi korszak értékelésére. Vizsgálódásunk során az előremutató folyamatok kidomborítására törekszünk, s ahol a források és a kötet keretei lehetővé teszik, utalást teszünk az információgyűjtésre gyakorolt hatásokra.

A történelem korszakokra osztása mindig utólagos mozzanat. A korszak határait szakmai-tudományos közmegegyezésen alapulóan kiemelkedő jelentőségű események képezik. Fontos szem előtt tartani, hogy a szakaszolás merev határokat, éles váltást sugall, ez azonban – természetesen – korántsem volt így. A korábbi történelmi korok embere éppúgy nem volt tudatában, hogy korszakalkotó eseményeket él át, mint ahogy a ma embere sincs. A változások folyamatosak és fokozatosak, jelentőségük csak utólag mutatható ki.

A középkor kezdetét a közmegegyezés a Nyugatrómai Birodalom bukásához kötve 476-ra teszi. (Mint az ókori fejezet bevezetésében olvasható, ettől eltérő szakaszolás is indokolható.) Ekkor teszik le trónjáról az utolsó nyugatrómai „császárt”, a gyermek Romulus Augustulust, úgy, hogy a hódító germán fejedelem maga már nem veszi fel a császári címet, ami mutatja, hogy annak jelképes értéket sem tulajdonított. A korszak végét nehezebb meghatározni, korábbi tankönyvek azt 1640-re, az angol polgári forradalom kezdetére teszik. A 16. században lejátszódó igen nagy hatású folyamatok azonban indokolják, hogy a középkor végét korábbra, 1492-re tegyük, és Amerika felfedezéséhez kössük, kitüntetett szerepet adva a kora újkornak, amelynek végét a technikai és társadalmi kettős forradalom jelenti, amelyre Angliában és Franciaországban a 18. században kerül majd sor. A középkor kezdetét és végét egyes országokban eltérően lehet értelmezni: Magyarország

vonatkozásában a középkor kezdetét 1000-re, Szent István megkoronázására, a keresztény magyar államiség megszületésére tehetjük, végét pedig a mohácsi csatavesztésre.

Térbeli vizsgálódásunkat Európára, szorosabban véve Nyugat-, Közép- és Kelet-Közép-Európára összpontosítjuk. Ettől keletre nem játszódtak le azok a társadalmi folyamatok, amelyek az európai fejlődés megkülönböztető jegyeit adják. A modelltől némileg eltérve – elsősorban az államépítésben és az információgyűjtésben betöltött szerepük miatt – Bizáncre és a Mongol Birodalomra is kitérünk.

A fejlődés lehetőségét meghatározó természeti-társadalmi feltételek a korszakban maguk is jelentősen változtak. A Római Birodalom városias, kifinomult munkamegosztásra, kereskedelemre, pénzgazdálkodásra és rabszolgák munkaerejére épülő berendezkedése a harmadik századtól egyre gyorsuló mértékben felbomlott. Helyébe – térségenként eltérően – az önálló nagybirtok lépett, a pénz szerepe csökkent (de nem szűnt teljesen meg, miként a távolsági kereskedelem sem), a termelőmunkát személyükben szabad, de politikai jogokkal nem rendelkező földművesek végezték, közülük, a jobbágyságra emelkedtek fel a római kor rabszolgái, és ide süllyedtek le a hódítók közszerabdjai.

A közösségek védelmét (biztonságát) a földesúr garantálta, ő gyakorolta az ítélezés jogát is. Hatalmát a szokások (ideértve a földműves jogát a földhöz) és a hagyományok – amelyeket fokozatosan írásba is foglaltak – igen nagy mértékben korlátozták a földművesek javára. A földművesek termény- és munkajáradékkal tartoztak a földesúrnak, amit ezen felül megtermeltek, azzal szabadon gazdálkodhattak. Ez a berendezkedés a nagybirtokon élők számára előrelépés volt a korábbi időszakhoz képest.

A 11–12. századtól fogva a terményjáradékot egyre inkább pénzben rótták le (ezt a városiasodás tette lehetővé), a munkajáradék szerepe Nyugaton háttérbe szorult, folyamatos volt a jobbágyság vagyoni differenciálódása. A földesúr mellett az uralkodó is növekvő mértékben támaszkodott a földművesek adójára. A korszak végére – Angliában, Spanyolországban – ténylegesen felbomlik az évszázados rend, és a földesurak egyre-másra megfosztják parasztjaikat földjeiktől, megtéve ezzel a tőkés típusú termelés felé vezető első fájdalmas lépéseket.

Fontos szem előtt tartani, hogy a középkorban a népesség túlnyomó többsége, mintegy 95 százaléka közvetlenül földműveléssel kényszerült foglalkozni, mivel a terméshozamok ezt parancsolóan megkövetelték. Politikai jogai csak a fennmaradó kisebbségnek voltak. Éhínségek, beháborúk és járványok (legismertebb az 1348-as nagy pestisjárvány) miatt a halandósági ráta magas, az átlagéletkor igen alacsony volt. Az első ezredforduló táján apróságnak tűnő, de összességükben mégis jelentős vívmányok (nehézeke, szügyhám, háromnyomásos gazdálkodás) révén a terméshozamok a bevetett mag két és fél, háromszorosáról annak három, három és félszeresére emelkedtek, aminek hatása a népesség létszámának növekedésében (irtások, keletre áramlás), ezzel összefüggésben szabadságjogaik kiterjedésében (szabad költözés) is megragadható.

A politikai jogokkal rendelkező birtokosok egymás közti viszonyának végig meghatározó eleme volt a viszály, a versengés, a magánháború (ideértve, ha kezdetlegesen is, a felderítést és az elhárítást). A szövetségesek keresése, a hatalmasoktól várt védelem reménye kialakította a hűbériség rendszerét, amelynek során a földbirtokhoz a hűbérúr felé kötelező hűség, ítéletének elfogadása, tanáccsal és jószolgálatlal történő támogatása, katonai (diplomáciai, attól el nem választva hírszerző jellegű) megsegítése kapcsolódott, amelyet a hűbérúr védelemmel és segítséggel viszonzott. Alá- és fölrendelt között tehát – legalábbis

az elvek szintjén – kölcsönös megbecsülés és tisztelet volt a meghatározó (éles ellentétben a keleti típusú berendezkedéssel).

A hűbériség bonyolult, elsősorban magánjogi, személyes jellegű berendezkedéséhez képest az uralkodó közjogi hatalma sokáig háttérbe szorult, az magánjogi jelleggel, éppen a hűbéri kötelezettségeken keresztül érvényesült. Ismét csak a 12–13. századra a hatalom közjogi jellege lassacskán felértékelődött, politikatörténeti szempontból ennek jele az úgynevezett rendi típusú királyságok megjelenése. Érthető, hogy a hűbériség bonyolult rendszerének kialakulásához és megszilárdulásához idő kellett: Kelet-Közép-Európában annak csak egyszerűsített, csökevényes formája (Magyarországon ezt familiaritásnak nevezzük) alakulhatott ki. E helyütt jegyezzük meg, hogy a középkori ember számára a rendi, a hűbéri kötődés, a későbbiekben vázolandó vallási kötődés volt a meghatározó. Nemzeti kötődésről, nemzettudatról a korszakban lényegében nem beszélhetünk.

A középkor legfontosabb fegyveres konfliktusai a következők: az 5–10. században az önvédelmi harc a hódítókkal szemben (vandálok, arabok, dánok, vikingek, magyarok), ezzel párhuzamosan kísérlet a Római Birodalom megújítására (Nagy Károly). A 11. századtól kibontakozik egyfajta offenzíva, ellentámadás (*reconquista* az Ibériai-félszigeten, keresztes háborúk). A külső ellenség háttérbe szorulásával párhuzamosan megindul és évszázadokon keresztül tart a Német-római Császárság és a pápaság harca az egyházi (és világi, egyetemes) hatalomért, amely a felek meggyengüléséhez vezetett, így abból – nevető harmadikként, két százéves háborúban diadalmasan – a Francia Királyság kerül majd ki győztesen, megelőlegezve a nemzetállamok sikerét a többnemzetiségű birodalmak felett. Az új keleti fenyegetés, az oszmán-török előrenyomulás már csak a félperiféria, így Magyarország fejlődését éri negatívan – de ott a hatás azonban erőteljes és hosszan tartó.

A városias települések – ahol a lakosság elsősorban nem mezőgazdasági termeléssel, hanem kézműiparral és kereskedelemmel foglalkozik – száma a klasszikus korhoz képest rohamosan csökkent ugyan, ez a szám azonban az első ezredfordulót követően lassan, de fokozatosan újra növekedésnek indul. A városok megerősödésében, keletkezésében meghatározó a kereskedelem, eleinte a távolsági, később a helyi kereskedelem szerepe. A középkori város legjellemzőbb sajátossága, hogy lakói szabadok a jobbágyi kötöttségek alól, csak a királytól függenek, belső ügyeiket saját maguk által hozott törvények alapján választott testületek irányításával maguk intézik. (Ez a különbség meghatározó a keleti típusú fejlődéshez képest.) A polgárok tulajdonát nem terhelik egyéb kötelezettségek, azt szabadon, a római jogban leírtak alapján birtokolják.

A városok mintául és előképül szolgálnak a későbbi állami berendezkedés számára (így az információgyűjtés terén Velence és Firenze emelendő ki), de közvetlen hatásuk is van: a városok megkövetelik és gyorsítják a pénzgazdálkodás és az ártermelés kialakulását, megerősödését, ezzel hozzájárulnak a robotterhek csökkenéséhez, a jobbágyság differenciálódásához, azaz az érett középkor berendezkedésének meghaladásához. (Hiányuk, gyengeségük meghatározó a kelet-közép-európai fejlődés eltérő útra terelődésében.) Politikai téren szövetségei, gazdasági téren támaszai a központi, közjogi hatalomnak a földesurakkal szemben, így jelentős szerepük van a központosított rendi monarchia, majd – korszakunk határain kívül – az abszolút monarchia kialakulásában. A hadtörténelemben az általuk

nyújtott kölcsönök meghatározóak a nagyobb szabású, offenzív jellegű hadjáratok lehetővé válásában. Összefoglalva: „*a városok a kapitalista kakukk tojásai a feudalizmus fészkében.*”

Középkor és vallás egymást feltételező fogalmak. A – katolikus – vallás meghatározza a korszak világgépét, eszmeiségét és mindennapjait egyaránt. A vallás hordozója az egyház, maga is autonóm rend. Létszáma – arányaiban – a mainál sokkal nagyobb, s jóval kisebb mértékben kapcsolódik közvetlenül a hitélethez, a lelkipásztori tevékenységhez. Hordozója a kultúrának, az írásbeliségnek. (Itt nemcsak a kódexmásoló barátokra, de nem is csak az ókor tudásának újrafelfedezésére kell gondolnunk: Richelieu, jóval a korszak határain túl, előbb lett bíboros, és csak utána főminiszter.) Az egyház birtoka, vagyona hatalmas, és – a dogmává váló papi nötlenséggel összefüggésben – egyre növekszik. Az egyház tanítása közvetlenül hat a mindennapokra. (Például: keresztes hadjáratok versus a földesúri magánháborúnak gátat szabni kívánó *Tregua Dei* – Isten békéje – tan.) A túlvilág a korban kézzelfoghatóan jelen van az emberek mindennapjaiban – az üdvösséget itt, e világon kívánják biztosítani maguknak, jó cselekedetekkel, adományokkal vagy akár később adás-vétellel (búcsúcédula) is.

Az egyház szerepe kiemelt az információgyűjtésben is. A vallás a korban közügy volt. Mint a 19. században a nemzeti hovatartozás, a középkorban a vallás volt a legfontosabb összekötő kapocs és egyben elválasztó tényező a közösségek között (eretneküldözés, inkvizíció, vallásháborúk). Az egyház nemcsak spirituális, hanem világi hatalom is volt – mint ahogy a fejedelmeknek is kézzelfogható spirituális hatalma volt. Az egyház nem rendelődik az állam alá, ahogy a keleti típusú berendezkedésben, hanem az egyház és az állam konfliktusa végigvonul a középkoron (*investitúraharc, nyugati egyházszakadás, avignoni fogság*). A konfliktusból győztesen az új típusú, nemzeti jellegű állam, a Francia Királyság kerül majd ki. Az egyházat magát is belső konfliktusok terhelik, e helyütt a pénzgazdálkodásban, a hadviselésben és felderítésben is élen járó templomosok bukására utalunk. Az egyház elvilágiasodása a korszak végén elvezetett a reformációhoz, illetve a katolikus megújuláshoz.

- **Investitúra:** a (megyés)püspök hivatalba történő beiktatása, amelynek jogáért a 11. században a világi (német-római császár) és az egyházi hatalom (pápa) küzdött. A beiktatást végző személy bizonyos fokú ellenőrzést gyakorol a püspök, a püspökség és annak javai felett. A wormszi konkordátumban (1122) V. Henrik német-római császár végül lemondott az investitúra jogáról. Fontos megjegyezni, hogy a magyar királyok az investitúra jogát megszakítás nélkül gyakorolták.
- **Avignoni fogság:** 1309 és 1377 között a pápák a dél-franciaországi Avignon városában tartották székhelyüket, amely körülmény jól mutatja az egyház feletti francia befolyást. Az avignoni fogság a nyugati egyházszakadás előzménye.
- **Nyugati egyházszakadás:** 1378–1417 között több pápa állt a római katolikus egyház élén, akik kölcsönösen nem ismerték el egymást, mélyítve ezzel az őket támogató országok ellentétét. A nyugati egyházszakadásnak a Luxemburgi Zsigmond német-római császár és magyar király által Konstanzba összehívott egyházi tanácskozás, a konstanzi zsinat vetett véget.

A középkor tehát nem egységes és nem sötét. A Római Birodalom bukását követően a szerep kezdetekből kibontakozott egy olyan fejlődés, amely a 19. századra az európai világ-hatalomban ölt testet. Ennek oka, hogy a középkori berendezkedés lehetővé tette a lassú,

de folyamatos gazdasági és társadalmi fejlődést, amely tetten érhető a termelőerőkben (például: kallómalom, vízikalapács), és a pénzügyekben (például: bankrendszer, hitelezés), éppúgy, mint a tudományokban (például: Aquinói Szent Tamás) és a politikában (közponosított nemzetállamok) is. Ennek során az egyént – ha gyakran csak az elvek szintjén is, de – jogokkal ruházták fel, amelyek tiszteletben tartása egyre inkább elvárássá vált (lásd például: *Magna Carta Libertatum* vagy akár a magyar *Aranybulla*). A klasszikus kor mintaértékű, de statikus berendezkedése helyett a középkort a csetlő-botló, de újra és újra meginduló fejlődés lassú, de gyorsuló dinamikája jellemzi a legtalálóbban.

- A **Magna Carta Libertatum** („Nagy szabadságlevél” – 1215) az I. („Földnélküli”) János angol király (ur. 1199–1216) által aláírt, a rendi jogokat biztosító szabadságlevél, az angol alkotmány egyik pillére, amelyben a király és a hűbérek egymással való viszonyát, kötelezettségeit rögzítették. Angliát abban az időben jelentős adósságok terhelték, amit elsősorban I. („Oroszlánszívű”) Richárd (ur. 1189–1199) kereszteshadjáratának költségei okoztak. János király kénytelen volt adót emelni, mire a bárók – a hűbéreskü megszegésével vádolva a királyt – fellázdak, és kikényszerítették a Magna Carta aláírását.
- Magyarországon a rendi jogokat a hét évvel később, II. András király (ur. 1205–1235) által kiadott **Aranybulla** (= eredetileg az okiratokat hitelesítő királyi pecsét) rögzítette, amely – párhuzamai ellenére – nem pusztán a Magna Carta átvétele. Kibocsátásának előzménye II. András sajátos bel- és gazdaságpolitikája, amelynek számos eleme ismert Katona József *Bánk bán* című alkotásából. (A hagyomány szerint az Aranybullát a király az 1222-es székesfehérvári országgyűlésen ismertette, amelynek helyén ma emlékmű áll.

A titkos felderítés intézményrendszere a Bizánci Birodalomban

(*Regényi Kund*)

A Bizánci, pontosabban szólva Keletrómai Birodalom arról a Boszporusz partján álló kis halászfaluról, Büzantionról kapta a nevét, amelynek helyén I. (Nagy) Konstantin császár parancsára 324 és 330 között felépült a birodalom keleti felének fővárosa, amelyet bevett szokás szerint saját magáról Konstantin városának (Constantinopolis, magyaros helyesírással Konstantinápoly, ma Isztambul, Törökország) nevezett el. A fejlettebb, városiasabb keleti birodalom önállósodva továbbvitte Róma hagyományait (lakói saját magukat görög nyelven *rhómai szoknak* nevezték), természetesen annak kései, a keleti államszervezés példájára átszervezett formájában. Megőrizték az államberendezkedés közjogi jellegét, a központi császári adminisztráció differenciáltságát (amely a hanyatlás időszakában erősen visszafejlődött).

A Keletrómai Birodalom több mint ezeréves történelmét három nagy korszakra lehet osztani. A kora bizánci kor a 4. század elejétől a 7. század közepéig tart. Bizánc ekkor egyértelműen Róma örököse, hegemon hatalom a Földközi-tenger keleti medencéjében. A korszak legnagyobb uralkodója Iustinianus császár (527–565). Ő az utolsó bizánci császár, akinek latin az anyanyelve, ő készítette el a római jog legismertebb összegzését,

és ő építteti a Hagia Szophia templomot. A fordulatot Hérakleiosz császár jelzi, aki a görögöt teszi az államnyelvvé, lemond az antik eredetű *imperátori* címről, helyette a görög *baszileusz* címet veszi fel.

A középbizánci korban (7. század közepe – 1261) Bizánc erős középhatalom, változó „szerencsével”. Ekkorra alakulnak ki az antiktól eltérő, sajátos bizánci intézmények, közöttük a legismertebb a katonai kormányzóságok, a themák rendszere. Ekkor játszódik le az ideológiai harc a hadvezér-császárok és a szenteket ábrázoló képek, az ikonok tiszteletében érdekelt szerzetesség között, amely 726 és 843 között több polgárháborút is eredményezett, amelyekből a képeket tisztelők győztesen, az állam pedig nagymértékben meggyengülve került ki.

A 10. század egy új virágkor, az úgynevezett „makedón reneszánsz” kora, azonban ez rövid életű, s a hanyatlást előrevetíti, hogy a themák rendszere, vele az ország védelmi képessége gyengülni kezd. 1054-ben a nagy keleti egyházszakadással végleg különválnak az állam- és egyházszervezés nyugati és keleti útja (utóbbira jellemző az alattvalók személyes alávetése, az egyház állam alá rendelése – cezaropapizmus –, ezzel párhuzamosan a püspökségek autonóm jellege). A korszak végét a Latin Császárság (1204–1261) létrejötte jelzi, amikor is a keresztes hadjárat (elsősorban velencei) résztvevői beleavatkoztak egy trónviszályba, s amikor az ígért fizetség elmaradt, maguk kiáltottak ki egy államot Konstantinápoly területén.

A késő bizánci kor 1262 és 1453 közé tehető. Bizánc ekkor közepes méretű és befolyású, hanyatló ország, amely korábbi hűbéreseivel (például szerbek) sem bír. A végjáték akkor veszi kezdetét, amikor Bizánc képtelen kihasználni az Oszmán Birodalom átmeneti meggyengülését az 1402-es ankarai csata után. Miután a keresztény szövetség csapatai mind Várnánál (1440), mind Rigómezőnél (1448) vereséget szenvedtek az oszmán-törököktől, Bizánc sorsa is megpecsételődött: 1453. május 29-én elesett a főváros, Konstantinápoly.

A bizánci információszerezés rendszere

A szervezett (titkos) információgyűjtés gyökerei a kora bizánci korban alakultak ki. A birodalomban az uralkodó központi adminisztrációján belül az úgynevezett *agentes in rebus* (értelemszerű fordításban: különleges ügynökök) tekinthetők a titkos felderítés személyi leképeződésének. Az intézmény és az elnevezés klasszikus eredetű, mint ahogy a jogállás és a feladatrendszer is. Feladataikat először Iustinianus császár foglalta írásba a 6. század során. Az *agentes in rebus* jogilag katonának számítottak (jóllehet a fegyveres harc nem tartozott feladataik közé – ami újabb párhuzam a modern kor nemzetbiztonsági szolgálataival), ezen belül külön csapatot alkottak. Létszámuk néhány tíz és néhány száz fő között változott. Feladatuk elsősorban az állami posta, az úgynevezett *cursus publicus* felügyelete volt (például a futárok úti okmányainak és megbízólevelének ellenőrzése).

Mellettük léteztek az úgynevezett *akriták* is. Feladatuk határőrizeti jellegű volt, ezen belül markáns helyet foglalt el a – mai terminológiával élve – hírszerzési és elhárítási célú információgyűjtés. Ellenőrizték a követségek megbízólevelét, aminek tényét pecsételéssel igazolták. Ugyancsak ellenőrizték az utazók kíséretének létszámát. Kihallgatták az utazó kereskedőket. Meghallgatták azokat, akik értesüléseikkel megkeresték őket, értesüléseiket továbbították a fővárosba.

Az 5. században létrejött az úgynevezett „Barbárügyi Hivatal”, a *Scrinium Barbarorum*. Ez a nem keresztény – tehát ellenérdekelt – országok követeinek szemmel tartásával, viselt dolgaival foglalkozott, gyűjtötte, rögzítette és rendszerezte az onnan érkező híreket. Emellett önálló hivatal létezett a tolmácsok felügyeletére is.

A 8. századra a császári postát felügyelő hivatalnok (egy *agens in rebus*) válik a *Scrinium Barbarorum* főnökévé. Ebbéli minőségében ő az, aki dönt a követek külföldre küldéséről, a külföldi követek fogadásáról, részükre a császári audiencia engedélyezéséről. Feltételezhető, hogy neki számoltak be a külföldi követségek védőőrizetét ellátó katonák is. A *logothetának* nevezett tisztségviselő irányításával tehát központosult a külföldi felderítés és az elhárítás intézményrendszere. A tisztség fontosságát jelzi, hogy annak viselője naponta, négy szemközt tájékoztathatta az uralkodót – akárcsak ma késői utódai például az Egyesült Államokban. A 10. században a *logotheta* feladatköre tovább bővült: ő lett az illetékes a hajósok közötti vitás ügyek tisztázásában, illetve a velencei hajók felügyeletében is. Mai terminológiával élve, nyílt, hatósági feladatai természetes lehetőséget adtak számára a leplezett információgyűjtésre.

A birodalmi posta – latinul a *cursus publicus* – klasszikus kori előzményeken épült fel. Octavianus, később Augustus néven Róma első császára (ur. Kr. e. 21. – Kr. u. 14.) volt az, aki hellenisztikus (a Ptolemaioszok Egyiptomában látott) példa alapján létrehozta ezt az intézményt. Célja az volt, hogy a távoli provinciákból a hírek a lehető legrövidebb időn belül eljussanak a birodalom központjába. Ennek érdekében a főbb útvonalak, hadi utak mentén 15–25 kilométerenként lóváltó állomásokat, 70–100 kilométerenként pedig éjjeli szálláshelyeket építettek – államköltségen. A tartományok futárjai – a *statores* – ezt az infrastruktúrát igénybe véve közlekedtek. Fontos körülmény, hogy az éjszakai szállásokon lehetőség nyílt a futárok kikérdezésére is, az üzenet kiegészítése, pontosítása érdekében.

A kialakított infrastruktúrát aztán egyéb állami futárok – *tabellari publici* –, illetve kereskedelmi és magánfutárok is igénybe vehették, utóbbiak természetesen díjfizetés fejében. (Feltételezhető, hogy a kikérdezés a környék lakosságára, a posta infrastruktúráját igénybe vevő utazókra, kereskedőkre is kiterjedt.) A futárok elfogása, megkínzása, üzeneteik elkobzása mindig is napirenden volt, utóbbinak kifinomultabb, ma úgy mondanánk, államilag szankcionált formája pedig az volt, hogy a birodalmi postát felügyelő *agens in rebus* feladata volt a hivatalos levélváltás ellenőrzése is – azaz ebben az esetben a küldemény-ellenőrzés korai formájáról, előképéről beszélhetünk.

A birodalmi posta információszerzésben betöltött jelentőségére nézve is fontos az a körülmény, hogy a római, majd később a Bizánci Birodalomban fontos személyiségeknek (például a niceai zsinatra utazó egyháznagyoknak), külföldi követeknek engedélyezték a birodalmi posta használatát. Ez az érintetteknek jelentős megtakarítást, a birodalomnak pedig többletinformációt jelentett. (Feltételezhetjük, hogy – ha erről a források szemérmesen hallgatnak is – az éjjelező utasok poggyászának átvizsgálása sem volt ismeretlen.) A *cursus publicus* a Keletrómai Birodalomban tovább élt – de a Nyugatrómai Birodalmat megdöntő barbár fejedelmek is megkísérelték fenntartani azt, korlátozott lehetőségeikből adódóan inkább kevesebb, mint több sikerrel.

Diplomácia és hírszerzés

Az országok közötti kapcsolattartás követek küldése és fogadása révén megvalósuló módja jelentős fejlődésen ment keresztül a Bizánci Birodalomban. Májig érvényes alapelvvé vált, hogy a követnek egyéb feladatai mellett mindig is kiemelt kötelessége ismeretek gyűjtése arról a területről/országról, ahol jár. A korban természetesen a – mai terminológiával élve – nyíltnak és leplezettnak nevezett információgyűjtés nem válik szét (erre igazán csak a 19. században kerül majd sor). A sikeres diplomáciának jelentős szerepe volt a birodalom fennmaradásában: ennek révén sikerült államok és törzsek jóindulatát megnyerni vagy – adó fizetésével – megvásárolni, esetleg egyiket a másik ellen fordítani. (Korai példa erre II. Theodosius követküldése 448-ban Attilához, a hunok fejedelméhez a mai Magyarország területére.)

Állandó követségekkel a korban nem találkozunk, azokat időről időre konkrét feladat elvégzésére küldték (és fogadták). A követségek élén rangos, vagyonos személy, a követ állt. Személye, mint ahogy a kíséreté is, sérthetetlen volt, jóllehet ezt a hagyományt írott szabály nem rögzítette. A fogadó ország, illetve politikai alakulat nyilatkozott arról, hajlandó-e fogadni az adott követet (ez a mai akkreditáció, illetve *agrément* elődje). A határra érve a követségek tájékoztatták megérkezésükről a fogadó ország illetékes személyeit vagy szervezeteit. A követségek információgyűjtési kötelezettségéről szoltunk. Előfordult, hogy a követség elsődleges célja a valóságban másodlagos volt a felderítés mellett. (Erre példa a Baján avar kagánhoz küldött követség, amelynek tényleges feladata a szörényi Duna-híd készülségi fokának megállapítása volt.)

Kialakultak a követségek fogadásának állandó elemei. A Bizáncba látogató követségeknek megmutatták Konstantinápoly erődítéseit, falait, amelyek bevehetetlennek számítottak. Megmutatták nekik a császári kincstárat is. Nem nehéz felismerni, hogy ezzel a követségeknek azt próbálták sugallni („befolyásolni”), hogy Bizánc katonailag nem győzhető le, érdemesebb más alternatívákat (például: adófizetés elfogadása) keresni. Bizonyos országokban máig élő hagyomány, hogy – legkésőbb a 10. századtól – a követségek csak „védőőrizetük” kíséretével járhattak-kelhettek, akik természetesen ellenőrizték, adott esetben korlátozták, kivel lépnek kapcsolatba a delegáció tagjai. Berengár itáliai király (ur. 888–924), 915-től római császár (egyben az utolsó, aki ezt a címet viselte) követe, Liutprand püspök erről panaszkodik visszaemlékezéseiben.

Korábban már említettük, hogy a titkos felderítéssel megbízott vezető hivatalnok döntött arról, kit és mikor fogad a császár. Szintén említés történt a tolmácsokat felügyelő hivatalról is. Mindebből együttesen a külföldi követségek ellenőrzésének komplex rendszere rajzolódik ki.

Ipari kémkedés és titokvédelem a középkorban – A selyem és a görögtűz példáján

Az ipari kémkedés célja leegyszerűsítve az, hogy kurrens és keresett árucikkek gyártási technológiáját megszerezve az adott szervezet – magáncég vagy állam, esetleg a kettő együtt – maga érje el azt a hasznot, amely korábban másutt csapódott le, megtakarítva a fejlesztés idő- és költségráfordítását. Természetes, hogy minden korban más és más termék volt az, amelynek forgalma a legnagyobb haszonnal kecsegtetett. Az ókor végén, a középkor

elején ilyen termék volt a selyem, amely hosszú évszázadokon keresztül keresett és igen drága importáru volt a Római, majd a Keletrómai Birodalomban. A kereskedelem hasznát a Selyemútnak nevezett karavánút forgalmát ellenőrző Perzsa Birodalom fölözte le.

A bizánciak először alternatív szállítási útvonalak bevezetésével próbálták javukra változtatni a kialakult helyzetet. Így a perzsák által kijelölt átrakóhely, Nisibis helyett Iustinianus előbb az etióp állam bevonásával kívánt új útvonalat kiépíteni, majd 540 után a nyugat-grúziai Egrisi (latinul Lasica) városát kívánta átrakóhelyként helyzetbe hozni – sikertelenül. 553-ban két nesztoriánus (a kereszténység egyik, a későbbiekben eretneknek nyilvánított ága) perzsa szerzetes kereste fel a császárt, akik korábban Kínában éltek. Felajánlották, hogy kicsempészik Kínából a selyem előállításának titkát. A császár a – vélhetően azonos ideológiai háttérből adódó – ajánlatot elfogadta, és a két szerzetest visszaküldte Kínába. Azok bambuszból készült vándorbotjuk kivájt belsejében csempészték vissza a selyemhernyók gubóit, illetve az azok táplálásához szükséges szederfa magjait.

A szederfák jól érezték magukat Bizánc területén, így a selyem előállítása virágzó iparággá vált, amelyet a császár állami monopóliumnak nyilvánított, így az előállítás és a kereskedelem haszna a központi államot gyarapította, jelentős tételt képezve annak bevételei között.

A más államokról való tájékozódás mellett a saját állam titkainak megvédése is a titkos felderítés feladatrendszerének részét képezi. (Az 1945 előtti magyar szakmai nyelvezet nem véletlenül beszél defenzív hírszerzésről.) Kézenfekvő, hogy a nagy hatású fegyverrendszerek technikai részletei minősített ismeretet képeznek, képeztek, amelynek titkát az államok védeni igyekeztek, igyekeznek. A Bizánci Birodalom története erre a folyamatra is kínál korai példát, mégpedig a görögtűzet.

A történetírók hangsúlyozták, hogy az arab hadihajók 670 és 673 közötti, továbbá 717-es támadásának visszaverésében kulcsszerepet játszott egy titkos fegyver, a görögtűz, amely úszott a vízen, és vízzel nem lehetett eloltani. Feltalálójának nevét is ismerjük: Kallinikosz a szíriai Héliopolisból. Pontos összetétele azonban azóta is ismeretlen, csak feltételezzük, hogy abban a kőolajszármazékoknak fontos szerepe lehetett. Kijelenthetjük azonban, hogy a hiányosság nem a történetírókat terheli: a hatékony fegyver pontos összetétele, gyártási eljárása értelemszerűen titkos volt, és ezt a titkot a bizánci államnak sikerült megőriznie – még a fennállása utáni évszázadokra is.

A pápaság és a titkos információgyűjtés – Az Egyházi Állam követei

(Regényi Kund)

A pápák, Róma püspökei a többi püspökhöz viszonyítva sokáig csak az egyenlők között voltak elsők, és egyházi téren is másodlagos volt jelentőségük a császárok mögött. Ez a helyzet a 10. században gyökeresen megváltozott: a pápák spirituális és világi téren egyaránt igényt tartottak az első helyre. Ez a sajátos, spirituális és evilági eszközökkel, lelki és materiális célokért vívott küzdelem egyike volt a középkoron végighúzódó, meghatározó konfliktusoknak. Ezen évszázados viszály során folyamatosan fejlődött és tökéletesedett a pápai diplomácia és a – titkos – információgyűjtés.

A pápai hatalommal párhuzamosan emelkedik ki a püspökök közül a bíborosok rendje: ők azok, akik 1059 óta kizárólagos joggal választhatják a pápát, maguk is potenciális pápák.

Természetes, hogy a pápaság követeit – *legati a latere*, azaz követ a pápa oldaláról – is elsősorban a bíborosok közül választotta ki. Ebből adódik, hogy a legátus maga is „nuntius Sancti Petri”, azaz Szent Péter hírnöke volt, küldetése időtartama alatt maga is birtokolta a pápa teljes körű hatalmát.

Ez az állapot veszélyes kettősséget teremtett: a legátus – antik mintára, a Bizánci Birodalomnál leírt feladatokkal és célokkal – urának és a pápai államnak a követe volt a fogadó udvarnál. (A császárság és a pápaság küzdelmének idején eleinte elsősorban a német-római, később a francia, az angol és spanyol udvarnál is.) Ezzel párhuzamosan valamennyi egyházi személy és szervezet, mi több, valamennyi hívő (azaz, a középkorban valamennyi országlakos) teljes körű előjárója is volt. Testvéri érdeklődését, atyai tanácsát a klerikusok közül senki nem háríthatta el – különösen az nem, aki komolyabb egyházi karrierre vágyott. Említettük, hogy a középkorban az értelmiség neveltetését és jogállását tekintve az egyházi rendhez tartozott, valamennyi értelmiségi feladatkört a császári és kisebb fejedelmi udvarokban klerikusok töltötték be. Könnyen belátható, mindez mekkora információszerző lehetőséget jelentett a legátusnak és kíséretének.

A fentebb vázolt puha eszközökön túl a legátus jogosult volt kimondani a két legnagyobb egyházi büntetést is. Ez az egyházi tilalom – az úgynevezett *interdictum* – illetve a kiközösítés – latinul *excommunicatio* – volt. A tilalom alatt álló személy nem vehette fel a szentségeket, azaz nem vehetett részt szentmisén, gyermekeit nem keresztelték meg, szüleit vagy akár őt magát nem temethették el, természetesen házasságot sem köthetett. Különösen a temetés tilalma érintette érzékenyen a megbüntetetteket, hiszen a korabeli felfogás szerint feltámadni csak megszentelt földben szabályosan eltemetett embereknek volt lehetőségük – azaz ennek elmaradása az örök kárhozatot jelentette.

Ennél is kézzelfoghatóbbak voltak a kiközösítés következményei. Akikre ezt kimondták, azokat lényegében kiírták a hívek – azaz az akkori teljes társadalom – közösségéből. Mint kvázi nem létező, nem volt jogképes – sem az adásvétel, sem az adományozás, sem a szövetségekötés szempontjából; nem volt érvényes a neki tett ígéret, eskü, így a hűbéri eskü sem. Élete, testi épsége közvetlen veszélyben forgott, hiszen törvényen kívüli volt, aki képes volt arra, akár meg is ölhette. (Minden büntetés csak annyit ér, amennyit betartanak belőle: a kiátkozott királyoknak udvari papjaik, az általuk felemelt püspökök természetesen kiszolgáltatták a szentségeket, s volt elég erejük ahhoz, hogy a hűbéri hűséget többé-kevésbé kikényszerítsék. Mégis: az uralkodók igen komoly lépéseket tettek, hogy e büntetéseket visszavonják – elég, ha IV. Henrik német-római császár *Canossa-járására* gondolunk.)

IV. Henrik német királyt (ur. 1056–1105), majd német-római császárt (ur. 1084–1105) a pápával folytatott harc eredményeként kiközösítette ki VII. Gergely pápa (ur. 1073–1085) 1076-ban a wormszi zsinaton. A kiközösítés hatására elvesztette hűbéri támogatását (s vele esélyeit a szászokkal vívott küzdelemben), ezért 1077 januárjában egyedül, gyalog, mezítláb, a vezeklők csuhájában kereste fel a csapatai által körülzárt Canossa várába menekült VII. Gergely pápát, hogy elérje feloldozását a kiközösítés alól. Ekkor bűnbocsánatot nyert, de később a pápa újra kiközösítette, mire a német király ellenpápát választatott (II. Kelemen). Kétszer is elfoglalta Rómát, de VII. Gergely mindannyiszor az Angyalvárban húzta meg magát, miközben az ellenpápa Henrik királyt német-római császárrá koronázta.

A legátusi intézményrendszer annyira jól szolgálta a pápák érdekeit, hogy idővel kiterjesztették azt. Nemcsak a követségben járók viselték ezt a tisztséget, hanem azt adományozták egyéb egyházi méltóságoknak is. Idővel egyfajta kettős lojalitás alakult ki: az egyháznagyok arra törekedtek, hogy mind az uralkodó, mind a pápa kedvében járjanak. Például Wibald, Corvey apátja III. Konrád (ur. 1138–1152) tanácsadója volt. Fennmaradt leveleiből (amelyeket a Rómába menő és onnan jövő zarándokok továbbítottak) mégis egyértelműen kitűnik, miszerint III. Jenő pápát (ur. 1145–1153) arról biztosította, hogy tájékoztatni fogja őt az uralkodó egyházat érintő intézkedéseiről, továbbá törekedni fog arra, hogy az egyház érdekeinek megfelelően befolyásolja. Vajon kettős ügynök vagy a megegyezés közvetítője volt?

A követségek rendszere a pápai állam (továbbá Velence és Bizánc) példájára egyre inkább terjedt. Az uralkodók szintén követeket küldtek a pápa udvarába politikai céljaik elérése és az ellenfélről való tájékozódás érdekében. Természetesen a világi uralkodók követei nem rendelkeztek a fentiekben vázolt jogosítványokkal – saját ügyességükön és rábeszélő készségükön túl azonban hatékonyan alkalmazták az információszerzés másik bevált eszközét, az ajándékokat és a pénzt, egyszerűen: a megvesztegetést.

Szerzetesrendek: hittérítők, felderítők és a propaganda eszközei

A császárság és a pápaság küzdelmében mindkét fél nagy gondot fordított arra, hogy saját igazát mind szélesebb körben igazolja, a másikat pedig lejárassa, annak érdekében, hogy megszerezze a – mainál lényegesen szűkebb körre kiterjedő – közvélemény támogatását. A császár és a pápa közötti harcban megjelent az, amit – mai nemzetbiztonsági szóhasználatlaltal – propagandának, befolyásolásnak nevezünk. Tekintettel a Szentszék kiterjedt európai jelenlétére és az egyház – fentiekben vázolt – szerepére ebben a küzdelemben, a pápák több sikert értek el ellenfeleiknél.

A 13. században két új típusú szerzetesrend jött létre: a dominikánusok vagy prédikálólórendiek, illetve a ferencesek vagy kisebb testvérek. Ezek nem a megyéspüspök, hanem közvetlenül a pápa joghatósága alá tartoztak, elsősorban az akkoriban rohamos fejlődésnek indult városokban tevékenykedtek, legalábbis kezdetben a városlakók adományaiból tartották fenn magukat (innen megnevezésük: koldulórend), és igen nagy súlyt fektettek az igeliturgiára, a prédikációra – mint ahogy az egyikük elnevezésében is megjelenik. IX. Gergely pápa (ur. 1227–1241) propagandájában tudatosan támaszkodott rájuk, annyira sikeresen, hogy II. Frigyes kiátkozása idején (1227) gyanúsaknak tekintette a koldulórendi szerzeteseket, és kitiltotta őket birodalmából (mai szóval beutazási tilalom alá vonta őket). Ugyancsak IX. Gergely pápa volt a kezdeményezője annak, hogy az újonnan létrehozott szerzetesrendek tagjait küldjék keletre annak érdekében, hogy derítsék fel az ott élő népeket, ismerjék meg azokat, és készítsék elő a talajt keresztény hitre térítésük érdekében. Az első ilyen utazók magyar dominikánusok voltak a magyar őshazát kereső Julianus barát vezetésével 1235-ben.

Az Európa elleni tatár-mongol invázió, azaz a magyarországi tatárjárás (1241–1242) rávilágított a mongolok jelentette veszélyre, így felértékelődött a velük való megegyezés, illetve, ezzel párhuzamosan, az összecsapásra való minél hatékonyabb felkészülés gondolata. 1245 áprilisában IV. Ince pápa Giovanni Pian del Carpine ferences perjel, az egyik német ferences rendtartomány vezetőjét indította útnak, hogy mint pápai legátus vigye el

dorgáló levelét (sic!) a nagykának – és útközben tudjon meg minél többet a mongolokról, különösen katonai képességeikről.

Carpine és kísérete, közte egy tolmácsi feladatokat ellátó lengyel ferences barát 1246 újévére érkeztek Kijevbe. (A Kijevi Nagyfejedelemséget – Ruszt – 1240-ben hódították meg a tatárok, véget vetve az államalakulat mintegy 600 éves történetének.) Onnan Batu kán támogatásával 1246 júliusára érték el Karakorumot, ahol jelen voltak az új nagykán megválasztásán, akinek átadták a pápa levelét. Amíg a válasz megfogalmazására vártak, volt idejük ismeretségeket kötni, tájékozódni. A nagykán levelével – amelyben az visszatartotta a pápa dorgálását, és megfenyegette a keresztény fejedelmeket – 1246 novemberében indultak vissza. Követet is akart adni Carpine mellé, aki azt elutasította, nehogy a mongolok kikémlelhessék a keresztény Európát – és láthassák, hogy az egymással háborúzó országokból áll, amelyek távol állnak attól, hogy egyik legyenek a spirituális uralkodó jogara alatt.

Viszontagságos útjuk során 1247 májusában érték el újra Kijevet, ahol ismét Batu segítette őket tovább, hogy 1247 novemberében Lyonban számoljanak be útjukról a pápának. Ha a tulajdonképpeni követség – nem meglepő módon – sikertelen volt is, Carpine számos, politikai és katonai természetű, fontos és részletes ismeretet szerzett és hozott magával a mongolok állami életére, hadszervezetére, harcmódorára, harcrendjére és fegyverzetére vonatkozóan. Carpine küldetését követően valóságos követjárás indult meg a pápaság és a mongol állam között. Tudomásunk van egy – keresztény vallású – mongol követről, illetve egy újabb szerzetesről, a ferencendi Guillaume de Rubronce-ról, aki 1253-1254-ben jutott el a mongolok fővárosába, Karakumba, visszatértekor pedig különös hangsúllyal számolt be a mongol uralkodók postaszolgálatáról, annak szerepéről az információátvitelben és -szerzésben.

A 14. században a pápák – biztonsági okokból, a francia érdekeknek engedve – Avignonban tartották székhelyüket. Természetesen nem mondhattak le arról, hogy Rómában és Itáliában is tevékenykedjenek. A pápa és Rómába visszaküldött legátusa között levelekben tartották a kapcsolatot, amelyeket futárok vagy a római zarándokok hoztak-vittek. A kapcsolattartás elősegítésére, rendszeressé tételére VI. Ince pápa (ur. 1352–1362) létrehozta a pápai futárok (*cursores*) intézményét. A római példa nyomán létrehozott futárszolgálat nagymértékben megkönnyítette a pápák dolgát, de természetesen, amint korábbi példák nyomán (is) láttuk, mindez komoly lehetőséget kínált a vetélytársak számára az információszerzésre.

Az elfogott levelek jelentette biztonsági rés csökkentésére már XXII. János pápa (1316–1334) bevezette, hogy a fontos üzeneteket rejtjelezett formában írták és továbbították. Mai szemmel bármilyen egyszerű volt is ez, az üzeneteket nem a pápai kancellária, hanem egy, erre a feladatra kijelölt jegyző (Bernhardus Stephanus) készítette. Az üzenetváltások, így a rejtjelezés jelentősége tovább nőtt az úgynevezett „nagy nyugati egyházszakadás” (1378–1417) idején. Nem meglepő, hogy a híres humanista, Leon Battista Alberti (1404–1472) e témában kifejtett munkásságát – például az úgynevezett rejtjelkorongot – többek között a pápák is azonnal használni kezdték saját rejtjelezésük és kódfejtésük tökéletesítése érdekében.

A pápák avignoni tartózkodása alatt újabb fontos mozzanatra került sor a diplomáciai intézményrendszer terén. Az alkalomról alkalomra kiküldött követek mellett ekkor jelennek meg az állandóan Avignonban tartózkodó ügyintézők (*procuratorok*), hogy képviseljék

küldőjük elsősorban egyházi vonatkozású érdekeit. Ezek az alacsonyabb rangú személyek természetesen az információk gyűjtésére is nagy súlyt fektettek – ami gyakran sodorta veszélybe őket, ha az általuk küldött információt gazdájuk nem kellő gondossággal használta fel. A prokurátorok mellett természetesen sokáig fennmaradt az alkalmanként kiküldött követségek gyakorlata is.

Kereskedők életgyónása

A kereskedők már a klasszikus korban is fontos hordozói, forrásai voltak a távoli földekre vonatkozó tudásnak. A pápák és az egyház rendelkezett egy fontos eszközzel, amely – nemcsak a kereskedők vonatkozásában – lehetővé tette számukra, hogy ismeretek birtokába jussanak. Ez a gyónás intézménye volt, amely feltétele a bűnbocsátnak. Ennek során a hívő valamennyi vétkes cselekedetét számba veszi és megbánja, s e bánat alapján – a kirótt penitencia elvégzését feltételezve – kapja meg a bűnbocsátnat. Jóllehet a gyóntató papot titoktartás kötelezi, az elhangzottak – esetleg konkrétumoktól megtisztított, általános formában – mégis felhasználhatóvá tehetők. IV. Jenő pápa például 1444-ben fogadta Niccolò Contit, egy velencei kereskedőt, aki évtizedeket töltött Indiában és Kínában. Conti a bűnbocsátnat reményében érkezett, mivel útja elején Egyiptomban kényszerből iszlám hitre tért. Életgyónását a pápa titkára jegyezte le. A fennmaradt töredékek alapján a pápa értékes ismeretek birtokába jutott a ceyloni fahéjtermesztésről vagy a Vörös-tenger hajózási útvonalairól.

Az új kor felé: titkos felderítés az angol–francia háborúk során

(Regényi Kund)

A késői középkorban az angol és a francia uralkodók a 13. és a 15. század között két évszázadon keresztül különböző intenzitású háborúkat vívtak egymással. A százéves háború néven ismertté vált konfliktus a hűbéri jogok megsértéséből keletkezett (az angol királyok igényt tartottak franciaországi birtokaikra), kereskedelmi-gazdasági érdekekért folyt, és a nemzeti-területi egység kialakulásával, stabilizálódásával fejeződött be. Ehhez hasonló, jövőbe mutató mozzanatok láthatók a titkos felderítés terén is.

A korszakban háttérbe szorultak a háborút lovagi tornához, istenítélethez hasonlító gondolatok. Az érvelés e helyett – Honoré Bonet *L'Arbre des batailles* (A csaták fája) című művében – arra irányult, hogy az uralkodó felelős országáért és katonáiért, ez a felelősség pedig megmutatkozik a háború mind alaposabb – az ellenségre vonatkozó ismeretek gyűjtését is magában foglaló – előkészítésében. Az uralkodó és az ország érdeke, hogy a fegyveres harcot győzelemmel fejezzék be, ezért a csel és a fortély megengedett, ideértve a kémkedést is.

Ezzel párhuzamosan felerősödött a hadművészet ókori klasszikusainak recepciója is. Ezek sorában főként az első században élt Sextus Julius Frontinus *Stratagemata* (Fortélyok) című kompilációjában olvasható azon tézist hangsúlyozták, hogy a hadvezérnek mindent meg kell tenni a győzelemért, különös tekintettel a megtévesztésre és a hadicselre. A kora középkori munkák szintén átvették a kései császárkor egyik gondolkodójának, a Flavius

Vegetius Renatusként író személy (azonossága máig nem ismert, egyesek magával Nagy Theodosius császárral azonosítják) *Epitoma rei Militaris* (A hadtudomány foglalata) című művét, amelyben kiemelte, hogy a hadvezér kötelességei közé tartozik az ellenség minél alaposabb megismerése, beleértve a felderítők és hírszerzők alkalmazását is.

Vegetius kifejti azt is, melyek azok a területek, amelyekről elsősorban szükséges tájékozódni – azaz, modern szóval élve, melyek a hírigényrendszer központi elemei. Ide tartoznak az ellenség ütőerejére, csapatlétszámára, hadvezéreire, a csapatok harcra készségére és harci szellemére, erkölcsi állapotára (ideértve a zsold rendszeres fizetését vagy annak hiányát) vonatkozó ismeretek, továbbá azok az információk, amelyek leírják az ellenség felállítási helyeit, manővereit és meneteit, végül, de nem utolsósorban pedig terveit és szándékait. (A hírigényrendszer elemei, egyáltalán, a hírigényalapú megközelítés évszázadokig tetten érhető a témával foglalkozó elméleti igényű írásokban, ideértve például az *Anleitung zum Kundschaftsdienste* című 1872-es osztrák–magyar szabályzatot is.)

A háborúk további mozzanatokra is rávilágítanak. Ezek között első helyen említhetjük a felderítők/hírszerzők kiválasztásának szempontjait. Ide tartozik a nyelvtudás, amely követelménynek a mozaikszerűen egymásba fonódó kisebb-nagyobb állomások idején viszonylag könnyű volt megfelelni. Hasonlóan fontos, hogy a felderítő anélkül mozoghasson az idegen közegben, hogy az gyanút keltsen. Ez helyzetbe hozta az utazó kereskedőket (az ő fontosságukra más időben, más helyen is bőven találunk példákat), a nőket és az egyházi személyeket.

Értékes utalásokat találhatunk a hírszerzők munkájának ellentételezésére, mai terminológiával élve, a foglalkoztatási alapra. Ezek sorában első helyen található a pénz. A korban egyes városok katonai kormányzói már rendelkeztek olyan elkülönített pénzalappal, amelyeket információk vásárlására, kémek jutalmazására fordíthattak. (Philippe de Mézières, V. [Bölcs] Károly francia király tanácsadója egyik művében úgy érvel, hogy az információszerezésre szánt összegnek el kell érnie a hadjárat költségeinek egyharmadát.) Találhatunk arra is példát, hogy a hadifogságba esett vezért annak a fejében bocsátották szabadon – megrendezve szökését –, hogy az, visszatérve övéihez, mindenről tájékoztatja korábbi ellenfeleit. Más esetben az ellenséghez küldött felderítő családja – biztosítékként, túszként – a küldő országban maradt.

A felderítők alkalmazásának további alapelvei is kikristályosodtak a százéves háborúra. Ide sorolható, hogy a kémek személyazonossága legyen titkos; a kémek ne tudjanak egymásról, nehogy ennek révén az általuk szerzett ismereteket esetleg kiegészítsék vagy ellenőrizzék egymást. Az uralkodó a kémeknek tett ígéreteit betű szerint tartsa be, mivel ennek híre megy, és a hírszerzés soha nem fog működni önkéntesek híján. Továbbá a titkos felderítésnek a konkrét katonai célú felhasználáson túl helye van az ellenfél, az ingatag szövetséges, országhatárokon belül pedig a főbb tisztségviselők folyamatos figyelemmel kísérésben is.

Az offenzív célú információszerezés mellett az elhárításra vonatkozóan is megtalálhatjuk a jövőbe mutató fejlődés alapelemeit. Ezek elsősorban Angliából származnak – az effajta intézkedésekre az ország sziget volta, viszonylagos izoláltsága jó alkalmat ad. Említettük, hogy az egyházi személyeket előszeretettel használták információgyűjtésre. Ennek folyamánként az idegen szerzetesek mozgását korlátozták (egy-egy városra vagy kolostorra), sőt, őket esetenként ki is utasították az adott térségből. A beérkező külföldiek vendéglátóit, szálláshelyét előre kijelölték (*housing laws*), hogy azok mozgását, kapcsolatrendszerét,

egyáltalán, tevékenységét ellenőrizni lehessen. A hadjáratokat megelőző időszakban a kikötőket és környéküket elzárták a külföldi kereskedők és tengerészek elől.

A megelőző-korlátozó intézkedésekhez tartozik, hogy a korszakban a szélesebb közvélemény is már tisztában volt a kémek alkalmazásával és ennek fontosságával. Ez a gyanús tevékenységekre vonatkozó jelzésekben is megnyilvánult. A megelőző rezsimek mellett az elhárítás részét képezte a tetten ért kémek megbüntetése is, ez pedig szinte kizárólag a halálbüntetést jelentette. Ez a korábban is elterjedt, bevett gyakorlat ebben a korban általánossá és legitimé vált. A százéves háborúban tehát számos, napjainkban vagy a közelmúltban is elterjedt szakmai alaptervékenység, eszköz jelent meg. Az ezeket alkalmazó állandó szervezetek megjelenése azonban még várat magára.

A titkos információgyűjtés fejlődésének ázsiai útja

(Boda József – Regényi Kund)

Az ázsiai birodalmak – alapvetően az eltérő társadalmi és kulturális fejlődés következtében – a (titkos) információgyűjtés terén eltérő utat(ka)t jártak. A kelet-ázsiai birodalmakat az európainál is merevebb társadalmi berendezkedés, zárkózottság jellemezte. Az állandó hadakozásból, belviszályokból adódóan a közigazgatás fejlődése is lassabb ütemben zajlott, ami pedig alapfeltétele annak, hogy a kémek mint hírszerző egyének (gondoljunk itt a Szun-ce által leírtakra) arra az útra lépjenek, amely végül szervezett hírszerzés, majd szervezett hírszerző szolgálatok létrejöttét eredményezheti. A befelé fordulás alapvetően azt eredményezte, hogy a titkos információgyűjtés elsősorban nem a külvilág megismerésére (ez alól kivételt a fejlettebb sztyeppe népek, mint például a Mongol-Tatár Birodalom képezett), hanem az államon belüli ellenségek azonosítására és kiszűrésére irányult.

Vu Csao: az elhárítás előképe (Boda József)

Vu Csao az uralkodó udvarának ágyasából emelkedett a császári trónra, és egy hatékony belső elhárítást épített ki. Már ágyasként megismerkedett a diplomácia és az udvari cselszövéssé minden csínjával. T'aj-cung császár halála után addig ügyeskedett, amíg 690-ben császárrá nyilvánította magát, és felvette a Huang-ti (Fenséges császár) nevet. Szabályos titkosrendőrséget alapított (686), besúgóit mindenhol jelen voltak. Likvidáltatta a titkosrendőrség azon tagjait is, akik az ő szemében megbízhatatlannak tűntek, vagy akikről azt feltételezte, hogy elnőzők voltak ellenségeivel szemben. Már hetvenéves volt, amikor megálmodta a bronz információs urnát, mint a titkos információgyűjtés egyik nagyon hatékony módszerét.

Az urnát a császári palota előtt helyeztette el, és ezáltal minden polgárnak módja volt személyesen a császárnőhöz fordulni kéréseivel, információival. Az urnára négy nyílást vágatott. Az elsőbe a kérvényeket lehetett bedobni. A másodikat a korrupciót, árulást, tisztviselői visszaélést tartalmazó levelek számára tartották fenn. A harmadik nyílás a követelések, igények és alkalmasnak tartott személyek kinevezésével kapcsolatos javaslatok elhelyezésére szolgált. A negyedikbe lehetett bedobni minden elképzelhető „jóslást”

tartalmazó levelet. A módszer olyan sikeresnek bizonyult, hogy a császárnő a titkosrendőrség feloszlását is elrendelte.

A Mongol Birodalom hírszerzése (Regényi Kund)

Az eurázsiai sztyeppe egymást hullámverésszerűen Nyugatra űző népei közül időben a legutolsó a Mongol Birodalom volt. Hosszú fennállását katonai erején túl legendás nagykánjuk, Dzsingisz birodalomszervező munkájának, az általa integrált kínai és mandzsu intézményeknek köszönheti. Utóbbiak közül előkelő helyet tölt be az információgyűjtés és az elhárítás. Dzsingisz intézkedései és törvényei sokáig érvényben maradtak, a későbbi nemzedékek számára is mintaként szolgáltak. Milyen módszerekkel, mely körülmények felhasználásával továbbította és gyűjtötte a híreket a nagykán?

A Selyemút mentén a kereskedőkön túl a kereszténység nesztoriánus ágához tartozó papok is szabadon mozoghattak. Tőlük Perzsiára, a közép-ázsiai fejedelemségekre és Bizáncria vonatkozó ismereteket szerzett, és felhasználta őket az ellenfél dezinformálására is. (Rajtuk keresztül terjesztette el azt az álhírt, hogy maga is keresztény, sőt, azonos a legendás János pappal.) A diplomácia terén pedig fogadta a Bagdadban székelő nesztoriánus pátriárka követét, aki küldetésének igazolására billogot viselt koponyáján, amelyet újra kinőtt haja eltakart. Célba érkezvén, fejét leborotválva láthatóvá vált a pátriárka billogja.

A Selyemút kereskedői a kán legfontosabb információszerező közeget jelentették. Nyugat és Kelet, azaz Kína felől is hozták-vitték a híreket. A nagykán garantálta biztonságukat, cserébe számot tartott az általuk hordozott tudásra. Ennek eszközrendszere a birodalmi posta, a *jami* volt. Lovas futárai szükség esetén 24 óra alatt váltott lovakon tíznapi járásnyi utat tudtak megtenni (ami óvatos számítás szerint mintegy 250 kilométer). Az egymástól egynapi járásra lévő postaállomások a kereskedőknek is szállást, biztonságos, egyben ellenőrzött szállást nyújtottak. Itt került sor kikérdezésekre, az általuk hordozott tudásanyag becsatornázására.

A nagykán seregében külön elemet képeztek a felderítők, eredetileg őket nevezték tátaroknak. A pusztai népek hagyományainak megfelelően külön törzset alkottak. Létszámuk mintegy 20 ezer főre rúgott. Alkalmazásuk a hadjáratok során tudatosan és rendszerelvűen történt. E helyütt teszünk említést a felderítés másik módjáról, az úgynevezett hadvezéri felderítésről, amely átmenetet képez a konkrét vezetés felé. Szubotájáról, Batu kán hadvezéréről feljegyezték, hogy idős kora és nagy hasa miatt csapatait nem lóhátról, hanem egy kényelmes kocsirol irányította, amelyet jóval az arcvonal mögött egy dombon állíttatott fel, így a saját és az ellenséges harcrendet egyaránt jól átlátva pontos utasításokat adott. (Ez a megoldás Európában a 17–18. századra válik általánossá, ekkor válik fogalomká a *Feldherrenhügel*, a hadvezér dombja.)

A nagykán nem hanyagolta el a titokvédelmet sem. A feljegyzésekben visszatérő elem, hogy az ellenfél kémeit a mongolok nyomban és helyben kivégezték. A sikeres titokvédelemre példa az 1221-es hvárezmi hadjárat, amidőn az ellenfelet teljes meglepetésként érték a főváros ostroma során alkalmazott kínai eredetű hajítógépek, illetve lőporhoz hasonló anyagok, amelyek felhasználásával az ostrom a vártnál jóval gyorsabban – és véresebben – zajlott.

Dzsingisz utódai sem hanyagolták el az úton lévők ellenőrzését. A Kínában a 9. század óta alkalmazott belső útlevelet a 14. században helyenként már arcképpel (sic!) is ellátták. Az útlevél alapján folyt a postaállomásokon az utazók ellenőrzése. Ugyanebben az időszakban bevett gyakorlat volt, hogy az utazókat éjjelente az illetékes hivatalnok bezárta a postaállomásra, s csak reggel engedte őket tovább.

Dzsingisz és utódai tevékenysége számos példát kínál a felderítés eszköztárának alkalmazására. A Mongol Birodalom térnyerésének kronológiájában a hírszerzéstörténet alábbi epizódjait érdemes kiemelni:

- 1211-ben indul meg a támadás Kína ellen. A Nagy Fal mögött védekező kínaiakat a pusztai népek jól bevált cselével, a támadást követő színlelt megfutamodással győzték le. A védők a falakat otthagya áldozatul estek a készenlétben várakozó főerőknek, akik a győzelem után akadályok nélkül haladtak tovább.
- 1215-ben egy magas rangú tisztet nyertek meg maguknak, aki – az erődtítéseken át – elvezette őket Pekingbe, győzelmük így gyorsan és kevés véráldozattal következett be.
- 1221-ben Akkó püspöke, Jacob (Jacques) de Vitry ír „János királyról”, áldozatul esve a már említett megtévesztésnek, mai szóval dezinformációnak. Ugyanebben az évben, a grúzok elleni hadjáratban a mongolok hasonló célból keresztet vittek maguk előtt.
- 1222-ben a mongolok átkelnek a Kaukázuson, és eljutnak a Donig. A velencei követ arról tájékoztatja a dózsét, hogy a mongolok a már említett hvárezmi hadjárat során zsákmányolt nemesfémek felhasználásával kémiszolgálatot építettek, és így pontos képük van az orosz fejedelmek erőviszonyairól.
- 1227-ben Dzsingisz meghalt. Utóda, Ögödej 1234 körül elindult Nyugat felé. Felderítői vándor koldusoknak és zenészeknek álcázva járták be a célterületet. Az ellenség katonáit busás pénzjutalmat ígérve csábították átállásra, így nemcsak az ellenség erkölcsi erejét és harci szellemét törték meg, hanem ismeretek birtokába is jutottak.
- 1242-ben Batu kánnak Magyarországra a lovas posta hozta meg a kán halálhírét, illetve a meghívót az utódát megválasztó kurultájra. Batu hazatért, s a megváltozott politikai erőviszonyok miatt újabb sikeres mongol hadjáratra már nem került sor.

A mongolok által alkalmazott megoldások, módszerek mindenekelőtt az általuk hosszú évszázadokra elfoglalt orosz fejedelemségek számára szolgáltak példaképpen, sok időn át formálva az ottani intézményeket és gondolkodást. (Máig vita a történészek között, hogy mi vezetett a hatalmas birodalom gyors összeomlásához, mi volt az oka annak, hogy az Arany Horda hirtelen elhagyta Magyarországot. Egyes vélemények szerint elfoglalására csak átmeneti jelleggel, a rettegés fokozása, Nyugat-Európa harci szellemének aláaknázása céljából került sor, s a főcsapás később következett volna be, ami végül elmaradt.)

Velence, a titkos felderítés középkori mintaállama

(*Regényi Kund*)

Az Adriai-tenger északnyugati csücskének lagúnái relatív biztonságot, a szárazföldről és a nagy birodalmaktól való viszonylagos politikai függetlenséget biztosítottak Velence számára, egyben parancsolóan ráutalták a tengeri kereskedelemre, mint a város megélhetésének alapvető forrására. Később antik alapokon nyugvó, magasan fejlett államberendezkedését egyfajta arisztokratikus köztársaságként lehet leírni (a keletrómai helytartó, a *dux* még az első ezredforduló előtt választott államfővé, dogévé vált). A kereskedelem biztosítására, Bizánc példáját követve, tőle tanulva bevetette követeitől és a Földközi-tenger keleti medencéjében meglévő kereskedelmi telepeiről származó ismereteit egyaránt.

A 9–11. században legfontosabb tengeri vetélytársai a *normannok* voltak. Nem meglepő, hogy Velence hajóhadával támogatta a normannok ellen küzdő bizánci fellépést, amelynek jutalmaképpen 1082-ben kiváltságot kapott a Bizánci Birodalom területén folytatott kereskedelemre. Ezt minden vetélytársától – araboktól, bizánciaktól, itáliai kereskedővárosoktól – évszázadokon át sikeresen meg is tudta védeni.

A **normannok** (jelentése 'északi ember') megnevezés azokat a megkeresztelkedett vikingeket takarja, akik a kora középkorban tartós államalakulatokat hoztak létre. Elsőként egy Rollo nevű viking lett III. Károly nyugati-frank király keresztény hűbérese (911). Birtokait később Normandiának (hercegség) nevezték. (Leszármazottja, I. [Hódító] Vilmos 1066-ban egyben Anglia királya is lett. 1204-ben a Magna Cartát aláíró János király elveszítette a francia birtokokat – ezért kapta a „Földnélküli” jelzöt –, ami elvezetett a százéves háborúhoz.) A 11. században a normannok meghatározó szereplői voltak az európai politikának. Anglián és Normandián kívül Itáliában (Szicília) és a Közel-Keleten (Antiókhia) hoztak létre különböző államalakulatokat. A 13. századra fokozatosan – elsősorban az adott társadalmi közegbe asszimilálódva – eltűntek Európa színpadáról. Utolsóként az antiókhiai kereszties királyság szűnt meg, normann dinasztíája kihalt (1287).

Mint ahogy a Bizáncról szóló fejezetben is olvasható, a 13. században a IV. kereszties hadjárat lovagjai a Velencével szemben tengeri szállítások során felhalmozott adósság mintegy törlesztésekképpen foglalták el Konstantinápolyt. Egyik első intézkedésként a velenceiek postaszolgálatukat, a *bailage*-t terjesztik ki, és postaállomást alapítanak a Boszporusz partján, hogy továbbítsák – és gyűjtsék – a létfontosságú ismereteket.

1270 körül egy kereskedőcsalád három tagja, apa, fiú és nagybácsi Kínába utazott, ahol a fiú, Marco Polo a hódító mongolok uralkodójának, Kublaj (vagy Kubiláj) kánnak a követévé vált. Ezenközben tudatosan törekedett a minél intenzívebb információgyűjtésre. 25 évvel később, 1295-ben tért haza, számos, a távol-keleti kereskedelemre és politikára vonatkozó ismerettel gazdagítva a köztársaságot.

A Polo család útnak indulását megelőzően, 1268-ban írásban foglalják össze a Velencei Köztársaság követeinek kötelességeit. Ezek közül az egyik legfontosabb – és a szervezet-szerűség erejére utal –, hogy a követ visszaérkezését követően, legkésőbb 15 napon belül írásos beszámolót köteles készíteni útjáról, ennek során külön fel kellett tüntetnie, hogy a vendéglátó uralkodó kérdéseire milyen választ adott. A kötelességek között fontos helye

volt a titoktartásnak: a követek kívülállókkal politikáról nem beszélhettek. Hasonlóan fontos volt – mai terminológiával élve – a megvesztegethetetlenség: a követ ajándékot nem fogadhatott el.

A 14. század elején, egy sikertelen összeesküvést követően 1310-ben létrejött a velencei belső biztonság letéteményese, a Tízec Tanácsa (*Consiglio dei Dieci*). Tagjainak személyazonossága titkos volt, ha nyilvánosan fel kellett lépniük, álarcot viseltek. Tevékenységük célja az állam belső – ma úgy mondanánk, alkotmányos – rendjének, biztonságának fenntartása volt. Ennek során nemcsak felderítési, hanem bírósági jogkörük is volt. A felderítés során alkalmazták a levelek felbontását, a titkos kutatást és a besúgók – azaz humán kapcsolatok – rendszerét is. Ennek során nem a konspirációra, hanem az információgyűjtésre vonatkozó általános kiváltságukra – no meg a bírói hatalommal járó megfélemlítésre – támaszkodtak. (A letartóztatottak kihallgatása természetesen plusz ismereteket jelentett.) A hálózatépítés során elsősorban – információszerző lehetőségeikre való tekintettel – az egyházi rendre és a zsidókra támaszkodtak.

A Tízec Tanácsa hatalma tovább nőtt, amikor az állami inkvizíció feletti ellenőrzést is megszerezte. Csak a Tanács tagjai ismerték az inkvizítorok személyazonosságát, hármójuk közül kettőt a Tanács tagjai jelöltek. A megfélemlítés mellett ebből a korból egyfajta nemzetbiztonsági védelmi tevékenységről is vannak ismereteink. Eszerint az egyes települések előjáróit, külföldiekkel fenntartott kapcsolatát tartották szem előtt – a hűtlenség bűnének megelőzése érdekében. Megfigyelés alatt tartották a határvidékeket is.

A 15. században Velence hatalmára és befolyására nézve végzetes ellenfél jelent meg Európa porondján. A velenceiek elsőként ismerték fel az oszmán-törökök generálta fenyegetést, álltak az ellenük vívott küzdelem élére, szervezve és mindig újrakezdve azt. Ez természetesen nem zárta ki a kereskedelmi, az azokat elősegítő diplomáciai kapcsolatokat. Konstantinápoly 1453-as elfoglalását követően Velence az új birodalommal is megújítja kiváltságát a levantei kereskedelemre vonatkozóan.

Hogy az állam és a kereskedelem érdekeit kellő hatékonysággal képviselje, a városállam *bailo* néven (azaz a korábbi postaállomás vezetőjének elnevezését új tartalommal megtöltve) állandó képvisellet hozott létre, amelynek feladatai közé tartozott az információszerzés is. Az új, állandó képviselő rangját és fontosságát mutatja, hogy kinevezéséről a városállam legfőbb vezető testülete, a Nagytanács döntött.

A követekkel való kapcsolat titkosságának fenntartására Velence kiterjedt mértékben alkalmazta a titkosírást. E téren is figyelemre méltó a – korát megelőző – szervezettség. Velencében a 15. században a rejtjelírnokoknak külön helyiségük volt, ahol kötelesek végezni az iratok rejtjelezését és a rejtjelezett iratok fejtését. E helyiséget csak a részükre meghatározott mennyiségű irat feldolgozását követően hagyhatták el (tehát egyfajta teljesítménykövetelményt is teljesíteniük kellett). Fizetésük igen jó volt, évente 10 dukátra rúgott. Képzésüket erre kijelölt iskolában végezték.

A 15. század vége felé a velenceiek megkíséreltek alternatív kereskedelmi útvonalakat felderíteni. Perzsiái követük, Giosafat Barbaro éveket utazott a Közel-Keleten, eljutva Hormuz kereskedővárosáig. Ő arra tett javaslatot, hogy az Indus és a Szir-darja mentén érdemes eljutni Kínába és Indiába, ennek érdekében pedig megegyezést kell létrehozni az orosz fejedelmekkel. Ez a fajta felderítés átvezet az új kereskedelmi utak felkutatására irányuló törekvésekhez, amelyek megindították a felfedezések korát, amelyek végül átrendezték az akkor ismert világot, és leértékelték Velence gazdasági teljesítményét.

A fejezethez felhasznált és ajánlott szakirodalom

- BONET [BOUVET], Honoré: *L'Arbre des batailles*. Elérhető: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b7300069m/f2.image> (A letöltés ideje: 2017. 11. 23.)
- BRAUDEL, Fernand (1985): *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század*. Ford. PÖDÖR László. Budapest, Gondolat.
- BRÉHIER, Louis (1999): *Bizánc tündöklése és hanyatlása*. I–III. köt. Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány.
- COOPLAND, George William ed. (1969): *Le Songe du Vieil Pelerin*. Vol. I–II. Cambridge, Cambridge University Press.
- DHONDT, Jan (1997): *Das frühe Mittelalter*. Übs. ZIMMERMANN, Wolf. Frankfurt a. M., Fischer.
- DUBY, Georges (1996): *Der Sonntag von Bouvines 27. Juli 1214*. Übs. OSTERWALD, Grete. Frankfurt a. M., Fischer.
- GERGELY Jenő (1999): *A pápaság története*. 2. kiadás. Budapest, Kossuth.
- HAHN István szerk. (1963): *A hadművészet ókori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi.
- KRIEGER, Wolfgang Hg. (2007): *Geheimdienste in der Weltgeschichte von der Antike bis heute*. Köln, Anaconda.
- KRIEGER, Wolfgang (2010): *Geschichte der Geheimdienste von den Pharaonen bis zur CIA*. 2. Aufl. München, C.H. Beck.
- KRISTÓ Gyula – ENGEL Pál – MAKK Ferenc szerk. (1994): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai.
- KRISTÓ Gyula (1986): A Képes Krónika szerzője és szövege. In *Képes Krónika*. Ford. BELLUS Ibolya. Budapest, Európa. 459–516.
- KRISTÓ, Gyula (1993): *Die Arpadendynastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*. Übs. HANSEL, István. Budapest, Corvina.
- LE GOFF, Jacques (1996): *Das Hochmittelalter*. Übs. METKEN, Sigrid. Frankfurt a. M., Fischer.
- LE GOFF, Jacques Hrsg. (1996): *Der Mensch des Mittelalters*. Übs. MARTIN, Michael et al. Frankfurt a. M., Fischer.
- A pap, aki a tatároknak kémkedett (2013). *Index.hu*, 2013. 04. 12. Elérhető: http://index.hu/tudomany/tortenelem/2013/04/12/a_pap_aki_a_tataroknak_kemkedett (A letöltés ideje: 2017. 11. 23.)
- P. FLAVIUS VEGETIUS RENATUS: *Epitoma rei militaris*. Elérhető: www.loc.gov/resource/rbc0001.2014_rosen0062 (A letöltés ideje: 2017. 11. 23.)
- POLO, Marco (2003): *Marco Polo utazásai*. Ford. VAJDA Endre. Budapest, Osiris.
- REGÉNYI, Kund (2001): *Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter*. Budapest–Heidelberg, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- SEXTUS IULIUS FRONTINUS: *Strategemata*. Elérhető: <https://la.wikisource.org/wiki/Strategemata> (A letöltés ideje: 2017. 11. 23.)
- SZUN-CE (1998): *A hadviselés törvényei*. Ford. TÖKEI Ferenc. Budapest, Balassi.

III. fejezet

Hírszerző és biztonsági szolgálatok az újkorban

Boda József – Hahner Péter

Történelmi bevezetés

(Hahner Péter)

A 15. század utolsó és a 16. század első évtizedeiben bekövetkező, nagy jelentőségű fordulatok lehetővé teszik számunkra, hogy ezt az időszakot korszakhatárnak tekintsük. A földrajzi felfedezések következtében Európa szorosabb kapcsolatra léphetett Ázsia kevéssé ismert és Amerika teljesen ismeretlen civilizációival. A világról alkotott elképzelések megváltozásával egy időben új és rendkívül hatékony erőforrások kiaknázása vált lehetővé, megváltoztatva ezzel az egyes társadalmi rétegek és az egyes államok egymás közötti, hagyományos viszonyait. Megjelent a reneszánsz kultúra, a reformáció pedig felszámolta Európa vallási egységét, s a könyvnyomtatással együtt terjedve átalakította a földrész kulturális életét. Nyugat-Európában megerősödtek a nemzetállami fejlődést előkészítő, dinasztikus államok, Keleten pedig megsemmisült az ősi Bizánci Birodalom, s megerősödött mind az oszmán szultánok, mind az orosz cárok birodalma, amelyek a következő századokban meghatározó szerepet játszanak majd Kelet-Európa történetében.

Az Amerika felfedezése körüli évtizedek tehát olyannyira új helyzetet teremtettek Európában, hogy célszerűnek tűnik korszakhatárként kezelni ezt az időszakot, és elfogadni a történetírás hagyományos megállapítását, amely szerint a középkor néven emlegetett időszak lezárult, és egy új történelmi korszak vette kezdetét, amelyet a történészek általában újkornak neveznek. Akik nem keresnek új elnevezést a 19. és a 20. század számára, azok az 1500 és 1800 közötti három évszázadot koraújkor néven emlegetik. A következőkben az egyszerűség kedvéért és a magyar hagyományokat tisztelve az újkor kifejezést használjuk.

Európa történelme az újkor (16–18. század) folyamán különült el végleg Ázsiától, ahol újra megszilárdultak a nagy birodalmak. Európában viszont tartóssá vált a kisebb dinasztikus államok intenzív rivalizálása, amelyek ezért a katonai hatékonyság fokozása érdekében az ázsiai birodalmaknál jóval nagyobb figyelmet fordítottak az állam megerősítésére, a kereskedelem és a gazdaság más ágazatainak fejlesztésre. Ezzel előkészítették mind az ipari forradalmat, mind a 19. századi gyarmatosítást, mind a modern nemzetállamok kialakulását. Az új utakra térő Európa ugyanakkor egyre szorosabb kereskedelmi kapcsolatokat épített ki a többi kontinenssel, s ezért több történész is hangsúlyozza, hogy voltaképpen csak inntől

beszélhetünk világtörténelemről, amennyiben e fogalmon nem a civilizációk pusztája egymás mellett élését értjük, hanem sokrétű kölcsönhatásukat.

Mindezen változások és újdonságok azonban nem feledtethetik velünk azt a tényt, hogy az újkor világa sokkal több szálon kapcsolódott középkori múltjához, mint 19–20. századi jövőjéhez. Az európaiak túlnyomó többsége ugyanúgy élt, dolgozott és gondolkodott, mint elődei a korábbi századokban. Az új gazdasági, társadalmi vagy kulturális jelenségek az újkorban ráépültek az ősi struktúrákra, de nem semmisítették meg azokat. Csak a 18. század végének nagy jelentőségű átalakulásai hatására tagadták meg az emberek a múlt különböző elemeit, mégpedig nemcsak azt a rendszert, amelyet mi újkorunk nevezünk, hanem mindazokat az újkornál régebbi struktúrákat is, amelyekre az újkor épült. Nevet is adtak mindannak, amit megtagadtak: elnevezték „régirendnek” vagy „régirendszernek”.

Bármilyen ellentmondásosnak is tűnik, hogy ugyanazt a korszakot egyszerre nevezzük „régirendszernek” és „újkorunk”, mindkét elnevezésnek van létjogosultsága. Az „újkor” nevet akkor érdemes használni, ha a Kolumbusz és Napóleon korát elválasztó három évszázad önálló sajátosságait szeretnénk hangsúlyozni, amelyek elkülönítik mind a megelőző, mind a következő századoktól. A „régirendszer” elnevezést pedig akkor érdemes használni, ha azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az újkorban ókori, középkori és újabb struktúrák rakódtak egymásra, s e struktúrákat ekkoriban még nem próbálták tudatosan átrendezni, megújítani, modernizálni.

Nem szabad persze, hogy az elnevezés megtévesszen bennünket: a „régirendszer” mai szemmel nézve igen távol áll a „rendszerzettségtől”, természeténél fogva rendszertelen és zűrzavaros volt. Viszonylag új jelenségek keveredtek benne ősi elemekkel. A „régirend” társadalmi alapelve, a kiváltság arra utal, hogy valamennyi csoportra külön szabályok érvényesek, ami meglehetősen ellentmond a „rendről” és „rendszerrel” alkotott, mai fogalmainknak.

Az újkor kezdetén jelentős sikernek számított, ha a gazdaság működésével sikerült elkerülni a nagyobb éhínségeket, a dolgozó rétegek elsődleges célja az önellátás volt. A korszak végén viszont megjelentek Nyugat-Európában a tömeges termelésre és tömeges fogyasztásra épülő piacgazdaság körvonalai. A korszak elején a születés szabta meg, hogy az egyén a hierarchikus társadalom melyik csoportjában fogja leélni életét. A korszak végén a pénz oldani kezdte a társadalmi korlátokat, s a születés arisztokráciájának a helyét fokozatosan átvette a vagyon és a műveltség előkelősége. 1500 táján az európai államok többsége különböző törvényekkel, szokásokkal, intézményekkel, jog- és mértékrendszerrel rendelkező, elkülönült tartományok mozaikszerű halmaza volt, amelyeket csak az uralkodó dinasztia tartott össze. Az egyén és az állam között számos testület, kiváltságos csoport közvetített. A korszak végére a dinasztikus államok egyre egységesebbé váltak, megjelent a nemzetállam és a törvény előtti egyenlőség eszméje. A szellemi élet képviselőinek 1500 táján az ókori és középkori tudomány eredményeinek feltárása és megőrzése volt a céljuk. A felvilágosodás hatására azonban a 18. századra már az empirizmuson, racionalizmuson, optimizmuson és univerzalizmuson alapuló, új eszmék minél szélesebb körben való terjesztése volt az ideál.

Témánk szempontjából pedig az volt a legfontosabb fejlemény, hogy az európai dinasztikus államok az újkor folyamán egyre tartósabb, szorosabb és komplexebb kapcsolatokat építettek ki egymással. A nemzetközi életet az uralkodói dinasztiák vetélkedése irányította. A nemzetközi egyensúly fenntartása és a kereskedelem biztosítása mellett az uralkodók

fő célja a már elfoglalt területek biztosítása és újabb területek, tartományok megszerzése maradt. Háborúikat a rendelkezésre álló erőforrások korlátozottsága határozta meg: drága pénzen fenntartott és kiképzett zsoldoshadseregeik megtartására törekedtek, és nem arra, hogy egy nagyobb ütközetben mindent kockára tegyenek. A korlátozott eszközökkel csak korlátozott célokat lehetett elérni. Egy-egy határ menti terület, város vagy tartomány olykor gazdát cserélt, az ellenség haderejének teljes megsemmisítésére, államának tartós megszállására azonban nem vállalkozhattak – ehhez egyszerűen nem volt elegendő pénz és katona. A külpolitika és a háború (legalábbis elvben) a királyok ügye volt, nem a társadalomé, a háborúkat a királyok vívták meg, társadalmon kívüli elemekből, külföldiekből, csavargókból vagy bűnözőkből felállított zsoldoshadseregeikkel. A társadalom hasznos tagjaitól az állam ekkor nem harcot kívánt, hanem engedelmes adófizetést.

S vajon mikor ért véget az újkor? (Aki ragaszkodni kíván a korajúkor elnevezéshez, az így is felteheti a kérdést: hogyan választható el a „korajúkor” az újkor későbbi időszakaitól?)

Aligha szorul bizonyításra az a megállapítás, hogy a 18. század utolsó harmadában a népességnövekedés, a politikai gondolkodás megújulása, a hadviselés átalakulása, az ipari forradalom és a francia forradalom következtében egy korszakváltás indult meg Európában – mégpedig a világtörténelem egyik legradikálisabb és legjelentősebb korszakváltása. Az 1770-es években Európa sok szempontból még a középkorra emlékeztetett, az 1910-es évekre azonban már kibontakoztak mai világunk körvonalai. Az újkorban Európa még csak az egyik volt a Föld civilizációs központjai közül, az első világháború előestéjén azonban már valamilyen formában szinte az egész világot uralma alá vonta. A 19. századot, az egyre gyorsuló átalakulás századát tehát tekinthetjük az újkor utolsó és a jelenkor első századának is, attól függően, hogy azokat a jelenségeket vizsgáljuk-e, amelyeket a korábbi századoktól örökölt, vagy azokat, amelyeket létrehozott, amelyekkel megalapozta saját történelmi korszakunkat.

A korábbi korszakváltásokkal ellentétben a 18. század végén meginduló és a 19. században kiteljesedő korszakváltás – legalábbis a politikailag aktív rétegek körében – már tudatosra vált. Nem abban az értelemben, hogy bárki is előre látta vagy kitervelte volna, hanem abban, hogy a változás egyetlen emberöltőn belül is érzékelhetővé vált, s olyan nagyszabású politikai felfordulást vont maga után, hogy az emberek egyik évről a másikra több országban is „régirend” néven kezdték emlegetni a korábban természetesnek és örökkévalónak tekintett társadalmi-politikai rendszert. A preindusztriális (ipari forradalom előtti) Európából alig valamivel több, mint egy évszázadon belül, vagyis a 19. század folyamán szinte minden eltűnt, ami nem illett bele az új, posztindusztriális (ipari forradalom utáni) világba.

A katonai célú információszerzés az újkorban

(Hahner Péter)

A katonai hírszerzés feladatai ugyanazok voltak az újkorban is, mint az ókorban vagy a jelenkorban. John Keegan foglalta össze ezeket legrövidebben: „Valamennyi állam hírszerző szolgálatai azokból az erőfeszítésekből születtek, amelyeket az ellenség katonai fölénybe kerülésének a megakadályozására, illetve saját katonai fölény elérésére tettek.”

(KEEGAN 2005, 23.) A hírszerző tevékenységnek öt alapvető fokozatát sorolja fel: az információ megszerzését, célba juttatását, elfogadását, értelmezését és felhasználását. Általában el szokták különíteni egymástól a taktikai és a stratégiai hírszerzést. Az előbbinek egy csata megnyerése a célja, az ütközetek előtt kerül rá sor a harc tér megismerésével és az ellenség hadseregének felmérésével. A stratégiai vagy politikai hírszerzésre viszont a hosszabb távú külpolitika kialakításához van szükség.

Ami a taktikai hírszerzést illeti, alighanem egyidős a háborúskodással. Jelentősége az újkorban sem csökkent. Szinte valamennyi sikeres hadvezértől idézhetünk olyan szavakat, amelyek e hírszerzés fontosságára hívják fel a figyelmet. Az osztrák, majd francia szolgálatban harcoló Szász Móríc (Maurice de Saxe, 1696–1750), II. Ágost szász választófejedelem törvénytelen fia, aki Savoyai Jenő mellett harcolt Nándorfehérvárnál, így nyilatkozott erről:

„Nem lehet elég figyelmet fordítani a kémekre és a hírszerzőkre. Montecuccoli úr azt mondta, hogy ők a szemek a fejben, és ugyanennyire szükségesek egy tábornok számára. Igaza van: a jók minden pénzt megérnek. Ezeket az embereket abból az országból kell kiválasztani, amelyben a háborút vívjuk. Intelligens, okos, bölcs személyeket kell alkalmazni. Mindenhol szét kell szórni őket, tisztek, tábornokok, kantinosok között, de főleg az ellátók között, mert az ellátás, a készletek és a kenyérsütés ismeretében könnyű felismerni az ellenség terveit. Ezeknek a kémeknek nem szabad ismerniük egymást. Különböző rendekhez kell tartozniuk. Akik alkalmasak erre, azok becsempészik magukat az ellenség soraiba, mások pedig eladók és vásárlók gyanánt csatlakoznak a sereghöz.” (CROWDY 2006, 80.)

II. (Nagy) Frigyes porosz király (ur. 1740–1786) így írt a rossbachi csata után (1757): „Soubise marsallt (francia ellenfelét – H. P.) mindig száz szakács követi. Engem száz kém előz meg.” Tábornokai számára írt instrukcióiban pedig külön fejezet foglalkozik a kémekkel. Érdeemes alaposabban is megismerkedni a király nézeteivel:

„A kémek több osztályba sorolhatók. Először is vannak az egyszerű emberek, akik ezzel keresnek munkát; másodsor a kettős ügynökök, harmadszor a jelentős kémek, negyedszer pedig azok, akiket rákényszerítettek, hogy elvállalják e kellemetlen feladatot. Az egyszerű nemeseket, parasztokat, munkásokat, papokat, akiket a táborba küldtek, csak arra lehet felhasználni, hogy felfedjék, hol van az ellenség. Jelentéseik általában oly összefüggéstelenek és zavarosak, hogy inkább fokozzák, mint csökkentik kétségeinket. Általánosságban a dezertőrök híreire sem adhatunk sokat. Egy katona tudja jól, hogy mi folyik a saját ezredében, ennél többet azonban nem tud [...]. A kettős ügynököket arra használják, hogy téves információval lássák el az ellenséget [...]. A versailles-i postamester például régóta Savoyai Jenő szolgálatában állt. Ez a szerencsétlen fickó felnyitotta a leveleket és parancsokat, amelyeket az udvarból a tábornokoknak küldtek, majd másolatokat küldött róluk Jenő hercegnek, aki hamarabb kapta meg ezeket, mint a francia sereg parancsnokai. Luxembourg [XIV. Lajos király egyik marsallja – H. P.] megnyerte magának az angol király [III. Vilmos – H. P.] egyik titkárát, aki mindenről tájékoztatta. A király felfedezte ezt, és a kényes helyzetet alaposan ki is használta, amennyire csak lehetett. Arra kötelezte az árulót, írja meg Lajosnak, hogy a szövetséges hadsereg egy nagy fosztogatás

utáni napon fog megindulni. Ennek következtében a franciákat kis híján meglepték Steenkerque-nél [1692-ben – H. P.] [...]. Van még egy módszer, hogy híreket szerezzünk az ellenségről, ha finomabb módszerek kudarcot vallottak, bár elismerem, hogy kegyetlen és durva eljárás. Találni kell egy gazdag polgárt, akinek nagy családja és szép birtoka van. Odaküldünk hozzá szolgának öltözve egyik emberünket, aki érti az ország nyelvét, s ezt a polgárt rákényszerítjük, hogy vigye magával emberünket az ellenség táborába inas-ként vagy kocsisként, azzal az ürüggyel, hogy valami sérelem miatt panaszt akar tenni. Ugyanakkor azzal is meg kell fenyegetni, hogyha nem tér vissza meghatározott időre, és nem hozza vissza magával azt az embert, házait felégetjük, feleségét és gyermekeit pedig darabokra vagdaljuk. Kénytelen voltam ilyen eljáráshoz folyamodni, és kívánságom szerint sikerült [...]. Hozzá kell tennem, hogy a kémek megfizetésénél nagylelkűnek kell lenni, sőt, pazarlónak is! Aki a fejét kockáztatja a szolgálatunkban, minden bizonnyal megérdemli, hogy jól megfizessük.” (CROWDY 2006, 81–82.)

A stratégiai vagy politikai hírszerzés azonban jóval nehezebb feladat volt az újkorban a taktikainál. Ehhez már a tényleges vagy potenciális ellenség politikai céljainak a megismerésére volt szükség – amelyhez nélkülözhetetlen volt a diplomaták segítségével.

A klasszikus (diplomáciai fedésű) hírszerzés gyökerei

(Hahner Péter)

Ma már nehéz elképzelni, hogy az újkor politikusai és uralkodói milyen kevéssé ismerték szűkebb vagy tágabb környezetüket, saját hazájukat és a szomszédos országokat. Amikor 1684-ben kiadták Franciaország részletes térképét, XIV. Lajos király így tréfálkozott a térképészekkel: „Az önök munkája királyságom egyharmadába került!” Vagyis az egyik leggazdagabb és legműveltebb európai ország uralkodója elismerte, hogy államát jóval nagyobbak képzelte, mint amilyen az valójában volt. Ennek alapján egyáltalán nem csodálkozhatunk azon, hogy a távolabbi országokról még csekélyebb ismeretekkel rendelkeztek: XIV. Lajos például 1657-ben levelet írt a 12 éve halott Mihály cárnak. A kommunikáció a lovak sebességével terjedt, Rómából Velencébe általában 5 nap alatt jutott el egy futár, Párizsba pedig (1474-ben) 13 nap alatt. Siegmund von Herberstein követ a 16. század elején 4 hónap alatt jutott el Bécsből Moszkvába.

Egy olyan korszakban, amelyben nem léteztek sem elemzés alá vethető tömegkommunikációs termékek, sem megbízható adattárak, sem atlaszok, egy kormányzat csak akkor ismerhette meg egy másik kormányzat helyzetét, erőforrásait és szándékait, ha odaküldte a saját embereit, hogy személyesen szerezzenek információkat. Ütközetek előtti, úgynevezett taktikai hírszerzésre természetesen ősidők óta sor került, a külpolitika eltervezéséhez szükséges, úgynevezett stratégiai hírszerzés eredményességének viszont a diplomácia fejlődése volt a feltétele. Művelt, tapasztalt diplomatákat kellett elküldeni egy-egy távoli országba, akik a társasági élet során vagy kémek alkalmazásával megszerezték a szükséges információkat. (Megjegyzés: a szakma szabályai szerint a kötetben a *kém* szó alatt egy hírszerző vagy elhárító szervvel együttműködő személyt értünk, aki titokban az ő érdekeiknek megfelelően tevékenykedik, őket támogatja. Szakmai terminológiával élve, a kém konspirált kapcsolat ellenséges közegben. A *hírszerző* szóval pedig saját állama részére hivatásszerűen

titkos felderítést folytató személyt jelölünk, aki ehhez emberi forrásokat – azaz kémeket – is igénybe vesz.)

A kémkedést az azt űzők nem tekintették hivatásuknak, inkább ideiglenes pénzszerzési lehetőségnek. Az újkori társadalom szinte valamennyi rétegében találhatunk olyan személyiségeket, akik híreket továbbítottak egy másik állam számára. Louise de Kéroualle (1649–1734) francia nemesasszony például II. Károly angol király szeretője lett, megkapta tőle a Portsmouth hercegnője címet, mégis rendszeresen küldte jelentéseit XIV. Lajosnak és nagyköveteinek. Az uralkodóházak elégedetlen és lázongó tagjai közül sokan érezték úgy, hogy becsületbeli kötelességük felvenni a kapcsolatot uralkodójuk ellenfeleivel, a legszegényebbeket pedig könnyű volt megvásárolni vagy megzsarolni.

Elősorban azok vállalhattak hírszerző tevékenységet, akik feltűnés nélkül és gyakran utazgathattak: a nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező kereskedők, bankárok, zenészek, színészek és a különböző nagyurak háziszolgái. Az egyház tagjai számára több tényező is megkönnyítette a kémtevékenységet: a klérus számtalan kiváltsága, államok feletti kapcsolatai, az új egyházi nevek felvételének a lehetősége, sőt, még a sajátos öltözék is, amely megkönnyítette a rejtőzést. Szívesen álltak külföldi szolgálatba a sértődött arisztokraták, a polgárháborúk vesztesei, a száműzöttek és azok is, akik úgy érezték, hogy érdemeiket nem ismerték el.

Egy bizonyos Du Périer nevű francia nemes így írt 1624. június 23-i levelében: „Nem kapva se elismerést, sem jutalmat a francia királynak tíz éven át, háborúban és békében, a királyságon belül és kívül, saját költségeimen tett szolgálataimért, úgy gondolom, nem ítélnének el, amiért elhagyom szolgálatát a világ legnagyobb uralkodója kedvéért [a spanyol királyra utal].” (CORNETTE 2005, 23.) Egyesek a rokonsági kapcsolataik, mások a válásuk miatt érezték kötelességüknek más államok információkkal való ellátását. Számított a meggazdagodás vágya is: az életveszélyes szolgálatot bőkezűen meg kellett jutalmazni, hiszen a leleplezett kém kínvallatásra és kivégzésre számíthatott. A szegényebbeket és kiszolgáltatottakat pedig bármilyen hatalom könnyen megzsarolta.

Arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy az újkori hírszerzést és kémkedést nem a mai felfogásunk szerint kell megítélnünk. Az „áruló” és „árulás” fogalmai természetesen nem voltak ismeretlenek. A középkorban és az újkorban azonban a politikai hatalom széttagozódásával, az egyházi és világi hatalom egymás mellett élésével a legtöbb ember oly sok hatalomhoz és hatósághoz kötődött, hogy az ezek közötti manőverezés természetesnek tűnhetett, s nem mindig illették a mélységesen megbélyegző árulás fogalmával. Mivel a főurak egyszerűen hűbérurat vagy patrónust válthattak, a közrendűeket pedig erőszakkal bármire rákényszeríthették, ezért nem vont automatikusan erkölcsi elítélést maga után, ha valaki megszakította vagy módosította a kapcsolatait egy egyénnel vagy szervezettel, amelyhez korábban a hűség szálai kötötték. Az árulás vádjá, egyesek árulóként való megbélyegzése csak a 19. században vált egyre gyakoribbá, miután a 18. században megváltozott politikai és ideológiai viszonyok új érzelmi tartalommal töltötték fel. Ez azonban egy hosszú történelmi folyamat végeredménye volt, amely valamikor a középkor végén vette kezdetét, amikor a megerősödő európai államok uralkodó csoportjai között egyre tartósabb és egyre szorosabb kapcsolatok épültek ki.

Az új diplomáciai eljárások és hivatalok először Itália államaiban jöttek létre. Ezek az egymással rivalizáló államok viszonylag kicsik voltak és sebezhetőek, de gazdagok, és a reneszánsznak köszönhetően sok művelt hivatalnok állt a rendelkezésükre, akik

hatékony és tájékozott kormányzatokat hoztak létre. Először konkrét ügyekben, rövid időre küldtek egymáshoz diplomáciai megbízottakat, akiket a legkülönbözőbb neveken emlegették: *baiulo, orator, procurator, commissarius, nuntius, deputatus, legatus, consiliarus*. Csak a 16. század folyamán vette át valamennyi elnevezés helyét a hosszabb időre kinevezett *ambassador*, vagyis nagykövet. A pápák azonban továbbra is nunciosokat és legátusokat küldtek a világi fejedelmekhez. Római udvarukban, az intrikák és a kémkedés központjában születtek meg a diplomáciai érintkezés szabályai.

A 15. század végétől vált általánosan elfogadottá, hogy nagyköveteket csak szuverén uralkodó küldhet egy másik uralkodóhoz. Milánó hercege járt az élen: már az 1420-as években követe volt Zsigmond magyar király és német-római császár udvarában, s a császár is követet küldött Milánóba. A hagyomány szerint Nicodemo da Pontremoli volt az első állandó diplomáciai képviselő, aki 1446-tól Milánó hercegét képviselte Firenzében több mint 20 éven át, s Milánóból érkezett állandó követ a francia (1463) és az angol udvarba is (1490). Az itáliai francia háborúk 1494-es megindításával a félsziget jó néhány évtizedre a nagyhatalmi rivalizálás fő színterévé vált, ezért az itt kialakult diplomáciai szokások gyorsan elterjedhettek előbb Nyugat-, majd Észak- és Kelet-Európában is.

A 16. század elején a nagyobb itáliai államoknak már állandó követségei voltak egymás fővárosában, és a pápa is állandó nunciosokat küldött az európai fejedelmekhez. Aragóniai Ferdinánd 1488-ban, Miksa császár pedig öt év múlva létesített állandó diplomáciai képviselést Londonban. A francia és az angol király 1509-ben küldött először állandó nagyköveteket külföldi udvarokba, s az előbbinek 1547-re már 10 állandó követe volt más államokban. Európa keleti és északi államai némi fáziskéséssel sajátították el a diplomáciai gyakorlat szabályait. Bár Isztambulba sok külföldi követet küldtek, az Oszmán Birodalom a maga részéről feleslegesnek tartotta, hogy saját követeket indítson útnak, és a 19. századig nem küldött nagyköveteket az eleve ellenségesnek tekintett európai államokhoz.

A 16. század második felében a vallásháborúk miatt a diplomáciai kapcsolatok több állam között is megszakadtak, és a következő század első évtizedeiben építették ki ezeket újra – hogy aztán egyre szorosabb hálózatot alkossanak. A hírszerző szolgálatok azonban általában nem folyamatosan működtetett, személytelen állami hivatalok voltak, hanem egy-egy miniszter vagy államtitkár által kiépített, személyes kapcsolati hálózat, amely az illető miniszterek bukása vagy halála után fel is bomlott.

A nagyköveteket egyrészt hivatalosan tárgyalások folytatására küldték a külföldi udvarokba, másrészt pedig a reprezentáció, a fogadások és ünnepségek rendezése révén hangsúlyozniuk kellett fejedelmük tekintélyét. Be nem vallott, de legfontosabb feladatuk azonban az információszerezés volt. Ez olyannyira köztudott volt, hogy sok uralkodó nem is szívesen fogadott nagyköveteket, s I. Miksa császár katonákkal őriztette a velencei nagykövet szállását, nehogy bárki felkeresse. VIII. Henrik angol király le is tartóztatta az egyik pápai követet, mert állítólag államtitkokat árult el a francia nagykövetnek, utódját pedig kínpadra vonással fenyegette. A nagykövetekek általában nem vitték magukkal feleségüket (mivel úgy vélték, az asszonyok hajlamosak az indiszkrécióra), szolgálataikat és főleg szakácsaikat azonban elvitték, hogy nagy fogadásokat rendezhessenek, s vendégeik révén információkhoz jussanak.

A társasági élet fontosságát Niccolò Machiavelli, a 16. század elejének legnagyobb politikai gondolkodója is hangsúlyozta egy levelében, amelyet a Spanyolországba induló Raffaello Girolaminak írt:

„Tisztelet néked, Raffaello. A követség azon dolgok egyike, amelyek egy város polgárára nézve megtisztelést jelentenek, és aki követi rangra nem alkalmas, arra nem lehet magas állami tisztséget sem bízni [...]. Nehéz a folyamatban lévő dolgok megtudakolása és a végeredményre való következtetés, mert csak találgatásokra és saját ítélőképességünkre szorítkozhatunk. Tekintve azonban, hogy az udvaroknál mindig akadnak a zajló eseményeket éberrel megfigyelő, különböző beosztású személyek, célszerű mindezekkel barátságot kötni, és mindegyikből kiszedni valamit. Az ilyenek barátságát lakomákkal és játékokkal nyerhetjük meg. Rendkívül komoly emberek házában is adnak ünnepeket azért, hogy az említettek eljőjenek és beszéljenek. Amit nem tud az egyik, azt tudja a másik, de legtöbbször mindenki mindent tud. De aki azt akarja, hogy mások elmondják neki, amit hallottak, az szükségszerűen el kell mondja másoknak, amit ő hallott, mert a hírek szerzésének legjobb módja a hírek közlése [...]. Tapasztaltam még, hogy néhány bölcse és a követségek dolgában járatos ember minden második hónapban részletes, mindenre kiterjedő jelentést küldött megbízóinak annak a városnak és államnak közállapotairól, ahol szolgálatot teljesített [...]. Részletesebben elsősorban az uralkodó természetét kell megfigyelned, megállapítva, hogy kormányoz-e, avagy mások irányítják, hogy fukar-e vagy nagylelkű, hogy a háborút kedveli-e, avagy a békét, hogy a dicsőséget hajszolja-e, vagy más szenvedély mozgatja, hogy szereti-e a nép [...]. Nézd meg, milyenek a tanácsosai, és mire befolyásolják [...] mennyire tudnak hatni rá, gyakran cseréli-e személyüket [...]. Utána kell nézni annak is, hogy mekkora a tőle távolabb élő főurak hatalma, mennyire elégedettek, hogyan árthatnának neki, amennyiben elégedetlenek, és hogy Franciaország meg tudná-e valamelyiket vesztegetni. Híreket kell még gyűjteni testvére felől is: miként bánik vele, számíthat-e szeretetére, elégedett-e a testvére, nem szándékozik-e felfordulást okozni Spanyolországban és annak birtokain. Ki kell puhatolni, miként vélekednek a leigázott népek [...] hogy milyen szándékokat táplál a császár Itália iránt [...], szándékában áll-e Rómába látogatni és mikor; hogyan vélekedik az egyház felől, és mennyire bízik a pápában, és itáliai látogatása mi jót vagy rosszat hozhat Firenzére.” (MACHIAVELLI, 463–466.)

Amint az idézett levélből is kiderül, a diplomaták rendszeres levelezést folytattak megbízottaikkal. A 16. század elején az osztrák Habsburgok minden második-harmadik napon kaptak leveleket nagyköveteiktől. A szerződéseket, egyezményeket, sürgönyöket meg kellett őrizni, hogy később hivatkozhasanak rájuk, s ezzel a gyakorlattal alapozták meg a nagy diplomáciai levéltárakat. Az első ilyen levéltárat a pápák hozták létre. Spanyolországban V. Károly császár 1540-ben a kasztíliai dokumentumokat küldte a valladolidi Simancas citadellájába, majd II. Fülöp minden diplomáciai iratot ide irányított. (Ma 35 millió dokumentum áll itt a kutatók rendelkezésére.)

A diplomaták mindent megtettek üzeneteik elrejtése érdekében, s megesett, hogy leveleiket kardhüvelyekbe, testnyílásokba, kenyerekbe, kutyák nyakörvébe rejtették, vagy üzeneteiket láthatatlan tintával írták egy érdektelen levél sorai közé. A miniszterek ennek ellenére kölcsönösen elfogták egymás diplomatáinak jelentéseit, és elolvasták azokat. Ezért e leveleket gyakran nem a postaszolgálatra, hanem diplomáciai futárookra vagy kereskedőkre, bankárookra bízta, és gyakran több futárt indítottak útnak ugyanazzal az üzenettel, hogy biztosan célba érjen. Annak elkerülése céljából, hogy illetéktelen személyek elolvassák az üzenetet, a rejtjelezés használata tűnt megfelelő megoldásnak. Itáliában már a 13. századtól elterjedt a használata, a 16. század közepére pedig valamennyi kormányzat ehhez

folyamodott. Megjelentek az első könyvek is, amelyek a titkosírást ismertették: a német Johannes Trithemius *Polygraphiae libri sex* (A nyomdászat hat könyve, 1508), a nápolyi Giovanni Battista Della Porta *De Furtivis Literarum Notis* (A titkos írásjelekről, 1563) valamint a francia Blaise de Vigenère *Traicté des chiffres, ou Secrètes manières d'écrire* (A karakterek jellemzői vagy titkos írásmódjai, 1586) című kötete. Az első kódok meglehetősen kezdetlegesek voltak, a kormányok csak ritkán változtatták meg azokat, s ezért feltörésük sem volt nehéz feladat.

A 17–18. században a diplomácia egyre szorosabban fűzte egymáshoz az európai államokat. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béketárgyalásokon már egymást jól ismerő, tapasztalt diplomaták tárgyaltak, s a háborúkat egyre gyakrabban zárták le nemzetközi kongresszusokkal. Az eddigi „peremállamok” is integrálódtak a nemzetközi versengés rendszerébe: I. Péter cár halálakor, 1725-ben már tizenkét orosz nagykövetség működött különböző európai fővárosokban. A diplomata foglalkozása egyre tekintélyesebb, önálló hivatássá vált, és egyre több arisztokrata választotta ezt a foglalkozást. A diplomaták immunitását tiszteletben tartották, vagyis nem zaklathatták őket, és lakóhelyük területen kívüli jogokat élveztek. Egyes nagyköveteket rendszeres fizetéssel láttak el, ez azonban nem vált általánossá, és teljesen elfogadott volt, hogy drága ajándékokat kapjanak mindazon fejedelemektől, akik igénybe vették a szolgálatukat.

Egyes történészek felháborodva hangsúlyozták a 18. századi diplomácia korruptségát:

„Európát előzönlötték a titkos ügynökök. A szerepkör annyira hízelgőnek látszott, hogy mindenki vágyott rá. A pénzemberek, kiknek mindenütt voltak levelezőik; az irodalmi emberek, kik előtt minden ajtó megnyílt, hiúságuk tárgyává tették e hivatalokat; önösségük új táplálékát találták azokban, hogy így – ha csak az előszobában is – játszassák az alkudozót és az államférfit [...]. A szín aljában, a folyosókon és színpalak mögött csak úgy hemzsegték a kalandorok. Elárasztották a vendéglőket, hallgatózva minden kulcslyukon, belopózva minden folyosóra, kereskedve titkokkal, üzletet csinálva újságokkal; mint valóságos politikai alkuszok, kik készek eladni mindent, ami megvehető volt, és megvenni mindent, ami eladó volt.” (SOREL 1888, 98–99.)

Ma már úgy tűnik, a 18. század semmivel sem volt romlottabb a megelőzőknél vagy a következőknél, viszont az emelkedő életszínvonal és gazdasági fellendülés miatt jóval több pénz jutott kémkedésre és hírszerzésre, mint korábban.

Több államban megjelentek a külügyre specializálódott központi hivatalok, a külügyminisztériumok első formái. A 18. századi Franciaországban a külügyi államtitkár lett a legtekintélyesebb tagja a kormánynak, akárcsak a Habsburg Birodalomban, ahol Wenzel Anton, Kaunitz hercege államkancellárként 1753-tól 40 éven át irányította a külügyeket. A brit külügyminisztériumot azonban csak 1782-ben hozták létre két államtitkári hivatal összevonásával. Egyre több állam követte a spanyol példát, és külügyi levéltárakat alapított. Bécsben 1749-ben került erre sor *Geheimes Hausarchiv* (Titkos Családi Levéltár) néven, amelyet a 19. században már *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* (Családi, Udvari és Állami Levéltár) néven emlegettek.

A diplomácia nyelve a 14. század végéig a latin volt, ezután azonban az olasz terjedt el. I. Erzsébet királynő (ur. 1588–1603) még olaszul levelezett a velenceiekkel, és képes volt latin beszédet rögtönözni az őt latinul köszöntő lengyel küldöttségnek. A 17. század első

felében a francia királyhoz írott levelek már francia nyelvűek voltak, de a skandináv, német és lengyel diplomaták a latin, az itáliaiak az olasz, a madridiak pedig a spanyol nyelvet használták. A 17. század második felében azonban a francia állam hegemoniájának és a francia kultúra rendkívüli tekintélyének hatására a francia nyelv használata terjedt el.

A diplomaták szervezett és rendszeres képzésére csak kevés kormány tett kísérletet, pedig erre a hírszerzés szempontjából is nagy szükség lett volna. Torcy márki, Jean-Baptiste Colbert, a híres miniszter unokaöccse, a francia külügyi államtitkár (1696–1715) 1712-ben létrehozott a Louvre-ban egy Politikai Akadémiát a diplomaták képzésére, amely 1719-ig működött. Iratkezelésre, idegen nyelvekre és történelemre oktatták a hallgatókat. II. (Nagy) Frigyes porosz király (ur. 1740–1786) 1747-ben hasonló intézetet hozott létre Nagykövetek Szemináriuma néven. A nem Európába küldött diplomaták képzését Mária Terézia kezdte meg a bécsi Keleti Akadémia (teljes nevén: Keleti Nyelvek Császári-Királyi Akadémiája) 1754-es felállításával. Itt a fiatalembereket felkészíthették a török, perzsa és arab nyelvű diplomáciai szolgálatra.

A 18. század végére általánossá vált a diplomaták osztályainak elkülönítése. A nagykövetek voltak a legtekintélyesebbek. A „rendkívüli küldöttek” és a „meghatalmazott miniszterek” is tárgyalhattak az uralkodókkal, s utánuk következtek a rangsorban a rezidensek vagy „rezidens miniszterek”. Az „ügynök” elnevezés eltűnt, megjelent viszont az ügyvivői és a követségi titkári hivatal. A titkárok a hírszerzés szempontjából is jelentőssé váltak: egy megsértett, elbocsátott vagy visszahívott követségi titkárt könnyű volt rábeszélni, hogy jó pénzért tárja fel a követségi titkait.

A nagykövetek fő feladata természetesen továbbra is a hírszerzés maradt. XIV. Lajos kijelentette, hogy „semmi olyasmi sem történhet a világban, ami elkerülné egy jó nagykövet figyelmét”. William Trumbull angol nagykövet 1685-ben a következő utasítást kapta, mielőtt elindult párizsi állomáshelyére:

„Jobb szolgálatunk érdekében, és azért, hogy különböző tárgyalásaik során kölcsönösen informálják és támogassák egymást, folyamatos levelezést fog fenntartani külföldi udvarokhoz küldött követeinkkel. Jó kapcsolatot és levelezést tart fenn azon fejedelmek és államok nagyköveteivel, küldötteivel és minisztereivel is, amelyek baráti viszonyban vannak velünk. Amennyire lehetséges, meg kell ismernie különböző feletteseik tervezeit, és amit e téren fel tud tárni, arról állandóan beszámolókat kell küldenie főbb államtitkáraink egyikének.” (ANDERSON 1993, 42–43.)

A kormányok továbbra is felnyitották a hozzájuk küldött nagykövetek leveleit, és mindent elkövettek a kódolt üzenetek megfejtésére. A nagykövetek pedig egyre nehezebben megfejthető kódokat használtak: a francia Antoine Rossignol de Roches (1600–1682) titkosírását például, amelynek a kódja elveszett, csak a 19. század végén sikerült egy francia szakértőnek megfejtenie. A 18. században kezdték a francia *cabinet noir*, vagyis „fekete iroda” néven emlegetni a levélfelbontó hivatalokat.

A levelek felbontására XV. Lajos (ur. 1715–1774) idején hoztak létre először önálló intézményt (*cabinet du secrets de postes* – titkos postairoda), amelynek közkeletű elnevezése a *cabinet noir*. A „fekete szoba” arra a tevékenységre – levelek postai forgalomból való kiemelése, felbontása, tartalmuk megismerése – utal, amelyet magyar szakmai nyelven

a 20. század első felében levélcenzúra, második felében K-ellenőrzés, manapság pedig levéllenőrzés névvel jeltölttek.

A Habsburg Birodalomban VI. Károly császár (III. Károly magyar király) uralkodása idején (1711–1740) jelent meg a hasonló feladattal ellátott *Geheime Kabinets-Kanzlei*, a titkos kabinet-kancellária. A Habsburgok helyzetét megkönnyítette, hogy a birodalmi postaszolgálatot hű alattvalóik, a Thurn und Taxis hercegi család megbízottai irányították. Kaunitz kancellár így megkaphatta a diplomaták összes sürgönyét, amelyeket lefordítottak, és öt másolatot elküldtek belőlük Mária Teréziának (ur. 1740–1780), aki így értesíthette mindenről fiait, a majdani II. Józsefet (ur. 1780–1790) és II. Lipótot (ur. 1790–1792). Keith brit nagykövet egyszer panaszkodott Kaunitz kancellárnak, mert az eredeti levele helyett a másolatot kapta meg. „Ejnye, milyen ügyetlenek ezek az emberek!” – csóválta a fejét a kancellár, és az ügy ennyiben is maradt.

A 18. század második felében kezdett elkülönülni szervezetenként a belső biztonságra koncentráló kémelhárítás a külpolitikai hírszerzéstől. II. Frigyes porosz király a vezérkart bízta meg a hírszerzéssel a külügyminisztérium helyett, s ezzel szervezettebbé, egységesebbé tette. Ugyanakkor a diplomaták feladatai közé a hírszerzés mellé bekerült a bizalomépítés is: ha országaik háborúban álltak egymással, a diplomaták akkor is barátságosan viselkedtek egymással, hogy megkönnyítsék a majdani béketárgyalásokat és a kompromisszumok megkötését.

A 19. században a külügyminisztériumok egyre népesebb és szervezettebb hivatalokká váltak, amelyek egyre komplexebb tevékenységet folytattak. A belső rendfenntartás a rendőr-minisztériumok vagy belügyminisztériumok feladata lett, a kémkedés és kémelhárítás a hadügyminisztériumoké vagy a vezérkaroké. Tartós diplomáciai kapcsolatok épültek ki valamennyi állam között, s egyre fontosabbá váltak a nem európai államokkal létesített diplomáciai kapcsolatok. Továbbra is az információszerezés maradt a diplomácia fő feladata, melynek a legfontosabb eszköze a levelek felbontása és elemzése volt. Valamennyi nagyhatalom működtetett különböző néven *cabinet noir*okat: Metternich kormányzása idején az osztrák külügyminisztérium mintegy 100 levelet nyitott fel naponta. Ebben a században azonban új forrás vált elérhetővé: a külföldi újságok, lapok és folyóiratok elemzése. A francia külügyminisztérium 1907-re 175 külföldi lapot vizsgáltatott át hivatalnokaival.

A diplomaták feladataira továbbra is a kozmopolita és művelt, sok nemzetközi kapcsolattal rendelkező arisztokratákat tartották legalkalmasabbnak. Mellettük azonban egyre nagyobb szerepet játszottak a katonatisztek, mivel a katonai technológia fejlődésével, a hadseregek növekedésével és modernizálásával a katonai titkok, az új fegyverek és a mozgósítási tervek váltak a hírszerzés célpontjaivá. A nagy bankháznak is voltak saját hírszerzőik. A Londonban tartózkodó Nathan Mayer Rothschild 1815-ben ügynökeinek köszönhetően előbb tudta meg a waterlooi csata eredményét, mint a brit kormány.

Új hivatalnokok jelentek meg a nagykövetségeken: a katonai és haditengerészeti attasék. I. Napóleon császár (ur. 1804–1814/15) küldte az első ilyen tisztviselőket 1806-tól a bécsi és berlini francia követségekre, kifejezetten azzal a feladattal, hogy mérjék fel az illető ország katonai potenciálját. 1830-ban Poroszország is katonai attasét küldött párizsi nagykövetségére, és a század közepén ez a gyakorlat minden nagyhatalomnál általánossá vált. 1900-ban II. Vilmos német császár (ur. 1888–1918) saját alárendeltjeivé nyilvánította a német attasékat. 1914-re egyes becslések szerint mintegy 300 attasé tevékenykedett

a követségeken. A politikai élet lassú demokratizálódásával alkalmanként felmerült a titkos diplomácia és hírszerzés felszámolásának terve, a nemzetközi rivalizálás körülményei közepette azonban erre nem kerülhetett sor.

A velencei hírszerző és biztonsági szolgálat

(Hahner Péter)

Egyes régebbi történészek úgy vélekedtek, hogy „az újkorban a Velencei Köztársaság volt minden diplomácia anyja”. (THOMPSON–PADOVER 1938, 13.) A mai történészek már úgy látják, hogy elődeik az 1425 óta vezetett diplomáciai regisztereknek, és ezek 1839-es kiadásának köszönhetően kissé túlbecsülték a velencei diplomaták hatékonyságát. (ANDERSON 1993, 23.)

Annyi azonban bizonyos, hogy a 15. században Velence volt az egyetlen nagyhatalomnak tekintett állam Itáliában. Elsőként kötött kereskedelmi egyezményeket az Oszmán Birodalommal. Az európai uralkodók afféle „tiszteletbeli királyságnak” tekintették, vagyis nem tartották alsóbbrendűnek köztársasági államformája miatt, és úgy vélekedtek, hogy alkotmányában nagyszerű egyensúly alkotnak a monarchikus, arisztokratikus és demokratikus elemek. Nagyhatalmi státusza – mint arra a középkori Velencét bemutató fejezetben is történt utalás – részben földrajzi fekvésének köszönhető: kereskedelmi útvonalak központjában helyezkedett el, fővárosa vízre épült, s ezért könnyű volt védeni. Mivel a lakosság táplálása jelentős erőfeszítéseket követelt, könnyebb volt a közérdek nevében biztosítani a társadalmi fegyelmet, mint más államokban, s a részben választott uralkodó réteg is viszonylag nyitottnak és igazságosnak bizonyult.

A velencei nagyköveteket gondosan választották ki, részletes utasításokat kaptak. Már a középkortól kódolt üzeneteket küldtek államukba, s a titkosírásuk olyan sikeresnek bizonyult, hogy egyes kódokat csak a 19. században sikerült feltörni. A 16. század elején élt velencei Giovanni Sorót tekintik „a modern kriptográfia atyjának”. A 15. században két törvény is tiltotta, hogy a velenceiek államügyekről beszéljessenek külföldiekkel. A velencei Ermolao Barbaro (il Giovane, vagyis ifjabb) szentelt elsőként könyvet a nagykövetek feladatainak *De officio legati* (A követi hivatásról) címmel (1490), mely azt hangoztatta, hogy a nagykövet fő feladata saját állama és uralkodója érdekeinek a védelme. A velencei diplomaták olyan hatékonyan tevékenykedtek, hogy sikerült számtalan titkos ügynököt eljuttatniuk XI. Lajos francia király (ur. 1461–1483) udvarába, VII. Henrik angol király (ur. 1485–1509) pedig 1506-ban lovaggá ütötte a velencei nagykövetet.

A velencei diplomaták ott is sikereket értek el, ahol más államok diplomatái tehetetlenek bizonyultak. 1598-ban például mind a hollandok, mind az angolok szerették volna megismerni a francia–spanyol vervins-i békeszerződés titokban tartott részleteit. Contarini velencei nagykövet viszont lefizette egy dél-franciaországi fogadó tulajdonosát. Amikor a Spanyolország felé utazó futár megszállt itt, álomport keverték az italába, s amíg aludt, lemásolták a nála lévő szerződést – pedig lepecsételt fémhengerben szállították azt, amely a futár a testéhez láncolt, lepecsételt táskában volt. A francia és spanyol hatóságok semmit sem vettek észre a történetekből.

Amilyen hatékony volt a hírszerzés, ugyanolyan sikeres volt a belső biztonság megteremtése is. A velencei állam élén a dózse állt, afféle tiszteletbeli államfőként.

A Nagytanácsban minden nemesnek helye volt, de mivel az ezres nagyságrendű gyűlés nem gyakorolhatta hatékonyan a hatalmat, ezt kisebb szervezetekre bízta. A külügyeket és hadügyeket az egy évre választott, 300 fős Szenátus irányította, a belső végrehajtó hatalmat pedig a 9 fős Kistanács. Három „bölcsek kollégiuma” afféle minisztérium gyanánt tevékenykedett, a háromfős főtörvényszék szolgáltatott igazságot, a hírszerzésről és a belső biztonságról pedig a 14. században alapított Tízek Tanácsa gondoskodott, mint ahogy azt a középkorról szóló fejezetben olvashatjuk.

A Tízek Tanácsa cenzúrázta a kiadványokat, irányította a rendőrséget, és ide futottak be a feljelentések is. Mivel egyre nyilvánvalóbbá vált az európai nagyhatalmak erőfölénye, amelyeknek ügynökei virágzó kereskedelmet folytattak Velencében egymás államtitkaival, a Tízek Tanácsa 1539-ben három állami inkvizítorra bízta az állam biztonságának megerősítését. Egy-egy évre választották meg őket, s ha azonnal nem is, de pár év múlva újra lehetett választani őket. A „Hármak” néven emlegetett testületből két főt a Tízek Tanácsából, egy főt pedig a dózse személyes tanácsadói közül választottak meg. Kéme és besúgók hálózatát irányították, s közvetlen levelezést folytathattak a nagykövetekkel és a tartományi kormányzókkal. Előbb csak az államtitkokkal való kereskedelem felszámolására törekedtek, majd a nemesek által elkövetett bűnöket kísérték figyelemmel.

Az eljárásokat titokban folytatták le, a vádlottak nem kaptak védőket, s nem szembeállították őket vádlóikkal. Fellebbezésre nem volt mód, az ítéleteket gyorsan végrehajtották. Ugyanakkor kizárólag komoly vizsgálatok után rendelték el a letartóztatást, ragaszkodtak az eljárási szabályokhoz, az ítéletek pedig csak ritkán voltak szigorúak. A velencei állami inkvizíció – mint minden inkvizíció – a valóságban jóval kevésbé volt kegyetlen, mint ahogy azt a történelmi legendák alapján gondolnánk. A velencei nép körében a „Hármak” kifejezetten népszerűek voltak, mert hatékony védelemnek tekintették tevékenységüket az arisztokrácia túlkapásai ellen. A 18. századra a Velencei Köztársaság politikai és gazdasági jelentőségének csökkenésével mind az inkvizítorok hatalma, mind személyzetük csökkenni kezdett. 1718-ban háromfős irodát működtettek, 50 év múlva pedig már csak egy alkalmazottjuk volt. Amikor Bonaparte Napóleon 1797-ben felszámolta a Velencei Köztársaságot, ugyancsak meglepődött, amikor kiderült, hogy egyetlen politikai fogoly sincs a börtönökben.

A leghíresebb velencei kém Giacomo Casanova (1725–1798) volt, ez a nagyszerű író és kalandor. 1755. július 26-án tiltott könyvek birtoklása, a közrend megzavarása, adósságai és szerelmi kicsapongásai miatt az inkvizíció a híres Ólombörtönbe záratta őt. A börtönt azért nevezték így, mert tetejét cserepek helyett ólomlemezekkel fedték be. Casanovának egy év és három hónap után sikerült kalandos módon megszöknie. 18 év bolyongás után, 1774-ben tért haza szülővárosába. Szigorú feltételekkel engedték vissza, afféle félhivatalos besúgó és kém lett az inkvizíció szolgálatában. De hiába vádolt jelentéseiben erkölcstelenséggel egyes színházi előadásokat és könyvkiadókat, továbbra is gyanakodtak rá, s végül egy gúnyiratával sikerült az egész velencei kormányzatot magára haragítania. 1783-ban újra el kellett hagynia Velencét – ezúttal örökre.

Az újkori angol hírszerző és biztonsági szolgálatok

(Hahner Péter)

Az első Tudor-házból származó uralkodó, VII. Henrik (ur. 1485–1509) az óvatosságáról volt híres. Előbb itáliai diplomatákat kért fel követi szolgálatra, és 1505 előtt csak a pápai udvarnál volt két követe. Halálos ágyán pedig azt fontolgatta, hogy valamennyi külföldi követet kiutasítja országából.

Fia, VIII. Henrik (ur. 1509–1547) már arra törekedett, hogy országát egyenrangú nagyhatalomként kezeljék Franciaországgal és V. Károly birodalmával, s ezért lendületesen bekapcsolódott az európai diplomáciai játszmákba. A velencei követ már 1515-ben felfedezte, hogy leveleit sorra elfogják, s Thomas Wolsey lordkancellár az 1520-as években kiépítette az angol diplomáciai szolgálatot. Mivel VIII. Henriknek nem sikerült egyenrangú státuszra szert tennie I. Ferenc francia királlyal és V. Károly császárral, s a pápa sem választotta el első feleségétől, végrehajtotta az angol reformációt. 1533–1534-ben szakított Rómával, az angol egyház fejének nyilvánította magát, feloszlatta a szerzetesrendeket, birtokaikat pedig kisajátította. Mivel politikája országán belül és kívül egyaránt nagy felháborodást váltott ki, a király nagy energiával harcolt ellenségei ellen. Kémekkel vizsgálhatta ki egyházát, mindazokat kivégeztette, akik nem támogatták őt feltétel nélkül, a „kegyelem zárandoklata” elnevezésű lázadást pedig véresen felszámolta (1536–1537). Kémszolgálatát Thomas Cromwell főminisztere irányította, amíg őt magát is ki nem végezték árulás vádjával. VIII. Henrik megalapozta a katonai hírszerzést is: ő nevezett ki elsőként *scoutmastert*, vagyis felderítési főnököt a hadseregbe, akinek a csatatér felmérése volt a feladata.

I. Erzsébet (ur. 1558–1603) mindent elkövetett az elődeitől megörökölt, kaotikus belpolitikai helyzet rendezéséért, s ezért mind a külügyekben, mind a belügyekben rendkívül óvatos politikát folytatott. Kémelhárítását és hírszerzését Sir Francis Walsingham (1532–1590) irányította, aki cambridge-i és padovai tanulmányai után képviselő lett a királynő első két parlamentjében. Franciaországi követsége után, 1573-tól királyi titkárként a magántanács tagja, a leghatározottabban katolikusellenes, protestáns külpolitikai irányzat képviselője lett. Széles körű és hatékony hírszerző hálózatot épített ki Európa több városában. Itáliai utazásai során megismerkedett a híres polihisztor, Leon Battista Alberti titkosírási rendszerével. A kódok feltöréséhez és a levelek elemzéséhez a munkatársait Oxford és Cambridge legtehetségesebb diákjai közül toborozta. A királynő ellen irányuló összeesküvéseket és merényleteket kémei segítségével sikerült meghiúsítania. Leghíresebb ügynöke, Thomas Phelippes közreműködésével leleplezte Anthony Babington összeesküvését is, amelyre hivatkozva 1587-ben kivégezhatték Stuart Máriát.

Walsingham a spanyol invázió, a Nagy Armada támadásának tervéről is előre értesült. Nem bízott meg ugyanis Edward Staffordban, a franciaországi és spanyolországi brit nagykövetben, kémek küldött utána, aki megállapította, hogy Staffordot a spanyolok megvesztegették. Amikor Walsingham megtudta, hogy Stafford a franciák és spanyolok között is közvetít, hamis információkkal látta el nagykövetét, hogy ezek jussanak el a két kormányhoz. Stafford jelezte ugyan az Armada készülődését, de Walsingham már olyannyira gyanakodott rá, hogy más források után nézett. Az egyik hírforrást egy Anthony Standen nevű katolikus angol menekült biztosította. Standen Firenzében álnéven összebarátkozott Toscana Spanyolországba küldött nagykövetével, majd megismerkedett egy flamand ügynökkel, akinek a fivére Álvaro de Bazán, más néven Santa Cruz márki, a spanyol főadmirális

titkára volt. A másik hírforrása egy németalföldi gabonakereskedő volt, aki Alessandro Farnesének, Parma hercegének, Németalföld spanyol kormányzójának a környezetéből küldött jelentéseket. Walsingham mozgósította valamennyi ügynökét, akik Brüsszelből, Leidenből, Dániából, Genovából és francia kikötőkből küldtek jelentéseket a számára. Amikor megtudta, hogy a spanyol kormány kölcsönt akar kérni Genovától, nagy nyomást gyakorolt a köztársaságra annak érdekében, hogy tagadja meg a kölcsönt. Walsingham kémelhárító tevékenysége olyannyira közismert volt Európában, és olyannyira tartottak tőle, hogy egyesek még Santa Cruz márkinak a Nagy Armada megindulása előtt bekövetkező halálát is neki tulajdonították: állítólag Walsingham egyik málagai ügynöke mérgezte meg.

Erzsébet királynő „kémfőnöke” maga is bevallotta, hogy a vesztegetés bizonyult leg-sikeresebb eszközének. „Ha nem lennének gazemberek – jelentette ki –, a becsületes emberek nehezen tudhatnák meg az igazságot mindarról, amit ellenük terveznek.” Kémhálózata azonban nem állami intézmény volt, hanem egy végtelenül tevékeny politikus saját szervezete. Walsingham csak ritkán kapott pénzt az államtól, ügynökeit a saját jövedelméből fizette, alaposan el is adósodott, s halála után a kémszolgálat megsemmisült. Állítólag a halála után heves harc tört ki az utódlásáért, és ennek lett az áldozata Christopher Marlowe, a híres drámaíró, akit 1593-ban egy deptfordi kocsmában leszúrtak. Csak annyi bizonyos, hogy mind Marlowe, mind a gyilkosság egyik szemtanúja Walsingham ügynöke volt, s az ügyet gyanúsán gyorsan lezárták.

Erzsébet utóda, I. Jakab király uralkodása idején (1603–1625) a biztonsági és hírszerző tevékenység visszaszorult, amit az is bizonyít, hogy az 1605-ös puskapor-összeesküvés katolikus résztvevőinek kis híján sikerült felrobbantaniuk a parlamentet a királlyal együtt. (Nem a biztonsági szolgálatok leplezték le a szervezkedést, hanem a résztvevők figyelmeztették a készülődő merényletre barátaikat.) I. Jakab a kémei helyett inkább a nagykövetei segítségével tájékozódott az európai politikai fordulatokról. Sir Henry Wotton Firenzéből figyelmeztette a királyt egy ellene készülő gyilkossági kísérletre, s ezután Anglia velencei követeként szerzett információkat a spanyolok és a jezsuiták Jakab ellen irányuló tervezeiről. Tőle származik a nagykövet híres jellemzése: „Olyan ember, akit külföldre küldtek, hogy ott hazudozzon országa javára.”

A hírszerzés és a biztonsági szolgálat csak az angol forradalom (1640–1660) során vált újra jelentőssé. A polgárháborúk során (1642–1646, 1648) így emlegették Samuel Luke-ot, a parlament hadseregének *scoutmaster general*-ját, vagyis felderítési főnökét: „E nemes parancsnok oly szorgosan figyel az ellenséget, hogy azok nem ehetnek, alhatnak, ihatnak és suttoghatnak anélkül, hogy ő ne ismertetné velünk legsötétebb terveiket.” (GUDKIN 1999, 5.) A felderítés hatékonysága azonban olykor mégis megkérdőjelezhető volt: az edgehilli csata (1642) előtt például a két ellenséges hadsereg 10 napon át vonult 20 mérföld távolságra egymástól anélkül, hogy ezt észrevették volna.

Oliver Cromwell „Lord Protectornak” minden győzelme ellenére sem sikerült olyan rendszert létrehoznia, amely elfogadható lett volna az angol társadalom uralkodó csoportjai számára. Ezért arra kényszerült, hogy kiterjedt biztonsági szolgálatot hozzon létre. 1653-ban John Thurloe (1616–1668) lett a katonai és politikai hírszerzés főnöke, akit „a protector protectorának” neveztek. Évi 70 ezer font költségvetéssel kémek és ügynökök hadseregével figyeltette meg Európa-szerte az angol királypártiak szervezkedését. Két év múlva az irányítása alá vonta a postát is, hogy felbont hasson minden levelet. John Wallis, a híres matematikus vezetésével kódfejtő irodát hozott létre. 1657-ben leleplezte Edward Sexby,

a leveller érzelmű egykori ezredes és Miles Sindercombe összeesküvését, akik meg akarták gyilkolni Cromwellt. A következő évben meghiúsította a Sealed Knot (Lepecsételt Csomó) nevű királypárti szervezet által tervezett felkelést. A különböző kettős ügynökök intrikái közepette már akkor is nehéz volt kiigazodni: miközben Thurloe ügynökei beszivárogtak a Párizsban élő királypártiak körébe, Thurloe egyik legfontosabb ügynöke és titkára, Samuel Morland a királypártiak oldalára állt. Amikor Thurloe-t 1659-ben leváltották, nem volt hajlandó átadni ügynökeinek és kémeinek névsorát utódjának, arra hivatkozva, hogy ez árulás lenne. A restauráció kezdetén (1660) az egyik korábbi ügynöke elküldte Thurloe iratait II. Károly király kormányának, amelyek alapján letartóztatták. De nem került bíróság elé, szabadon bocsátották, és titokban külpolitikai tanácsokkal látta el Edward Hyde-ot, Clarendon earljét, az első minisztert.

A restauráció idején (1660–1688) II. Károly király csak új *scoutmaster general* ki nevezéséről gondoskodott, a társadalom és a külföld megfigyelését azonban feleslegesnek tekintette. Az uralkodó népszerű volt, az angolok pedig elégedettek, mert úgy látták, hogy végre helyreállt a hagyományos rendszer, amikor a király a parlamenttel kormányoz, II. Károly pedig titokban számíthatott a legerősebb európai uralkodó, XIV. Lajos támogatására. Halála után törvénytelen fia, Monmouth hercege megpróbálta magához ragadni a hatalmat. Felkelési kísérlete azonban kudarcot vallott, s az utolsó angol földön, angolok között megvívott csatában, a sedgemoori ütközetben (1685) Monmouth éppen a felderítés elmulasztása miatt szenvedett vereséget.

A győztes viszont, John Churchill, a későbbi Marlborough hercege, a kor legsikeresebb angol tábornoka, aki 1702-ben az angol seregek főparancsnoka lett, sohasem hagyta meglepni magát. Bár a *scoutmaster general* tisztséget 1686-ban felszámolták, s feladatait a fő szállásmesterre, a *quartermaster general*ra bízta, Marlborough átszervezte a hírszerzést. William Cadogan szállásmesterre bízta a taktikai hírszerzést, és Adam de Cardonnelre, magántitkárára a stratégiai-politikai hírszerzést. Hatalmas összegeket költött az Európa legtávolabbi pontjaira is elküldött kémeire, és saját magát tekintette a hírszerzés legfőbb irányítójának.

A 18. században a belső stabilitás és a háborús győzelmek miatt Nagy-Britanniában továbbra is elhanyagolták – vagy inkább feleslegesnek tartották – a társadalom fokozott ellenőrzését és a külföldi hírszerzés erősítését. Az 1741-es postahivatali törvény államtitkári utasításra engedélyezte ugyan egyes levelek felnyitását, 1765-ben pedig elrendelték, hogy valamennyi Londonon áthaladó diplomáciai iratot vizsgáljanak meg a „titkos hivatalban”. Ez a hivatal azonban nem volt túlságosan hatékony: a 18. század végén mindössze 10 alkalmazottja volt.

A francia forradalmi és napóleoni háborúk (1792–1815) újra szükségessé tették a brit biztonsági szolgálatok és a katonai hírszerzés megerősítését. 1803-ban a fő szállásmester javaslatára a kormány létrehozta a Depot of Military Knowledge (Katonai Ismeretek Nyilvántartása) nevű szervezetet. Egyik osztálya a haditervekkel, a másik a hadmozdulatokkal foglalkozott, a harmadik megalapozta a hadügyminisztérium könyvtárát, a negyedik pedig a topográfának szentelte magát. Az egyes hadseregek mellett Corps of Guides (Felderítő Testületek) nevű, elkülönített egységeket hoztak létre, mivel a katonák nem tartották méltónak magukhoz a hírszerző tevékenységet.

Wellington tábornok leghíresebb hírszerző tisztje Colquhoun Grant volt, az Ibériai-félszigeten ő állt a Corps of Guides élére, olyan kémek és ügynökök segítségével, akik jól

beszélték a helyi nyelveket. De még ő is olyannyira megvetette a kémszolgálatot, hogy teljes egyenruhát viselve száguldozott az ellenséges hadseregek mögött – amíg a franciák 1812-ben el nem fogták. Párizsba küldték, ahol francia szolgálatba lépett írnek, majd amerikaiak adta ki magát, és innen is küldött információkat Wellington hadseregének. Hazatérése után megkapta a Head Intelligence Officer (fő hírszerzőtisz) címet, amelyet senki sem viselt egészen az 1870-es évekig.

A napóleoni háborúk után újra elhanyagolták a hírszerzést. 1844-ben létrehoztak ugyan egy Deciphering Branch of the British Foreign Office (A Brit Külügyminisztérium Kódfeltörő Osztálya) nevű szervezetet, de a parlament tiltakozására hamarosan megszűntették. A krími háború (1853–1856) kezdetén kiderült, hogy sem a londoni Depot of Military Knowledge alkalmazottainak, sem az odaküldött tisztek ügynökeinek nincsenek sem használható információi, sem térképei a Krím félszigetről – ahol megkezdték a hadműveleteket. Thomas Best Jervis őrnagy szerencsére véletlenül orosz és osztrák katonai térképeket talált, és ezeket sietve lemásolták. Az egész háború idején mindössze Lord Raglan parancsnokságán tevékenykedett egy hírszerzőtisz.

E háborúban vált hírszerzési forrássá a sajtó. I. Miklós cár kijelentette: „Nincs szükségünk kémekre... Olvassuk a Timest!” Lord Raglan pedig így füstölgött: „Az ellenségnek semmit sem kell a titkosszolgálatra költenie, mert a szolgálatára áll az angol sajtó, és Londonból megtáviratozhatnak neki minden részletet az ellenséges haderő létszámáról, állapotáról és felszereléséről!” A háborús felkészültség hiánya olyannyira nyilvánvalóvá vált, hogy 1855 elején az Aberdeen earlje által vezetett kormány meg is bukott.

Ezért 1855-ben megalapították a hadügyminisztérium hírszerzéssel foglalkozó Statistical and Topographical Office-ét (Statisztikai és Topográfiai Osztályát). Jervis került az élére, alárendeltjei közé pedig két tisz, egy írnök és 26 civil litográfus. Az osztályt rengeteg feladattal halmozták el, a tisztek pedig továbbra is azt hangoztatták, hogy „az információ rejtett eszközökkel való megszerzése visszatartó dolog egy angol úriember számára”.

Egy újabb európai háborúra volt szükség ahhoz – bár Nagy-Britannia nem vett benne részt –, hogy kiterjesszék a hírszerző szolgálatot. Az 1870–1871-es porosz–francia háború után a brit katonai vezetés felmérte a porosz sikerek okait, és intézkedni kezdett. A Statistical and Topographical Office-t előbb egy Topographical and Statistical Office nevű szervezettel váltották fel 1871-ben. Igazgatójának a topográfiai irodát, a könyvtárat és a statisztikai irodát rendelték alá, ez utóbbinak pedig három szekciója volt, amelyek különböző országokból gyűjtötték az információkat. 1873-ban pedig az egész szervezet egy Intelligence Departmentnek (Hírszerző Ügyosztálynak) rendelték alá. A sorozatos át-szervezéseknek köszönhetően végre kialakultak a modern, állandó hírszerzés intézményei.

Franciaország hírszerző és biztonsági szolgálatai a régi rend idején

(Hahner Péter)

A 16. században I. Ferenc francia király és fia, II. Henrik öt háborút vívott meg V. Károly német-római császár ellen, majd ezek lezárásakor, 1559-ben kölcsönösen nagykövetségeket hoztak létre egymás udvarában. 1562-től azonban nem kevesebb, mint nyolc vallásháborúra került sor Franciaországon belül, amelybe a spanyol nagykövetek szívesen beavatkoztak

a szélsőséges katolikus pártot támogatva. Amikor pedig a Valois-ház kihalása után az egykori hugenotta, a Bourbon-házból származó IV. Henrik lépett a trónra (ur. 1589–1610), a spanyol diplomácia még jobban aktivizálódott.

A madridi hírszerzők két kódot használtak: egyet valamennyi spanyol diplomatával közösen, amelyet három-négy évente váltogattak, egy másikat pedig a megbízalmasabb információk céljából. IV. Henrik második felesége, Medici Mária, miután fia eltávolította a hatalomból, e kódot használva levelezett a spanyol hatóságokkal az 1620-as évek végén.

A francia kormánynak azonban remek kódfeltörők álltak a rendelkezésére. François Viète (1540–1603), „a király tolmácsa és kódfeltörője” (*interprète et déchiffreur du Roy*), a nagy matematikus, két király (III. és IV. Henrik) államtanácsi előadója volt a leghíresebb. 1589-ben statisztikai analízissel feltörte a spanyol diplomaták több mint 500 jelből álló kódját. Ő bizonyította be a levelek közzétételével, hogy a szélsőséges katolikusok spanyol támogatással Mayenne hercegét akarják királlyá nyilvánítani. Ezzel nagymértékben meggyorsította a vallásháborúk lezárását, mert a franciák többségének nem tetszett, hogy a spanyolok jelöljék ki számukra a királyt. A spanyol kormányt annyira felháborította kódjainak feltörése, hogy a pápa előtt hivatalos feljelentést tett Viète ellen fekete mágia vádjával – de ezzel csak neveltségessé vált.

A kémkedés a spanyol–francia vervins-i béke (1598) után is folytatódott: nagykövetek, titkárok, rezidensek, diplomaták írtak titkos jelentéseket a spanyol kormánynak. Egy mai francia történész 233 informátort és kémeket tudott azonosítani: 65 nemes, 27 papot, 33 jegyzőt, előljárót és igen sok titkárt. A polgárháború legyőzöttjei, a szélsőséges katolikusok, a munkanélküli katonák, a megerősödő abszolutizmus ellenfelei számtalan jelentést írtak a spanyol diplomatáknak a francia hadmozdulatokról, az udvari intrikákról és a kormány elleni szervezkedésekről. Még XIII. Lajos felesége, Ausztriai Anna és a királyné gyóntatója is levelezett a spanyol kormánnyal.

Amikor 1616-ban Armand-Jean du Plessis, Richelieu bíboros először került be a kormányba, oly kevés külpolitikai dokumentumot talált, hogy arra kellett kérnie a külföldön állomásozó francia diplomatákat, küldjék el neki megbízólevelek másolatait. A hatalomba való visszatérése (1624) után javaslatot tett a diplomáciai iratok rendszeres megőrzésére, de törekvései kudarcot vallottak. E téren csak XIV. Lajos bizonyult hatékonynak, aki Hugues de Lionne külügyi államtitkárának halála után, 1671-ben azonnal lepecsételtette annak iratát, s államtitkárai ezután működőképes külpolitikai levéltárat hozhattak létre.

Richelieu bíboros első miniszterként (1624–1642) nem is annyira a hivatalos diplomáciai iratokból tájékozódott, mint inkább kiterjedt klienshálózata segítségével, amelyhez rengeteg kémeket és ügynököt alkalmazott. A nagykövetekhez személyes leveleket intézett, hangsúlyozva, hogy ezekre nem a kormány számára küldött jelentésekkel kell válaszolni, de ezeket a személyes leveleket is bemutatta a királynak. Ugyanilyen személyes leveleket intézett külföldi fejedelmekhez és államfőkhöz is, Lyon érsekét pedig Rómába küldte, s gyakran írt neki rejtjelezett leveleket. Sok kém és hírszerzője egyházi személy volt. Legfőbb segítőtársa, diplomatája és ügynöke Joseph atya volt, teljes nevén François-Joseph Leclerc du Tremblay (1577–1638), akit csak a bíboros „szürke eminenciása” néven emlegettek. E kapucinus szerzetes rendtársai mozgósításával számtalan diplomáciai feladatot végzett el. Richelieu azonban nem vetette meg az egyszerű kereskedők és üzletemberek szolgálatait sem, akik Európa legkülönbözőbb részeibe utazgatva jelentések és utasítások özönét hozták és vitték. Hírszerző szolgálata rendkívül találatosnak bizonyult. Hesdin

dél-németalföldi város 1639-es ostrománál például elfogták a spanyol helyőrség egyik lehelét, amelyben segítséget kértek Spanyol-Németalföld kormányzójától, Ferdinánd bíborosinfánstól. A franciák elutasító választ írtak a kormányzó nevében, ezt bejuttatták a várba, mire a védők kapituláltak.

Richelieu klienshálózatát, hivatalnokait és ügynökeinek sokaságát Mazarin bíboros örökölte, tőle pedig maga XIV. Lajos király (ur. 1643–1715). A „Napkirály” minden nagykövetével személyesen tárgyalt, és személyesen közölte velük utasításait. Mivel a különböző postaszolgálatokat 1608-ban állami irányítás alá vonták, a 17. század folyamán mindvégig működött a leveleket ellenőrző, úgynevezett *cabinet noir* (fekete iroda). A magánlevelezés titkosságát elvben minden kormányzat tiszteletben tartotta – a gyakorlatban azonban az államérdekre hivatkozva ezt az elvet folyamatosan megszegték. Franciaországban a harmincéves háborúba való belépéssel (1635) erősödött fel a *cabinet noir* tevékenysége. Amikor pedig XIV. Lajos rettegett hadügyi államtitkára, François-Michel Le Tellier, ismertebb nevén Louvois márkija kapta meg a posta főintendánsának tisztségét, ő nyíltan politikai fegyverként használta fel a *cabinet noir* értesüléseit belső politikai ellenfeivel és riválisaival szemben. Ha úgy látta jónak, futárokat raboltatott el ügynökeivel, és még a királyi család tagjainak leveleit is megvizsgáltatta.

XIV. Lajos kemény kézzel bánt az öt eláruló ügynökökkel. Ercole Antonio Maria Mattioli, egy itáliai kalandor 1678-ban vállalta, hogy jó pénzért rábeszéli Mantova hercegét, IV. Károlyt az itáliai Casale erődjének átengedésére. Még a titkos szerződést is átvette Versailles-ban, majd elárulta a spanyol és savoyai uralkodóknak a francia király terveit, akik azonnal tiltakozni kezdtek, s így az üzletből nem lett semmi. A szerződést vissza kellett szerezni: Mattiolit Torinó közelében a francia ügynökök csapdába csalták, s letartóztatták. Casalét csak három év múlva szállták meg a franciák, Mattiolit pedig a két becsapott fejedelem megnyugtatóra örökös fogságra ítélték. Előbb Pinerolóban raboskodott, 1694-től pedig Sainte-Marguerite szigetén. Egyesek őt tartották a híres „Vasálarcos” fogolynak.

A mai történészek véleménye szerint azonban a Vasálarcos valódi neve Eustache Danger volt. Alacsony sorból származó szolga lehetett, akit 1669-ben tartóztattak le, Calais-ben. Ekkoriban készítették elő a diplomáták a doveri titkos szerződést, amelyben II. Károly angol király jókora összeg fejében ígéretet tett XIV. Lajosnak arra, hogy áttér a katolikus hitre. Eustache Danger valószínűleg efféle államtitkokról szerzett tudomást, kifecsegett valamit, s ezért Pinerolo várbörtönébe zárták. Itt több magas rangú államfogy háziszolgája lett, vagyis tudomást szerezhetett más államügyekről is, amelyek nem rá tartoztak. Keresztény uralkodó ebben a században bírósági ítélet nélkül nem öletett meg egyszerű alattvalókat – de ha az állam érdekei megkívánták, korlátlan ideig fogságban tarthatta őket. Danger fogoly maradt, s a börtön kormányzója, Saint-Mars magával vitte őt valamennyi új állomáshelyére: 1681 végén Exilles-be, 1687-ben Sainte-Marguerite szigetére, s 1698-ban a párizsi Bastille-ba. A kormányzó valószínűleg megaláztatónak érezhette, hogy egy jelentéktelen inast őrizget a királyság legkülönbözőbb börtöneiben. Ezért Sainte-Marguerite-sziget felé utazva vasálarcot, a Bastille-ba érkezve pedig bársony álarcot adatott rá, s azt hangoztatta, hogy azonnal végeznie kell vele, ha felfedi arcát. Vagyis maga táplálta a legendát, és levelei bizonyossága szerint jókat nevetett magában az emberek hiszékenységén.

A rendőrség tevékenységéről mind ez idáig nem sok szó esett. A rendfenntartás ugyanis a középkorban és az újkor első századaiban Franciaországban sem különült el az igazságszolgáltatástól. A „rendőri munka” saját joghatósági területükön belül a különböző

törvényszékek feladata volt. E munkát a bírák általában rábízták saját alkalmazottaikra, akiket olyan rosszul fizettek, hogy visszaéltek helyzetükkel. Ahogy egy történész megállapította, „a kortársak számára szinte mindegy volt, hogy rablóbanda vagy egy őrcsapat kezei közé kerülnek”. (AUBOUIN–TEYSSIER–TULARD 2005, 152.) A párizsi legfelsőbb bíróság (*parlement*) csak 1550-ben rendelte el, hogy a bíróságok nem alkalmazhatnak olyan őröt (*sergent-t*), aki nem tud írni és olvasni. A vidéki városok lovas előljárók (*prévôts des maréchaux*) elnevezésű rendfenntartókat alkalmaztak.

Párizs a 17. század közepére mind a közegészségügy, mind a közbiztonság szempontjából rendkívül veszedelmes várossá vált. 1665 nyarán a Châtelet bíróság bűnügyekkel foglalkozó főtisztviselője, a *lieutenant criminel* fényes nappal a feleségével együtt rablógyilkosság áldozata lett a város közepén, a Cité-szigeten lévő, saját házában. A következő évben a Louvre-ban szúrt le egy idős papot egy tetten ért betörő. Ezek az esetek akkora felzúdulást okoztak, hogy a kormányzat elszánta magát a reformra, s az 1667. március 15-i királyi rendelettel megszületett a modern rendőrség. A Saint-Germain-en-Laye-ben kiadott rendelet végre elválasztotta egymástól az igazságszolgáltatást és a rendfenntartást, valamint létrehozott egy új hivatalt, a rendőrfőnököt (*lieutenant de police*). Ennek az új tisztviselőnek kellett gondoskodnia a város bűnözőinek üldözéséről, a köztisztaságról, a közvilágításról, az árvíz és tűzvész elleni védekezésről, a piacok élelemmel való ellátásáról, valamint a céhek, szállodák, játéktermek és nyilvánosházak tevékenységének szabályozásáról. Ahogy ez a régi rend idején történni szokott, a párizsi törvényszékek végrehajtó tisztviselőinek hivatalát nem számolták fel, s az új hivatalnoknak együtt kellett működnie a régiekkel.

Párizsban készült el az első, modern, többkötetes tanulmánykötet a rendőrség működéséről. Nicolas de La Mare (1639–1723) vizsgálóbíró írta meg 40 év alatt négy kötetben, *Traité de la police* (Értekezés a rendőrségről, 1705, 1710, 1719, 1729) címmel. Ismertette egy nagyváros egészségügyi és gazdasági problémáit, javaslatokat tett a céhek szabályozására és idegenrendészeti intézkedésekre. A kormány nagyra értékelte tevékenységét, és anyagilag is bőkezűen támogatta. A kötetek sok kiadást értek meg, és Európa-szerte ismertté váltak.

Amikor az első rendőrbiztos, Gabriel Nicolas de La Reynie 30 év szolgálat után elhagyta hivatalát, Saint-Simon hercege már úgy emlegette a rendőrfőnöki tisztséget, mint „egy sajtóságos minisztériumot, melyet rendkívül fontossá tesz a király közvetlen bizalma, valamint az udvarral és azon nagy számú ügygel való kapcsolata, melyekbe beavatkozott”. (AUBOUIN–TEYSSIER–TULARD 2005, 185.) A vidéki városokban csak 1699-ben bukkantak fel a rendőrbiztosokkal támogatott rendőrfőnökök. Bár a párizsi rendőrfőnököt a kormány nevezte ki, a vidéki rendőrfőnökségek megvásárolható hivatalok voltak. A párizsi rendőrfőnökség a 18. század közepére már 9 főbb irodából állt, amelyek 18 szekcióra voltak felosztva, élükön 1-1 főtitkarral. Ekkorra már a francia főváros sokkal biztonságosabb hellyé vált, mint amilyen 150 évvel korábban volt. Vidéken pedig 1779-re több mint 3000 *prévôts des maréchaux* üldözte a bűnözőket.

Mint Richelieu kapcsán említettük, olykor a hivatalos diplomácia mellett egy titkos diplomácia is tevékenykedett. XV. Lajos uralkodása idején (1715–1774) ez a gyakorlat egészen különös helyzetet eredményezett. A király az 1740-es évektől néhány bizalmasa közreműködésével olyan titkos levelezést és olyan tárgyalásokat folytatott, amelyekről külügyminiszterét sem tájékoztatta, s amelyek olykor ellentétesek voltak a hivatalos diplomácia törekvéseivel. Ezt emlegették *Secret du Roi*, vagyis „a király titka” néven. Ez a szolgálat olyan államokkal foglalkozott, amelyekkel kapcsolatban a hivatalos diplomáciának nem

voltak határozott céljai: Lengyelországgal, Svédországgal, Oroszországgal és az Oszmán Birodalommal. A király mindezen államokkal jó viszonyt kívánt fenntartani, ami – egymás közti ellentétek miatt – nem volt könnyű. 1764-ben nem sikerült francia herceget ültetni a lengyel trónra. Ezután a *Secret du Roi* ügynökei a brit partvidéket próbálták felmérni egy partraszállás előkészítése céljával, de kudarcot vallottak. A titkos diplomácia alternatív külpolitikai megoldásokat készített elő, de jelentős eredményeket nem ért el, és olyan kalandorokat alkalmazott, akik olykor alaposan zavarba hozták a külpolitika irányítóit.

A titkos diplomácia leghíresebb ügynöke Éon lovag, azaz Charles Geneviève Louis Auguste André Timothée d'Éon de Beaumont (1728–1810) volt. Botránykrónikák és pletykagyűjtemények, majd erotikus tréfák és romantikus regények hőse lett, a 20. században pedig a *gender studies* (nemi tanulmányok) kutatói foglalkoztak vele. Szentpétervári küldetések során ő közvetítette az orosz és francia uralkodó titkos levelezését, s XV. Lajos magas életjáradékkal és dragonyos hadnaggyá való kinevezéssel jutalmazta meg. 1762-től a londoni francia nagykövetség titkáráként kémkedett. A francia külügyminiszter nem tudott titkos tevékenységéről, leváltotta, Éon azonban a király személyes megbízottjának tekintette magát, s bejelentette, hogy nem adja át másnak az uralkodóval folytatott, titkos levelezését. 1770-ben a brit lapok közzétették, hogy Éon lovag nő, s Londonban elkezdtek fogadásokat kötni a nemére. XV. Lajos látni sem akarta botrányokba keveredő ügynökét, mire Éon maga is terjesztetni kezdte, hogy nő – valószínűleg csak azért, mert híres szeretett volna lenni. Az 1774-ben trónra lépő XVI. Lajos megszüntette a *Secret du Roi* működését. Éon azonban Londonból zsarolni próbálta a francia külügyminisztériumot, s azzal érvelt, hogy a francia állam szolgálatában még a nemét is hajlandó volt megváltoztatni. A király elhitte ezt neki, s hazatérése után megparancsolta, hogy az életjáradék fejében viseljen női ruhát. Éon teljesen elveszítette nemi identitását, s őszintén beleélte magát a megtért bűnös lány szerepébe, pedig nem nőnek, hanem inkább egy koros, testes transzvesztitának tűnt. Híresség lett, sorra jelentek meg életrajzai. 1785-től Londonban élt, ahol csodájára jártak „az asszony” sakk- és vívómesteri tudományának.

Távolról sem vált ennyire hírhedtté, de széles körben olvasták egy másik francia ügynök, a magyar származású François de Tott (1733–1793) feljegyzéseit. Apja, Tóth András a Rákóczi-szabadságharc után emigrált, ő pedig különböző diplomáciai küldetésekben vett részt Neuchâtelben, az orosz–oszmán határvidéken (1768) és Isztambulban. Majd Egyiptomba látogatott el, hogy jelentésében ne csak ismertesse ezt a tartományt, de hangsúlyozza meghódításának szükségességét és annak megvalósíthatóságát is. Vergennes gróf, XVI. Lajos külügyminisztere azonban egyelőre nem kívánt újabb konfliktust Nagy-Britanniával, s az egyiptomi expedíció megindítására 20 évet várni kellett. Tott báró ezt már nem érthette meg. Előbb egy észak-franciaországi város katonai parancsnoka lett, de a nagy francia forradalom első éveiben oly sokszor megvádolták és feljelentették, hogy végül apja szülőhazájába, Magyarországra emigrált. Itt Batthyány Tódor adott neki menedéket tarcsai birtokán.

Francia biztonsági és hírszerző tevékenység 1789 után

(Hahner Péter)

A francia forradalom a régi renddel együtt annak hírszerző és biztonsági szolgálatait is felszámolta. Csakhogy a forradalom vezetői olyan intoleráns és elszietett módon vezették be újításait, s akkora gazdasági válságot idéztek elő, hogy három év alatt szembefordították a forradalommal mind a francia társadalom nagy részét, mind a külföldi nagyhatalmakat. Az 1792-ben kirobbant háború miatt a diplomaták újra a hagyományos hírszerző tevékenységre kényszerültek.

A háború, a polgárháború, a népi követelések és a forradalmi ideológia sajátosságai pedig arra készítették a forradalom vezetőit, hogy a francia társadalmat 1793 és 1794 folyamán a terror és a diktatúra eszközével kényszerítsék együttműködésre. A belső biztonságot a falvak és a városi kerületek felügyelőbizottságaival, a megyék élére kinevezett teljhatalmú konventbiztosokkal és a Forradalmi Törvényszék működésével próbálták megszilárdítani. A rendőri munkát a Közbiztonsági Bizottságra bízták, a forradalmi kormányzat vezető testülete azonban a Közjóléti Bizottság volt, amely fokozatosan kisajátított minden hatalmat. Amikor a Közjóléti Bizottság saját rendőri irodát alapított, amelyet e bizottság egyik tagja, Maximilien Robespierre úgy működtetett, hogy nem is tárgyalt a Közbiztonsági Bizottsággal, a konfliktus végzetesen elmérgesedett, s hozzájárult a forradalmi kormányzat és a terror felszámolásához (1794). A 200-300 ezer halálos áldozatot követelő terror katasztrofális következményekkel járt: egyszerre irtotta és szította az ellenforradalmat, ott is ellenéseket támasztva a köztársaságnak, ahol békésebb fellépéssel el lehetett volna fogadtatni. Azt viszont nem sikerült megakadályozni, hogy a külföldi hatalmak széles körű hírszerző szolgálatot működtessenek Franciaországban.

Az emigráns d'Antraigues grófja előbb Spanyolország számára működtetett egy kémhálózatot, majd a későbbi XVIII. Lajos ügynöke lett. Nem kevesebb, mint 131 jelentésében 1793 és 1796 között arról próbálta meggyőzni a brit kormányt, hogy állítsa vissza a monarchiát Franciaországban. Küldött jelentéseket az osztrák, orosz, nápolyi és lisszaboni kormánynak is.

Montgaillard grófjának 1795-ben sikerült William Wickham (1761–1840) svájci ügyvivőnek álcázott brit mesterkémmel együttműködve felvennie a kapcsolatot a köztársaság egyik legsikeresebb tábornokával, Charles Pichegruvel. A tárgyalásokról értesítette d'Antraigues grófját, aki elkövette a kémek legnagyobb hibáját. Leírta, amit megtudott, majd amikor Bonaparte tábornok 1797-ben elfogta őt, az iratokat is megtalálta nála. Pichegrut letartóztatták.

Jelentős kémtevékenység folyt Nyugat-Franciaországban is, ahol a parasztfelkelőkkel együttműködve 1795-re előkészítették az emigránsok partraszállását. A Quiberon-félszigeten elszenvedett vereség után azonban ez a hálózat felbomlott. A királypártiak ezután 1796-tól „filantróp intézetek” nevű egyesületekbe tömörülve folytattak hírszerző tevékenységet. 70 megyére terjedt ki a szervezkedésük, és egy párizsi központba küldték a jelentéseket.

A francia forradalom során új fejezet nyílt a belső biztonsági szolgálatok történetében is. Az 1795. október 25-én közzétett törvénykönyv világosan meghatározta a rendőrség és az igazságszolgáltatás viszonyát. Kimondta, hogy a rendőrség feladata „a közrend, a szabadság, a tulajdon, az egyéni biztonság fenntartása. Fő jellemvonása az éberség.

Gondoskodásának tárgya a társadalom egésze.” (AUBOUIN–TEYSSIER–TULARD 2005, 259.) Három funkciója van. A közigazgatási rendőri munka (*police administrative*) a közrendről gondoskodik, a bűnügyi rendőri munka (*police judiciaire*) kivizsgálja azon bűnöket, amelyeket a közigazgatási rendőrség nem tudott megakadályozni, bizonyítékokat gyűjt, s átadja a gyanúsítottat az igazságszolgáltatásnak. A harmadik funkciót idáig a Közbiztonsági Bizottság látta el: ez a politikai rendőri munka (*police politique*), amellyel a Köztársaság belső biztonságáról gondoskodik. 1796. január 2-án megalapították a rendőr-minisztériumot. Jelentős összegeket különítettek el a számára, amelyekről nem kellett nyilvánosság előtt elszámolnia. A minisztérium a megyei rendfenntartó hatóságokkal folytatott levelezésének és titkos hírszerző tevékenységének köszönhetően védelmezte és információkkal látta el a kormányt. A rendőr-minisztérium élén rendkívül gyors ütemben váltották egymást a miniszterek. Csak 1799. július 20-án találták meg a megfelelő személyt Joseph Fouché (1759–1820) személyében.

A konzulátus és a császárság rendőrminisztereként (1799–1802, 1804–1810, 1815) Fouché jóval önállóbbnak és határozottabbnak bizonyult, mint ahogy azt Napóleon szerette volna. Fouchénak egyáltalán nem a mindent tudó és mindenható rendőrállam volt az ideálja, hanem a közvélemény alaposan megismerő, s azt a kormányzat számára közvetítő minisztérium. A politikai rendőrségnek szerinte nemcsak az volt a feladata, hogy felszámolja az összeesküvéseket, hanem az is, hogy „megkezdje a közvélemény adminisztratív megismerésének intézményesítését”. (L’HEUILLET 2000, 47.) Ezért hozott létre hatalmas kartoték-rendszert, amelyben számtalan személyről gyűjtött adatokat, az ellenség kémjeivel kezdve bűnözőkön át ismert közéleti személyiségekig, sőt, magáról az első konzulról is. A kémek, besúgók és hírszerzők jelentéseit busásan megfizette. Naponta felkereste Bonapartét doszsiéjával, s ismertette vele mindazt, amit megtudott a társadalom közhangulatáról, elégedettségéről vagy nyugtalankodásáról, de nem azért, hogy egy rendőrállam keretei között elnyomja ezt a közvéleményt, hanem azért, hogy rávegye a végrehajtó hatalmat annak figyelembevételére, sőt tiszteletben tartására. Ezért írhatta Héléne L’Heuillet a következőket:

„[A] politikai rendőrségről vallott koncepciójával Fouché republikánusnak bizonyult [...]. A köztársaság mindenek felett egy olyan politikai elv, amely azt vallja, hogy létezik egy »közös ügy«, s tagadja, hogy a politika a fejedelmek magánügye lenne. Napóleon hamarosan klasszikus fejedelemmé vált, aki hatalmát a dicsőségére, dicsőségét pedig katonai győzelmekre akarta alapítani [...]. A rendőrminiszter azonban fel tudta mérni a közvélemény erejét. Ha fontosnak tartotta a közszellem megismerését, ezzel a fejedelem indulatait kívánta mérsékelni, akinek tudnia kellett volna, hogy nem ő, hanem a közvélemény az, ami »előkészíti, elfogadja vagy elutasítja azokat a politikai és erkölcsi rendszereket, amelyek egyesítik a nemzeteket«. Fouché opportunizmusához az is hozzátartozott, hogy az államot választotta a fejedelemmel szemben, és elkülönítette a közügyeket a hatalom privát gyakorlásától.” (L’HEUILLET 2000, 47.)

Fouché sok kém, besúgót és ügynököt alkalmazott, akik minden jelentésért száz frank feletti jutalomban részesültek. Az egyszerű háziszolgáktól kezdve Joséphine-ig, Napóleon feleségéig terjedt azok száma, akik rendszeres juttatásban részesültek információk fejében. (A császárnénak egyrészt azért volt szüksége ilyesmire, mert nem tudta megfékezni kóros költségesvágyát, másrészt pedig Fouchét barátjának és szövetségésének tekintette

a Bonaparte-klánnal szemben.) A rendőrminiszter néha külföldre is küldött ügynököket, akik a külügyminisztérium és a hadügyi hírszerzés alkalmazottaitól függetlenül tevékenykedtek. A főtisztviselők, alkalmazottaik és rokonaik levelezését vizsgáló, hírhedt *cabinet noir* nem a rendőr-minisztériumnak, hanem a postaigazgatásnak volt alárendelve, de Fouché az iroda több tagját lefizette, és így szerzett tőlük információkat.

A rendőrség költségvetése nem volt eltúlzott: 1806-ban 700 ezer frankra rúgott. De rengeteg pénzt lehetett felhalmozni a fegyverviselési engedélyek és az útlevelek kiadása során, valamint a letartóztatáskor elkobzott összegekből. A prostitúció irányítói is fizettek a rendőrségnek. A legnagyobb összegek azonban a játéktermekből érkeztek. Mindennek következtében a rendőr-minisztérium éves kiadásai biztosan meghaladták az egymillió frankot.

Fouché a következő módon indokolta meg, miért kell erősítenie a rendőri felügyeletet: „A rendőrségnek meg kell előznie a bűnöket, hogy egyáltalán ne kelljen büntetnie [...]. Ezért hibás dolog úgy gondolkozni róla, mint a közigazgatásról. A közigazgatás a nyilvánosság előtt működik, a rendőrségnek ezzel szemben leggyakrabban úgy kell éreztetnie jelenlétét, hogy ne vegyék észre.” Beosztottjait arra intette, hogy „legyenek figyelmesek és komolyak, de sohase akadékoskodók vagy durvák. Tartassák tiszteletben a rendőri felügyeletet, hogy mindenki érezze, csakis a hazára van gondja.” (TULARD 1998, 187–188.)

Fouché rendőr-minisztériuma távolról sem volt mindenható. Igen sok rivális rendőri szervezet működött: a császár személyes titkos informátorainak hálózata, Párizs helyőrségi parancsnokának saját rendőrsége, a „palota nagy marsalljának” szervezete, amelyet „a Tuileriák rendőrségének” neveztek, valamint a zsandárság parancsnokának az információs szolgálata. A rendőr-minisztérium igazi riválisa azonban a tőle függetlenedő párizsi rendőrprefektúra volt. Ráadásul a hadjáratok során a zsandárság elit légiója védelmezte a császárt, s e személyes testőrség vezetőjének, Jean-Marie René Savarynak is voltak saját ügynökei. Vagyis inkább a rendőri szervek állandó rivalizálásáról beszélhetünk, mint egy mindenható miniszter egyeduralmáról.

Annyi bizonyos, hogy a maga korában Fouché rendőrsége volt a leghatékonyabb a világon. Ha szükség volt rá, meglepően rövid idő alatt meg tudott oldani bűnügyeket, de szinte mindig képek, besúgók és vesztegetés segítségével. A rendőrség mindentudása és mindenhatósága inkább látszat volt, mint valóság. Ez Fouché emlékirataiból is kiderül: „Felelevenítettem a rendőrség régi alapelvét, mely szerint három ember nem találkozhat és beszélgethet indiszkrét módon a közügyekről anélkül, hogy másnap a rendőrminisztert ne tájékoztatnák erről. Annyi bizonyos, hogy sikerült ügyesen elterjesztenem és elhítenem, hogy ahol négy személy találkozik, ott általam fizetett szemek látnak és fülek hallgatóznak.” (FOUCHÉ 1945, 221.) Tehát Fouché sem állította, hogy ez volt a helyzet, csak azt, hogy sikerült ezt elhítenie.

A rendőrség szükség esetén kínvallatáshoz, emberrabláshoz, kémkedéshez, vesztegetéshez is folyamodott. Ahogy Fouché megállapította: „A rendőrséget nem a templomi kórus fiaival működtetik!” Nem egyszer tökéletesen figyelmen kívül hagyták az emberi jogokat, s a „megelőző őrizetbe vétel” eljárásához folyamodtak. Mindazonáltal félrevezető és túlzó az olyan állítás, miszerint „Fouché, aki a világ első titkosrendőri erejét irányította, Himmler vagy Berija prototípusa volt.” (JOHNSON 2002, 105.) Napóleon rendszere távolról sem volt totalitárius. Ehhez egyrészt az anyagi és intézményes eszközei sem voltak meg, másrészt elvileg is feleslegesnek tartották a politikával nem foglalkozó állampolgárok

zaklatását, magánéletük szabályozását. A napóleoni rendszer hivatalnokai a társadalom egyetlen csoportját sem kívánták elpusztítani vagy üldöztetni. Maga Fouché pedig nem a megtorlás és fenyegetés kiszélesítésére, hanem annak leszűkítésére, korlátozására, sőt, lehetőség szerint elkerülésére törekedett. „Szívesebben írt alá szabadon bocsátási iratokat, mint letartóztatásit, inkább megelőzni akart, mint büntetni.” (TULARD 1998, 387.) Semmi sem vált jobban Fouché becsületére, semmi sem bizonyítja jobban, hogy távolról sem volt „Himmler vagy Berija előfutára”, mint az a tény, hogy nem a kinevezése, hanem 1810-es leváltása keltett hatalmas riadalmat Párizsban.

Mivel Bonaparte Napóleon képtelen volt a korlátozott célokért való, korlátozott háborúk megvívására, valamint a politikai kompromisszumok megkötésére, előbb csak a kivívott sikerek megőrzésére törekedett, majd fokozatosan eljutott odáig, hogy egész Európa felett meg kell szereznie az uralmat. Ehhez természetesen arra volt szüksége, hogy mindent felmérjen, mindenről tájékozódjon és mindenről értesüljön. Nagyköveteit „címzetes kémek” vagy „hivatalos kémek” néven emlegette, minisztereit, marsalljait és diplomatáit kémhálózatok kiépítésére kötelezte, és rajtuk kívül is számtalan hírszerzőt és titkos ügynököt alkalmazott. De nem hozott létre állandó, hivatásos, specializált hírszerző szolgálatot, amely szakértő módon elemezhetné volna a rengeteg (nemegyszer meglehetősen ellentmondásos) jelentést.

A stratégiai hírszerzés során Napóleon az európai államok katonai erejéről, pénzügyi helyzetéről és politikai céljairól kívánt információkat szerezni, akár hadban állt velük, akár nem. A francia–brit amiens-i béke (1802) aláírása után azonnal kémeket indított útnak Londonba. Még a Perzsiába küldött Claude-Matthieu Gardane tábornoknak is azt a feladatot adta 1807-ben, hogy egyrészt beszélje rá az állam vezetőit a francia szövetségre, másrészt derítse fel az országot „katonai nézőpontból”. Vincent Yves Boutin hadmérnököt 1808-ban Algériába küldte azzal, hogy játssza el a francia konzul pihenésképpen utazgató testvérének a szerepét, s közben mérje fel a partvidéket. A britek elfogták ugyan, de a franciák a jelentését még 1830-ban is fel tudták használni Algéria meghódításához. A Habsburg Birodalom megfigyelésére Napóleon földrajzi helyzete miatt Münchent tartotta a legalkalmasabb városnak, s e célból 1809-ben óriási összeget, havi 10 ezer frankot bocsátott ottani nagykövete, Louis Guillaume Otto rendelkezésére. Bár a Habsburgok a császár második házasságának köszönhetően Franciaország szövetségesei lettek, a kémtevékenység változatlanul folytatódott. 1811-ben Napóleon azt követelte diplomatáitól, hogy az északi hatalmak hadseregeiről és haditengerészetéről lássák el „pontos és részletes” információkkal, holott egyelőre egyikkel sem állt hadban. Charles Jean Marie Alquier stockholmi francia nagykövetnek úgy sikerült információkat szereznie egy svéd tiszttól, hogy meggyőzte őt: valójában a svéd király kér tőle szolgálatokat. A drezdai és berlini francia követek folyamatosan küldték a jelentéseket. A kereskedelmi konzulok is részt vettek a katonai és haditengerészeti hírszerzésben Cádiztól Bukarestig. Ez utóbbi városban a konzul a moldvai és havasalföldi orosz csapatok tevékenységét ellenőrizte. A hírszerzés információi a külügyminisztériumba futottak be, ahol egy Bureau de la Statistique Extérieure (Külügyi Statisztikai Iroda) rendszerezte azokat.

Ahhoz képest, hogy mekkora apparátus gyűjtötte az információkat, meglepő, hogy milyen sok külpolitikai fordulatot nem sikerült előre felderíteni. Bár több minisztérium is küldött ügynököket Nagy-Britanniába, az 1809-ben végrehajtott partraszállás mégis meglepetésként érte a császári hatóságokat. Az Oroszországra irányuló hírszerző munka is problémákat jelentett. 1806-ban Barthélemy de Lesseps kereskedelmi ügyvivőnek még

sikerült információkat szereznie a cári tanács üléseiről, utódai azonban már nehézségekkel küszködtek, és Lauriston nagykövet már csak az 1812-es háború megindítása után szerzett tudomást arról, hogy orosz–oszmán békeszerződés született.

Az utókor alaposan felnagyította a legendás kém, Karl Ludwig Schulmeister (1770–1853) szerepét: a romantika írói mindent tudó és mindenre képes mesterkémként mutatták be. E bádeni származású ügynök csak 1805-től dolgozott a franciáknak Bécs rendőrbiztosaként, drezdai hírszerzőként (1806), Königsberg rendőrprefektusaként, majd a katonai rendőrség vezetőjeként. Az erfurti találkozó idején (1808) Schulmeister gondoskodott a meghívott uralkodók biztonságáról. 1809-ben az újra megszállt Bécs rendőrbiztososa lett, 1815-ben viszont már a Párizst megszálló osztrák tiszteket látta el információkkal. A porosz megszállók mégis letartóztatták, és csak a második párizsi béke aláírása után engedték szabadon.

Fontosabb szerepet játszott nála François Le Lorgne d’Ideville (1780–1852), az államtanács előadója, aki a külügyminisztérium már említett külügyi statisztikai irodájában dolgozott. Ő faggatta ki a fontosabb foglyokat, ő elemezte a külföldi sajtót, ő levelezett a katonai szempontból fontossá vált régiók hatóságaival, ő foglalta össze a jelentéseket, s ő irányította az ügynököket. 1812-ben és 1813-ban évi több mint 100 ezer frank felett rendelkezhetett.

A *cabinet noir* (vagyis a levelezést ellenőrző hivatal) a postaszolgálat főigazgatójának irányítása alatt működött évi 600 ezer frankos költségvetéssel. Munkatársai sokat utaztak, hogy megismerkedjenek a nyelvekkel. A valószínűség-számítás segítségével törték fel a kódokat, és kémiai analízis alá vetették a leveleket. Antoine Marie Chamans, Lavalette grófja naponta vitte a jelentéseket a császárnak egy *Gazettes étrangères* (Külföldi lapok) feliratú dossziéban. Még a nagykövetek alkalmazottainak, szolgálóinak és rokonainak a levelezését is átvizsgálták.

A katonai hírszerzést kezdetben megkönnyítette, hogy a forradalom hadseregének tekintett francia csapatokat többen is szívesen támogatták. Az európai népek számára azonban hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy Franciaország már nem „a forradalom házája”, hanem egy modernizált és militarizált nagyhatalom, amely megsemmisíti megszokott életkörülményeiket, megnöveli adóterheiket, katonának sorozza be a fiaikat, és jóval hatékonyabban zsákmányolja ki erőforrásaikat, mint a helyi, régi, tradicionális birodalmak. Nem támogatták többé a francia hadseregeket, amelyek a hagyományos módszerekhez folyamodtak. Felderítették a megszállt települések útvonalait, elfogták és kivallatták a lakosságot, leveleiket, sürgönyeiket elkobozták, és lovas felderítőket küldtek minden irányba. A könnyűlovasság távolról sem volt mindig megbízható: 1806 októberében például Napóleon azt hitte, ő áll szemben a porosz hadsereg nagy részével Jénánál, holott Louis Nicolas Davout marsall került szembe a fő erővel Auerstedtnél. A foglyok és dezertőrök kihallgatására 1805-ben egy irodát is létrehoztak. A kockázatos felderítést vállaló kémeket pedig bőkezűen megfizették „a hadsereg titkos kiadásainak alapjából”. Fontos szerepe volt a taktikai felderítésben Jean-Marie René Savary tábornoknak, a császár saját ellenrendőrsége és kémelhárítása vezetőjének.

Napóleon bukása után a francia hírszerző tevékenység alaposan meggyengült. Hanyatlásának fő bizonyítéka, hogy a császár 1815-ös visszatérését senki sem jelezte előre. A tartós politikai labilitás, az összeesküvések, felkelési kísérletek gyakorisága és a Franciaországba bevándorló európai forradalmárok miatt az egymást követő kormányok inkább a belső elhárítással foglalkoztak, mint a külső hírszerzéssel. Az 1860-as évekig jelentősebb külső ellenfél sem veszélyeztette a francia kormányzatokat. A cabinet

noir felszámolását minden rendszerváltás után megígérték, de ezt az ígéretet nem tartották be. Ekkor vált nyilvánvalóvá a mindmáig nehezen megoldható dilemma: a politikai élet demokratizálódására tett lépéseket nehezen lehet összeegyeztetni a hírszerző és biztonsági tevékenység megkövetelte titoktartással.

A restauráció idején (1815–1830) a képviselők tiltakoztak a levéltitok megsértése miatt, de csak annyi történt, hogy a cabinet noir a külügyminisztérium helyett a belügyminisztérium postai irodájának fennhatósága alá került. Lajos Fülöp király uralkodása idején (1830–1848) újra bejelentették, hogy felszámolják, de csak a költségvetését csökkentették. Az 1848-as forradalom után felszámolták, a második császárság idején (1852–1870) azonban olyannyira felerősödött a titkosrendőrség tevékenysége, hogy mind a postán, mind a belügy-, mind a külügyminisztériumban működtek egy cabinet noir-t. III. Napóleon császár nemcsak a politikusok és a tábornokok, de még a saját felesége levelezését is ellenőriztette. Victor Hugo egyszer állítólag több levelet tett egyetlen borítékba, s írásban megkérte a titkosrendőrséget, hogy ők továbbítsák azokat a különböző címzettekhez.

A francia hírszerzés és kémelhárítás hanyatlását a porosz hírszerzés alaposan kihasználta. Otto von Bismarck porosz miniszterelnök ekkor küldte Párizsba mesterkémét, Wilhelm Johann Carl Eduard Stiebert, aki számtalan kémeket és hírszerzőt fizetett le, köztük állítólag III. Napóleon inasát is. A francia hadsereg azonban alulinformált és felkészületlen maradt, 1859-ben még mindig ugyanazt a kódot használta, mint a krími háború (1853–1856) idején. Nem mérte fel a mexikói beavatkozással járó veszélyeket sem. Charles de Freycinet csak a francia–porosz háborúban elszenvedett vereségek és a császárság bukása után hívta fel az újonnan megalakuló nemzetvédelmi kormány figyelmét arra, hogy a francia hadseregnek nincs hírszerző szolgálata.

A francia hírszerző szolgálat 1870 és 1900 között jött létre. 1870-ben sietve létrehoztak egy Hírszerző Hivatalt, amelynek volt kémiszolgálata, fordítóirodája és hadifoglyokat vallató részlege. A vereség után, 1871-ben a hadsereg vezérkarának második irodájára (a hírhedt Deuxième Bureau-ra) bízta a kémelhárítást, amelyet olykor Section de Statistiques et Reconnaissances Militaires (Statisztikai és Katonai Felderítő Szekció) néven emlegettek. Mivel ezután is sok térkép és tervrajz került német kézre, a kémelhárítás kapkodni kezdett, és antiszemita előítéletek alapján kémkedéssel vádolta és 1894-ben a guyanai Ördög-szigetre deportáltatta az ártatlan Dreyfus kapitányt. A Dreyfus-ügy elhúzódó politikai botrányná vált (1894–1906).

A rejtjelezés tudományát Auguste Kerckhoffs újította meg 1883-ban megjelent *La Cryptographie militaire* (A katonai kriptográfia) című könyvével. Ő dolgozta ki a távíróra is alkalmazható rejtjelezést. Könyvéből a hadügyminisztérium azonnal rendelt 300 példányt. 1889-ben pedig létrehozták a Commission du Chiffre de l'Armée de Terre (A Szárazföldi Hadsereg Rejtjelező Bizottsága) nevű hivatalt, amelynek köszönhetően a kódfejtés terén Franciaország 1914-re megelőzhette Németországot.

Oroszország cári titkosszolgálata

(Hahner Péter – Boda József)

Az orosz politikai hírszerzés gyökerei az oroszországi tatár uralomig vezethetők vissza. A tatárok uralma a 15. században ért véget Oroszország területén, de kitörölhetetlenül rá-

nyomta bélyegét az azután következő orosz kormányzási módszerekre. III. (Nagy) Iván cár (ur. 1462–1505) területileg egységesítette az orosz fejedelemségeket, s ennek során Novgorod önállóságát is megszüntette. Mivel a központi hatalommal szembeni felkelésekkel azonban számolnia kellett, mongol példa alapján futár- és postaszolgálatot (*Jamszkaja Izba*) szervezett, amely behálózta a birodalmát, s ennek központját Moszkvában állította fel.

Ez a hálózat nemcsak az ország lakosainak tetteit felügyelte, hanem a külföldi beutazók minden lépését is szemmel tartotta. Korlátozták a beutazást, és a külföldiek csak előre meghatározott útvonalon közlekedhettek. Vonatkozott ez még a kereskedőkre is, akik csak engedély birtokában léphettek be Oroszországba. A helyi lakosok a külföldiekkel semmilyen kapcsolatot sem létesíthettek, s amikor a külföldiek megérkeztek a fővárosba, akkor is csak előre meghatározott házban szállhattak meg, s örök vigyáztak rájuk. A piacot is csak felügyelet mellett látogathatták, csak előre meghatározott személyekkel érintkezhettek, levelet pedig külföldre nem küldhettek ittlétük során.

Az orosz cári hatalom gyorsan megerősödött az újkorban, a birodalomban mindenki nélkülözhetetlennek tekintette a centralizált, autokratikus központi hatalmat. Az orosz múlt valamennyi öröksége, a tatár elnyomás, a törökök, svédek, lengyelek elleni harcok, valamint a görögkeleti vallási ideológia egyaránt ezt erősítette. A hatalmas, ritkán lakott, szegény és nehezen védhető területet benépesítő lakosság is csak az erős cári hatalomtól remélhette biztonságát. Nem alakultak ki olyan képviselő testületek sem, amelyek korlátozhatták volna ezt a hatalmat. Az orosz államhatalom hírszerző és biztonsági szolgálatai pedig nem is annyira külföldi hatalmak terveit próbálták kifürkészni, hanem inkább az orosz társadalom köreiben próbálták leleplezni a belső ellenséget – akár volt rá okuk, akár nem.

Az első állambiztonsági szervezetet IV. (Rettegett) Iván cár (ur. 1533–1587) hozta létre. 1565-ben megalapította az *opricsnyina* rendszerét: az országot két részre osztotta, a *zemscsinára* („földre”), amelyet a hagyományos intézmények kormányoztak, és az *opricsnyinára* („elkülönített területre”), amely az uralkodó személyes tulajdonának számított. Az opricsnyina „szolgáló nemessége”, az úgynevezett opricsnyikok fekete öltözetben, kutyafejes és seprűs szimbólumaikkal felszerelve, minden törvényen felül állva terrorizálhatták a zemscsina lakosságát. Leghírhedtebb vezetőjük a cár kegyence, Grigorij-Lukjanovics Szkuratov-Belszkij, ismertebb nevén Maljuta (Köpcös) Szkuratov volt. A féktelen öldöklést semmilyen külső fenyegetés vagy belső összeesküvés nem tette szükségessé, pusztán a cár betegesen gyanakvó természetéből következett, aki lankadatlan hévvel és szadista fantáziával irtotta a békés lakosságot. David Goldfrank kifejezésével élve megalapította a „terror kultúráját”.

Az opricsnyinát még IV. Iván oszlatta fel 1572-ben, s bár perekre és kínvallatásokra ezután is sor került, a cár halála után állambiztonsági szervezete is megsemmisült. Az irracionális terror meggyengítette az államot, IV. Iván öldökléseinek köszönhetően a Rurik-dinasztia kihalt. Másfél évtizedes úgynevezett „zavaros időszak” (1598–1613) következett, külföldi támadásokkal és polgárháborúkkal, aminek csak a Romanov-dinasztia trónra lépése vetett véget.

Alekszej cárnak (ur. 1645–1676) már csak egy *Tajnyij Prikaz*, vagyis titkos ügyosztály nevű hivatala volt, amely „a szó és a tett bűneit” üldözte. A fővárosból gyűjtött adatokat, s összevetette ezeket a nagykövetek jelentéseivel. Mivel a kormányzat egyes tagjai felismerték, hogy szükségük van a nyugati technikai ismeretekre és a nyugati tőkére, a 17. század elejétől egyre több külföldi érkezett Moszkvába. A harmincéves háború

idején jelent meg az orosz fővárosban az első külföldi ügyvivő, a svéd királyé. A külföldiek azonban állambiztonsági okokból szigorúan elkülönítették az orosz társadalomtól, s Moszkvában 1652-ben sajátos negyedek alakították ki számukra, a *Nyemeczkaja szlobodát* (mivel minden protestáns külföldit *nyemecnek*, vagyis németnek neveztek). Afanaszij Lavrentyij Ordin-Nascoskin, Alekszej cár fő külügyi tanácsadója azt hangoztatta, nem lenne szabad megengedni az állandó követségek létrehozását Moszkvában.

A cári állam a 16. században és egészen a 17. század végéig csak kereskedelmi okokból vette fel a diplomáciai kapcsolatokat Svédországgal, majd Hollandiával. Csak 1673-ban jelent meg az első olyan orosz diplomata Varsóban, aki négy évig a posztján maradt, s ezt a bizonyos Tyapkint tekintik az első állandó orosz követnek külföldi udvarban. Az orosz diplomaták ekkoriban csak nehezen végezheték hírszerző feladatukat. Utasításaik főleg a cár tekintélyét hangsúlyozó diplomáciai szertartások pontos végrehajtására vonatkoztak, és jelentéseikben is azt hangsúlyozták, hogy aprólékosan végrehajtották a megkívánt szertartásokat. Az egyik 17. századi orosz diplomata például, amikor megtudta, hogy V. Keresztély dán király a betegsége miatt ágyban fogja fogadni őt, azt követelte, hozzanak neki is egy hasonló ágyat, hogy egyenrangúan tárgyalhassanak.

Az állandó hadsereget I. (Nagy) Péter cár (ur. 1682–1725) hozta létre, amelynek a két cári gárda, a gyermekkori követőiből felállított, s a szomszédos falvokról elnevezett Szemjonovszkij és Preobrazsenszkij ezred volt a magva. A belbiztonsági ügyeket a barátjaiból és szövetségeseiből létrehozott, úgynevezett *Preobrazsenszkij Kancelláriára* bízta. Ennek eredetileg a gárdaezredek ügyeivel kellett volna foglalkoznia, de a cár előbb rábízta a rendfenntartást, a dohánykereskedelem ellenőrzését, majd az árulások kivizsgálását is. A gyanúsítottakat a két gárdaezred tartóztatta le, őrizte, s vetette alá kínvallatásnak. Amikor az ezredek hadba vonultak, a cár a Titkos Vizsgáló Kancelláriára ruházta át a Preobrazsenszkij Kancellária jogkörét. A hivatal Szentpétervár megalapítása után is Moszkvában maradt, és 1729-ig működött. Első vezetője Fjodor Jurjevics Romodanovszkij volt, Nagy Péter ivócimborája és odaadó híve, a második pedig a fia, Ivan Fjodorovics Romodanovszkij. A kancellária jól működött, bármilyen súlyos adókat vetett ki a kormányzat, és bármilyen sok kényszermunkát követelt, belső árulástól nem kellett tartani.

Jól működött a cár diplomatái által irányított kémhálózata is. Amikor fia, Alekszej cárevec 1716 novemberében Bécsbe szökött, VI. Károly német-római császár (III. Károly néven egyben magyar király, ur. 1711–1740) engedélyezte számára, hogy előbb a tiroli Ehrenbergben, majd Nápolyban telepedjen le. A bécsi orosz követ azonban vesztegetés révén tudomást szerzett lakóhelyéről. Alekszandr Ivanovics Rumjancev gárdakapitány Pjotr Andrejevics Tolsztoj gróffal együtt felkereste a cárevecset, és ígérettel rávette, hogy 1718 elején hazatérjen. (Fél év múlva belehalt a kínvallatásba.)

A 18. század orosz uralkodói is I. Péter kancelláriájához hasonló szervezeteket hoztak létre különböző neveken. III. Péter cár (ur. 1762) felszámolta a Titkos Vizsgáló Kancelláriát, s az állambiztonsági ügyeket Szentpétervár rendőrfőnökére, valamint a Szenátus Titkos Vizsgáló Szekciójára bízta.

II. (Nagy) Katalin (ur. 1762–1796) ezen nem változtatott, csak a fővárosi rendőrfőnök feladatainak egy részét átruházta a helyi kormányzókra és vajdákra. Nicolas de La Mare könyveinek ismeretében és II. József tanácsaira hallgatva 1782-ben egy rendkívül hosszú rendőrségi rendelettel szabályozta a városi rendfenntartást. Nagy Katalin rendőrsége nem volt modern belbiztonsági vagy politikai szervezet, de azért a városlakóknak jelentést kellett

tenniük látogatóikról, a rendőrök bepillanthattak minden munkaszerződésbe, és 1783-tól ők ellenőrizték a nem állami könyvkiadást is.

A súlyosabb állambiztonsági ügyekkel továbbra is a Péter–Pál-erődben ülésező Szenátus Titkos Vizsgálati Szekciója foglalkozott. Tevékenysége nem sokban különbözött a korábbi cárok titkos kancelláriájának tevékenységétől, de a felvilágosult uralkodó szerepében tetszelgő cárnő azt állíthatta, hogy neki nincs olyan elnyomó és hírszerző apparátusa, mint elődeinek. E hivatalnak Sztyepan Ivanovics Szeskovszkij volt a rettegett vezetője, ő hallgatta ki az összeesküvéssel vádolt személyeket. A cárnő eltiltotta a kínvallatást, de azért a nem nemesi és nem hivatalnoki státuszú gyanúsítottakat a vizsgálat folyamán megverték. Szeskovszkij irányította Pugacsov kihallgatását és a cárnő uralkodása utolsó éveinek politikai pereit is: a jobbágyrendszert bíráló Alekszandr Nyikolajevics Ragyiscsevet pár évre Szibériába száműzték, Nyikolaj Ivanovics Novikovot pedig a porosz szabadkőművesekkel fenntartott kapcsolatai és Pál cárevisc beszervezésére tett kísérlete miatt pár évre bebörtönözték. Ez megrázta az orosz értelmiséget, amelynek új generációja már függetlenedni kívánt az uralkodói támogatástól – de különösebb megtorlásra nem került sor. Mindössze két másik nemest száműztek vidéki birtokaikra, és tovább erősítették a cenzúrát.

Az orosz kormányzatot I. Sándor cár (ur. 1801–1825) modernizálta: a rendőrséget, a Titkos Kancelláriát s valamennyi rendőri ügynökséget alárendelte a belügyminisztériumnak. I. Miklós cár (ur. 1825–1855) pedig 1826-ban megalapította Ófelsége Sajat Kancelláriájának Harmadik Ügyosztályát, s ezzel Alekszandr Hrisztoforovics Benkendorf vezetésével létrehozta az első modern, orosz titkosrendőrséget. Ő állt a nagy besúgóhálózatot működtető csendőrség élén is, és 1839-ben a két szervezetet össze is vonták.

„Az országot hét csendőrségi körzetre osztották, mindegyik élén egy-egy tábornok állt [...], az ő feladatuk volt a titkos társaságok és az okirat-hamisítás felderítése, »az emberek észjárásának kifürkészése«, annak megállapítása, hogy ki nyilatkozik tiszteletlenül az államról, uralkodóról, vallásról. Speciális alakulata volt a rendőrségnek az úgynevezett obszervációs hadtest, amely egyrésztől megfigyelte a külföldön élő oroszokat, másrésztől az Oroszországban élő külföldieket.” (BEBESI 2010, 225.)

A Harmadik Ügyosztálynak tartoztak jelentéssel az oktatási minisztérium cenzorai, és hivatalnokai megvizsgálták a postára adott leveleket is.

A II. Sándor cár (ur. 1855–1881) elleni első merényletkísérlet (1866) hatására Pjotr Andrejevics Suvalov került a Harmadik Ügyosztály és a csendőrség élére. Egyes történészek szerint gyakorlatilag ő kormányozta éveken keresztül az országot. A terrorista merényletek azonban folytatódtak, 1880-ban már a hatodik gyilkossági kísérletet követték el a cár ellen. Erre II. Sándor Mihail Tarielovics Lorisz-Meljikov grófot, a belügyminisztert rendkívüli hatalommal ruházta fel Szentpétervár és környéke területén. A gróf egyrészt felszámolta a *Narodnaja Volja* (Népakarat) nevű forradalmi szervezetet, másrészt azt javasolta, osszassák fel a Harmadik Ügyosztályt. A cár és a belügyminiszter őszintén meg akarta nyerni a liberálisokat a kormány számára, kétezzer kizárt diákot visszaengedtek az egyetemekre, és háromszáz leváltott hivatalnok is visszakapta az állását. Lorisz-Meljikov még a képviseleti rendszert is elfogadtatta a cárral: azt tervezték, hogy két törvényhozó bizottságot állítanak fel, tanácskozási joggal felruházva. Ez lett volna az első lépés az alkotmányos fejlődés felé.

Egyes történészek arra hívják fel a figyelmet, hogy ekkorra már a titkosrendőrség egyes tagjai beszivárogtak a forradalmárok közé, egyes forradalmárok pedig a titkosrendőrség soraiba. Egy bizonyos Kletocsnikov nevű terrorista két éven át dolgozott a Harmadik Ügyosztály politikai nyomozói mellett. Egyesek szerint a rendőrség sem bánta a terroristák tevékenységét. Annyi bizonyos, hogy mind a reakciósooknak, mind a forradalmároknak érdekükben állt az alkotmányos fejlődés megakadályozása. 1881. március 13-án a hetedik kísérlet sikerrel járt, a cár bombamerénylet áldozata lett.

Az új cár, III. Sándor (ur. 1881–1894) pedig véget vetett minden alkotmányos kísérletezésnek. Megerősítette a rendőrség hatalmát, és 1880-ban a belügyminisztériumon belül létrehozta az új titkosrendőrséget, a Közbiztonsági és Rendvédelmi Ügyosztályt, amelyet Ohrana néven emlegettek. Titkos ügynökei már nemcsak az oroszországi forradalmi szervezetekbe szivárogtak be, de figyelemmel kísérték az emigráns forradalmárok külföldi tevékenységét is. Több szakértő szerint az Ohrana ügynökei állították össze a hírhedt *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* című antiszemita röpiratot.

Az orosz–japán háború hírszerzésében a japánoké volt a vezető szerep. A japánok kiválóan szervezték meg az elfoglalni kívánt területek felderítését. Előszeretettel alkalmazták erre a feladatra a helyi lakosságból beszervezett ügynököket. Ebben a háborúban alkalmazták először a rádiófelderítést. A hadihajók ezekkel a rádiókkal kapcsolatot tudtak tartani egymással és a haditengerészeti támaszpontokkal egyaránt, jelentősen megnövelve ezzel a hírszerző szolgálatok lehetőségeit is. A háború kezdetén a japánok minden nagyobb hadihajójukat felszerelték az első Marconi-féle készülékekkel, amelyek a rádió őseként már lehetővé tették a vezeték nélküli kommunikációt, bár ezek még kis teljesítményűek voltak, és csak egyetlen frekvencián sugároztak, kb. 60 tengeri mérföld (kb. 108–110 km) távolságig. Az orosz távol-keleti flotta hadihajói is rendelkeztek rádiókészülékekkel, és számos haditengerészeti támaszpontjuk is el volt látva rádióval a kelet-szibériai partok mentén. Ennek köszönhető, hogy a japánok első, meglepetésszerűen tervezett támadását az élénk rádióforgalmazás alapján fel tudták deríteni, és így bizonyos védelmi intézkedéseket tudtak foganatosítani.

Az orosz–japán háború (1904–1905) befejezéséig az orosz kormány nem fektetett nagy súlyt a szomszédos országok területén végrehajtandó politikai vagy katonai hírszerzésre, bár a 19. század közepe után már számolniuk kellett azzal, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiával és Németországgal előbb-utóbb kenyértörésre kerül a dolog. Amikor Franciaországnak sikerült Oroszországot a központi hatalmak ellen megkezdett politikai aknamunka érdekében magához kötni, az orosz vezérkar a jól megszervezett francia szolgálattól kapta a híreket, s az akkor életre hívott orosz hírszerzés külpolitikai szervezete jóformán teljesen francia irányítás alá került.

Az orosz hadsereg legfőbb vezetőségének erre a célra korlátlan anyagi eszközei voltak, amelyek segítségével nemcsak Berlinben, Bécsben, Bernben és Hágában, hanem Európa egyéb fontosabb városaiban is képes volt titkos ügynököket alkalmazni, akik híreiket a legközelebbi orosz katonai attaséhoz juttatták el. A központi hatalmak ellen irányuló kémkedés központjai a németek ellen Pétervárott, Vlnában és Varsóban voltak. Az Osztrák–Magyar Monarchia ellen pedig Odesszából, Varsóból és Kijevből irányították a hírszerző munkát. Az odesszai orosz kémközpont Románián keresztül főképpen Magyarországot igyekezett kikémleni. Végrehajtó szerveik a határszélen elhelyezett csendőrség, határőrség és pénzügyőrség voltak, amelyeknek tagjai folytonos összeköttetésben állottak

a csempészkereskedelmet űző határszéli lakossággal. (A Monarchia és a cári titkosszolgálatok egymással szembeni tevékenysége a későbbiekben részletesebben is bemutatásra kerül.)

A különböző nagykövetségeken működő katonai attasék az orosz hírszerzésben igen fontos szerepet játszottak. Magas rangjuknál és összeköttetéseiknél fogva a császári vagy királyi udvarokba is bejutottak, s innen tartottak összeköttetést az Ohrana különböző szerveivel. Egyes források szerint a század első éveiben az Ohranához tartozott a belső biztonsági feladatok mellett a katonai felderítés megszervezése és irányítása is.

A nagy háború közeledtével a szolgálat fejlesztésére hatalmas összegeket fordítottak, ennek eredményeként Berlinben, Bécsben, Bernben, Hágában és más európai nagyvárosokban is hírszerző központokat állítottak fel, és megszervezték az irányító szervezetet is. Az 1917-es októberi orosz szocialista forradalom előtt az Ohrana kezében szinte elképzelhetetlen hatalom összpontosult. Az orosz titkosszolgálatok fejlődésének érdekes fejezeteként lehet tekinteni arra a körülményre, hogy a cári titkosrendőrség és az orosz kommunista mozgalom története összefonódott Roman Malinovszkij személyén keresztül. Malinovszkij az Ohrana ügynökeként lett Lenin bizalmasa, és az egyik legismertebb, legünnepeltebb bolsevik vezetővé vált 1917 előtt. Nyert az 1912-es őszi moszkvai választásokon, s a IV. Duma vezető bolsevik tagja lett a szociáldemokrata frakcióban. Malinovszkij merész beszédeivel keltett feltűnést. Malinovszkij 1917-ben lelepleződött, és 1918-ban kivégezték.

Az Amerikai Egyesült Államok hírszerző és biztonsági szolgálatainak gyökerei

(Hahner Péter)

Az amerikai függetlenségi háború (1763–1783) a brit fennhatóság alá tartozó 13 észak-amerikai gyarmat háborúja volt Nagy-Britannia (amely 1707-ben jött létre Anglia és Skócia egyesülésével) ellen. Az Egyesült Államok már születését is nagymértékben az eredményes hírszerzésnek köszönheti. George Washington (1732–1799), az Amerikai Egyesült Államok első elnöke, a függetlenségi háború főparancsnoka és győztes hadvezére számos erénye mellett kiválóan értett a titkos információgyűjtés megszervezéséhez is.

Az ifjú George Washington egy felderítő úttal vált ismertté Virginia gyarmaton. 1753-ban a kormányzó felkérte, hogy mérje fel a francia gyarmatosítók tevékenységét az Ohio völgyében. Két év múlva részt vett a *hétéves háborúhoz* vezető, egyik legvéresebb amerikai ütközetben, amikor Edward Braddock brit vezérőrnagy hadseregének a felét a mai McKeesport város közelében éppen a felderítés elmulasztása miatt megszárolhatták le a franciák és az indiánok. Nem csoda, hogy Washington a következőket vonta le a történetekből 1766. január 5-én, Robert Hunter Morrishoz írott levelében: „Semmi sem szükségesebb, mint a jó felderítés ahhoz, hogy kudarcra ítéljünk egy fondorlatos ellenfelet, és semmit sem lehet nagyobb erőfeszítésekkel biztosítani.” (ANDREW 1996, 17.)

A **hétéves háború(k)** (1756–1763) két kontinensen zajlott(ak). Európában így nevezik a Habsburg–porosz (pomerániai) háborút, amely Mária Terézia és II. Frigyes között zajlott Szilézia birtoklásáért. Ezzel párhuzamosan Franciaország és Nagy-Britannia is hadat viselt az amerikai gyarmatokon a mai Kanada területeiért. A két nagyhatalom összecsapása nem terjedt ki az európai szárazföldre. Churchill a konfliktust később

az első világháborúnak nevezte a hadviselő országok száma, valamint amiatt, mert a harcok (Ausztrália kivételével) valamennyi kontinensre (a britek Indiában a Mogul Birodalom ellen is hadat viseltek) kiterjedtek. Ezt azonban árnyalja, hogy az európai (porosz–osztrák) és az észak-amerikai (brit–francia) hétéves háború gyakorlatilag egymástól függetlenül zajlott.

1775. június 15-én nevezte ki őt a Kontinentális Kongresszus a függetlenségi háborút (1775–1783) vívó, amerikai hadseregek főparancsnokává, s pontosan egy hónappal későbbi feljegyzéseiben már arról olvashatunk, hogy 333 dollárt és 33 centet fizetett ki egy ügynöknek, aki behatolt a brit megszállás alatt álló Bostonba. Washington sürgetésére hozta létre a Kontinentális Kongresszus 1775. november 29-én a Titkos Levelezés Bizottságát (*Committee of Secret Correspondence*) a külföldi hatalmak terveinek megismerése és a velük való kapcsolatfelvétel céljából.

Ennél is fontosabb volt azonban a katonai hírszerzés. Az amerikai függetlenségi háború egyik első nemzeti hőse Nathan Hale volt, a 21 éves felderítő, aki behatolt a brit megszállás alatt álló New York Citybe, de elfogták, és 1776. szeptember 22-én felakasztották. Utolsó szavai állítólag így hangzottak: „Csak azt sajnálom, hogy mindössze egy életet adhatok hazámért.” (A sokat idézett mondat valójában Joseph Addison *Cato* című tragédiájából származik.)

George Washington rengeteg ismeretlen kémeket alkalmazott a függetlenségi háborúban, s szakértők híján saját maga irányította tevékenységüket. Egyesek láthatatlan tintával írtak neki egy érdektelen levél sorai közé, mások az iratok látszólag üres túldoldalát használták fel erre. Mivel brandywine-i vereségét (1777. szeptember 11.) a rossz felderítésnek tulajdonította, Valley Forge-ban berendezett téli táborában (1777 és 1778 telén) a főparancsnok saját kezűleg készített az ellenség megtévesztésére szánt dokumentumokat, amelyeket kettős ügynökei eljuttattak a britekhez. Ezek tele voltak nem létező ezredekre való utalásokkal, és az ellenség azt hitte, hogy jóval nagyobb sereg áll szemben vele. A britek elfogott leveleinek kódját James Lovell bostoni tanár, a Titkos Levelezés Bizottságának tagja fejtette meg, s így Washington el tudta olvasni a brit tábornokokhoz küldött parancsokat.

A Culper-kör (Culper Ring) elnevezésű kémiszolgálatot Washington parancsára Benjamin Tallmadge őrnagy építette ki 1778 nyarán, s azért nevezték így, mert vezetői, Abraham Woodhull és Robert Townsend a Culper családnevet vették fel. Fontos információkat nyújtottak Washingtonnak a brit megszállás alatt álló New Yorkból: értesítették őt a francia segédcsapatok ellen tervezett támadásról, a britek dollárhamisítási terveiről, a Connecticut elleni támadásról és arról is, hogy egy magas rangú amerikai tiszt át akarja adni az ellenségnek West Point erődjét. Ez a tiszt Benedict Arnold volt, akit 1780 őszén lepleztek le. A brit titkos hírszerző szolgálat vezetőjét, az árulás szervezőjét, John André, Arnold feleségének barátját az amerikaiak civil ruhában elfogták, s megtalálták nála Arnold leveleit. Washington szívesen kicserélte volna André-t a britekhez menekült Arnoldért. Erre azonban nem került sor, és André-t 1780. október 2-án felakasztották.

A függetlenségi háború egyik legfontosabb amerikai győzelmére is a brit hírszerzés megtévesztése következtében kerülhetett sor. Washington 1781-ben a brit megszállás alatti Yorktown ellen készült támadni, s közben sikerült elhitetnie a britekkel, hogy New York ellen készülődik. Táborát építtetett New Jersey-ben, még kenyérsütő kemencéket is rakatott, s elhíresztelte, hogy a francia François Joseph Paul de Grasse admirális flottájával

összefogva támad majd New Yorkra. A megtévesztés olyan sikeres volt, hogy a britek még el is vezényeltek Yorktownból 2000 katonát, majd a városra rátámadt az egyesített amerikai–francia hadsereg. Október 19-én 7241 brit katona és 840 tengerész adta meg magát, s a brit kormány a vereség hatására belátta, hogy nem érdemes folytatnia a háborút.

Washington az elnöksége idején sem feledkezett meg a hírszerzés fontosságáról. Az ő indítványára hozta létre 1790. július 1-jén a Kongresszus a titkosszolgálati alapot (*Secret Service Fund*). Ezt használták fel hírszerzésre, ügynökök fizetésére, vesztegetésre és az algériai kalózok fogságába került tengerészek kiszabadítására is. Az első évben 40 ezer dollárt különítettek el az alapra, három év múlva pedig már több mint egymilliót, vagyis a szövetségi költségvetés 12 százalékát. Washingtonnak csak az összeg elköltését kellett igazolnia, a célja és az átvevő személye titokban maradhatott.

Utódai nem mindig bántak ügyesen a titkosszolgálati alappal. Az amerikai–brit háború idején (1812–1815) James Madison elnök az egész összeget arra költötte, hogy olyan iratokat vásároljon külföldi ügynököktől, amelyek segítségével leleplezheti politikai ellenfeleit, a Föderalista Párt árulással gyanúsított, északkeleti tagjait. Az amerikai hírszerzés pedig annyira tehetetlennek bizonyult, hogy a főváros elleni brit támadásra is csak akkor figyeltek fel, amikor az ellenség már 16 mérföldre megközelítette a fővárost.

A Kongresszus a háború után is az elnök hatáskörébe utalta a hírszerzést, és évtizedeken át nem foglalkozott vele. Csak 1846-ban szólította fel James Polk elnököt arra, hogy ismertesse az előző kormányzat titkosszolgálati kiadásait. Ő azonban erre nem volt hajlandó, és kijelentette, hogy ez veszedelmes precedens lenne. Az elnökök különböző hírszerző ügynököket alkalmaztak, állandó hírszerző szolgálatot azonban nem hoztak létre. Az amerikai–mexikói háborúban (1846–1848) a Mexikóváros ellen vonuló Winfield Scott tábornok létrehozta mexikói banditákból a Mexikói Kémszázadot (*Mexican Spy Company*). Egy Manuel Domínguez nevű útonálló volt a vezetőjük, és Mexikóváros ostroma idején 16 566,50 dollárt kaptak a szolgálataikért.

Az amerikai polgárháború idején (1861–1865) mind az északi Unió, mind a déli Konföderáció kormánya, minisztériumai, állami kormányzói és hadseregei számtalan ügynököt, hírszerzőt, detektívet és besúgót alkalmaztak. Tevékenységük koordinátatlan maradt, központi vezetés nem jött létre. A Konföderáció az úgynevezett Jelző Hadtest és Titkosszolgálati Iroda (*Confederate Signal Corps, Secret Service Bureau*) mellett számtalan külföldi és belföldi kém szolgálatait is igénybe vette. A legtöbb információt azonban (a sajtószabadságnak köszönhetően) az északon megjelenő újságok cikkeinek elemzéséből nyerték, az északi tábornokok nagy felháborodására. Az északiak is tettek ilyen kísérleteket, de délen sokkal kevesebb újság jelent meg. Lincoln a hadügyminisztérium táviró és kódfeltörő osztályára járt információkért, ahol David H. Bates, Arthur B. Chandler és Charles A. Tinker ismertette vele a kódok feltörésének eredményeit. Az elnök figyelemmel kísérte a légi felderítésre tett kísérleteket is. Thaddeus S. C. Lowe vezetésével rövid időre egy hét léggömbből álló, úgynevezett léggömbhadtestet is létrehoztak.

Allan Pinkerton, a róla elnevezett detektívügynökség vezetője már 1861 februárjában figyelmeztette Lincolnt egy készülő merényletre, majd felkínálta szolgálatait a kormánynak. Végül George B. McClellannek, a Potomaci Hadsereg parancsnokának hírszerzési főnöke lett. Detektívjei több déli ügynököt is lelepleztek, mint például a híres Rose O'Neal Greenhow asszonyt, aki Washingtonból küldte kódolt üzeneteit délre, s nagy szerepe volt a Konföderáció első Bull Run-i csatában (1861) aratott győzelmének előkészítésében.

A félszigeti hadjárat (1862) során azonban Pinkerton elkövette a felderítők egyik szokásos hibáját: olyan információkat adott McClellannek, amelyeket a tábornok várt tőle. Rendkívül túlbecsülték a déliek erejét, az Unió hadserege visszavonult, s McClellan leváltása után Pinkerton is lemondott.

Pinkerton az emlékirataiban úgy emlegette magát, mint az Egyesült Államok Titkosszolgálatának főnökét, s ebből sok félreértés származott. Az Egyesült Államok Titkosszolgálatát (*United States Secret Service*) ugyanis a háború befejezése után, 1865-ben hozta létre a pénzügyminisztérium. Pinkerton a háború idején mindössze egy Nemzeti Detektív Iroda (*National Detective Bureau*) nevű ügynökséget működtetett.

A polgárháború másik híres északi kémje, Lafayette C. Baker is használta „az Egyesült Államok Titkosszolgálatának főnöke” címet, holott valójában csak Winfield Scott tábornok megbízásából kémkedett Virginiában. 1862 szeptemberétől egy éven át biztonsági főnök (*provost marshal*) volt Washingtonban. Kémelhárító egysége a külügy- és hadügyminisztériumnak küldött jelentéseket. Lincoln megölése után az ő ügynökei fogták el az összeesküvők többségét.

A hadseregek mellett működő legjobb felderítő szolgálatot Joseph Hooker tábornok, a Potomaci Hadsereg parancsnoka hozta létre 1863-ban Katonai Hírszerző Iroda (*Bureau of Military Intelligence*) néven. George H. Sharpe ezredes állt az élén, akinek mintegy 70 ügynökéből 10 meghalt a polgárháborúban. Sharpe pontosan felmérte az ellenség erejét, de Hooker nem volt képes hatékonyan felhasználni az információkat, és ezért vereséget szenvedett a chancellorsville-i csatában (1863. május 2–6.). Leváltása után Sharpe hírszerzői hozzásegítették az Uniót a gettysburgi győzelemhez (1863. július 1–3.). A déliek itteni vereségéhez nagymértékben hozzájárult J. E. B. Stuart vezette felderítőik késlekedése, akik csak az ütközet megkezdése után érkeztek meg, s így megfosztották Robert E. Lee tábornokot „hadserege szemeitől és füleitől”. Sharpe ezután Ulysses S. Grant főparancsnokot látta el információkkal.

A Katonai Hírszerző Irodát a polgárháború végén megszüntették, és az 1865-ben alapított Egyesült Államok Titkosszolgálat (*United States Secret Service*) volt az első állandó jellegű, szövetségi hírszerző ügynökség. Eredetileg a pénzügyminisztérium a pénzhamisítás elleni harc céljából hozta létre. Két év múlva fennhatóságát kiterjesztették a csempészek, postarablók, a Ku-Klux-Klan és más bünszövetkezetek elleni harcra, majd csak William McKinley elnök meggyilkolását követően bővült a feladatköre az elnökök védelmével, de a hagyományok talaján a Titkosszolgálat 2003-ig a szövetségi pénzügyminisztérium – US Department of Treasury – alárendeltségébe tartozott.

1882-ben megalapították a Haditengerészet Hírszerző Hivatalát (*Office of Naval Intelligence*), 1885-ben pedig a Katonai Hírszerző Osztályt (*Military Intelligence Division*). A haditengerészeti hírszerzés attaséi megpróbálták minél több információt szerezni a haditengerészet technikai újdonságairól, és jelentős szerepet játszottak abban, hogy az Egyesült Államok első osztályú haditengerészeti nagyhatalommá válhatott a 20. század elejére. E hivatal terveit hajtották végre 1898-ban, az amerikai–spanyol háborúban. A katonai hírszerzés számára pedig 1898-ra 16, Európába, Mexikóba és Japánba küldött attasé küldött információkat.

Mindennek dacára az Egyesült Államok hírszerzése egészen az első világháborúig meglehetősen elmaradott volt az európai nagyhatalmak hasonló ügynökségeihez képest. A hivatalnokok többsége a békeidőben történő hírszerzést feleslegesnek és az Óvilághoz illő dolognak tartotta.

Az első igazi modern belső biztonsági szolgálat csak az első világháború után jött létre. Alexander Mitchell Palmert, a Wilson-kormányzat keménykezű igazságügy-miniszterét „the Fighting Quaker” (a harcos kvéker) néven emlegették az Egyesült Államokban. 1919 nyarán egy bombamerényletet követtek el otthona ellen. Ez alaposan megviselte az idegeit, s a szójátékokat kedvelő amerikai újságírók elnevezték „the Quaking Fighter”-nek (a reszkető harcosnak). Palmer úgy döntött, hogy lecsap a radikális mozgalmakra, s ennek jegyében kinevezett egy 24 éves fiatalembert, aki csak két éve végezte el a George Washington Egyetem Jogi Iskoláját, az igazságügy-minisztérium 1908 óta működő nyomozóirodája általános hírszerző osztályának élére. Ezt a fiatalembert J. Edgar Hoovernek hívták. Olyan elsöprő lendülettel látott munkához, hogy két év múlva az iroda igazgatóhelyettesévé, 1924-ben pedig az igazgatójává nevezték ki. Ő keresztelte át 1935-ben munkahelyét Szövetségi Nyomozóirodára, amelyet angol neve kezdőbetűi alapján azóta FBI néven emleget a világ.

A Habsburg Birodalom hírszerzése

(Boda József)

A kezdetek – a Habsburgok titkosszolgálatára 1867-ig

A Habsburg Birodalom a törökök európai megjelenésétől kezdve folyamatosan megpróbált minél több információt szerezni az Oszmán Birodalomról. Az Oszmán Birodalom a 13–14. században már jelentős hatalomnak számított. Folyamatosan nyomult előre Európa felé, először a Dardanellákat, a Balkánt, majd 1526 után Magyarország egy részét is elfoglalta. Mivel ekkorra a Habsburg és az Oszmán Birodalom már közvetlen szomszédok lettek, szükséges volt a hatékony hírszerzés megszervezése. A török háborúk idején azonban a hírszerzés szervezetszerű meglétéről és vezetéséről még nem beszélhetünk. Mint annyiszor később is a történelem során, ennek elsősorban pénzügyi okai voltak. Ebben az időszakban a kereskedők és a marhakereskedők, az úgynevezett tőzsérek voltak leginkább használhatók az ellenség felderítésére, hiszen szabadon mozoghattak a két fél között.

A 16–17. század során a bécsi udvar elsősorban Isztambulba telepített levelezőin keresztül tájékozódott a török politikáról. A levelezők egyaránt tekinthetők a mai hírszerzők és a mai újságírók előképeinek, titkos és nyilvános ismereteket egyaránt gyűjtöttek. A levelezőket kereskedők, orvosok, tolmácsok közül választották, azok nyelveket beszélő, írás(okat) tudó, földrajzban és történelemben, az iszlám szokásjogban (*saría*) jártas, a török (iszlám) és az európai viszonyokat ismerő emberek voltak, általában keresztény vallásúak. Szolgálatukért pénzt kaptak, ezen túl esetenként karriert is befutottak (nemesség, udvari tisztség). A híreket barátaikon, szolgálóikon, rokonaikon keresztül gyűjtötték, gyakran a kikötőben, de arra is van példa, hogy titkos iratokat szereztek be, minden valószínűség szerint pénzért. Törekedtek a hírek ellenőrzésére, ügyeltek az információk hitelességére.

A leveleket rejtjelezve, több példányban továbbították, mind szárazföldi, mind pedig tengeri úton. A tengeren továbbított leveleket a rivális Velence rendszeresen felbontotta és elolvasta. A szárazföldi út pedig hosszú volt, fáradtságos és veszélyes. (A Konstantinápoly–Velence útvonal időigénye 23 és 113 nap között változott, átlagosan 47 napot tett ki.) A levelekkel a Haditanács foglalkozott, a felderítési irányért a „keleti nyelvek főtölmácsa” nevű

tisztviselő felelt. Ő fogalmazta meg a hírigényeket, ő adta ki a követutasításokat, ő felügyelte a pénzügyeket, és ő felelt a titkos levelezőkért is. A beérkezett híreket megfejtették, kivonatolták, majd azok alapján tájékoztatásokat fogalmaztak meg. Az iratokat iktatták. A főtollmács és a levelezők tevékenysége joggal tekinthető egy modern politikai hírszerző szervezet előképének, a főbb munkafolyamatok mind a mai napig jól azonosíthatók.

A Habsburgok a 16. században döntöttek úgy, hogy a folyamatos tájékozódás elősegítése érdekében állandó követséget nyitnak Konstantinápolyban 1593 után. Ezt azért is tartották fontosnak, mert a 15 éves háború alatt számos csatát vesztek a felderítés elégtelensége folytán. Ehhez azonban megbízható emberekre volt szükség. A szervezés nehezen haladt, míg 1602-ben végül az uralkodó testvére levelet írt Thurzó György kapitánynak, amelyben megparancsolta neki, hogy szervezzen be megbízható informátorokat, akik majd Budán, Konstantinápolyban, Szófiában és Belgrádban gyűjtik a fontosabb híreket. Az igazán jól működő Habsburg hírszerző hálózat azonban csak 1623 után kezdte meg tevékenységét, és az első olyan dokumentum, amely a beszerzések körülményeit írja le, 1823-ból való.

Mivel a portyázó harcmódor addig soha nem látott méreteket öltött az *osztrák örökösödési háború* során (1740–1748), annak különböző hadszínterein, megjelent a téma közép-pontba állítása a hadművészettel foglalkozó irodalomban is. Ezen kiadványok között szerepel egy magyar huszárkapitány, Jeney Lajos Mihály *A Portyázó* című műve, amely 1759-ben jelent meg Hágában, francia nyelven. Jeney, aki a kor szokásainak megfelelően szinte valamennyi korabeli ismertebb európai hadseregben szolgált, 1797-ben bekövetkezett halálakor az osztrák hadsereg vezérőrnagya volt. Fent említett művében részletesen foglalkozott a távolsági felderítés megszervezésével, megtervezésével, a rajtaütések, lesállítások előkészítésével és végrehajtásával. A távolfelderítésre kiküldött portyák létszámát 12–20 főben állapította meg. A felderítés feladatait az alábbiak szerint határozta meg:

„Azon portyáknak, amelyeket felderítésre kommandíroznak, az a feladatuk, hogy gondosan figyelmezzék a vidéket, vagy az ellenséget, szemmel tartsák az utakat, jól megnézzék a tájék kedvezéseit és akadályait, az ellenség állását, menetét és erejét.” (JENEY 1759, 108–109.)

A hétéves háborúban (1756–1763) a Hadik András tábornagy (1710–1790) által Berlin ellen vezetett rajtaütés érdemel említést. Az 1757. október 16-án végrehajtott rajtaütés jól példázza azt, hogy a jól felkészített és kiválasztott, megfelelő összetételű katonákból álló egység eredményesen működhet, mélyen az ellenség mélységében. Hadik vesztesége 88 ember és 57 ló volt, ezzel szemben Berlinből 425 porosz hadifoglyot vitt magával.

III. Károly magyar király – VI. Károly néven német-római császár – fiúörökös nélkül halt meg, ezért leányát, Mária Teréziát tette meg utódjává (*Pragmatica Sanctio*). Bajorország, Spanyolország és a Szász Választófejedelem elutasította a döntést, amelyet kihasználva Poroszország megtámadta Ausztriát. Az *osztrák örökösödési háborúnak* nevezett konfliktusban csaknem valamennyi európai ország – köztük Nagy-Britannia és Franciaország – részt vett. A konfliktust az aacheni béke zárta le, amelynek eredményeként a Habsburgok elvesztették Sziléziát. (1756-ban Mária Terézia ennek visszaszerzésére üzent hadat Poroszországnak. A konfliktus a hétéves háború néven vonult be a történelembe.)

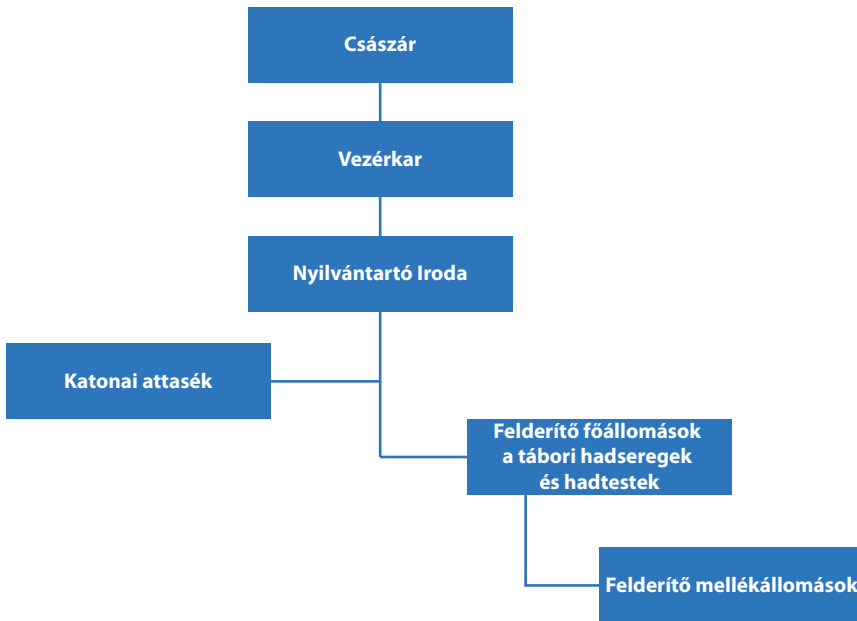
A magyar huszárok végigküzdötték a napóleoni háborúkat is – hol az „Empereur” ellen, hol mellette harcolva. Két szemléletes példát kiragadva: Napóleon mellett az 1. huszárezred egy felderítő különítménye Pauliny Mihály kapitány vezetésével 1812. október 13-tól december 16-ig hajtott végre felderítő vállalkozást a francia sereg jobb szárnyán, s egészen Minszkig jutott el kb. 400 km-t lovagolva. Napóleon ellen harcolt Széchenyi István gróf – aki akkor még csak huszárkapitány volt, s csupán később lett a „legnagyobb magyar” –, az 1813-as lipcei (népek) csatájának sikeréhez járult hozzá, amikor az ellenséges francia vonalakon keresztülvágyva megteremtette a kapcsolatot a főszereg és az akkora már a koalíció tagjaként tevékenykedő svéd csapatok között.

A Habsburg Birodalom katonai vezetői közül Joseph Wenzel Radetzky tábornagy (1766–1858), az akkori idők egyik legnagyobb hadvezére volt az első, aki háborús tapasztalatai alapján felismerte a titkos információgyűjtés fontosságát. Javasata alapján az 1800-as évek elején Bécsben felállították a Nyilvántartó Alosztályt (*Evidenzhaltungs Abteilung*), ahová a monarchia seregtesteinek parancsnokságai jelentések formájában eljuttatták a megszerzett információikat.

Az 1840-es évek elején a Birodalom akkori vezérkari főnöke – Heinrich von Hess tábornagy (1788–1870), aki korábban Radetzky tábornagy helyettese volt – a Nyilvántartó Alosztályt véglegesen a vezérkar alárendeltségébe utalta, amely 1850-ben mint Nyilvántartó Iroda (*Evidenzbureau*) már a vezérkar önálló osztályaként működött, fokozatosan kibővített központi létszámmal és hatáskörrel. Ferenc József részére, aki 1848 és 1860 között, 68 éven át uralkodott (az 1867-es kiegyezést követően magyar királyként is), elkészítettek egy tervezetet a hírszerzés és a kémelhárítás központosított végrehajtására, amely a katonai szervezetek és a polgári hatóságok együttműködését írta elő. Abban az időben a hírszerzést a vezérkar nyilvántartó irodája végezte. Első vezetője Anton Ritter von Kalik ezredes volt, aki 1850–1864 között, 14 éven át irányította a kezdetben 5-6 tisztből álló irodát.

Az 1859-es szárd–francia–osztrák háború kitörésekor a Nyilvántartó Iroda lényegesen kibővült, mert az olaszországi bonyodalmakkal kapcsolatban távolabbi országok – főleg Franciaország – katonai helyzetének felderítésére is szükség volt. Az 1859. évi háború után a vezérkar belátta, hogy a titkos hírszerző munkát békében is folytatni kell. A vezérkar nyilvántartó irodája ezután teljes erővel szervezte meg az idegen országokban működő támadólagos hírszerző és elhárító kémvizsgálókat.

Ezekben az években rendszeresítették a katonai attasék delegálását, vagyis a katonai követségi szolgálatot is. A birodalom katonai attaséi 1860 után már szinte minden nagyobb európai állam fővárosában nyíltan tevékenykedtek. A külföldön megbízólevéllel ellátott diplomáciai képviselőkhöz, azaz követségekhez, konzulátusokhoz magasabb rangú, több nyelven beszélő, különös rátermettséggel és képzettséggel bíró vezérkari tiszteket osztottak be. Az adott állam katonai szervezeteivel való kapcsolattartás mellett az attasék feladata volt az illető ország hadseregének megfigyelése és nyilvántartása. A birodalom későbbi vezérkari főnöke, Heinrich Hess tábornagy például 1815–1817 között Torinóban, a Szárd–Piemonti Királyság fővárosában volt katonai attasé.

1. ábra

A Nyilvántartó Iroda (Evidenzbureau) elvi vázlata a 19. század utolsó harmadában

Forrás: a szerző szerkesztése

Az 1866. évi porosz–osztrák háború kitörése előtt a vezérkar nyilvántartó irodája, felhasználva a cseh, morva és sziléziai közigazgatási hatóságokat és az északi hadsereg vezérkara által irányított hírszerző irodát, olyan eredményesen dolgozott a Csehországba betörő porosz hadsereg soraiban és háta mögött, hogy minden ellenséges hadmozdulatról idejekorán értesült. Éppen ilyen kitűnő volt a hírszerző szolgálat ugyanebben az időszakban az olasz hadszíntéren is. Azonban a korszerű hátultöltős fegyverekkel felszerelt és a modern technika vívmányait (távíró, vasút) kihasználó porosz hadsereg Helmuth Karl Bernhard von Moltke vezértábornagy (1800–1891) vezetésével a königgrätzi csatában (1866. július 3.) döntő vereséget mért a Benedek Lajos tábornagy (1804–1884) vezette osztrák és szász csapatokra.

A birodalom titkosrendőrsége – az elhárítás gyökerei

A rendőrségi szervezet Mária Terézia idején vált ki a polgári közigazgatás rendszeréből. Az állam biztonságával kapcsolatos tevékenység gyökereit 1749-re teszi a szakirodalom, amikor is létrejöttek a császári udvarban az Erkölcshatározati és a Könyvellenző Bizottságok. A fejlődés következő állomása az volt, amikor bécsi központtal 1751-ban, Alsó-Ausztria Tartományban megalakult az első rendészeti hivatal (*Viertelkommissariat*). Hasonló szervezetek, városi rendőrfelügyelőségek, rendőrbizottságok alakultak a birodalom

nagyobb városaiban. A rendészeti tevékenységek összefogására és koordinációjára 1782-ben a Rendészeti Hivatalt Rendőr-főigazgatósággá, 1789-ben Rendészeti Kormányirodává, 1793-ben pedig Udvari Rendőr Hivatallá szervezték át.

II. József (ur. 1780–1790) német-római császár, magyar és cseh király, osztrák főherceg stb. uralkodásának idején, 1782-ben Johann Anton von Pergen gróf (1725–1814), az alsó-ausztriai közigazgatás, benne a rendőrség vezetőjének javaslatára Bécsben egy külön rendőr-igazgatóság jött létre. Ez volt az a fordulópont, amikor a közigazgatási feladatokat felügyelő városparancsnoktól az államrendőrségi (titkosrendőri) ügyek átkerültek a rendőr-igazgatósághoz. 1785–1790 között a rendszert fokozatosan az egész birodalomra kiterjesztették.

Pergen egy titkos utasításban foglalta össze a tartományi vezetők részére, hogy melyek az államrendőrség feladatai (Idézi: DEÁK 2015, 17–18.):

- a hivatalnokok tevékenységének szemmel tartása;
- a hadsereg tagjainak megfigyelése (kiszűrni a külföldi országokkal kapcsolatban állókat – különösen a műszaki és tűzéregységekben szolgáló külföldieket és a fiatalokat);
- a klérus tagjainak figyelése;
- meg kellett tudniuk, hogy mit beszél a publikum az uralkodóról és kormányáról;
- figyelniük kellett a törvények és rendeletek érvényesülését;
- szemmel kellett tartani a külföldről esetleg beszivárgó gyanús elemeket, értékpapír-hamisítókat stb.

I. Ferenc (1768–1835) 1792-es trónra lépése után már 1793-ban kinevezte Pergent „az örökös tartományok rendőrminiszterévé”, és elrendelte a rendőrség újjászervezését. Pergen vezetésével megalakult a Legfelső Rendőrhatóság (*Oberste Polizeihofstelle*), majd 1798-ban létrehozták az Udvari Cenzúra Bizottságot, amelyeket 1801-ben összevontak, és a továbbiakban Udvari Rendőri és Cenzúra Hivatalként működött, egészen 1848. március 28-i feloszlatásáig. A szervezet egyébként a korra jellemző módon besúgók és bizalmi személyek (*Vertrauensmänner*) bevonásával, valamint szigorú cenzúrával működött.

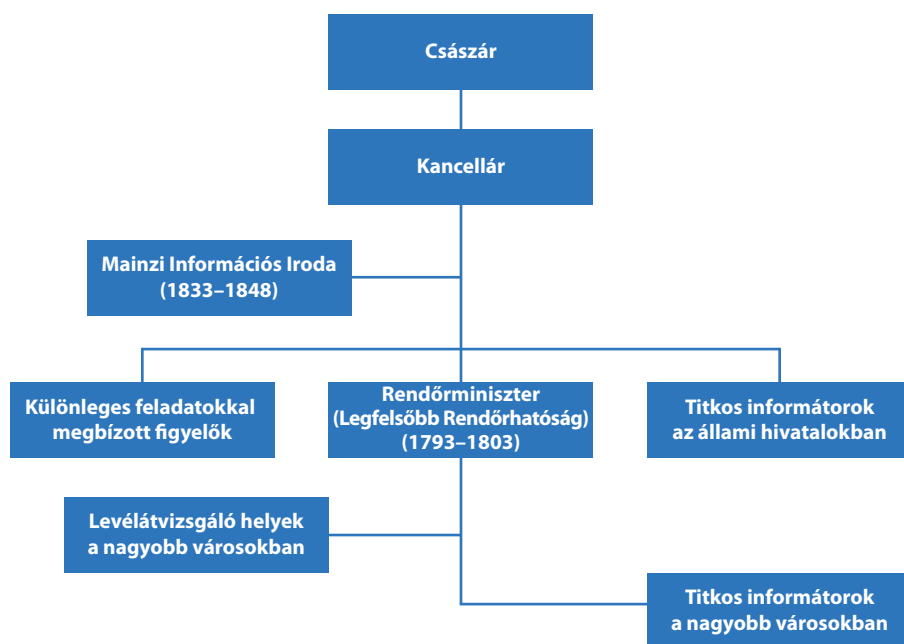
Megállapítható tehát, hogy Magyarországon már a Habsburg Birodalom idején jól kiépített titkosrendőrség működött, alkalmazva a titkos információgyűjtés ma is használt módszerei közül a konspirált figyelést, a környezettanulmányozást és a levéllenőrzést (Buda, Debrecen, Nagyszombat, Pest, Pozsony, Sopron, Temesvár, Zágráb). Pozsonyban, a magyar országgyűlés székhelyén külön erre a célra szervezett országgyűlési titkosrendőrség végezte a titkos információgyűjtést 1825 és 1848 között, Leopold Valentin Ferstl vezetésével.

Az európai forradalmak és a német egységmozgalmak miatt az 1830-as évek elején jelentkezett egy olyan igény a Német Szövetségbe tömörült államok vezetői részéről, hogy egy közös államrendőrségi információs rendszert (hálózatot) építsenek ki. Klemens von Metternich (1773–1859) osztrák kancellár (1821–1848) javaslatára 1833 elején Mainzban, Ausztria, Bajorország, Poroszország és Württemberg rendőri szerveinek közreműködésével létrehozták a Mainzi Információs Irodát (*Mainzer Informations-Bureau*), amely 1848-ig működött. Az Iroda első vezetője a bécsi rendőr-főigazgatóság főbiztosa, Karl Noel lett.

A birodalom belső biztonsági ügyeinek hatékony intézéséhez szintén szükség volt egy központi információs rendszerre. Ezt a rendszert fogta össze a Metternich vezette Államkancellária felügyelete alatt működő Központi Információs Bizottság. Magyar

vonatkozásban talán azok a titkosrendőri jelentések a legérdekesebbek, amelyek a reformkori Magyarország országgyűlési képviselőről készültek.

Az eljárásrendet Deák Ferenc megfigyelésének bemutatásával szemléltetjük. A fiatal zalai követ 1833. május elsején érkezett Pozsonyba. Metternich csaknem egy évvel később, 1834 első harmadában figyelt fel rá, ekkor adott utasítást megfigyelésére, amelyhez az uralkodó jóváhagyását is megszerezte. Az elkészült összefoglaló jelentések részletesen ismertetik Deák magán- és közéleti tevékenységének főbb adatait, és ezekre alapozva értékelést is adnak személyéről, miszerint a fiatal követ épp széles körű kapcsolatrendszere, megalapozott és részletes ismeretei, kiegyensúlyozott, megfontolt, szélsőségektől mentes személyisége, kompromisszumkereső alkata, konszenzusteremtő képessége, elvi kérdésekben tanúsított szilárd következetessége miatt tekinthető a magyar reformellenzék egyik fontos vezetőjének, egyben a központosításra törekvő abszolutista bécsi kormányzat ellenfelének.

2. ábra

A Habsburg Birodalom belbiztonsági szerveinek elvi vázlata a 19. század első felében

Forrás: a szerző szerkesztése

A későbbiekben megfigyelése, ellenőrzése ennek megfelelően teljes körű és alapos volt. 1839-ben például feljegyzésre került, hogy hol szállt meg, kivel találkozott és tárgyalt, de még az is, melyik bérkocsit használta. (Szakmai szemmel nézve elismeréssel kell adóznunk korai elődeinknek, hiszen a megszerzett információk további felderítési lépéseket – például lakás átkutatása, bérkocsis meghallgatása – alapozhatnak meg.)

A titkos felderítés során keletkezett ismeretek összesítésére, ezek alapján átfogó kormányzati intézkedések meghozatalára is találunk korai példákat. 1834 májusában került

sor az államkonferencia (*Staatskonferenz*) első olyan ülésére, amelyről átfogó jegyzőkönyv (*Zentral-Protocolle*) készült. Történelemszemlélettől függően dicsőség vagy szégyen, hogy ezen egy magyar főnemes, Gróf Reviczky Ádám kancellár elnökölt. Megállapíthatjuk tehát, hogy a 19. század elejére – a katonai felderítés és hírszerzés mellett – Közép-Kelet-Európában is megjelent a mai értelemben vett polgári (rendészeti célú) titkosszolgálati tevékenység.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai hírszerző és kémelhárító szolgálata

A Monarchián belül három minisztérium irányításával folyt hírszerzés, titkos információgyűjtés. Az előző fejezetben említett, a hadügy alárendeltségében működő osztrák Nyilvántartó Irodán kívül a külügyben (a nagykövetségeken és konzuli hivatalokban) és a belügyminisztériumokban.

Az **Osztrák–Magyar Monarchia** (vagy Ausztria–Magyarország) 1867 és 1918 között fennállt különleges, kettős (dualista) államszövetség volt Közép-Európában. A Monarchiát a Magyar Királyság és az Osztrák Császárság alkotta, amelyek a közös uralkodó és a közös ügyként igazgatott külügy, hadügy és az ezekkel kapcsolatos pénzügyek által összekapcsolt önálló államok voltak. Az Osztrák–Magyar Monarchia az osztrák uralkodóház és a magyar uralkodó körök közötti, Ferenc József által 1867. július 28-án szentesített törvényben rögzített kiegyezés következtében jött létre. A Monarchia többnemzetiségű államként működött, nemzetiségei közül a német nyelvű osztrákokon és a magyarokon kívül a fontosabbak a különböző szláv népek (lengyelek, ukránok, csehek, szlovákok, szlovének, horvátok, szerbek, bosnyákok), a románok és az olaszok voltak.

Az 1868-ban elfogadott véderőtörvény volt hivatott a Monarchia egységes katonai szervezetének kialakítására. E törvény értelmében a Monarchia legfelsőbb hadura az uralkodó volt. Az általa 1868. december 5-én szentesített törvények értelmében az új állam védereje a közös hadseregből (*gemeinsames Heer*), a közös haditengerészetből (*Kriegsmarine*), az osztrák és a magyar honvédségből (*k. k. Landwehr, Magyar Királyi Honvédség*) és a két ország katonai tartalékerejéből (*k. k. Landsturm, Magyar Királyi Népfölkelés*) állt.

A legfelsőbb vezetés a közös Birodalmi Hadügyminisztérium (*Reichskriegsministerium*) feladata volt. A közös minisztérium és az uralkodó mint a Legfelsőbb Hadúr között Ófelsége Katonai Irodája (*Militär-Kanzlei Seiner Majestät, MKSM*) közvetített. A katonai vezetést a közös Fegyveres Erők Vezérkara (*Generalstab für die gesamte bewaffnete Macht*) látta el. Emellett mindkét honvédségnek volt honvédelmi minisztériuma és főparancsnoksága is. A hadseregen belül négy fegyvernemet hoztak létre: gyalogság, lovasság, tüzérség és a műszaki csapatok. Ekkor még a műszaki csapatokhoz tartozott a távíróezred, a későbbi rádiófelderítés elődszervezete. A különleges alakulatokhoz sorolták ebben az időben a léghajócsapatokat, a későbbi légierő (légi felderítés) elődjét.

A porosz háború elvesztése után a hírszerzőszolgálat jelentősége nagymértékben csökkent, s csupán az 1870–1871-es német–francia háború idején kezdett újból eredményesebben dolgozni. Nem sokkal az osztrák–magyar kiegyezés után, 1872-ben jelent meg az első

olyan szabályzat, amely a felderítő szolgálat megszervezésére és végrehajtására vonatkozott, ez a *Felderítő-szolgálati utasítás* volt. Az utasítás kiadásának céljaként az alábbiakat határozták meg: „Jelen »Felderítő-szolgálati utasítás«-nak nemcsak az a célja, hogy általánosságban terjessze a felderítő-szolgálattal kapcsolatos ismereteket és előremozdítsa azok megértését, hanem az is, hogy biztosítsa ezen szolgálat lehető legegységesebb gyakorlását a császári és királyi hadseregben.” (REGÉNYI 2014, 70.)

Az utasítás 25 fejezetben és 12 mellékletben foglalta össze egy, a kor színvonalán működő katonai hírszerző (felderítő) szolgálat célját, megtervezését, megszervezését, a szakmai tevékenység végrehajtását és vezetését. Részletesen kitér a felderítő tisztekkel szemben támasztott követelményekre, és taglalja kötelezettségeiket. Meghatározza a tábori hadsereg és hadtest szintű hírszerző törzs összetételét és feladatait.

A katonai hírszerzés tehát ezekben az években jórészt elsősorban a katonai attasék vállaira nehezedett, akik azonban sokszor még ilyen mostoha körülmények között is igen jó szolgálatokat tudtak teljesíteni. Az ő segítségükkel kapta meg például az osztrák–magyar vezérkar az olasz mozgósítási utasítást és mindazokat az éves beszámolójelentéseket, amelyeket az orosz hadügyminiszterek a hadsereg tagozódásáról és állapotáról a cár elé terjesztettek. Ez csakis úgy volt lehetséges, hogy egy-két tisztnek sikerült meghonosodnia az idegen államban anélkül, hogy gyanút keltett volna.

Az illető, mint a katonai attasé, a követség irodavezetője vagy beosztott közege (mai szóhasználat: diplomáciai fedéssel) évek hosszú során ott lakott, és mindig szélesebb ismeretségi körei révén felbecsülhetetlen szolgálatokat tett. Így például Eduard Klepsch von Roden századosként 1871-ben került ilyen állásba Szentpétervárra, s 1900-ig maradt ott, amikor 65 éves korában, altábornagyi rendfokozatban nyugdíjazták.

A külföldön szolgálatot teljesítő katonadiplomáták mellett békeidőben a külföldre vonatkozó információszerzésben közreműködtek a közös hadsereg területileg szervezett hadtestparancsnokságai is, különösen azok, amelyek az ellenérdekelt hatalmakkal határos területeken működtek. Ennek megfelelően például a X. (Przemyśl) és XI. (Lemberg) hadtest vezérkari osztálya alá rendelt hírszerző iroda elsősorban orosz, a XV. (Szarajevó) hadtest pedig szerb irányba tevékenykedett. Az olaszországi nemzetiségi mozgalmakkal kapcsolatban az 1870-es években az innsbrucki (XIV.) hadtestparancsnokság vezérkari irodájának külön feladata volt az olasz határszéli erődítmények nyilvántartása, amelyekről kitűnő adatokat tudtak Bécsbe küldeni.

1878-tól kezdett az osztrák–magyar hadügyminisztérium alaposabban foglalkozni a titkos információgyűjtés egységek elveken alapuló megszervezésével. A katonai felderítés alapját továbbra is a könnyűlovasság képezte. 1899-ben Plank Ede tollából megjelent *A lovasság földérítő szolgálata* című kiadvány, amely egészen az első világháború kitöréséig és annak első időszakáig elsősorban a lovashadosztályok közel- és távolfelderítő képességére épült.

Bosznia és Hercegovina megszállása (1878) alatt igen fontos feladat hárult a hadszíntérrel szomszédos államban tartózkodó katonai attaséokra. Közülük is kiemelkedett hatékonyságával lovag Gustav Thoemmel vezérkari alezredes, aki Montenegróból küldött fontos híreket. Ugyanebben az időben kezdett a vezérkar behatóbban foglalkozni az Oroszország elleni hírszerzéssel. Ezzel kapcsolatban különösen a kémelhárítás végrehajtása okozott sok fejtörést, mert az oroszok – a nagy pánszláv propaganda érdekében – már ebben az időben kezdték kémeikkel és ügynökeikkel elárasztani főleg a Keleti-Kárpátok vidékét.

Érthetetlen azonban, hogy a békeidőszakban folytatandó hírszerzésre közvetlenül az első világháborút megelőző időszakban a Monarchia (ismét) kevés figyelmet fordított, pedig a legtöbb európai államban ebben az időben kezdték bevezetni az általános hadkötelezettséget. (Fontos lett volna előzetes információkkal rendelkezni arról, hogy mozgósítás idején az illető állam haderejének tényleges létszáma mennyire fog megnövekedni.) A negatív hozzáállás okát talán abban kereshetjük, hogy a dualista állam nem szívesen áldozott pénzt olyan szolgálatra, amelynek a nyilvánosság előtt nem igazán volt látszata.

Közben a Vezérkar Nyilvántartó Irodája mindjobban kibővült, s abban már külön alosztályok alakultak az orosz, olasz és egyéb külföldi államok katonai életének megfigyelésére. Az oroszországi hírszerzés évről évre fontosabbá vált, az 1880-as években a hadügyminisztérium külön erre a célra már évente több mint 60 ezer forintot áldozott. Elkerülhetetlenül szükséges volt minden időben, hogy azok a tiszték, akik valamely idegen államba mentek hírszerzőszolgálatra, annak nyelvét is jól ismerjék. Evégből 1890-ben sikerült a vezérkarnak elérnie, hogy évente két tisztet küldhetett Oroszországba, Kazanyba, az orosz nyelv elsajátítása végett, bár ez ellen az akkori orosz hadügyminiszter sokáig és hevesen tiltakozott. (Például az oroszok által beszervezett, a kötet mellékletében részletesebben is szereplő Alfred Redl ezredes is Oroszországban tanult 1899–1900 között.)

A 19. század közepéig – amikorra a hírszerző szolgálatok már magas fokra fejlődtek – a hírszerzésnek majdnem kizárólag katonai jellege volt. A hírek felhasználói elsősorban a hadra kelt sereg parancsnokai, parancsnokságai voltak. A magasabb külpolitikai, diplomáciai információszerzés pedig természetszerűen a külügyminisztérium hivatalos szerveinek és azok titkos ügynökeinek feladata volt. Ekkorra azonban már nyilvánvalóvá vált, hogy a hadsereg-parancsnokságok sem elégedhetnek meg csupán azokkal a hírekkel, amelyeket az ellenséges hatalomról közvetlenül a háború kitörése előtt vagy alatt szereznek. Felismerték, hogy nagyon fontos már a béke időszakában is megismerni a potenciális ellenfél gazdasági, hadi felkészültségét, a politikai, földrajzi és egyéb tényezőket.

A hadügyminisztérium 1878-ban kezdett ezzel a kérdéssel alaposabban foglalkozni, és februárban tervezetet nyújtott be jóváhagyásra az uralkodó katonai irodájának, amelyben vázolta, hogy mi módon lehetne a katonai hírszerzőszolgálatot a polgári hatóságok bevonásával még hatékonyabbá tenni. Az akkori igazságszolgáltatás a rajtacsípett kémek iránt meglehetősen elnéző volt. Kémkedésért az 1890-es években az osztrák törvények szerint legfeljebb ötévi fegyház járt, a magyar törvények szerint csak börtönbüntetés. Katonai titkok elárulásának megtorlásáról az akkori törvénykönyvek még nem intézkedtek.

Hogy az orosz kém szervezet működése a háborút közvetlenül megelőző években milyen arányokat öltött, arra jellemző, hogy míg 1905-ben mindössze 300 kémgyanus egyént fogtak el a Monarchiában és csak 32-t ítélték el, addig 1913-ban 6000 kémgyanus esetben 560 letartóztatást foganatosítottak. A Monarchia Nyilvántartó Irodájában 1912-ben 28 tiszt dolgozott, 1914-ben a létszám már majdnem a duplájára, 42 főre nőtt.

Technikai felderítés az Osztrák–Magyar Monarchiában

Az új műszaki és technikai eszközök megjelenése szinte azonnal magával hozta azok alkalmazását a felderítés és hírszerzés területén. A vasút-, műúthálózat fejlődése, a távíró, a fényképezőgép, a távbeszélő, a szikratávíró, a robbanómotor, a léghajó és repülőgép megjelenése,

a fegyverek tökéletesítése nagy hatással bírt a felderítésre és a titkos információgyűjtés technikai fejlődésére egyaránt. A technikai fejlődés természetesen jelen volt a Monarchia hadseregében is. 1896-tól már a Tullnban lévő központi távíró iskolán képezték a különböző helyekről odavezényelt katonákat. A távírárszok felszerelése a Morse-rendszerű író-, adó-vevő készülékekből állott. Az 1877-es és 1892-es mintájú tábori távíró készülékek az első világháború végéig rendszerben voltak.

Ebben az időben már gondot fordítottak a rádióhíradások rejtjelezésére is. A monarchia hadseregében az 1912-ben kiadott *Háromjegyű rejtjelkulcs* biztosította a három nyelven érthető titkosírást. (A táviratok nyelvezetét a távirat elején feltüntetett betűkkel kellett jelezni: *d* betű = német; *m* betű = magyar; *h* betű = horvát. A kódok féltve őrzött, szigorúan titkos eszközök voltak.)

A különböző technikai eszközök megjelenésével új felderítési módok jöttek létre, és az állóháború is új eljárások bevezetését követelte meg. A felderítő járőrök mellett kialakultak az árokfigyelők, gyalogsági és tüzérségi figyelő őrsök, tüzér hang- és fénymérő őrsök, távfényképező őrsök és távbeszélő-lehallgató csoportok.

A léghajók és repülőgépek katonai alkalmazása széles körű lehetőséget biztosított az ellenség csapatai, csapatmozgásai nagy mélységű felderítésére, megfigyelésére és légi felvételek készítésére. Az Osztrák–Magyar Monarchia Légjáró Csapatai (*Kaiserliche und Königliche Luftfahrtruppen* vagy *K.u.K. Luftfahrtruppen*) megszervezésére mint légballonos megfigyelő csapat került sor 1893-ban. 1912-ben a Monarchia légjáró csapatait átszervezték, és új, modern haditechnikai eszközöket szereztek be. A légjáró csapatok egy kormányozható léghajóval, 10 megfigyelő ballonnal, 39 repülőgéppel és 85 kiképzett pilótával kezdték el a háborút.

A légi felderítésben komoly előrelépést jelentett a repülőgépek fényképezőgépekkel és rádiókkal történő felszerelése, amely felgyorsította és pontosabbá tette a felderítési adatok rögzítését és továbbítását. A Monarchia haditengerészete is hatékonyan alkalmazta a repülőgépeket az ellenséges flották és egyéb célok ellen.

Ehhez az időszakhoz kapcsolható a rádiók nagyszámú alkalmazása, amely magával hozta egy új szakcsapat, a rádiófelderítés, elhárítás és zavarás kialakulását. Az ismert kriptográfus, David Kahn szerint az első világháború előtt két ország hadereje készült fel a kriptográfiai kihívásokra: Franciaország és az Osztrák–Magyar Monarchia védereje. Az utóbbi állományába tartozó Andreas Figl százados lett az Evidenzbüro rejtjelező/rejtjel-fejtő csoportjának első vezetője 1911-ben.

A Monarchia katonai hírszerző és kémelhárító szolgálatánál teljesített szolgálatot egy tehetséges, fiatal tiszt, Pokorny Hermann. (Részletes életrajzi adatait lásd a mellékletben.) Kiváló nyelvérzéssel rendelkezett. A német mellett beszélt a bolgár, cseh, latin, lengyel, magyar, orosz nyelveket. Az első világháború frontjain rádiófelderítő beosztásokban szolgált. Az általa kifejlesztett rádiólehallgató rendszert használták Monarchia-szerte. 1914. szeptember közepén fejtette meg először az orosz rejtjelkulcsot, majd az első világháború alatt összesen 18 orosz rejtjelkulcsot sikerült megfejtenie, és kb. 12 ezer rejtjeltáviratot dolgozott fel.

A belső államrendészeti területen is meghatározó volt a technikai fejlődés lehetőségeinek mind teljesebb kiaknázása. A Monarchia-kori magyar postaellenőrzés talán legfontosabb jellemzője az volt, hogy sokáig nem működött cenzúra. A bűnvádi eljárásról szóló utasítás 197–198. §-a kimondta, hogy „[1]eveleket, táviratokat a rendőri közeg

hatósági utasítás nélkül soha se foglalhat le. Másnak szóló zárt levelet vagy postai küldeményt, bármiképpen jöjjenek is azok kezébe, soha nem bonthat fel.” (MISKOLCZY 1901, 155–156.) Cenzúra bevezetésére a mozgósítás, illetve a háború idején került sor egységesen, a Monarchia egészére kiterjedően.

A technikai fejlődéssel és az első világháború közeledtével került sor a magyar jogfejlődés egyik figyelemre méltó mozzanatára. A balkáni térségben zajló fegyveres konfliktusokkal összefüggő felkészülés részeként az Országgyűlés – a magyar parlamentartizmus története során első ízben – a „Háború esetére szóló kivételes intézkedésekről” szóló 1912. évi LXIII. tv. 8. §-ában felhatalmazta a kormányzatot a telefonvonalak lehallgatására és a postai küldemények ellenőrzésére (azaz, korabeli nyelvhasználattal: cenzúrázására). A törvény világszinten is az elsők között volt azok sorában, amelyek a titkosszolgálati eszközök alkalmazását szabályozták.

Az információszerzés rendvédelmi és külügyi (polgári) területei a Monarchiában

A kiegyezést követően megszűnt a birodalmi rendőr-minisztérium, és a korábbi Legfelsőbb Rendőr Hatóság magyarországi információs hálózatát, valamint a velük foglalkozó központi egységet a közös külügyminisztériumhoz csatolták. A továbbiakban a külügyminiszter elnöki osztálya volt hivatott az informatori hálózat, a hazai és a külföldi sajtó befolyásolásával megbízott személyek irányítására és a költségvetés kezelésére. Az osztályon belül a 2. ügyosztály foglalkozott az állambiztonsági ügyekkel, a 3. pedig a sajtóval. A külügyminisztérium rejtjelző és fordító osztálya végezte a postai forgalom titkos ellenőrzésének irányítását.

Ez a talán rendhagyó feladatleosztás annak tudható be, hogy az 1848–49-es forradalmak után a Habsburg Birodalom kiterjedt államrendőrségi (hírszerzés, befolyásolás) tevékenységet folytatott a magyar és az olasz emigránsok körében. Az osztrák diplomáciai képviselők mellett titkos kirendeltségek, ügynökségek működtek szerte Európában és az amerikai földrészen is.

Nem lenne teljes a kép, ha nem térnénk ki az Andrássy Gyula közös külügyminiszter (1871–1879) által a sajtó és az államrendőrségi információs szolgálat területén végrehajtott mélyreható változtatásokra. A sajtó súlyponti feladatainak átrendezése a megváltozott hatalmi feltételek és az új miniszter parlamentáris politikai háttéréből, egyéni habitusából következett. Az államrendőrségi információs tevékenységet teljesen elhibázottnak vélte. Saját maga választotta ki azokat a kulcsfontosságú személyeket, akiket a rendelkezési alapból fizetett legbizalmasabb kül- és belpolitikai céljai elérése érdekében.

1867 tavaszán – az állami rendőri hatóságok feloszlatásával párhuzamosan – a rendőri ügyek bécsi vezetői megtették az első lépéseket az új körülményekhez való alkalmazkodásra. Utasították ugyan a magyarországi rendőrigazgatókat, hogy szakítsák meg a kapcsolatot valamennyi bizalmi kapcsolatukkal (konfidensükkel), de már előtte felmérték, kiket lenne érdemes központi levelezőként megtartani. Így azután legbefolyásosabb ügynökeiket sikeresen meg tudták védeni a lelepleződéstől, sőt tovább is igénybe vehették szolgálataikat.

A kormányzati pozícióba került magyar konzervatívok (1860), ahogy majd a liberálisok (1867) is, nem tettek erőfeszítéseket a korábbi informatori rendszer „leleplezésére”, az új

hatalmi elit sokkal inkább a múlt nyomainak eltüntetését vélte érdekében állónak, mint a konfrontáció politikáját a bécsi birodalmi központtal. Ehelyett igen hamar, 1867 tavaszától kezdve zökkenőmentes információcsere és együttműködés alakult ki a két birodalmi fél rendőri ügyekért felelős vezetői között.

A Monarchia külső határainak védelmét, beleértve a nyílt és titkos információgyűjtést a Magyar Királyi Határrendőrség (1906) és a Magyar Királyi Csendőrség látták el. Fontos információk forrása volt még a Magyar Királyi Pénzügyőrség és a vámhivatalok. Ezek a szervezetek végezték a felderítő munkát a határtérségben. A megszerzett információkat továbbították a Nyilvántartó Iroda számára.

Ferenc József 1867. február 20-án, többi miniszterével együtt, Wenckheim Béla bárót nevezte ki a belügyi tárca élére. Formálisan a miniszterek március 10-én jelentették be a kormányzás átvételét. Magyarországon ebben az időben állami és önkormányzati rendőrségek működtek. Az állami rendőrséget a fővárosi rendőrség, a Magyar Királyi Határrendőrség és a Fiumei Állami Rendőrség alkották. Az állami rendőrségeket a belügyminisztérium rendőri ügyosztálya (később államrendőri és közbiztonsági osztály vagy főosztály) irányította.

Az első állami (belügyminiszteri) irányítású rendőrség 1873. december 15-én alakult meg, amikor a belügyminiszter 4152/B. számú irata alapján Budapest város közgyűlése elfogadta a rendőrség átadását. Első főkapitánya Thaisz Elek volt. 1878-ban pedig megszületett az európai hírnévre is szert tett magyar Büntetőtörvénykönyv, az 1878. évi V. törvénycikk, amely alkotója, Csemegi Károly után *Csemegi-kódex* néven vált ismertté.

A főváros rendőrsége a megalakulása utáni években két testületben működött, a tisztviselőiben és az őrszemélyzetiben. A főváros növekedésével és fejlődésével azonban felmerült az igény egy titkos információgyűjtésre is felhatalmazott, hatékony felderítő és megfigyelői szervezet (detektívtestület) létrehozására.

„A bűnügyi rendészeti szolgálat terén bekövetkezett kiváló fontosságú átalakulás legelső alapja ugyanis Tisza Kálmán belügyminiszternek az 1885. évi december 4-én 4786 eln. 85. szám alatt kelt rendeletében van letéve, a melyben foglalt felhatalmazás alapján Török János főkapitány december 8-án 11.206. fk. Eln. 85. szám alatt 28 ideiglenes detektívet nevezett ki.” (A Budapesti Fő- és Székesvárosi Állami Rendőrség 1895, 97.)

1886. január elsején kezdhetett meg munkáját a Detektívtestület, amelyet a magyar bűnügyi felderítés elődjének tekinthetünk. A testület speciális felderítésre, figyelésre, elfogásra szakosodott, rendőri mivoltukat leplező nyomozókból állt. A testület munkájában már megjelentek a specializált elhárítási feladatok, azaz a kor terminológiájával szólva, a politikai rendészet és a kémkedési ügyek vizsgálata. Mai szemmel nézve figyelemre méltó, hogy ezekre a feladatokra gyakran a hadsereg keretében működő titkosszolgálat feladatmeghatározása alapján került sor. Az első detektívfőnök báró Splényi Ödön (1842–1909) volt, akit 1885-ben ideiglenes jelleggel detektív-felügyelőnek neveztek ki, és megbízták a Detektív Osztály felállításával, amelynek azután négy évig vezetője (1886–1890) volt.

A kiegyezés a magyarországi csendőrségek életében is komoly változást hozott. Erdélyben és Horvátországban a csendőrség tovább folytatta tevékenységét, azzal a változással, hogy az ezredeket átnevezték. Az erdélyiből lett a 10. országos csendőrparancsnokság, a horvátországból pedig a 8. Habár a közbiztonsággal kapcsolatos valamennyi

döntésben a két kormány önállóságot élvezett, a két csendőrparancsnokság továbbra is a közös hadsereg részét képezte. A vezénylési nyelv a német maradt, és a hadügyi vonatkozásait a Bécsi Csendőr-felügyelőség végezte.

Az 1881. évi III. törvénycikkkel létrehozott Magyar Királyi Csendőrség alapvetően a vidék közrendjének biztosításáért volt felelős. A csendőrség bár önálló nyomozó szervvel az első világháború befejezéséig nem rendelkezett, azonban a statisztikák szerint az első világháborúig 85–90 százalékos felderítési eredményeket ért el. Az ország külső határainak őrzésében a Magyar Királyi Csendőrség 1891-től vett részt. Az 1912-ben a határszéli csendőrség számára kiadott utasítás már részletesen szabályozza az állam biztonságával kapcsolatos (nyílt és titkos) információgyűjtésre vonatkozó feladatokat:

- a) a határon átkelők figyelemmel kísérése, a határ mentén felmerülő – államrendészeti szempontból fontosabb – mozzanatokról és eseményekről tájékoztató szerzése és az észlelteknél az illetékes hatósággal való közlése;
- b) államellenes nyomtatványok becsempészésének megakadályozása és feljelentése;
- c) idegen politikai ügynökök megfigyelése;
- d) külföldiek bejelentésére és lakhatására vonatkozó szabályok végrehajtásának ellenőrzése az 1912. évi 48 999/V-a. és az 58 320/V-a. számú belügyminiszteri rendeletben meghatározott mérvben;
- e) a kémkedés megakadályozása, esetleg a kémek elfogása és az illetékes hatóságoknak való átadása.

A Magyar Királyi Csendőrségen belül a határszéli csendőrség nem alkotott külön testületet, csupán a csendőrségen belül szolgálati ágként jelent meg. Tevékenysége során pedig a zöldhatár őrzete mellett működési területén ellátta a klasszikus csendőri teendőket is. A Csendőrség szolgálatellátásának speciális részét képezte az Osztrák–Magyar Monarchia hírszerző szervezetével való együttműködés, illetve a háború időszakára tervezett katonai határőrizetben való részvétel.

A határszéli csendőrség az önállóan végzett felderítő jellegű munkája mellett az Osztrák–Magyar Monarchia felderítő szervezetével, a Nyilvántartó Irodával közösen is hajtott végre hírszerzői feladatokat. A magyar belügyminiszter hozzájárulásával az egyes csendőr-kerületparancsnokságokon is létrehozhattak hírszerzői mellékállomásokat. A Monarchia hírszerző tevékenységét természetesen a teljes Magyar Királyi Csendőrségnek támogatnia kellett, de legkiterjedtebb és konkrétabb formában ez a határszéli csendőrségnél jelentkezett. A csendőrség többi szervénél sokkal általánosabb jelleget öltött a hírszerzők munkájának segítése.

Információszerzés Magyarországon az Árpádoktól az újkorig

(Boda József)

A kezdetek – Az Árpádoktól a Habsburgokig

Géza fejedelem (ur. 972–997) és I. István király (ur. 997–1038) nevéhez fűződik a magyar állam megalapítása és a központi hatalom megteremtése, amely természetesen magában foglalta egy központi, királyi fegyveres erő megteremtését is. Az ország katonai közigazgatása

a központi szervezetre, a várispánságokra, határvárispánságokra oszlott fel. A határvárispánságokba a magyar királyok kabar, besenyő és székely nomádokat telepítettek le. Ezen népek adták azután külföldön viselt háborúiban a magyar seregek könnyűfegyverzetű előhadait, és végezték a felderítést, a portyázást. Magyarország függetlenségi harcainak sorozata már István királysága idején megkezdődött, amelyet legerősebb szomszédjai, a különböző német fejedelemségek ellen vívott.

Ezek a függetlenségi harcok évszázadokon keresztül folytatódtak. Írásos emlékek vannak például arról, hogy II. Géza király (ur. 1141–1162) lovas felderítőinek köszönhetette győzelmét II. (Jasomirgott) Henrik osztrák örgróf és bajor herceg (ur. 1141–1177) ellen a Fischa menti ütközetben. A kiküldött lovas felderítőosztagok részletesen jelentették a királynak a német sereg mozdulatait. Henrik viszont nem szervezett kielégítő felderítést, így nem is tudott arról, hogy a magyar sereg már átkelt a Lajtán. Az elbizakodott osztrák–német lovagi sereg rendületlenül nyomult előre, és a fegyelmezetten felvonuló magyar hadseregbe ütközött, amely a kellő információk birtokában bekerítette és legyőzte a német csapatokat. A magyar csapatok tehát az egyik első, nyílt lovagi csatában szerzett győzelmüket a jól szervezett lovas (távol) felderítésnek köszönhatték.

IV. (Kun) László király (ur. 1272–1290) az 1278-as dürnkruti (a második morvamezei) csatában a német királlyá választott Habsburg Rudolfot (ur. 1273–1291) támogatta a Német-Római Birodalom vezetéséért való küzdelemben, II. Ottokár cseh király (ur. 1253–1278) ellenében. A hadjárat megindításával egy időben egy magyar–kun és osztrák könnyűlovasokból szervezett felderítőosztagot küldött az ellenség hátába, amely a felderítési adatok megszerzése mellett érzékeny veszteségeket is okozott a cseh királynak portyázó harcmodorával.

„A csatát megelőzően a magyar hadvezetőség 8000 főnyi, többnyire kabarokból álló sereget bízott meg Baksa Simon fia György mesterrel az élen hírszerzéssel, fogolyszerzéssel, terepfelderítéssel. A sereg meg is felelt lelkiismeretesen feladatának. Ennek az alapos felderítésnek volt köszönhető, hogy a két sereg közt elterülő nádas járhatósága és azon való támadás lehetősége megállapítást nyert, továbbá, hogy a két sereg között húzódó Weidenbach patak gázolható s előnyomulásnál akadályt nem képez.” (ERDÉLYI 1933, 89.)

A 14. századi magyar hadsereget a külföldi krónikások könnyűlovasoknak írják le, mivel a klasszikus, teljes lovagi páncélzat és az azt hordozni képes lovak költségeit Magyarországon csak igen kevesen voltak képesek kigazdálkodni. Ebben a korban így egy sajátos, átmeneti típusú, karddal, kopjával, részleges vértessel felszerelt lovasság volt az uralkodó fegyvernem. Ezt a magyar szakirodalom nehézlovasságként emlegeti, mivel a páncélt nem vagy alig viselő könnyűlovassághoz viszonyítja.

Az Anjou-korban (1301–1386) ezek a seregek jelentős győzelmeket arattak. Portyázásaikkal megbénították és megzavarták az ellenséget, ügyesen szervezett lesállításokkal gyakran érzékeny veszteségeket okoztak. A 14. századi magyar hadművészet a könnyű- és a fentebb leírt „nehéz” lovasság igen jól szervezett együttműködésén alapult. A király és a hadvezetés a hadjáratokat alaposan előkészítette, felderítette az ellenséges ország erejét, lehetőségeit, és csak ennek birtokában indított támadást az előre kiválasztott ország ellen.

A lovagkor egyik leghíresebb csatájában, 1396. szeptember 25-én Nikápolynál is a Maróti János macsói bán vezette magyar könnyűlovasság derítette fel I. Bajazid szultán váratlanul megjelenő csapatait. Azonban a francia lovagok önteltsége miatt Luxemburgi Zsigmond magyar király, német-római császár (ur. 1387–1437) nem tudta kihasználni a felderítésből származó előnyöket, és a csatát elvesztették.

Hunyadi János (1407–1456) kormányzósága alatt a magyar hadsereg szervezete teljesen átalakult, a megyei bandériumok helyét a királyi, bárói csapatok, népi önkéntesek és külföldi segédcsoportok töltötték be. A hadsereg ütőképességét nagyban növelte a tűzfegyverek alkalmazása, de a sereg csatadöntő ereje (egyelőre) a nehézlovasság maradt. A könnyűlovasságot elsősorban felderítésre, biztosításra, portyázásra, az ellenség üldözésére használták.

A középkori magyar hadsereg Mátyás király (ur. 1458–1490) uralkodása idején érte el fejlődésének csúcspontját. Legismertebb rövid életű zsoldoshadserege, az úgynevezett fekete sereg volt. Sikerral harcolt a török, az osztrák, a cseh, a lengyel csapatok ellen. A katonák többségét ekkor is a lovasság képezte. (Az 1487-es bécsújhelyi seregszemlééről tudósító Antonio Bonfini olasz történétíró 20 ezer lovasról és 8 ezer gyalogosról tesz említést.) Mátyás uralkodása idején a hadászat megváltozott, ő maga többnyire csak korlátozott célú háborúkat folytatott. A hadműveletek során a sikert portyázásokkal, váratlan rajtaütésekkel, az ellenséges terület módszeres pusztításával, elszigetelt várak, városok elfoglalásával igyekezett elérni. Hadjárataiban (sziléziai, török, osztrák) a várharcok és a nagyarányú portyázó vállalkozások ügyesen alkalmazott kombinációjával győzte le ellenfeleit.

Mátyás nagy gondot fordított a hírszerzés, felderítés megszervezésére is. Diplomáciai és kémhálózata révén jól ismerte ellenségei terveit, erejét, azok gyengéit, az erőviszonyokat, és ezekre támaszkodva dolgozta ki hadműveleti terveit. A fontosabb ütközetek előtt például személyesen hajtotta végre az ellenség felderítését. A monda szerint – amelynek valóságtartalma természetesen erősen megkérdőjelezhető – az ellenség egyik várát tót parasztnak öltözve kémlelte ki. Hasonló módon 1485-ben Bécs ostrománál önmaga surrant be az ostromlott várba álruhában, és hajtott végre ott részletes felderítést. A hadműveletek, harcok során nagy hozzáértéssel alkalmazta könnyűlovasságát a felderítési, diverziós, portyázó feladatokra. A könnyűlovasság önálló feladatként az ellenség mélységében történő felderítést, portyázást kapta, azzal a céllal, hogy lezárja az ellenség háta mögött az utánzállítási utakat, elfogja ellátó oszlopait, szétrombolja a hidakat.

A felderítést természetesen védelemben is megszervezték, a középkori városokban figyelőtornyokat emeltek, és állandóan figyelték a megközelítési utakat, lovas járőröket alkalmaztak a közeli területek felderítésére. Széleskörűen használták a kutyákat a közeledő ellenség jelzésére, felfedezésére.

A felderítés elhanyagolására is vannak példák a magyar hadtörténelemben. Károly Róbert (ur. 1310–1342) seregének katasztrófáját még ellenséges területen, bár már hazatérőben, Argyasnál a menetvonal elégtelen felderítése és a menetbiztosítás elhanyagolása okozta. Zsigmond király vereségét a töröcsvári (vöröstoronyi) szorosban a románoktól szintén erre az okra lehet visszavezetni.

A mohácsi csatavesztés (1526) okai között is meg lehet említeni a rosszul megszervezett felderítést. A török haderő felvonulása kb. kilenc óra hosszat tartott. A magyar hadvezetésnek nem voltak adatai a török sereg erejéről és egyes hadmozdulatairól a felvonulás alatt. Így történhetett meg, hogy az oszlop élén haladó Bali bég és Hüszrev boszniai lovassága kb. 5000-5000 fővel a mohácsi síkon álló magyar sereg oldalába és hátába tudott kerülni,

megpecsételve ezzel a magyarok súlyos vereségét. A csata elvesztésében jelentősebben közrejátszott az, hogy Szapolyai János erdélyi vajda 15 ezer fős egysége nem érkezett meg időben. Ennek hátterében belső hatalmi harcok álltak, amelyek fontosabbak voltak a külső ellenséggel szembeni egységes fellépésnél.

Az önálló magyar államiság megszűnésével megtört az információszerzés fejlődésének egyéni útja is. A nemzeti hírszerzési feladatok csak a függetlenség időleges visszaszerzése – a szabadságharcok – során jelentek meg, de távlati hatást nem gyakoroltak a magyar titkosszolgálatok későbbi fejlődésére. Az elkövetkező 150 évet a török birodalommal szembeni, előbb védekező, majd a 17. század végétől támadó jellegű harc jellemezte, utóbbi szervező ereje a Habsburg-uralkodóház volt.

A védelmi hadászat eszközevé a végvárrendszer vált. A várak őrségei mellett megmaradtak azonban az úgynevezett mezei hadak is, amelyekben ismét jelentős szerep jutott a könnyűlovasságnak (huszárságnak), amely továbbra is ellátta a felderítés, portyázás, biztosítás feladatait, és összekötőként szolgált a várak között. (A korábbi időszakokra jellemző átmeneti fegyverzetű lovassággal ekkor már nem találkozunk. A harcrend meghatározó elemévé az a könnyűlovasság vált, amelyet a 18. század végén Európa legtöbb hadserege átvett és alkalmazott széleskörűen, részben felderítési feladatokra. A magyar „huszár” szó beépült a nemzetközi katonai szakzsargonba, és a „*hussar*” csapatok az első világháborúig a hadseregek központi elemeivé váltak.)

A „hosszú 16. századot” a Habsburg Birodalomban, benne Magyarországon az úgynevezett tizenöt éves háború, illetve a vele egy időben, 1606-ban befejeződő Bocskai-felkelés zárja le. A konfliktusok alkalmat adnak arra, hogy képet alkothassunk a hírszerzés és információtovábbítás rendszeréről. A példák elsősorban a királyi Magyarországra, azaz a Nyugat-Dunántúlra és a Felvidékre vonatkoznak, mivel erről a területről viszonylag sok forrás maradt ránk, és ezeket a kutatás fel is dolgozta. Eszerint a hírek gyűjtésében és továbbításában központi szerepet töltöttek be a szabad királyi városok (például Sopron, Kassa). Familiárisaik, gyakran jelentős földrajzi távolságban lévő birtokaik intézői levélben továbbították a híreket; ugyanezt tették, ha kisebb mértékben is, mások familiárisai is. Tudósításaikban a háborúra vonatkozó tájékoztatás keveredik segítség és támogatás kérésével, a birtok igazgatását érintő általános kérdésekkel.

A híreket a városok állandósult kapcsolattartókon (például kancelláriai titkárokon) keresztül továbbították a bécsi udvarba. Érdeemes megjegyezni, hogy a levelekben előfordultak a hírek ellenőrzöttségére vagy annak hiányára, illetve további hírek megszerzésének lehetőségére vagy annak hiányára utaló megjegyzések. Az információ forrásai között kiemelkedő helyet foglaltak el a törököktől elszökött magyarok kihallgatása során nyert ismeretek. Ezeket a híreket egészítették ki a hadra kelt sereg különböző szintű vezetőivel, illetve a török által megszállt településekkel váltott levelek is. (A levelezés magában foglalta a mai értelemben vett újságírás, illetve a hírszerző-információ sajátosságait is, súlypontját a modern terminológiával nyílt forrásának nevezhető ismeretek képezték.) A familiárisokkal és külső partnerekkel bonyolított levelezés békeidőben is folytatódott, ekkor kártérítések, birtokviták, hatalmaskodások képezték annak tartalmát.

Bocskay István hadjáratai (ur. 1604–1606) során a rá felesküdt hajdú katonaság zömét is a könnyűlovasság képezte, amely katonaság igazi eleme továbbra is a portyázó, rajtaütéseken és színlelt megfutamodásokon alapuló régi harcmód volt. Bethlen Gábor (ur. 1613–1629) erdélyi fejedelem kiváló felderítő és elhárító szolgálatára támaszkodva reális

célokat tűzött hadserege elé. A harcászatban akkor is a váratlanság, a meglepés és a gyorsaságból fakadó előnyök kihasználására törekedett, amelyeket a hajdúkból szervezett könnyűlovasság biztosított számára. Felderítés, portyázás alkalmával a huszárok menet-teljesítménye a napi 80-100 km-t is elérte.

Nélkülözhetetlen volt a kémek, hírszerzők alkalmazása a 15–16. századi törökellenes háborúk idején, és ismét bizonyította fontos szerepét a felderítésben a könnyűlovasság. A költő és hadvezér Zrínyi Miklós (1620–1664) is hangsúlyozza *Vitéz Hadnagy* című művében a kémek alkalmazásának kiemelkedő fontosságát.

„[...] jó kémeket tartsunk, és azon igyekezzünk, hogy az ellenség dolgait megtudhassuk. [...] Nincs kótség, nincsen adomány hasznosabb, mint a kémekre való; ez tudja a vitézség szekerének, ez nélkül botlik, akad és nem jár egyiránt; bár te kincset költs rájuk, de uszával megfizetik neked, és ha csak egyszer megverheted az ellenséget; megfizettek immár teneked.” (KOVÁCS 1985, 129.)

A török háborúk idején a hírszerzés szervezetszerű meglétéről és vezetéséről nem beszélhetünk. Mint annyiszor később is a történelem során, ennek elsősorban pénzügyi okai voltak. Ebben az időszakban a kereskedők és tőzsérek voltak leginkább használhatók az ellenség felderítésére, hiszen szabadon mozoghattak a két fél között. Thököly Imre (1657–1705) és II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) fejedelmek állandóan arra törekedtek, hogy ellenfeleik minden jelentősebb mozdulatáról kellő időben értesüljenek. A felderítést támadó szellem jellemezte, lesállításokat, rajtaütéseket hajtottak végre a császári seregeken. A felderítés céljától függően a 10–20 fős lovas járőrtől a 2–3000 embert számláló lovas dandárig terjedő erőt alkalmaztak felderítési feladatokra. Sok esetben szerveztek tisztii felderítő járőröket is, különösen fontos adatok megszerzése céljából. Sőt gyakran előfordult, hogy maga a vezénylő tábornok hajtott végre személyes felderítést, szemrevételezést az ellenség táborban levő vagy felvonuló csapatai pontosítása végett.

Hírszerzés a magyar forradalom és szabadságharc szolgálatában (1848–1849)

Az 1848 márciusában lezajlott forradalom győzelme után sürgető feladattá vált – elsősorban Pesten és Budán – a rend fenntartása. A Miniszteri Bizottmány Rottenbiller Lipót pesti helyettes polgármestert bízta meg április 17-én egy új „rende ügyelő választmány” megszervezésével.

Szemere Bertalan (1812–1869) a Batthyány-kormány (1848. március 23. – október 2.) belügyminisztereként, majd a kormányzó Kossuth mellett, miniszterelnökként és egyben belügyminiszterként nagy gondot fordított a titkos információgyűjtésre, amelyet az általa irányított államrendőrség végzett. Különösen a nemzetiségi vidékeken volt fontos, hogy az államrendőrség tagjai ne csupán a szó szoros értelmében vett közbiztonsági szolgálatot végezzék, hanem a forradalom ügye védelmében bizalmas úton szerezzenek információkat a más nemzetiségű lakosok magatartásáról is.

Az ellenséges hírszerzőkkel, a titkos ügynökökkel és a forradalommal szemben működő belső felforgatás elleni feladatokra a belügyminisztériumban létrehozott rendőri osztály, később Országos Rendőri Hivatal hatáskörébe tartozott a kormány és a honvédség

biztonsága. A rendőri hivatalnak nemcsak saját alkalmazottai voltak, hanem külső bizalmi személyeket is alkalmaztak, akik jelentéseiket a hivatalba juttatták el, s szigorúan titkosan kezelt díjazásukat is onnan kapták meg. A hivatal közvetlenül a miniszternek volt alárendelve, tőle kapta az utasításokat, és neki küldte meg jelentéseit.

A rendőri osztály és egyben a hivatal első elnöke 1848. április 26-tól Perczel Mór (1811–1899) földbirtokos, országgyűlési képviselő volt, tagjai Hajnik Pál tanácsos, Nagy Gusztáv és Degré Alajos titkár, Buda és Pest város polgármesterei és négy városi polgár voltak. A hivatal ténykedését tizenhat, a két város kerületeiben felügyeletet végző személy segítette, akik felügyeltek az országgyűlés biztonságára. A hivatal tagjai, különösen a külső tagjai, titkosrendőrök voltak, akik nem viseltek egyenruhát, és elsősorban politikai jellegű ügyekkel foglalkoztak.

Ügynökei révén a hivatal ott volt minden jelentősebb megmozduláson, s naponta akár több jelentésben is beszámolt a belügyminiszternek a fejleményekről, a vidékről érkezőktől hallott hírekről és szóbeszédokről is. Veszélyesnek mutakozó gyűlések esetén a hivatal munkatársai igyekeztek „kiemelni” a szónokot a tömegből. A hivatal dolga volt az is, hogy a fővárosi hajóállomáson és a vasútállomásokon ellenőrizzék az érkezőket. Ilyen módon – még ha csak a fővárosban működött is – a hivatal valóban a széles alapon értelmezhető, nem pontosan a mai fogalmaink szerinti nemzetbiztonsági elhárító szervezet és az országos szintű rendőrség kezdeményének tekinthető.

A Kossuth Lajos vezette Országos Honvédelmi Bizottmány november 28-án Madarász Lászlót kérte fel a bizottmányon belül a rendőri és postai ügyek vezetésére. Alárendeltségébe került a BM-ből leválasztott rendőri osztályból és a Földművelési és Kereskedelmi Minisztériumból áthelyezett postaosztályból álló Országos Rendőri Hivatal. Amikor Madarász a „Zichy-gyémántok” ügye miatt lemondani kényszerült, rövid időre Irányi Dániel vette át a rendőri ügyek irányítását.

Az úgynevezett „Zichy-gyémántok” ügyében a képviselőház 1849. április 24-i ülésén hűtlen kezeléssel gyanúsította meg Madarász Lászlót a letartóztatott Zichy testvérek vagyonával kapcsolatban, ezért a rendőrminiszter lemondott mandátumáról.

Őt 1849. május elején Hajnik Pál (1808–1864) követte. A szabadságharc mint honvédő háború majd egyéves időtartama alatt esetenként volt érezhető csak az elhárítás katonai jellegének túlsúlya. Ennek az úttörő szakmai tevékenységnek kiemelkedő szervező-vezető egyénisége volt Hajnik Pál, akinek személye és munkássága a közvélemény előtt kevésbé ismert. Hajnik Pál címzetes nemzetőr őrnagy, kormánybiztosként, majd rendőrfőnökként irányította az Országos Rendőr Igazgatóságot.

A történelmi helyzet következtében nyilvánvaló a korabeli elhárítás vegyes jellege, tehát a civil és a katonai terület együttes jelenléte. Az 1848–49-es magyar szabadságharc hírszerző és kémiszolgálatát vizsgálva azt láthatjuk, hogy a honvédsereg vezetői sokkal jobban ismerték ellenfelük erejét és hadmozdulatait, mint a császáriak az ő hadi helyzetüket.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc hírszerzési szempontból is rendelkezik szokatlan sajátosságokkal. A hírszerzést a felek elhanyagolták, mivel jól ismerték egymást is és az országot (a hadiszínteret) is. Nincs jele annak, hogy a császáriak bármiféle korábbi informátori hálózatot tovább használtak volna. A magyar nemzetiségű tiszték honvédseregbe történő tömeges átvétele jó alkalmat kínált volna mélyszégi hírszerző pozíciók létesí-

tésére – erre a fennmaradt ismeretek szerint nem került sor. Nem használták ki a magyar hírlapok hadihelyzetről szóló részletes tudósításait.

Érdekesek az összefüggések az etnikum és a pártállás között: Erdélyben a szászok információkkal (is) segítették a császáriakat, míg a zsidó nemzetiségűek mindenütt hírekkel látták el a forradalmi magyarokat. Nem maradhattak el az információszerzés klasszikus eszközei: a felek folytatták a hadifoglyok kihallgatását, és több utazó ügynököt is kiküldtek.

A fejezethez felhasznált és ajánlott szakirodalom

- A Budapesti Fő- és Székesvárosi Állami Rendőrség 1895. évi működése* (1896). Budapest, A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája.
- ANDERSON, Matthew Smith (1993): *The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919*. London – New York, Routledge.
- ANDREW, Christopher (1996): *For the President's Eyes only. Secret Intelligence and the American Presidency*. London, HarperCollins.
- AUBOUIN, Michel – TEYSSIER, Arnaud – TULARD, Jean (2005): *Histoire et dictionnaire de la police*. Paris, Bouquins.
- BEBESI György szerk. (2010): *A hosszú 19. század rövid története*. Pécs, Bocz.
- B. SZABÓ János (2013): *A mohácsi csata*. Budapest, Corvina.
- COMISSO, Giovanni (1982): *Velencei kémek*. Budapest, Helikon.
- CROWDY, Terry (2008): *The Enemy Within. A History of Spies, Spymasters and Espionage*. Oxford, New York, Osprey Publishing.
- CSAPÓ Csaba (1999): *A Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1914*. Pécs, Pro Pannonia.
- CSAPÓ Csaba (2012): Erdély csendőrsége az átmenet éveiben 1867–1881. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 22. évf. 25. sz. 27–31.
- DEÁK Ágnes (2015): *Zsandáros és policzájós idők. Államrendőrség Magyarországon 1849–1867*. Budapest, Osiris.
- DOMINKOVITS Péter (2014): Kémkedő familiárisok a Bocskai-felkelés idején. In KATONA Csaba szerk.: *Kémek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Mata Hariig*. Mediawave Konferenciák VI. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára – Mediawave Alapítvány. 43–55.
- ERDÉLYI Gyula (1933): *A magyarok hadművészete*. Budapest, magánkiadás.
- EVTUHOV, Catherine et al. (2004): *A History of Russia: Peoples, Legends, Events, Forces*. Boston – New York, Houghton Mifflin Company.
- Felderítő-szolgálati utasítás* (2014). Ford. REGÉNYI Kund. Budapest, NBSZ-SZBMRTT. (A magyar rendvédelem-történet hagyatéka 1.)
- FOUCHÉ, Joseph (1945): *Les mémoires de Joseph Fouché*. Paris, Flammarion.
- FRAKNÓI Vilmos (1890): *Hunyadi Mátyás király*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- GUDKIN, Peter (1999): *Military Intelligence. A History*. Phoenix Mill, Sutton Publishing.
- HARSÁNYI Zsolt (2003): *Mathias Rex*. Kolozsvár, Kriterion.
- HERMANN Róbert (2014): A katonai hírszerzés 1848–1849-ben. In KATONA Csaba szerk.: *Kémek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Mata Hariig*. Mediawave Konferenciák VI. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára – Mediawave Alapítvány. 63–80.
- HUGON, Alain (2004): *Au service du Roi Catholique*. Madrid, Casa de Velázquez.

- JENSEN, Carl J. – MCELREATH, David H. – GRAVES, Melissa (2017): *Bevezetés a hírszerzésbe*. Ford. TAMÁS Gábor. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- JOHNSON, Paul (2002): *Napoleon*. London, Viking.
- KEEGAN, John (2005): *A háborús felderítés. Az ellenség megismerése Napóleontól az al-Kaidáig*. Budapest, Európa.
- KEREKES Dóra (2010): *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*. Budapest, L'Harmattan.
- KEREKES Dóra (2014): Titkosszolgálat volt-e a Habsburgok „Titkos Levelezői Hálózata?” In KATONA Csaba szerk.: *Kémek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Mata Hariig*. Mediawave Konferenciák VI. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára – Mediawave Alapítvány. 97–136.
- KOVÁCS Sándor Iván szerk. (1985): *Zrínyi Miklós prózai művei*. Budapest, Zrínyi.
- KRISTÓ Gyula (1986): *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, Zrínyi.
- KRISTÓ Gyula (1988): *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest, Zrínyi.
- LENKEFI Ferenc (1997): *Gróf Hadik András tábornagy*. Budapest, Magyar Honvédség Humán Főcsoportfőnökség.
- LEVER, Évelyne – LEVER, Maurice (2009): *Le chevalier d'Eon: une vie sans queue ni tête*. Paris, Pluriel.
- MARKÓ Árpád (2010): *Hadik András altábornagy berlini vállalkozása*. Budapest, Magyar Ház.
- MISKOLCZY László (1901): *Előzetes eljárás bűnügyekben. Közigazgatási hatóságok számára*. Budapest, Athenaeum.
- PARÁDI József (2005): A határszéli csendőrség állambiztonsági feladatai. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 9. évf. 14. sz. 91–94.
- PETHÓ, Albert (1998): *Agenten für den Doppeladler. Österreich-Ungarns geheimer Dienst im Weltkrieg*. Stuttgart–Graz, Leopold Stocker.
- PETITFILS, Jean Christian (2003): *Le Masque de fer. Entre histoire et légende*. Paris, Perrin.
- PLANK Ede (1899): *A lovasság földérítő szolgálata*. Budapest, Márkus Nyomda.
- SOREL, Albert (1888): *Európa és a francia forradalom. Első rész. A politikai erkölcsök és a hagyományok*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- SZÁNTÓ György Tibor (2005): *Oliver Cromwell. Egy katonaszent élete és kora*. Budapest, Maecenas.
- SZOMOR Sándor (2011): *Jubileumi Emlékalbum a 125 éve alakult Budapesti Detektívtestület tiszteletére*. Budapest, ORFK.
- THOMPSON, James Westfall – PADOVER, Saul Kussiel (1938): *L'espionnage politique en Europe de 1500 à 1815*. Paris, Payot.
- TÓTH Tibor (2015): *Kémek krémje. Szórakoztató hírszerzéstörténet kezdőknek és haladóknak*. Budapest, Göncöl.
- TOTT, François Baron de (2008): *François Baron de Tott emlékirata a törökökről és a tatárokról*. Szombathely, Vasi Szemle.
- TULARD, Jean (1998): *Joseph Fouché*. Paris, Fayard.
- URBÁN Aladár (1991): Az 1848–1849-es szabadságharc rendvédelmi testületei. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 1. évf. 1. sz. 7–16.
- URBÁN Aladár (1992): Tervek és eredmények az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején az önálló magyar rendvédelmi szervek létrehozására. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 2. évf. 3. sz. 11–20.
- ZACHAR József (1999): Az osztrák rendvédelmi modell történelmi gyökerei. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 9. évf. 10. sz. 202–206.

Vákát oldal

IV. fejezet

A hírszerző és biztonsági szolgálatok fejlődése a második világháború végéig

Boda József – Regényi Kund

Bevezetés

(Regényi Kund)

A modern kor jelen idő a mai olvasó számára, így történeti bevezetésről talán túlzás szólni. Az elmúlt évtizedek, a rövid 20. század történetében azonban azonosíthatók olyan sajátosságok, amelyek nagyon is kihatnak a hírszerző és biztonsági szolgálatok történetére. Az államszervezet 19–20. században lejátszódó forradalmának hatására az államok addig nem látott mértékben váltak képessé állampolgáraik és a gazdasági erejük mozgósítására. Ennek előfeltétele az adatszolgáltatás és az adatnyilvántartás (kulcsszó: személyi igazolvány) robbanásszerű, mennyiségi és minőségi fejlődése, kiteljesedése. Ez azzal jár, hogy napjainkban számos olyan ismeret közkinccs, ami korábban felderítési cél volt, ezzel együtt a megelőző-korlátozó rezsimek révén bővülnek az elhárítás lehetőségei is.

Az állampolgárok mozgósítására szükség is volt: a rövid 20. század két, egymással szorosan összefüggő totális háborút hozott (az első világháború, 1914–1918, majd a második világháború, 1939–1945), amelyet a hidegháború (1946–1990) és a kölcsönös hadászati megsemmisítés évtizedei követtek. A demokratikus államberendezkedés revíziójának szándékával – átmenetileg – totalitárius diktatúrák épültek ki (a két világháború között Olaszországban, Németországban és Oroszországban, majd a második világháború után Kelet-Közép-Európában és Távol-Keleten), amelyek egy „egyedül üdvözítő” eszmére (fasiszmusra, náciizmusra, bolsevizmusra) hivatkozva a teljesség igényével akarták kontrollálni a társadalmat. A velük szemben álló demokráciák a tényleges fenyegetéssel néztek szembe.

Mindez – együtt az emberiség történelmének eddigi legintenzívebb technológiai és társadalmi fejlődésével – mindkét oldalon a hírszerző és elhárító szervezetek feladatrendszerének kibővülését, intézményesülésük előrehaladását, létszámuk és költségvetésük soha nem látott magasságokba emelkedését hozta magával. (Habár a hidegháború időszaka a modern kor részét képezi, a kétpólusú világrend titkos információgyűjtés terén végbement fejlődése indokoltta teszi, hogy a szemben álló katonai tömbök szolgálatairól külön, az V. fejezetben essen szó.)

A korszakban – legalábbis a fejlett világban – a második világháborút követően új magasságokba emelkedett az emberi méltóság és szabadság tiszteletben tartása, a közigazgatás transzparenciája. Ez maga után vonta, hogy a titkosszolgálatok – legalábbis a nagy

általánosságok szintjén – kiléptek a nyilvánosság elé: működésüket immáron törvények szabályozzák, intézményesül és bővül politikai ellenőrzésük rendje, intézkedéseik során egyre inkább ügyelniük kell az állampolgárok jogaira (ideértve különösen az információs önrendelkezési jogokat.)

A 20. század a soha nem látott mértékben felgyorsuló technikai fejlődés kora. A fogyasztási és termelési javakat gépek állítják elő: a gépi termelés bevonul a titkos információgyűjtésbe is. Az első világháborútól kezdve mind nagyobb mértékben fordul elő a rádió- és a telefon-, majd a 21. századtól a korábbiakat kiegészítve az SMS- és e-mail-ellenőrzés, kiegészítve a rejtjelfejtéssel. A fejlődés a leképezést sem kerüli el. Az első világháborúban megjelent a légi fényképezés, majd az 1960-as évektől az űrfényképezés, az 1980-as évektől kezdve terjednek a térfelügyelő kamerarendszerek, a 21. században az automatikusan működő biometrikus azonosítók. Ezek a kulcsszavai a hírszerzés és az elhárítás technicizálódásának, amelyhez a jogi környezetet is idomítani, alakítani kell.

A 21. századra minőségi mértékben változtatta meg a világot a számítógépek hálózatba kötéséből kialakuló új dimenzió, az internet. Az ismeretek korábban soha nem látott mennyiségben állnak rendelkezésre, felkutatásuk és rögzítésük idő- és ráfordításigénye töredéke a korábbi korokban tapasztalhatónál. Az emberek önként és saját költségükre tesznek közzé magukról és barátaikról intim információkat. Mindez együtt jár a papíralapú, a képalapú és a netalapú újságírás fejlődésével. Nem csoda, hogy külön szakmává vált a nyílt forrású ismeretek gyűjtése, amely jelenleg hatalmas fejlődés előtt áll.

A változások nem korlátozódnak az adatszerzésre: új igényként jelenik meg az információk megosztása, felrúgva korábbi évszázadok paradigmáit. A médiafogyasztási szokások megváltozásával a feladatmeghatározás-adatszerzés-feldolgozás-tájékoztatás klasszikus körforgása, az úgynevezett hírszerzési ciklus is újragondolás tárgyává vált. A felgyorsult világban új fenyegetések jelennek meg: a terrorizmus mellett ide kell sorolni a kibertérben kibontakozó fenyegetéseket. Mindezen kockázatok – párhuzamosan a globalizációval – transznacionális jellegűek, leküzdésükhöz a külső és belső információcsere új szintjére van szükség, miközben a korábbi fenyegetések sem tűntek el.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hírszerzése az első világháborúban

(Boda József)

Ferenc József osztrák császár és magyar király első világháború elindító, „meggondolt és megfontolt” hadüzenetéig (1914. július 28.) az Evidenzbüro volt az Osztrák–Magyar Monarchia egyetlen felderítő szervezete. Költségvetése a szövetséges és rivális hatalmakhoz képest egyaránt szűkösnek volt mondható, ennek ellenére igyekezett megfelelni a kor elvárásainak. Tevékenységét árnyalja, hogy – vélhetően Redl árulása következtében – főleg Oroszországgal szemben nem volt képes mélységi és részletes ismeretek beszerzésére. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szervezet létszáma és belső differenciálódása jelentősen növekedett (gyakorlatilag megduplázódott, de központi létszáma így sem érte el az 50 főt) a háborút közvetlenül megelőző, illetve azt követő időszakban.

Ahogy más országokban, úgy a Monarchiában is az első világháború előtt a külügyi vonalon folytatott titkos (!) információszerzés alapvetően a katonai attasék hálózatára támaszkodott, abban a hagyományos diplomáciai szervezet még másodlagos szerepet

játszott, és tevékenysége jobbra kimerült a legálisan elérhető információk (például a már említett sajtófigyelés kezdetei) rendszerezésében és továbbításában. Belső biztonsági területen a Monarchia előző fejezetben kifejtett rendvédelmi rendszere a világháború alatt érdemben nem változott. (E téren jelentős eltérés tapasztalható Oroszország és a nyugati hatalmak – köztük az Osztrák–Magyar Monarchia – között, mivel az Orosz Birodalomban, összefüggésben a döntéshozók szintjén is egyre markánsabban érezhető társadalmi feszültségekkel, az Ochrana gigászi szervezetté fejlődött.)

A háború kitörése után a hadra kelt sereggel összefüggő hírszerző és elhárító feladatokat a hadsereg-főparancsnokság hírszerző osztálya (*Nachrichtenabteilung des AOK*) vette át, amelynek magját az Evidenzbüro szakemberei alkották. Ily módon a Nyilvántartó Iroda jelentősége csökkent, alapvetően támogatói feladatokat látott el (nyilvántartás, adatelemzés) a hadsereg-főparancsnokság számára. A *Nachrichtenabteilung* elsősorban a különböző frontokon lévő seregtest-parancsnokságok hírszerző szervezeteire támaszkodva végezte központi hírszerzési feladatait. (Szervezetileg 1917-ben önállósult a kémelhárítás, amely a háború végére a legnagyobb létszámú szakterületté fejlődött.) Az állóháború és a technikai fejlődés együtt jelentős változásokat eredményezett a harcászati (taktikai) felderítésben.

A katonai távközlési rendszerek fejlődésével, a *telefonok* megjelenésével egy időben jelentkezett az igény az azokon folytatott beszélgetések megismerésére. A katonai alakulatok az összeköttetés fenntartására – főleg az állóháború időszakában – a tábori távbeszélő-hálózatot alkalmazták. Megszervezésre kerültek ezért a távbeszélő-lehallgató őrök, amelyek az ellenség mélységében, a két állomás közötti vezetéseket „csapolták” meg, és így szereztek információt.

A parancsnokságok és a főharcvonal (magyar terminológiában: peremvonal) között az összeköttetést *telefonkábelek* biztosították. A telefonkábelek fektetése a lehető leggyorsabban követte a harcfront alakulását, az előrenyomuló katonák szó szerint maguk után húzták a telefonkábelt. Az ellenség telefonkábeleinek átvágása, lehallgatása a felderítők mindennapjaihoz tartozott. A hírközlés nagy kihívást jelentett, erre utal a sok alternatív megoldási kísérlet (jelentőkutya, postagalamb) is.

A stratégiai szintű katonai hírközlés talán legfontosabb eszköze a szikratávíró volt, gyorsasága és megbízhatósága miatt. Az adásokat azonban rejtjelezni kellett, hogy azokat az ellenség ne legyen képes lehallgatni. A kódok megfejtése különleges hozzáértést és képességet igényelt, ezért azután létrehozták a hadseregek rejtjelező és kódfejtő szervezeteit. Szintén ehhez az időszakhoz kapcsolható a rádiók nagyszámú alkalmazása, amely magával hozta egy új szakcsapat, a rádiófelderítés, -elhárítás és -zavarás kialakulását.

A katonai felderítés módszerei közé tartozott a háború során a postagalambok széles körű alkalmazása, az átszököttek, a *hadifoglyok* és az elfoglalt területek lakosságának részletes kikérdezése, az ellenségtől zsákmányolt okmányok, térképek részletes tanulmányozása. Ezt a feladatot a magasabb egységek (hadosztály, hadtest, hadsereg) hírszerző-kémelhárító tisztjei végezték.

A hadifoglyok meghallgatása – mint információforrás – végigkíséri a hadtörténelmet. A szemben álló ellenség megismerése érdekében a harcfront alegység-parancsnokságai tudatosan, célzottan törekedtek foglyok ejtésére. Ebből a célból felderítő járőröket küldtek

ki. A kikérdezésre lehetőleg közvetlenül az elfogás után már sor került, az ezzel foglalkozó állományt lehetőség szerint külön felkészítésben részesítették.

A léghajók és repülőgépek alkalmazása a hadműveletek során új lehetőséget biztosított az ellenséges csapatok, csapatmozgások mélységi felderítésére, megfigyelésre. Fontos megjegyezni, hogy a repülőgépek legelső és eredeti alkalmazási területe a felderítés volt. A légi haderőnem differenciálódására a felderítő gépek önvédelme, illetve az ellenük való harc jegyében került sor. Először a repülőgépek önvédelmi célú felfegyverzésével találkozhatunk, majd következő mozzanatként megjelentek a többi repülő elleni harcra specializálódott repülőgépek (a vadászgépek), illetve a szárazföldi és tengeri célokat ejtő lőszerrel támadó, specializált gépek (a bombázók).

A mozgósításkor hét tábori repülőszázadot állítottak fel, amelyek rendszeresített személyi állománya 8 tisztet, 15 altisztet és 89 légénységi állományú katonát tett ki. A technikai ellátottság az alábbiak szerint alakult: hat repülőgép, egy személygépkocsi, két segélygépkocsi, egy tehergépkocsi, 90 hámos ló. Szomorú rekord, hogy a hadtörténelem első légi győzelmét a Monarchia felderítő gépével szemben érték el, 1914. szeptember 7-én, mégpedig egy orosz pilóta, Pjotr Nyesztyerov személyében, aki alkalmas fegyverek híján nekivezette gépét az ellenségnek.

A Monarchia haditengerészete is rendelkezett felderítésre alkalmas repülőgépekkel. A hidroplánok elsődleges feladata már a háború előtti tervezés időszakában, de különösen az olasz hadba lépést (1915. május 23.) követően az ellenséges itáliai partvidék, partszakasz, valamint az ellenséges hajók felderítése volt. Hatékonyan segítették például a hadihajók eredményes alkalmazását az otrantói tengeri csatában, ahol az egyik gép 1917. május 15-én a Novara, a Helgoland és a Saida cirkálók részére végzett eredményes felderítést, továbbá a Balaton és a Csepel torpedórombolók támadását segítette elő bombázással.

A háború során léghajókat és ballonokat is alkalmaztak légi felderítésre, azonban azok lassúnak és nagyon sérülékenynek bizonyultak. Az egyik, talán legismertebb első világháborús parancsnok Poppe Kornél repülő alezredes volt, aki az olasz fronton egy ballonmegfigyelő század parancsnokaként tevékenykedett, és hogy beosztottainak bemutassa az újonnan rendszeresített mentőernyő biztonságos voltát, 1918. január 16-án, elsőként hajtott végre vele ejtőernyős ugrást.

Poppe Kornél nevét a nagyközönség az 1916-os, Bukarest elleni Zeppelin-támadás egyik résztvevőjeként ismerte meg. A kötött megfigyelő léggömbök személyzete fokozottan ki volt téve az ellenséges vadászrepülő támadásainak, így kézenfekvő volt a mentőernyő kifejlesztésének gondolata. Az első mentőernyőt a németek rendszeresítették 1918 elején, amelyet a németországi szakmai úton tartózkodó Poppe ki is próbálhatott.

Az első világháborúban a légi fegyvernemek között még nem találkozunk a szállítórepülőgépekkel, mivel ennek megjelenését a technikai fejlődés akkor még nem tette lehetővé, a hadvezetés pedig még nem követelte meg. A technikai fejlődés természetesen a felderítést sem hagyta érintetlenül: megjelent és terjedt a légi fényképezés, illetve az információk repülés közben való továbbítása (jelentőbomba, távíró, kötött megfigyelő léggömbök esetében telefon).

A fentiek alapján megállapítható, hogy a pilóták és megfigyelők minden hősiessége ellenére a Monarchia légi felderítése állandó gondokkal küszködött. A légjáró csapatok elavult technikával rendelkeztek, és a géppark pótlása is komoly gondot jelentett. Kevés volt a kiképzett pilóták és elsősorban a megfigyelők száma, valamint képzettségi szintjük is sok kívánnivalót hagyott maga után.

Az állóháború, vagy korabeli kifejezéssel *állásháború* kialakulása magával vonta a katonai felderítés módszereinek megváltozását is. Új felderítő szervek alakultak, mint az *árok megfigyelők*, *gyalogi és tüzér megfigyelők*, *tüzér hang- és fénymérők*, *távfényképezők*, *távbeszélő-lehallgatók*, és a magasabb parancsnokságokon *hírszerző szaktiszteket* alkalmaztak. Megnőtt a *figyelés* jelentősége is. A figyelés hatékonyságának növelésére figyelőőrsöket alkalmaztak, amelyek 2-3 főből álltak, és optikai eszközök segítségével folyamatosan figyelték az ellenség tevékenységét. Figyelés céljára *kötött léggömböket* is széleskörűen alkalmaztak.

A Monarchia élen járt egyes új technikai vívmányok (így például a haditengerészeti légierő és a rejtjelezés/rejtjelfejtés) titkos felderítési szempontú kihasználásában. Már tettünk említést a szikratávíron folytatott kommunikációról és annak lehallgatásáról, az esetleges rejtjelezés megfejtéséről. A Monarchia olyan kiváló szakemberekkel büszkélkedhetett ezen a területen, mint Pokorny Hermann. Első világháborús karrierjének csúcsa volt, amikor az általa vezetett rejtjelfejtő részleg 53 elfogott táviratot megfejtett, aminek eredményeként a központi hatalmak hadereje 1915. augusztus 25-én elfoglalta Breszt-Litovszk városát.

Mata Hari – Egy legendás kémtörténet

Margharetha Zelle („Mata Hari”) (1876, Leeuwarden, Hollandia – 1917, Vincennes, Franciaország) 1895-ben, 20 évesen, hirdetés útján férjet talált magának egy skót származású holland katonatiszt személyében. Az ifjú pár a férj állomáshelyére, az akkori Holland-Kelet-Indiákra, Jáva szigetére, Jakartába utazott. Az ifjú tisztfeleség életét gyermekei születése, férje alkoholizmusa és szexuális szabadossága határozza meg. Egyik gyermekük meghal, ez a pár szétválásához vezet. Grétát az 1903-as év Párizsban találja, ahol egzotikus táncosnőként a maga kreálta művésznéven lépett fel. Ezzel megalapozta hírnevét, amelyet kurtizánként mélyít el. Európa szinte valamennyi országában fellép. Táncosnői karrierje 1910 körül túljut delezőjén, több utánzója erős konkurenciát támaszt a félvilági nőnek, akinek megélhetésében a „szerelmi” ajándékok súlya tovább nő. Az első világháború alatt a semleges Hollandia állampolgáraként Berlinben és Párizsban egyaránt többször megfordul. Kapcsolatba kerül mind a német, mind a francia hírszerzéssel. Német fedőszámára (H–21) intézett pénzáttalásról a francia elhárítás tudomást szerez, ez lesz a tárgyaláson a döntő bizonyíték. Mata Hari a tárgyaláson is azt vallja, hogy az amszterdami német rezidenstől valóban kapott pénzt, de nem hírszerző tevékenységéért, hanem szerelmi szolgálataiért. Amikor az ügyész az összeg nagyságát firtatja, büszkén válaszol: „Ennyibe kerülök!” 1917-ben Franciaországnak óriási embervesztéssel, ezzel összefüggésben tömeges dezertálásokkal, parancsmegtagadásokkal kellett szembenéznie, amelyeken vaskézrel tudtak csak úrrá lenni. Ebben a helyzetben a német hírszerzők által pénzelt félvilági nőnek nem lehettek esélyei: golyó általi halálra ítélték, és kivégezték. 2002-ben került sor ügye rekonstrukciójára, amelynek során megállapítást nyert, hogy a terhére felrótt bűncselekményt nem követte el. Alakja legendává vált, de a legenda és a valóság között kevés a kapocs.

Önálló magyar hírszerzés és elhárítás (1918–1945)

(Boda József – Regényi Kund)

A katonai hírszerzés és elhárítás a két világháború között (Boda József)

Az első világháborús vereség Magyarország számára meghozta ugyan a teljes függetlenséget, de a vereség és következményeinek sokkja évtizedek távlatában is érzékelhető maradt. Az önálló állam intézményrendszerének kiépítése során a nyilvánvaló minta a dualista Monarchia Magyarországa volt. A hírszerzés és elhárítás azonban közös ügy volt, ott az építkezést gyakorlatilag a semmiből kellett kezdeni. Előképként ebben az esetben is a Monarchia, a közös vezérkar hírszerző és elhárító részlege, az Evidenzbüro szolgált.

Az önállóság első jelének tekinthető a Károlyi Mihály vezette magyar kormány Hadügyminisztériumában 1918. november 1-jén felállított 1. osztály, amelynek feladatai közé tartozott többek között a hírszerzés és nyilvántartás. Az osztályt Sztojakovics Döme – Sztójay Döme néven később magyar királyi miniszterelnök (1944. március 22. – augusztus 29.) – vezérkari őrnagy állította fel. (A magyar nemzetiségű vagy Magyarországot választó korábbi hírszerzők és elhárítók biztosítottak bizonyos fokú folyamatosságot a szakmai munkában. Sztojakovics kinevezése ezt a folyamatot példázza.)

Az osztály 1919. január 1-től a Hadügyminisztérium 5. osztálya szervezeti számot kapta. Bár a Hadügyminisztériumból Hadügyi Népbiztosság lett, az osztály a Tanácsköztársaság idején is tovább működött, kibővült feladatrendszerrel. Ezzel egy időben, 1919 májusában a francia megszállás alatt lévő Szegeden a Tanácsköztársaság-ellenes erők kormányának hadügyminisztere Horthy Miklós altengernagy lett, aki megszervezte a Nemzeti Hadsereget. Ennek keretében, 1919 júniusában létrehozták a Nemzeti Hadsereg hadművelleti csoportján (I. csoport) belül a hírszerző osztályt.

A Tanácsköztársaság bukása (1919. augusztus 1.) után a Nemzeti Hadsereg Fővezérségén a II. csoport (nyilvántartó csoport) foglalkozott a hírszerzéssel, kémelhárítással és a sajtóügyekkel. Tekintettel arra, hogy a budapesti Hadügyminisztériumban felállított 5. b. osztály vele párhuzamos tevékenységet folytatott, 1919 decemberében a két szervezetből létrehozták a Fővezérség II. csoportját. 1920. április 1-je újabb változást hozott. Megszűnt a Fővezérség, és létrehozták a Magyar Királyi Vezérkar főnöke beosztást, alárendeltségében a vezérkari irodákkal. Ezek egyike volt a Nyilvántartó Iroda. Az ország érdekei védelmében és a Magyar Királyi Honvédség vezérkarának feladata ellátásához szükség volt a külföldi államok – elsősorban a kisantant (Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, a későbbi Jugoszlávia) – katonai helyzetének és háborús felkészülésének felderítésére, ugyanakkor a saját fegyveres erőkkel kapcsolatos titkos adatok védelmére.

A vezérkari szervezetet (beleértve a Nyilvántartó Irodát) pár hónapos működést követően (formálisan) ismét át kellett szervezni, tekintettel arra, hogy a Simonyi-Semadam-kormány időközben aláírta az első világháborút lezáró trianoni békediktátumot (1920. június 4.), amely – többek között – tiltotta Magyarország számára a vezérkari szervezet működtetését. Ezt a szervezetet Magyarország – a katonai béklyók lerázásáig (bledi egyezmény, 1938. augusztus 29.) – ezért rejtetten, a m. kir. Honvédelmi Minisztérium VI. csoportjaként szervezte meg. A vezérkari osztályokat – beleértve a központi hírszerzési és kémelhárítási feladatokat ellátó (HM VI-2.) osztályt – is ezen belül, az antantellenőrök elől rejtetten kellett

működtetni. (A vezérkari tisztképzés is átalakult, az oda besorolt állományt vezérkari szolgálatot teljesítő, vkszt. néven fedték.)

Az első világháborút lezáró békeszerződések során a francia hatalmi elképzelések voltak a meghatározók, amelyek szerint Németországot meg kell fosztani potenciális szövetségeseitől, így a Monarchiát fel kell bontani. Ennek hivatkozási alapját az amerikai elnök, Woodrow Wilson által hirdetett nemzeti önrendelkezés adta. Ezzel a rendezési tervvel teljesültek az emigráns cseh és román politikusoknak a háború alatt tett ígéretetek is. Magyarország és az utódállamok határát az önrendelkezési elv figyelmen kívül hagyásával, katonai szempontok szerint határozták meg. Magyarország kiútkeresését a forradalmak késleltették, a mindenki számára elfogadható kompromisszumot, Horthy személyét csak 1919 nyarán sikerült megtalálni. A korszak mindent felülíró bel- és külpolitikai vezérgondolata a területi korrekció volt, természetes, hogy a fő ellenséget a határmódosításokból hasznot húzó, egészen a harmincas évek végéig franciabarát kisállamok jelentették, amelyek francia vezetéssel katonai szövetséget is alkottak, amelyet a korban „kisantant” névvel illettek.

Sztojakovics Döme vkszt. ezredes nevéhez köthető a rejtetten működő, de már önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás megszervezése. 1925-ig állt a szervezet élén, egyúttal folytonosságot is adva az osztály 1918-tól tartó, rendszereken átívelő kiépülésének. A HM VI-2. (hírszerző és kémelhárító) osztály alapját a nyilvántartó alosztály („Nyil”) képezte, a hírszerzésért a központi offenzív alosztály („Koffa”), az elhárításért a defenzív alosztály („Def”) felelt. Az egyes magasabb egységek alárendeltségében hírszerző irodák működtek. Az osztály rendelkezett még külföldi kirendeltségekkel is, Bécsben (korabeli szóhasználat: wieni expozitúra, WEX), illetve rövidebb ideig Grazban (grazi expozitúra, GEX) is.

A HM VI-2., majd 2. vkf. hírszerző és kémelhárító osztály vezetői

1919. november 17. – 1925. augusztus 30.: Sztojakovics Döme
 1925. szeptember 21. – 1928. november 15.: Böckl József
 1928. november 15. – 1933. május 1.: Ruszkay Jenő
 1933. május 1. – 1937. augusztus 1.: Hennyey Gusztáv
 1937. augusztus 1. – 1939. május 1.: Andorka Rezső
 1939. május 1. – 1942. augusztus 1.: Ujszászy István
 1942. augusztus 1. – 1943. augusztus 1.: Vasváry József
 1943. augusztus 1. – 1944. április 17.: Kádár Gyula
 1944. május 4. – 1944. október 16.: Kuthy László
 1944. október 16. – 1945. május: Zákó András

A magyar hírszerzés és elhárítás legfontosabb feladata a kisantant országok hírszerző szerveinek elhárítása, irányukban a hírszerzési feladatok végrehajtása volt, de tevékenységében belbiztonsági területen megjelent a politikai szélsőségekkel (szélsőjobb és szélsőbal egyaránt) kapcsolatos információgyűjtés is. A szakmai munka szervezettebbé válásának igényét, egyúttal a hosszabb távú építkezés lehetőségét jelzi, hogy a titkos információgyűjtés

szabályozására 1930-ban adta ki a honvédelmi minisztérium a *Hírszerző szolgálat I. rész (Hírszerzés, nyilvántartás, propaganda, szabotázs, forradalmasítás)* és *Hírszerző szolgálat II. rész (Utasítás a kémelhárító szolgálat ellátására)* című szabályzatokat.

A katonai hírszerzés hagyományos eszközeként alkalmazott fedőbeosztást a trianoni szerződés ugyancsak tiltotta, amely miatt a katonai attaséi hálózat kiépítését 1927-ig – a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság kivonulásáig – rejtetten kezdték meg. A katonai attasék elnevezése addig katonai szakelőadókra változott, majd a szorosabb ellenőrzés megszűntével megkezdődött a szakdiplomata-hálózat intenzívebb, nyílt fejlesztése. 1932-ben katonai attasékat küldtek Bécsbe, Berlinbe, Varsóba, Rómába, Párizsba, Bukarestbe, Belgrádba, Szófiába és Ankarába. Ebben az időszakban tovább bővítették a nagykövetségeken működő diplomáciai képviselőket is, és katonai attasékat neveztek ki Londonba és Washingtonba, majd 1935-től Moszkvába is. Ekkor már 12 ország fővárosában működött magyar katonai attaséhivatal. (Itt szükséges megjegyezni, hogy 1941-ben az utóbbi három hivatalt a háborús hadüzenetek következtében bezárták.) Majd katonai attasékat küldtek Svájcba, Finnországba, akit egyben akkreditáltak Stockholmban is, valamint Spanyolországba, Horvátországba és Szlovákiába. Lényegében ugyanezen országokból voltak Budapestre delegált külföldi katonai attasék.

Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának formális elismerését követően (bledi egyezmény, 1938. augusztus 29.) a rejtés időszaka gyakorlatilag véget ért, és – más honvédelmi intézkedések mellett – a Honvéd Vezérkar is nyíltan működhetett tovább. A HM VI-2. osztályból a Honvéd Vezérkar 2. (hírszerző és kémelhárító, rövid elnevezése: 2. vkf.) osztály lett. A szervezet vezetője mindig vezérkari ezredesi rendfokozattal rendelkező személy volt, osztályvezetői beosztásban. A vezetőkkel szemben követelmény volt a Hadiakadémia elvégzése, amely a mai viszonyok között a vezérkari tanfolyamnak felel meg. A korszak végéig, 1945-ig a szervezetben együtt dolgozott az elhárítás és a hírszerzés.

A katonai elhárítással az elhárító alosztály foglalkozott. Munkájuk során együttműködtek a Magyar Királyi Rendőrség szerveivel és a Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Osztályával. A hadtestek (hdt.) törzseiben, 1939-től pedig a II. (felderítő és elhárító) osztályok végezték a hírszerzés és a kémelhárítás taktikai szintű feladatait.

A Szovjetunió elleni hadba lépéskor a 2. vkf. osztály már a korábban kialakított szervezetekkel rendelkezett, és alapvetően két részlegre tagozódott: ezek a hírszerző („Koffá”, azaz központi offenzív alosztály) és a kémelhárítás („Def”, azaz defenzív alosztály) voltak. A katonai hírszerzés központját a nyilvántartó („Nyil”) alosztály képezte, amely úgynevezett arcvonalakra tagozódott. A legfontosabb a szovjet, balkán, román, bolgár és a brit volt. Itt az egyes országok katonai, politikai és gazdasági helyzetét kísérték figyelemmel és tartották nyilván. Az alosztályhoz érkezett be minden felderítési adat a hírszerzőktől, katonai attaséktól vagy más forrásokból (rádióadások figyelése, külföldi újságok szemlézése stb.). Az alosztálynál napi „Hírnaplót” vezettek az eltelt 24 órában beérkezett összes hírről, a forrás megjelölésével és a megbízhatósági fok feltüntetésével.

A hírnaplók a 2. vkf. osztály vezetőjén keresztül eljutottak a Honvéd Vezérkar Főnökéhez és a hadművelleti csoportfőnökhöz is. Az egyes arcvonalak vezetői kéthetente összefoglaló jelentéseket is készítettek a hírnapló és más adatok alapján a célországok helyzetéről. A „Nyil” időnként helyzetájékoztatókat készített a magasabb seregtestparancsnokságok (hadsereg, hadtest) számára, amelyeket azok a saját II. osztályaik felderítési anyagaival is kiegészítettek. A hadtestek II. osztályai (és a hadsereg 1b osztályai) fölött

ellenőrzési és parancsadási joga volt a 2. vkf. osztálynak, és azok a 2. vkf. felé is jelentettek. A németekkel való korábbi megállapodás (1936-tól) szerint kötelező kölcsönös hírcsere állott fenn, de a németek által szolgáltatott adatok – mint ahogyan azt a 2. vkf. osztály egyik vezetője feljegyzéseiben jelezte – általában nem bírtak jelentős hírértékkel. A 2. vkf. osztálynál 1940 után állandó német összekötő tiszt volt, aki továbbításra megkapta a magyar hírszerzés adatait.

A hírszerzés vezetése és irányítása a *központi offenzív alosztály* (röviden a „Koffa”) feladata volt. A „Koffa” elsősorban a katonai attasék által szolgáltatott ismeretekre támaszkodott. Ezek a munkatársak általában jó kapcsolatokat alakítottak ki a fogadó ország katonai és politikai vezetésével, továbbá az állomáshely diplomáciai testületével. Különösen 1943-tól fogva felértékelődtek a semleges országokba akkreditált katonadiplomáták, akiknek szerepük volt a béketapogatózásokban is.

A HM Elnökség „B” csoportjával együttműködve a „Koffa” is foglalkozott a Magyarországon akkreditált katonai attasék ügyeivel, szakmai kérések vonatkozásában a viszonyosság alapelvét alkalmazva. Az offenzív alosztály klasszikus értelemben vett ügynököket is alkalmazott, sőt, differenciált (a klasszikus információszerzési feladaton túl tippkutatató-tanulmányozó, futárszolgálatot teljesítő ügynökökből álló) hírszerző hálózatokat is létrehozott, elsősorban a Magyarországgal szomszédos országokban. Ezek konkrét tevékenységéről azonban információkkal nem rendelkezünk.

A hírszerzéshez tartozott az „X” *alcsoport*, amely a rejtjelmegfejtésekkel (sifre) foglalkozott. A rejtjelmegfejtő csoport igen sok értékes megfejtett híryanaggal látta el a HM és a Külügyminisztérium vezetését. Különösen eredményes volt az egyes külföldi követéségek és katonai attasék jelentéseinek megfejtése. A rádiófelderítő alegységek központja a mátyásföldi katonai repülőtéren volt, míg az iránymérő állomások pedig Debrecenben, Kecskeméten, Szegeden és Győrben települtek. A legfontosabb felderítési irányok között ekkor már a hagyományos ellenfelek (kisantant) mellett a Szovjetunió is megjelent. A rádiólehallgató állomások Budapesten voltak, közülük az egyiket – tekintettel a látássérültek kifinomult hallására – a Vakok Intézetében helyezték el és működtették. A második világháború alatt a magyar rádiófelderítés szorosan együttműködött a Magyarország területére telepített német lehallgatóállomásokkal. A szervezetnek fejlett laboratóriuma és speciális nyomdája is volt a hírszerzők felszerelésére szolgáló fedő (hamis) okmányok, pecsétek, fényképező berendezések, levélfelbontó eszközök stb. elkészítése céljából.

A 2. vkf. osztály *elhárító (defenzív) alosztálya*, külön a Hadik laktanyában (a mai Bartók Béla úton) került elhelyezésre. Az alosztály alapvető feladata a katonai elhárítás volt, s ebben együttműködött a M. Kir. Rendőrséggel (politikai rendőrség) és más BM-szervekkel, valamint a csendőrség nyomozóival. Az elhárító alosztály nem volt büntető hatóság, az általa lefolytatott kémelhárítási nyomozások anyagát a VKF ügyésze kapta meg, s ezzel az elhárító alosztály tevékenysége véget ért az adott ügyben. (Már 1920-tól jól szervezett levélcenzúrát alkalmaztak a szélsőséges politikai csoportok működésének ellenőrzésére. A telefon-ellenőrzés irányítása a Belügyminisztérium [BM] közigazgatási osztály vezetőjéhez tartozott, viszont 1924-től azt egy külön erre a célra létrehozott detektívcsoporthoz végezte, amely a BM épületének V. emeletén, egy elkülönített körletben, titokban működött. Ebben az időben 80–100 telefon egyidejű lehallgatására voltak képesek.)

A M. Kir. Belügyminisztérium államrendészeti szervei (Regényi Kund)

Mint a korábbi fejezetben is olvasható, a két világháború közti Magyarországon a dedikált (a mai nemzetbiztonsági fogalomkörhöz sorolható) hírszerzési és kémelhárítási feladatkört katonai intézményrendszerben működő szervezet, a 2. vkf. osztály látta el. A mindennapok során azonban a M. Kir. Rendőrség és Csendőrség – kortárs terminológiával élve – politikai rendészeti (államrendészeti, politikai nyomozati) szervezeti elemei is állambiztonsági (azaz a belső elhárítás szakmai fogalmköréhez sorolható) feladatokat láttak el.

Ennek háttéréként fontos szem előtt tartanunk, hogy a korszak államfelfogása értelmében az államellenes bűncselekményeket elkövetni és a nyomozóhatóság részéről bizonyítani viszonylag egyszerű volt, következménye pedig minden esetben súlyos, de legalábbis kellő elrettentő erővel bíró ítélet és büntetés volt. (A hűtlenség büntetőjogi tényállása mind a szélsőbaloldali, mind a szélsőjobboldali mozgalmakkal szemben bizonyítható volt, államellenes bűncselekmények esetében pedig például a második világháborúban az 1939. évi II. törvénycikk alapján a Honvéd Vezérkar főnökének bírósága ítélték, civilek felett is.)

Ennek megfelelően a politikai nyomozati szervek működésében domináltak a – mai terminológiával élve – nyílt eljárások, büntetőeljárásban való realizálások, amelyeket – hasonlóan a rendőri felderítők által napjainkban is alkalmazott munkamódszerhez – megelőztek a titkos adatszerzés munkafázisai (erre a korban a „puhatolás” szakkifejezést használták). A politikai rendészet feladatkörének centrumában tehát nem a mai értelemben vett titkos felderítés, hanem a realizálás, azaz az elfogás, a vád előkészítése, a bizonyítékok megszerzése volt.

A második világháború alatt emellett egyre szélesebb körben alkalmazott eszközzé vált az internálás, illetve az úgynevezett „védőőrizet” (*Schutzhaft*), amely a gyakorlatban az igazságszolgáltatás bevonását nélkülöző, meg nem határozott idejű fogva tartást, elközlönítést jelentett. A bizonyítékok között kiemelt helyen szerepelt a gyanúsított vallomása, amelyeket kihallgatások során, helyenként fizikai kényszerrel is alkalmazva szereztek meg, avagy kényszerítették ki.

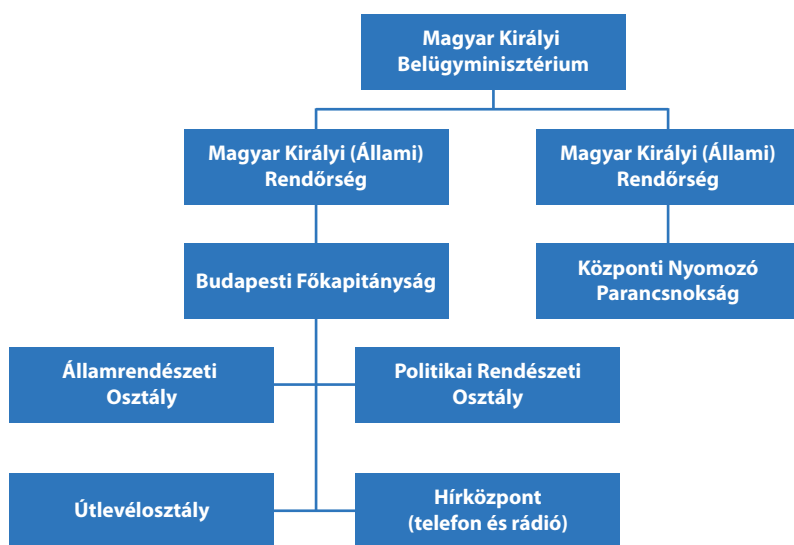
Az előző bekezdésben leírtak elsőbbsége mellett két, mából visszatekintve előremutató mozzanat érdemel említést. Az évtizedek alatt megjelent az az igény, hogy a politikai nyomozati szerv által megszerzett ismereteket ne csak büntetőeljárásban, hanem a politikai vezetés tájékoztatására is felhasználják. Ennek korai, kezdetleges formái az úgynevezett hangulatjelentések voltak, de ide sorolhatóak azok a törekvések is, amelyek rendőr- és csendőrnnyomozók hadműveleti területen való visszahagyásában, majd sikeres kivonásukat követően ismereteik tájékoztatás céljára való felhasználásában öltöttek testet.

A másik ilyen mozzanat az volt, hogy egyre markánsabbá váltak azok a hangok, amelyek – elsősorban a német példára hivatkozva – a rendőrség struktúrájától független, csak a kormányzat által irányított és ellenőrzött (és persze létszámát, költségvetését és befolyását tekintve egyaránt kiemelt szerepet betöltő) államrendészet létrehozatalát követelték. Ezen törekvések a második világháború végén, a német megszállást, majd a sikertelen kiugrási kísérletet követően váltak valóra. Az így létrejött szervezetek tehát elsősorban az elnyomás, a megfélemlítés, a testületi és egyéni bosszú eszközei voltak.

Fontos azonban leszögezni, hogy a két világháború közti politikai rendészet munkamódszerei és szervezeti-működési modelljei – ideértve az önálló, nagy hatalmú testületre való törekvést és (a büntetőeljárásban való realizálás súlyának megtartása mellett)

az ismeretek büntetőeljáráson kívül való hasznosításának növelésére irányuló törekvést is – nagyban befolyásolták a második világháború után létrejövő magyar titkosszolgálati szervezetrendszer képét és szerepfelfogását egyaránt. Horthy és Szálasi detektívjeinek munkamódszerei (ideológiai szempontból természetesen átkeretezve) éppúgy tovább éltek, mint az a szakmai szempontból szomorú szemlélet, miszerint az állambiztonsági szolgálat elsődleges funkciója a megfélemlítés, a totális berendezkedésen kívül állók elrettentése, gyakran fizikai megsemmisítése.

S kik voltak az ellenfelek? A 20-as években elsősorban a kommunisták; a 30-as években elsősorban a szélsőjobb; a második világháború alatt fokozódó mértékben a katonaszökevények, dezertőrök, átállók, ellenállók; a német megszállást követően – a politikai rendészeti intézményrendszer megosztottságának megfelelően – a zsidóság, illetve a belpolitikailag a szélsőjobboldali diktatúrával, külpolitikailag a Német Birodalom mellett végsőkig történő kiállással szemben állók kerültek a figyelem középpontjába.

3. ábra

A M. Kir. Belügyminisztérium államrendészeti szervei 1942-ben

Forrás: a szerző szerkesztése

A titkos felderítés eszközrendszeréből legkiterjedtebben a követést és figyelést, illetve az emberi forrású információszerzést (ideértve a *provokátorok* használatát, valamint a 30-as évektől a vezényelt detektívek rendszerét is) alkalmazták. Emellett ismert volt a levél- és telefoncenzúra (azaz levél- és telefon-ellenőrzés); ezeket a belügyminiszter engedélye alapján, azonban nem arra szakosodott szervezet és speciális technikai eszközök, hanem a postán kialakított kapcsolati pozíciók segítségével működtették. Szakosodott detektívek feleltek a helyiségellenőrzésért, azaz a lehallgatásért is. A korszak végére létrejött az önálló nyilvántartás is, amely nemegyszer a rivalizáló szervezetek zsákmányává vált. A technikai feltételekre érdekes fényt vet az, hogy a politikai rendészeti osztálynak fennállása végéig

mindössze egy (!) személygépkocsija volt – azaz követő figyelést például gyalog, konflison, tömegközlekedési eszközön vagy taxin lehetett megvalósítani.

A *provokátor*-ügynök vagy közkeletű francia szóval *agent provocateur* olyan rendőrségi munkatárs vagy titkos kapcsolat, aki maga követi el azt a bűncselekményt (például a kommunista párt szervezése), amelyet felderíteni hivatott.

A politikai rendészeti osztály

Az 1920-as évek elején a budapesti és a vidéki rendőr-főkapitányságon a bűnügyi nyomozati részleg keretein belül egy-egy politikai rendészeti osztály (PRO) foglalkozott a politikai rendészeti (mai szóval belső elhárítási) feladatokkal. Az 1930-as évekre a szakmai munka túlnyomó részét végző Budapesten az osztály két alosztályra tagozódott, amelyen belül már megvalósult bizonyos mértékű specializáció is (szélsőjobb, szélsőbal, helyszínbiztosítás, vezényelt detektívek felügyelete).

A napi munka szervezeti kereteit a nyomozócsoporthoz adta, amelyben mintegy 7–10 detektív tömörült. 1927-re készült el az osztály önálló nyilvántartása. Az osztály életének meghatározó vezetője volt dr. Sombor-Schweinitzer József főkapitány-helyettes (a rendőrség központi osztályainak vezetői főkapitány-helyettesi rangban szolgáltak, a korszak végén összesen 12), de itt dolgozott a német megszállás utáni nyomozások két ismert résztvevője, Hain Péter és dr. Wayand Tibor is.

Az osztály munkamódszerét a háború után tett önvallomásai egyikében Wayand Tibor úgy írja le, hogy lehetetlennek tekintették az ellenérdekelte tevékenység teljes felszámolását. A puhatolások során azonosított csoportokat letartóztatták, ezek létszáma 10–15 főre rúgott. A nyílt szakasz időtartama a néhány hetet nem haladta meg. Azon csoporttagok esetében, akiket a puhatolás során azonosítottak, de a nyílt szakaszban tevékeny részvételük nem nyert bizonyítást, eltekintettek a letartóztatástól, de ezek a személyek képezték a további puhatolások kiindulópontját. A letartóztatásokról rövid jelentés készült, amely a rendőrség és a belügyminisztérium vezetése számára bemutatta a detektívcsoporthoz szerepét, helytállását.

A PRO-k működéséről, nyomozásairól viszonylag sok információval rendelkezik az utókor, de ezek elsősorban az emlékezet által (ügynevezett *oral history*) maradtak fenn. Tekintettel arra, hogy a rendőrségi detektívtestület múltja, hagyományai a Monarchia időszakára nyúlnak vissza, a Horthy-korszak politikai detektívjeinek szakmai módszerei is a dualista rendszer (amelyben a belügy nemzeti hatáskört képezett) felfogásában gyökereznek. A rendőrség megőrizte polgári tisztviselői jellegét (ide tartoztak a detektívek is), amitől jól elkülönült az egyenruhás, lőfegyver helyett mindössze karddal felszerelt (őrszemélyzeti) állomány.

Érdekesség, hogy a politikai rendészeti osztály – mint szervezeti és államrendészeti elgondolás – 1945 után is fennmaradt, amennyiben a szovjetek által elfoglalt területeken berendezkedő Ideiglenes Nemzeti Kormány (1944. december 22. – 1945. november 15.) állambiztonsági szervei ugyanerre a mintára épültek ki Debrecenben. A vidéki (Tömpe András) és a budapesti (Péter Gábor) főkapitányság politikai rendészeti osztályai néhány hónapon keresztül párhuzamosan működtek a még német-nyilas kézen lévő területeken

tevékenykedő, Hain-féle PRO-val (lásd később). A párhuzamot és a politikai rendészeti osztályok (névleges és formális) háború utáni továbbélését jelzi, hogy még a magyar királyi fejlődéssel készült nyomtatványokat használták, amelyen egyszerűen áthúzták az államformára utaló szavakat.

A csendőrség nyomozati szerve

Az eredetileg a közrend és köznyugalom fenntartására szánt M. Kir. Csendőrségnél a 20. század 20-as éveiben egyre erősebb volt az igény arra, hogy saját erőből is képesek legyenek azokat a bűncselekményeket felderíteni, nyomozni, illetve vizsgálni, amelyek a közbiztonsági feladatok ellátása során felmerültek. A csendőrség fokozatosan készült a feladatra. Kijelölt munkatársai megfigyelőként részt vettek („gibiceltek”) a bűnügyi, ezen belül politikai rendészeti részlegek által fogatosított eljárás cselekményekben, megkezdték a felkészítést, számba vették a rendelkezésre álló helyiségeket.

A M. Kir. Belügyminisztérium 1930. március 1-jén bocsátotta ki rendeletét (71.464/VI-b.-1930) a Csendőr Nyomozó Osztályparancsnokság felállításáról. Megszervezése Tihanyi Ferenc csendőr őrnagy nevéhez köthető, aki maga is személyesen tanulmányozta a politikai detektívek munkáját. A központi osztállyal párhuzamosan sor került négy csendőrkerületben nyomozó alosztályok felállítására, majd fokozatosan valamennyi kerületben megalakultak a nyomozó alosztályok. Az év végéig utasításokban határozták meg a feladatokat (köztük az államrendészeti jellegűeket), a működési kereteket, a polgári ruha viselésének szabályait és a személyazonosító okmányok használatát.

A csendőrség így már 1930-ban rendelkezett egy országos hatáskörű bünfelderítő, -megelőző, -üldöző szervvel, amely képes volt végigvinni a feldolgozásokat a puhatolástól a realizálásig. A kor felfogásának megfelelően a bűnüldözésbe hangsúlyosan beleértették az államrendészeti tevékenységet is. A csendőrnyomozók és a rendőrség viszonyát a kezdetektől fogva a versengés határozta meg. Jóllehet hatáskörüket utasítások határolták el egymástól, a tettenérés, a bűnmegelőzés, az átnyúló követés kellő ürügyet szolgáltatott az elhatárolás nagyvonalú értelmezésére.

A második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) és az azt követő „országgyarapítások” a kommunisták relatív súlyának növekedését eredményezték. A kihívással szemben a kormányzat a „Def” alosztály, a csendőrnyomozók és a politikai rendészet integrált fellépésével válaszolt.

Első alkalommal 1940-ben Alagon került sor a bemutatott akcióra, amelyet egészen a második világháború végéig több is követett. Egy-egy akció során több száz, esetenként ezer embert vontak eljárás alá. Az akciók során a titkos felderítéssel szerzett ismeretek alapján őrizetbe vették a látókörbe került személyeket, kihallgatásukkal párhuzamosan további nyílt intézkedéseket és puhatolásokat fogatosítottak, majd sor került a hadbíró-sági ítéletekre, esetleg az internálásra vagy a munkaszolgálatra történő behívásra, emellett a kihallgatások során keletkezett ismeretek újabb letartóztatásokat is eredményeztek. A munkamegosztás úgy alakult, hogy a detektívek a terepen, a csendőrök és elhárítók pedig „bent” tevékenykedtek.

Az akciók megmutatták és elmélyítették a rendészeti és csendőrségi nyomozók közti felfogáskülönbséget: előbbiek „vonalasabbak” voltak, a baloldaliságot kiterjesztően

értelmezték (ide sorolták az akkor legálisan működő szociáldemokratákat is), az ellenfél megsemmisítésére törekedtek, politikailag pedig a (szélső-) jobbhoz álltak közel. A szervezetek között a kezdeti együttműködés helyett a versengés került előtérbe, amelyet legfelsőbb szintű (vezérkari főnök, belügyminiszter) közbenjárással is csak alig lehetett kezelni. (Ebben a helyzetben került sor az Államvédelmi Központ megalakítására, amely azonban a kitűzött célt, a politikai rendészeti és elhárító tevékenység koordinálását – nem utolsósorban a csendőrség ellenállása miatt – nem érte el.)

A német megszállást (1944. március 19.) követően került sor a csendőrnnyomozók egyik legismertebb műveletére: 1944. július 27-én követték Budapest belterületére, a budakeszi Nagy cukrászdába (ma Remíz étterem) az – egyébként megalapozottan – kommunista felforgatóként számon tartott dr. Spitzer Endrét (1913, Budapest – 1944, Budapest), akinek 32 neve volt, de az utókor Ságvári Endre néven ismeri. Ságvári az illegális kommunista párt vezetőségének kifejezett engedélyével tartott maroklőfegyverével rátámadt az őket követőkre, s a kialakuló tűzharcban életét vesztette. A tűzharcban rajta kívül egy rendőr életét vesztette, egy csendőr megsebesült.

A tekintélyét félteni kezdő csendőrség szervezetileg magasabb szintre emelte nyomozó szervét: 1942. június 6-án létrejött a Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnoksága, amelynek két fő területe az A) államrendészeti és B) bűnügyi előadó-csoport volt. Az előbbi szervezet – a német megszállás után – baloldali, jobboldali, zsidó, nemzetiségi és kémkedési alcsoportra tagozódott. A háború végéig a szervezet már nem ment át jelentősebb átalakuláson. A hungarista hatalomátvételt (1944. október 16.) követően – valószínűleg a katonai szállítások biztonságának erősítése érdekében – sor került a vasúti biztonsági rendszert megerősítésére.

A szervezet utolsó parancsnoka Ferenczy László csendőr alezredes volt, akit előzőleg, 1944 nyarán az Eichmann-stáb magyarországi összekötőjének osztottak be. 1944. május 3. – július 9. között összesen 17 eseményjelentést írt a magyar zsidóság (értékes forrásul szolgáló jelentéseiben összesen 437 ezer főt említ) deportálásáról, amelyben tevékeny szerepet vállalt. A Népbíróság a háború után bűnösnek találta, 1946. május 31-én kivégezték.

Állambiztonsági Rendészet

Magyarország német megszállását követően a Sztójay-kormány belügyminisztere, Jaross Andor német nyomásra lehetőséget biztosított Hain Péternek, hogy létrehozson egy, a M. Kir. Rendőrség keretein kívül álló, önálló, országos hatáskörű, csak a belügyminiszter által irányított államrendészeti szervet. A magyar biztonsági szervezetrendszer fejlődéstörténetében így az ÁR volt az első nyomozati szerv, amely – a BM VII. (közbiztonsági) osztályán keresztül – közvetlen politikai irányítás alatt látta el feladatait.

Ezzel létre kívántak hozni egy olyan egységet, amely a felderítést és a kor felfogásának megfelelően nyílt büntetőeljáráásban tervezett realizálást országos szinten egységes szervezetben véghez tudja vinni. Hain egyértelműen a német Birodalmi Biztonsági Főhivatal (*Reichssicherheitshauptamt*, RSHA, lásd a Németország titkosszolgálaról szóló fejezetben) mintájára hozta létre 1944. március 28-án az új szervezetet, amely az Állambiztonsági

Rendészet nevet kapta. (Hain kiváló német kapcsolatokkal rendelkezett, olyannyira, hogy egyes források szerint a németek dotált ügynöke volt.)

Felépítésében Hain törekedett arra, hogy egy szervezeti elem egy konkrét tevékenységet derítsen fel, illetve számoljon fel. (Másként fogalmazva, az új egység felépítésében megjelent a vonalas elv.) Az osztály személyi állománya a rendőrség detektívtestületéből és később csendőrnymozókból állt össze, akik közül Hain mellőzte vetélytársait, illetve a kevésbé jobboldali, régi detektíveket. Hain „kimozdította” munkatársait a rendőrség Vigyázó Ferenc utcai objektumából, és a Svábhegyen a németek által lefoglalt, korábban zsidó kézben lévő társasüdülőkben és szállodákban („Lomnic”, „Mirabelle”) helyezte el állományát. A legkiterjedtebb tevékenységet az úgynevezett „zsidó” osztály végezte, amely a svábhegyi „Majestic” szállodában elhelyezve a német biztonsági szolgálattal (SD) együttműködve, gyakran az ő utasításaik alapján kivette a részét a zsidóság vagyonának „nemzetiesítésében”, illetve a zsidóság megsemmisítésében.

Az Állambiztonsági Rendészet „magyar Gestapo” néven vált ismertté. A magyar és német biztonsági szervek tevékenységét elsősorban az emlékezet őrizte meg, amely a végrehajtó szerveket többnyire általánosan Gestapónak nevezte. (Ez sokszor nehezíti annak azonosítását, hogy az egyes intézkedések valójában mely szervhez voltak köthetők.) Maga a *Gestapo* mint belső biztonsági szolgálat feladatköréből adódóan csak a birodalmi és megszállt (birodalmi közigazgatás alatt álló) területeken tevékenykedett. Magyarországon a megszállás ellenére megmaradt a kormány/közigazgatás, ezért német részről itt továbbra is a külső hírszerzés, az SD volt meghatározó. (Lásd a későbbi fejezetekben.) A Gestapo áttételesen, a bécsi Gestapo Leitstellén (vezetési pont) keresztül fejtette ki hatását, „orientálva” a magyar társszerv (PRO, ÁR) munkáját.

Az Állambiztonsági Rendészet működésében jelentős törés következett be, amikor 1944. június 9-én leváltották Hain Pétert, mivel túl jók voltak a német kapcsolatai, és túl feltűnően gazdagodott a zsidó vagyonokból. A szervezet visszakerült a rendőrség keretei közé, azonban az intézkedések végrehajtása következtelen és esetleges volt.

Később a német szövetségi rendszerből való kiválást („kiugrás”) előkészítő Lakatos-kormány (1944. augusztus 29. – október 16.) kísérletet tett arra, hogy az államrendészetet a hagyományos keretek közé szorítsa vissza. Ezért a BüM VII. közbiztonsági osztályán belül létrehozták a d) alosztályt, amelyet megbíztak az államrendészeti feladatok ellátásával. Az alosztály élére csendőr alezredes került, állományába vegyesen kerültek rendőrök és csendőrök. Az osztály pár hónapos működése alatt nem épült ki teljesen, a hungaristák hatalomra jutását követően a Belügyminisztériumot átszervezték.

Egyes információk azt mutatják, hogy az Állambiztonsági Rendészet munkatársainak egy része – valószínűleg a megszálló német rendfenntartó szervek árnyékában – együtt maradt, és kívárta az események újabb fordulatát, amely a kiugrási kísérlet kudarcával és a németek által támogatott nyilas puccsal 1944. október 16. után be is következett. Az osztály élére teátrális körülmények között (állítólag nyilas karszalaggal és géppisztollyal felszerelve) visszakerült Hain Péter.

A szervezeti struktúra nem változott (a politikai rendészeti szerv, a politikai detektívek irányítása a rendőrségen belül maradt), azonban Hain csak barátjának, Vajna Gábor belügyminiszternek volt hajlandó jelenteni, a hierarchia köztes elemeit ignorálta.

Az osztály azonban, mindennek ellenére, a nyilas kormány alatt háttérbe szorult az új egység, a Nemzeti Számonkérés szervezete mellett. Említésre méltó intézkedéseik közül a török követségre menekült Kállay Miklós korábbi miniszterelnök elfogását emelhetjük, ki, amelyre 1944. november 19-én került sor.

Fontos mozzanat, hogy az osztály nyomozásait segítették a fegyveres „pártszolgálatot”, illetve „nemzetszolgálatot” teljesítő nyilas párttagok, akiknek rendészeti felkészítésére nyolcnapos tanfolyamot is szerveztek. Az ekként felkészített új „kollégák” csak kisegítő, támogató feladatokra voltak igénybe vehetők. A Budapest körüli ostromgyűrű bezárultával a szervezet kettészakadt, kb. az állomány egyharmada maradt Budapesten, a többi Nyugatra vonult. Átmeneti székhelyként Sárvár szolgált, innen került sor a visszamaradókkal tett kísérletekre. Más, titkos felderítés fogalmkörébe sorolható tevékenységet az osztály és munkatársai nem végeztek. Már osztrák területen, Gmündenben adták ki azt a belügyminiszteri rendeletet, amely az osztályt a belügyminiszter közvetlen alárendeltségébe emelte – ennek azonban gyakorlati jelentősége már nem volt.

A Nemzeti Számonkérés szervezete

Rövid, néhány hónapos története és jelentősége nem tenné indokolttá, hogy Szálasi Ferenc hungarista kormányának (1944. október 16. – 1945. május) belbiztonsági csúciszerve önálló alfejezetet kapjon. Ami miatt a szervezet rövid bemutatása mégis indokolt, az az, hogy a magyar biztonsági szervek történetében – előrevetítve a közeli jövőt – először jött létre olyan szervezet, amely tisztán egy totális diktatúra szülötte volt. A feladatait szabályozó jogszabály röviden fogalmaz: „A szervezet feladata a hungarizmus céljainak megvalósítását veszélyeztető jelenségek figyelemmel kísérése, valamint az állam- és közösséggellenes bűncselekmények felderítésében való közreműködés.” (KOVÁCS 2008, 128.) Vagyis megjelenik a párt és az ideológia védelme (ráadásul elsődleges funkcióként), miközben az államrendészeti feladatok támogatása másodlagos.

A hivatalosan 1944. november 1-jével létrejött Nemzeti Számonkérés szervezete (NSZK) szakmai tekintetben is újat hozott, amennyiben az első olyan magyar biztonsági szervezet volt, amely önálló technikai-felderítési képességekkel (kiépítése a háború végéig nem fejeződött be) és önálló, a nyílt intézkedéseket biztosító csapaterővel rendelkezett. Mindez – a kéréséletű Állambiztonsági Rendészet után másodikként – párosult azzal, hogy mint a BüM VII. d) alosztályaként besorolt szervezet, gyakorlatilag közvetlen politikai irányítás alá került. Élére Orendy Norbert csendőrezredest nevezték ki, aki egyrészt szoros kapcsolatban állt a belügyminiszterrel (Vajna Gábor), másrészt Beregfy Károly honvédelmi minisztertől 1945. január 21-én megkapta a csapatparancsnoki besorolást is, azaz önálló katonai fenytő jogkörrel rendelkezett.

A „számonkérők” Budán, a Naphegy tér 2. szám alatt lévő elkobzott zsidó villában rendezkedtek be. A szervezet megalakítását mintegy három hónapos késéssel követte az azt leíró belügyminiszteri rendelet. A képlékeny viszonyok miatt a Belügyminisztérium kezdetben megpróbált kontrollt gyakorolni a szervezet felett, azonban erre a parancsnok a sokatmondó anekdota szerint úgy válaszolt, miszerint az NSZK rövidítés annyit tesz, hogy „Nem Szabad Kérdezni!”

A szervezet tág mozgásterét és feladatrendszerét érzékelteti, hogy nyomozó osztályának (egyébként vonalas elven szervezett) alosztályai a biztonság akkori teljes szegmensét lefedték úgy katonai, mint polgári tekintetben. [Három alosztálya: a) közéleti és politikai, b) katonai, c) ipari és gazdasági.] A szervezeten belül a legfontosabb szerepet – a háborús viszonyok közepette – a katonai csoport játszotta (parancsnok Radó Endre csendőr százados), amelynek legeredményesebb nyomozása vezetett el a *Magyar Nemzeti Felszabadítási Front (MNFB) felszámolásához*.

Az MNFB felszámolása

A katonai részleg a budapesti I. hadtesttől kapott értesítést egy bejelentésről, amely ellenséggel való egyezkedés, kapituláció szándékára utalt. A bejelentőt – az MNFB szempontjából annak árulóját – még 1944. november 22-én a részleg parancsnoka személyesen hallgatta meg. A meghallgatás során fény derült az aznap délutánra Tartsay Vilmos vk. százados lakására tervezett konspiratív találkozó időpontjára, helyszínére, az alkalmazott jelszavakra. A csoport parancsnoka néhány fővel és a bejelentővel a helyszínre sietett, a jelszót („Mozijegy!”) felhasználva bejutottak a lakásba, legyűrték az ott jelenlévőket, egymás után elfogták a lakásba érkezőket (akiket a bejelentő – alkalmi kapcsolat – a cselédszoba homályában állva azonosított), telefonon odacsalták a kételkedőket is. A csapda egészen addig működött, amíg két későn érkező reménybeli ellenállónak fel nem tűntek a lakás körül a rohamszázad tagjai. Tűzharc tört ki, amelyben többen meghaltak. A letartóztatottakat a Beszkárt buszán a Margit körúti katonai fogházba vitték, megkezdődtek a kihallgatások. A kinyert információk alapján sikerült azonosítani a mozgalom polgári szárnyát is, akiknek letartóztatására már másnap sor került. A mozgalom politikai szárnyának vezetőjét, Bajcsy-Zsilinszky Endrét felesége mellől, barátja VIII. kerületi lakásából hurcolták el. Nem volt olyan gyors, mint március 19-én: párnája alatt tartott pisztolyát ezúttal nem tudta használni. A tárgyalást két héten belül lefolytatták, az ítéletek december 5-én megszülettek, egy részüket 1944. december 8-án végrehajtották. Bajcsy-Zsilinszky kivégzésére 1944. december 24-én került sor.

Az NSZK Budapest ostromakor szintén kettévált, osztozva a nyilas kormánygépezet sorában. Budapesten maradt része folytatta a fellépését a katonai alakulatok bázisán létrejövő ellenállási mozgalommal szemben. Nyugatra távozó része érdemi államrendészeti tevékenységet gyakorlatilag már nem fejtett ki, annak ellenére, hogy a nyomozó osztály egy további (az úgynevezett polgári felderítő) alosztállyal egészült ki, amelynek feladata a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalmon belüli ellenség (az „árulók”) kiszűrése volt.

A Nemzeti Számonkérés eredményessége elsősorban a rendszerrel szemben álló személyeket érintő, az emlékezetben fennmaradt nyomozásokban érhető tetten, de megfelelő iratok hiányában (és ez a Horthy-korszak legtöbb szervezetére igaz) objektív, a tényleges szakmai eredményességet mutató értékelés nehezen alkotható. Az NSZK létének a bajorországi Harbach község közelében, Orendy Norbert május 4-i amerikai hadifogságba esése vetett véget. Vezetőjét később kiadták a magyar hatóságoknak, ahol – háborús bűncselekmények elkövetésében – bűnösnek találták és halálra ítélték, majd kivégezték. Rövid működése alapján csak sejteni lehet, hogy az NSZK miképpen lehetett volna egy, nem a háború összevisszaságában működő rendszer valódi elnyomó apparátusa.

Államvédelmi Központ

A fenti szervezettörténeti áttekintésből is látható, hogy a két világháború közötti Magyarországon a belbiztonsági feladatok számos szervezet között oszlottak el, amelyek hasonló illetékességgel és hatáskörrel rendelkeztek. Ez azonban nem jelentett egyértelmű alá-fölé rendeltséget, sem pedig szoros irányítást. Ellenkezőleg, az érintett testületek gyakran – a hatékonyság rovására – párhuzamosan tevékenykedtek. A nyomozati tapasztalatok alapján a helyzetet, benne a súlyos együttműködési zavarokat felismerve Magyarországon létrejött (mai szakkifejezéssel) az első koordinációs központ, amely lényegében felettes szervként, meghatározott ügyekben irányította a nyomozati (elhárítási) tevékenységet. (Érdemes megjegyezni, hogy csaknem 60 évvel később jött létre Magyarországon a második együttműködést támogató „központ”, a Szervezett Bűnözés Elleni Koordinációs Központ képében.)

Ez volt az Államvédelmi Központ, amely közvetlen belügyminiszteri irányítás alatt látta el feladatait. (Akkoriban a politikai vezetéshez ez a szervezet állott legközelebb, ami a többi belbiztonsági szerv számára is egyértelművé tette a szervezeti hierarchiában betöltött vezető szerepet.) Az Államvédelmi Központ (ÁvK) az 1942. június 26-án kelt – nyilvánosan ki nem hirdetett – 6290. BM és a HM. 1942.Eln.1/52.161. rendeletek alapján került felállításra, feladatai közé tartozott az állam belső rendje elleni szervezkedések, a termelést veszélyeztető szabotázscelemek, a honvédelem érdekeit sértő vagy veszélyeztető, országos jellegű közellátási visszaélések elleni fellépés, valamint a kémelhárítás és a nemzetvédelem.

Az ÁvK munkájában a BM közbiztonsági osztálya, a honvéd vezérkari főnökség több osztálya, a rendőrség szervei és a csendőrség központi nyomozó osztálya vett részt, és fenti ügkörökben az ÁvK irányította a bizalmas megfigyeléseket, felderítéseket és nyomozásokat. A Központ állományába csendőr-, honvéd- és rendőrtisztek, csendőr- és katonai nyomozók, rendőrségi detektívek, polgári tisztviselők és segédszemélyzet tartozott. Az igazságügyi miniszter 64000/1942. IV. sz. rendeletével ügyészt is rendelt az Államvédelmi Központba, amely alkalmassá tette arra, hogy a nyomozati eredményeket hatékonyabban képviselje a bíróságokon. Az ügyészi nyomozó részlegben a vezető mellett egy ügyész, négy törvényszéki titkár és jegyző, 21 csendőrnnyomozó, valamint gépirók és gépkocsivezetők dolgoztak. Az ÁvK a BM budavári épületében működött, 1942. július 12-től, létszáma – bár csak részleges adatok maradtak fenn – sohasem haladta meg az 50 főt.

Az ÁvK első vezetője *Ujszászy István* vezérőrnagy, helyettese Kudar Lajos csendőr alezredes, közvetlen felettesük pedig a belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc volt. Mivel vezetői részt vettek az úgynevezett béketapogatózásokot megelőző manőverekben, a német megszállás (1944. március 19.) után az ÁvK jelentősége nagymértékben csökkent. Vezetését Ujszászy István vörög. letartóztatása után helyettese vette át, de a nyilasok őt is letartóztatták, majd megölték.

A nyilas kormányzat, habár kezdetben tervben volt a szervezet megszüntetése, erdeti, széleskörűen alkalmazható jogosítványai mégis alkalmassá tették arra, hogy végül az ÁvK-t bízta meg a kiugrási kísérlet körülményeinek részletes feltárásával, a felelősök megnevezésével. Az 1944. november 27-én elrendelt kitelepítés során Budapestről Sárvarra helyezték át, ahol már – a prominens sopronkőhidai foglyok kihallgatásán túl – semmilyen lényeges tevékenységet nem folytatott. 1945. március-április fordulóján az Ausztriába való menekülés, illetve kényszer-kitelepítés során az ÁvK állománya szétszóródott.

A nagyhatalmak hírszerző rendszerének fejlődése a második világháború végéig

(Boda József – Regényi Kund)

Németország titkosszolgálatai (Regényi Kund)

Az egységes Német Császárságban is létrejött egy katonai felderítő részleg a vezérkaron belül, annak III/B osztályaként. A kis létszámmal és szűkös költségvetéssel működő szervezet jelentősége az első világháború közeledtével fokozatosan növekedett. Ebben az időszakban hívta fel magára a figyelmet a szolgálat későbbi vezetője, Walter Nicolai ezredes, akit jól jellemez a neki tulajdonított mondás, miszerint „*Nachrichtendienst ist Herrendienst*”, azaz „a hírszerző szolgálat úriemberek szolgálata.” Az osztályvezetőnek érdemei voltak az osztrák–magyar szövetségest megrázó kémbotrány, a Redl-ügy felgöngyölítésében. A külföldi hírszerzés mellett felértékelődött a belső elhárítás, hamarosan ezzel foglalkozott az osztály személyi állományának jelentős része. Hasonlóan jelentős szerepe volt a szolgálatnak a hazafias nevelésben, a háborús propagandában és a sajtó cenzúrájában is. Szerepet vállalt az első világháború egyik titkos műveletében, az 1916-os hűsvéti ír felkelés kiobbantásában és támogatásában.

A német katonai hírszerzés (Abwehr)

A weimari Németország sorsának alakulását általában meghatározta a compiégne-i fegyverszünet (1918. november 11.), majd a versailles-i béke (1919. június 28.). Ennek értelmében tilos volt a kizárólag önkéntesekből felálló haderőnek, a *Reichswehr*nek vezérkart fenntartania, így értelemszerűen a III/B osztályt is feloszlatták.

A kérdés fontosságára tekintettel azonban a hadseregen belül felállításra került egy úgynevezett *Abwehrgruppe*, amelynek – kezdetben belső elhárító szolgálatként – feladata a véderő belső biztonságának fenntartása volt. 1928. április elsején jött létre a hadügyminisztérium szervezetében, a miniszter közvetlen alárendeltségében az úgynevezett *Abwehramt*, amelyet összevontak a flotta felderítő szolgálatával. A haditengerészet a későbbiekben szilárdan kézben tartotta a szolgálat vezetését. A flotta felderítői hozták magukkal a rádiófelderítést, illetve a leszerelt, de visszafoglalkoztatott, külföldet járt, ott értékes kapcsolatokkal rendelkező, nyelveket beszélő tengerésztiszteket is. Az Abwehr története a Harmadik Birodalomban teljesedik ki.

A weimari köztársaság kezdeti éveit meghatározzák a jobb- és baloldali szervezkedések, lázadások, puccsok. Ennek ellenére, vagy éppen ezért, egy meglehetősen kis létszámú, gyenge, a tartományok szerint strukturálódó rendőrségtől szervezetileg elkülönített testület jött létre a szélsőséges mozgalmak megfigyelésére, mely a *Reichskommissariat für Überwachung der öffentlichen Ordnung* (azaz Közrendfigyelő Birodalmi Felügyelet) nevet kapta. A szervezet a belügyminisztériumot tájékoztatta a feladatkörébe tartozó jelenségekről, az események alakításában a szerepe marginális volt. A rendőrségtől szervezetileg és munkamódszerében is elkülönülő belső információgyűjtő szolgálat azonban modellként szolgált a második világháborút követő időszak útkeresésének időszakában.

A Harmadik Birodalomban sokáig megőrizhette önállóságát az Abwehr, amely komoly versengést folytatott a politikai rendőrséggel és a pártalakulatként indult, majd állami szervezetté váló SS biztonsági szolgálatával (*Sicherheitsdienst*, SD). A szervezet öt osztályból állt: külföldi hírszerzés, kémelhárítás, szabotázs (mai szóval különleges hadviselés), idegen rejtjelfejtés, helyzetnyilvántartás (korszerű kifejezéssel értékelés-elemzés-tájékoztató).

A legismertebb német kémhálózatnak nevet adó Fritz Joubert Duquesne századosként harcolt a britek ellen a második búr háborúban, az első világháborúban már kitüntetett német kém. 1939–1941 között egy 33 tagból álló kémhálózatot vezetett az USA-ban, amely megfigyelés alatt tartotta a hajóforgalmat. (Legalább egy semleges, dél-afrikai lobogó alatt hajózó teherhajót azért torpedóztak meg, mert a megszerzett információk igazolták, hogy hadiszállításokat végzett.) A hálózat tagja volt a Norden gyár (bombacélzó-készülékek előállítója) egyik munkása is. A csoport 1940-ben új rádióst kapott William Sebold személyében. Sebold német születésű, harcolt az első világháborúban, majd 1921-től az USA-ban és Dél-Amerikában dolgozott, 1936-ban megkapta az amerikai állampolgárságot. 1939-ben hazlátogatott édesanyjához a Ruhr-vidékre. Ekkor figyelt fel rá a Gestapo, majd az Abwehr embere tanulmányozta, mígnem engedett az anyja életére és testi épségére vonatkozó zsarolásnak, és vállalta a kémvizsgálatot az USA-ban. Rádiósnak képezték ki. Diesel-szakmérnökként tevékenykedett. A rádióforgalmazást 18 hónapon át folytatta, összesen 300 táviratot küldött és 200-at fogadott. Sebold beszerzését követően még Németországban kapcsolatba lépett a kölni amerikai konzullal, és tájékoztatta, hogy beszervezték, de segíteni kívánja az FBI-t. (A látogatás ürügye az volt, hogy útlevélét ellopták, és új útlevélre van szüksége.) Az FBI kihajózását követően felvette vele a kapcsolatot, s lehallgatta azt a helyiséget, ahonnan a rádióforgalmazás folyt. A csoport lebukását tehát egy önkéntes bejelentő, egy kettős ügynök okozta. Másfél évnyi megfigyelés után 1941-ben csaptak le a hálózatra, és még ugyanebben az évben meg is született az ítélet.

A központ dekoncentrált szervezeti elemeket, úgynevezett Abwehrstelléket („Ast”) tartott fenn, amelyek egy-egy velük szomszédos állam vonatkozásában látták el a szervezet feladatait. (Magyarország számára a legfontosabb a bécsi „Ast” volt.) A hatáskörök párhuzamos jellege, a konkurenciaharc, a belső viszályok folytatódtak akkor is, amikor a legtöbb, majd végül valamennyi felderítő-elhárító szervezetet egy struktúrába, a Birodalmi Biztonsági Főhivatalba (*Reichssicherheitshauptamt*, RSHA) fogták össze.

Az Abwehr sorsát meghatározó vezető, Wilhelm Canaris korvettkapitányként került a Tirpitz-rakpartra, a szervezet élére 1935-ben, és tengernagyként e szervezet élén tartóztatták le 1944-ben a Hitler-ellenes összeesküvésben való részvételért (majd ki is végezték). Irányításával a szervezet törekedett szakmaiságának megőrzésére. Eredményes hálózatépítő tevékenységet folytatott az észak-, de még inkább a dél-amerikai német emigráció körében, ugyanakkor kevésbé volt képes brit és amerikai területen információkat gyűjteni és a stratégiai megtevesztéseket felfedni.

Az Abwehr több sikerrel járt Európában és Dél-Amerikában. Elhárító szolgálata és a Gestapo egységeinek útja folyamatosan keresztezték egymást. Együttműködésüket megállapodás szabályozta (az úgynevezett „tízparancsolat”), amelynek értelmében a katonai természetű kémelhárítás az Abwehr feladata maradt. Az Abwehr kötelessége volt az ügyek

rendőri természetű felgöngyölítését végző Gestapo tájékoztatása, amelynek során a „titkos jelentő szolgálat” érdekeit messzemenőig figyelembe kellett venni. Ennek értelmében az Abwehr elhárítói törekedtek – brit ellenfeleikhez hasonlóan – az azonosított ügynökök dezinformálására, „megfordítására”, szakmai terminológiával élve, játszma nyitására.

A háború alatt nagy hírnévre tett szert az Abwehr által irányított katonai egység, az úgynevezett „Brandenburg” zászlóalj (később ezred, majd páncélgránátos hadosztály szintre fejlesztik). A hírszerzés és a különleges hadműveleti egységek közötti szoros, szervezetszerű, állandó, irányító jellegű együttműködés példát adott a második világháború alatt és után az egykori ellenségnek, a későbbi győzteseknek.

Az Abwehr létszáma mindvégig áttekinthető maradt: a kezdeti mintegy 150 fő a második világháborúig kb. 2000 főre nőtt. 1938-ban a szervezetet a véderők főparancsnoksága (*Oberkommando der Wehrmacht*) alá rendelték. 1944. február 19-től pedig – vezetőjének Hitler-ellenes összeesküvésben való érintettsége következtében – összevonták a Birodalmi Biztonsági Főhivatallal, amely során csak a szorosan vett katonai hírszerzés tudta szervezeti önazonosságát úgy-ahogy megőrizni. Később az Abwehr vezetői és munkatársai közül többen bekapcsolódtak az ellenállási mozgalomba, illetve keresték a kapcsolatot a szövetségeseikkel, utóbbi magatartás nem feltétlenül járt náciellenes beállítottsággal. Az átállók között legismertebb Reinhard Gehlen, akinek szerepét a későbbi Német Szövetségi Köztársaság Szövetségi Hírszerző Szolgálat megalakításakor mutatjuk be.

Titkos Államrendőrség (Gestapo)

A név maga is program: a Titkos Államrendőrség (*Geheime Staatspolizei*) először 1933-ban Poroszországban jött létre, székhelye a Prinz-Albert- (ma: Niederkirchner-) Strasse 8. (A Harmadik Birodalom biztonsági szerveinek központi épületében ma a Terror Topográfiaja múzeum működik.) Mint neve is mutatja, abból a célból, hogy rendőrségi eszközökkel és módszerekkel lépjen fel az államrendre veszélyes lakosok (kommunisták, homoszexuálisok, jehovisták, aszociális elemek, kémek stb.) ellen. Az alapinformációkat a totalitárius államokra jellemző, mindenütt jelen lévő tömeghálózattal termelték ki, majd erre alapozva következtek a nyílt elhárító intézkedések: őrizetbe vétel, kihallgatás (egyre fokozódó mértékben kínvallatás), amit a – rögtönítélő vagy „népi” – bíróság ítélete vagy minden bírósági eljárást nélkülözve az úgynevezett védőőrizet (*Schutzhaft*) követett.

A szervezetet Poroszországban Hermann Göring akkor még tartományi belügyminiszteri biztosként (egyben Hitler kormányában tárca nélküli miniszter, a légiközlekedés biztosa) hozta létre, első vezetőjévé családi barátját, Rudolf Dielst nevezte ki, akitől csakhamar, 1934. április 22-től Heinrich Himmler, az SS birodalmi vezetőjének jelöltje, Reinhard Heydrich vette át az irányítást. Göring Poroszország Tartomány belügyminiszteri biztosaként a porosz politikai rendőrség tevékenysége alapján juthatott arra a gondolatra, hogy alapjain egy, a Német Nemzetiszocialista Munkáspárthoz (NSDAP) lojális titkosrendőri szervezetet hozzanak létre. A tartományi szervezet felállításában (és hogy épp Poroszországból indult) közrejátszott az, hogy a német fővárost, Berlint a nemzetiszocialisták hagyományosan politikai ellenfelek (a kommunisták) fellegváraként tartották számon.

A Gestapo 1936-ra már országos hatáskörű szervezetté nőtte ki magát. Létszáma az 1933-as 50 főről 1937-re 7 ezer főre, 1945-re pedig 31 ezer főre nőtt. Először (1936. június 17-től)

a bűnügyi rendőrséggel vonták össze (*SiPo, Sicherheitspolizei*, azaz biztonsági rendőrség néven), majd 1939. október 1-jén betagozódott a Birodalmi Biztonsági Főhivatalba (*Reichssicherheitshauptamt, RSHA*). A Gestapo háborús tevékenységét, amelyben fontos részt kap a megszállt, birodalmi közigazgatás alá vont országokban kiépülő ellenállás le-törése, már e szervezet keretei között végezte. A Gestapo ismert vezetője, Heinrich Müller 1939. szeptember 27-én lépett hivatalba, amit 1945. május 1-jéig – a Harmadik Birodalom bukásáig – látott el. Müller, aki személyében is felelős volt a Harmadik Birodalom rémtet-teiért, és fontos résztvevője volt az európai zsidóság megsemmisítéséhez vezető wannseei konferenciának (1942. január 20.), a Berlinért folyó harcok során tűnt el. Vélte maradványaira a közelmúltban, egy útépités során bukkantak rá.

Az SS szervezetéből kifejlődő biztonsági szolgálatok (SD, RSHA)

Az SS (*Schutzstaffel*, védőszázad) eredetileg tisztán pártalakulatként jött létre már a wei-mari köztársaság időszakában azzal a feladattal, hogy a pártrendezvényeken biztosítsák a vezetés – elsősorban Adolf Hitler – személyes biztonságát. (Az elnevezés valószínűleg Göringtől származik, mivel a kifejezést eredetileg, az első világháborúban arra a vadász-repülőgép-kötelékre alkalmazták, amelynek feladata a korban kulcsfontosságú felderítő gépek védelme volt. A német katonai szaknyelvben a *staffel* – 'század' – szót ma is kizárólag a repülésben alkalmazzák.)

Biztonsági szolgálata (*SD-SS, Sicherheitsdienst des SS*) is ezen keretek között kezdte meg működését 1931-ben, ekkor még csak az SS és a párt belső elhárítása, elhajlókól, illetve kommunista beszivárgóktól való megtisztítása volt a feladata. Tevékenységére a későbbiekben is rányomta bélyegét a politikai-ideológiai irányultság. Ahogy a náci párt egyre nőtt, úgy nőtt az SD felelősségi területe is, létszáma 1944-re elérte a 6800 főt. Külső hírszerző tevékenységét a német faji és náci ideológiai alapokon szerveződő mozgalmakra támaszkodva kezdte meg, ennek során ádáz konkurenciaharcot folytatott az Abwehrrel (illetve kezdetben a külügyminisztériummal is). Az ideológiai beágyazottságot mutatja, hogy az SD-SS készítette elő és hajtotta végre a második világháború kirobbanásához ürügyet adó úgynevezett gleiwitzi provokációt.

Az akkori Németország keleti határán lévő sziléziai kisvárosban, Gleiwitzben (ma Gliwice, Lengyelország) működő rádióadót 1939. augusztus 1-jén lengyel partizánnak öltözött SS tagok támadták meg Alfred Naujocks vezetésével, akik beolvastak egy közleményt, leadtak pár lövést, és hátrahagytak egy agyonlőtt lengyel állampolgárt. Hitler szeptember 1-jén mondott, nevezetes rádióbeszédében („Ma 5.45 óta visszalövünk...”) a helyet konkrétan nem említette.

A Birodalmi Biztonsági Főhivalt (*Reichssicherheitshauptamt, RSHA*) a második világháború nyitányát jelentő német–lengyel háború végén, 1939. szeptember 27-én hozta létre Heinrich Himmler, az SS birodalmi vezetője (egyben a német rendőrség főnöke) azzal a céllal, hogy egy erősen koncentrált, közvetlen politikai irányítás alatt álló, titkosszolgálati, titkosrendőri csúciszerv jöjjön létre. (Ez azonban formálisan csak az Abwehr bekebelezése után – lásd ott – valósult meg.) Az RSHA létrehozása (az SD-SS és a SiPo összevonása)

tetézte azt a folyamatot, hogy nemcsak a felderítő-elhárító szolgálatok szervezeti koncentrációja, hanem az SS „államosítása”, azaz pártszervezetből állami szervezetté történő transzformációja is megtörtént.

A számos kísérlet után 1923-ban, a bécsi rendőrfőnök (Dr. Johannes Schober) kezdeményezésére, Bécs központtal létrejött Bűnügyi Rendőrség Nemzetközi Szervezete (*INTERPOL*) irányítása Ausztria német bekebelezése (Anschluss, 1938. március 12.) után a nemzetiszocialista Németország kezébe került. Így fordulhatott elő, hogy a tekintélyes szervezet élére 1938 és 1945 között a Harmadik Birodalom rendőrségének aktuális vezetői kerültek, székhelyét Berlinbe helyezték át. Az INTERPOL elnöke volt Reinhard Heydrich, Arthur Nebe és Ernst Kaltenbrunner is. Ekkoriban számos tagállam kivált a szervezetből, amelyet a háború után gyakorlatilag újjalakítottak.

Az RSHA első vezetője Reinhard Heydrich lett (1939. szeptember 27. – 1942. június 4.), akit mint a Cseh–Morva Protektorátus helyettes (egyben megbízott) vezetőjét Prágában, a brit titkosszolgálat támogatásával meggyilkoltak. Az RSHA irányítását ekkor átmenetileg Himmler vette át, majd a beosztásra végül 1943. január 30-ra találta meg az alkalmas személyt, Ernst Kaltenbrunnert. Az RSHA az európai terror eszköze volt, s mint a hitleri elnyomó apparátus része, tevékeny részese volt a zsidóság megsemmisítésének többek között azzal, hogy a keletre küldött bevetési (valójában kivégző) csoportok (úgynevezett *Einsatzgruppe*), illetve később, a zsidó származású magyar állampolgárok megsemmisítésében központi szerepet játszó, Adolf Eichmann vezette különítmény is a szervezet közvetlen irányítása alatt állt.

Amt (a. m. 'hivatal') I. személyzeti ügyek
 Amt II. igazgatás, gazdaság, pénzügy
 Amt III. SS-SD (Sicherheitsdienst des SS)
 Amt IV. Gestapo
 Amt V. bűnügyi rendőrség (Kriminalpolizei, Kripo)
 Amt VI. SD Ausland, külső hírszerzés (ide olvasszják be az Abwehrt 1944-ben)
 Amt VII. Írásos dokumentáció

4. ábra

A Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) áttekintő szervezeti felépítése 1944-ben

Forrás: a szerző szerkesztése

A német titkosszolgálatokra vonatkozó újabb kutatások igazolták, hogy az RSHA működését egyrészt a rendkívüli bürokratikuság korlátozta (iratállományát az SS Berlin szovjet ostroma idején zömmel megsemmisítette), másrészt a betagolt szervezetek önállóságukat jórészt megőrizték. Az RSHA létrehozatala így nem vezetett a konkurenciaharc csökkenéséhez, a párhuzamos hatáskörök felszámolásához, csupán az SS és vezetője hatalmának, befolyásának további erősödéséhez.

*Az Egyesült Államok nemzetbiztonsági rendszerének gyökerei
(Regényi Kund)*

Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI)

Az Egyesült Államokban a hírszerző és elhárító szervezetek az európai hatalmakhoz képest megkésve indultak fejlődésnek. Ennek egyik oka, hogy az ország szárazföldi határait külső ellenség nem fenyegette, másik, hogy az állam korlátozása és az ország lakosainak magánéletébe való be nem avatkozás az amerikai hagyományok meghatározó részét képezik. A 19. században az amerikai kormányzat ezért gyakran magánbiztonsági ügynökségek (például a Pinkerton-iroda) szolgáltatásait vette igénybe.

A 19. század végén kizárólag külső katonai hírszerzési feladattal létrejött két haderőnemi hírszerző szolgálat (1882: *Office of Naval Intelligence*, ONI – Haditengerészeti Hírszerző Iroda; 1885: *Military Intelligence Division* – Hadsereg Hírszerző Osztály), amelyek között azonban semmiféle együttműködés, koordináció nem volt. Az Egyesült Államok ezekkel a szervezetekkel harcolta végig az első világháborút.

A két világháború közti időszak eleinte nem hozott változást. Csak Franklin Delano Roosevelt elnök megválasztásával (élt 1882–1945, négyszer választották meg elnöknek, az elnöki hivatalt 1933 és 1945 között töltötte be) kezdtek megerősödni a szövetségi állam biztonsági struktúrái. 1935-ben az elnök önálló, szövetségi szintű nyomozati szervként alapította meg az FBI-t (Federal Bureau of Investigation – Szövetségi Nyomozó Iroda), élére kinevezte az anarchistákkal szembeni fellépéssel már nevet szerzett jogászt, John Edgar Hoovert (élt 1895–1972, igazgató 1935–1972). (A biztonsági szervezetek történetében Hoover rekorder, a legtovább hivatalban lévő vezető. Halála után döntés született arról, hogy az FBI igazgatója legfeljebb 10 évig töltheti be hivatalát.) Az új szervezet küldetése elsősorban a felforgató elemek (Német–Amerikai Szövetség, kommunisták, ázsiaiak) megfigyelése, indokolt esetben rendőri eszközökkel történő felszámolása.

Az FBI felelősségi területét kiterjesztette a teljes amerikai kontinensre. Ily módon nemcsak a hazai, hanem a teljes dél-amerikai német közösséget megfigyelés alatt tartotta. Saját jelentéseik szerint százas nagyságrendben fogtak el német kémeket. A legsikeresebb elhárítási akció az úgynevezett *Pastorius-művelet* volt: ennek keretében német tengeralattjárókról az USA keleti partján partra szálló diverzánsokat sikerült elfogni azelőtt, hogy feladatukat teljesíthették volna.

A szabotázsakciót az Abwehr parancsnoka, Canaris tengernagy Hitler parancsára dolgozta ki. A fedőnév az első amerikai német település vezetőjére utal. A szabotőröket két négyes csoportban hajózták be. Korábban mindegyikük hosszabb ideig élt az USA-ban. Az első csoport 1942. június 12-én ért partot. Egy partőr észlelte őket, de megfenyegették és megvesztegették, ám az őr mégis jelentést tett. A visszatérő járőr csak az elásott felszerelést találta meg. A másik négyes észrevétlenül partra szállt. Az első csoport két tagja összebeszél, hogy feladják magukat, a többieket erről nem tájékoztatták. Előbb telefonon jelentkeztek be, majd június 15-én személyesen mentek be az FBI irodájába. Egy igazgatót csak úgy tudtak meggyőzni, hogy elé borították az akció teljes pénzkészletét, 84 ezer dollárt. A két csoport július negyedikén találkozott, de hamarosan letartóztatták őket. A katonai bíróság a két bejelentőt hosszú börtönbüntetésre, a többi hatot halálra

ítélte, az ítéleteket végrehajtották, a bejelentők az ígért kegyelmet nem kapták meg. Jóllehet a csoport lelepleződését önfeladás okozta, az FBI igazgatója azt az Iroda nyomozati sikereként kommunikálta. A németek több szabatázscsoportot már nem küldtek.

A CIA elődszervezete: OSS

Az európai háború hatására Roosevelt elnök 1941-ben fontos lépést tett annak érdekében, hogy a haderőnemi hírszerzéstől, a kémelhárítási feladatkörrel is rendelkező FBI-tól, a külügyminisztériumtól és más szövetségi szervezetektől érkező tájékoztatások és javaslatok összehangoltan, ellenőrzötten és lehetőleg ellentmondásoktól mentesen kerüljenek a döntéshozók, mindenekelőtt az elnök elé. Ennek érdekében létrehozta az úgynevezett *Coordination of Information* (információkoordinátor) tisztségét, aki ekkor csak az elnöknek alárendelve tevékenykedett. A tisztségre bizalmasát, egyetemi csoporttársát, az első világháborúban ezredesi rendfokozatot szerző, Kongresszusi Becsületrenddel kitüntetett ügyvédet és diplomatát, William „Wild Bill” Donovan (élt 1883–1959, legmagasabb rendfokozat: vezérőrnagy) nevezte ki.

Az információkoordinátor egymaga nem tudta feladatát hatékonyan ellátni, ezért hamarosan személye körül szervezetet hoztak létre, amely maga is folytat titkos felderítést, de továbbra is ellátja az információkoordinátori feladatokat. A Stratégiai Szolgálatok Hivatala (*Office of Strategic Services*, OSS) 1942. június 13-án jött létre, és névleg az egyesített vezérkar főnöke alárendeltségébe került, azonban Donovan mindvégig közvetlenül jelentett az elnöknek. Ezt a kivételezett státuszt – minden más amerikai szolgálat a különböző minisztériumoknak alárendelten tevékenykedik – az OSS utódszervezete, a Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) is megtartotta, és a mai napig igyekszik e státuszát megőrizni.

Az új szervezet csúcspontján 24 ezer embert foglalkoztatott, és 10 milliárd dolláros költségvetéssel rendelkezett. Tevékenysége – brit partnerével, a SOE-vel közösen – kiterjedt a mai szóval különleges műveleteknek nevezett területre is, sikerei mára az amerikai nemzeti mítosz részét képezik. Az OSS tisztjei irányították a francia ellenállás egyes csoportjait (Jedburg-művelet), a Balkánon Tito partizánjait támogatták, „beutaztak” Magyarországra, hogy felmérjék a kiugrási szándék komolyságát (Sparrow-akció), előkészítették a német tudósok kimenekítését az USA-ba (Paperclip-akció), kapcsolatba léptek a szicíliai maffiával és a korzikai unióval a szövetségesek ottani partraszállásának támogatása érdekében. A diplomáciai hírszerzésben a svájci rezidens, Allen Dulles (élt 1893–1969) jeleskedett, aki később – a kontinuitás képviselőjeként – az utódszervezet, a CIA igazgatóhelyettese lett.

Roosevelt váratlan halálával az OSS-nek a háború utolsó hónapjaiban nem sikerült legyőznie a reá féltékeny, hosszabb hagyományokkal rendelkező riválisainak (a hadsereg és a haditengerészet hírszerzése) ellenállását, így a háború végeztével Truman elnök 1945. szeptember 20-án feloszlatta. Döntését azonban hamarosan korrigálni kényszerült.

Szovjetunió
(Boda József)

1917 februárjában az első világháború szenvedései, a frontokon bekövetkezett katonai összeomlás, a társadalom elégedetlensége következtében az Orosz Birodalomban (1721–1917) polgári demokratikus forradalom tört ki, és megdöntötték II. Miklós cár rendszerét (1917. február 23.). Átmenetileg a Kerenszkij vezette Ideiglenes Kormány vette át a hatalmat, majd a bolsevikok Lenin vezetésével és a városi munkások támogatásával, 1917. november 7-én (a régi orosz naptár szerint október 24-én) átvették a hatalmat Szentpétervárott. Az Ideiglenes Kormány tagjait letartóztatták, vezetője, Alekszandr Fjodorovics Kerenszkij (1881–1970) elmenekült. Az 1917 novemberében megtartott általános választásokon a parasztpártiak (eszerek) nyertek. A Vlagyimir Iljics Lenin (1870–1924) vezette bolsevikok 25 százalékot (9 millió szavazatot) szereztek. 1918. január 5-én összeült az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, amit azonban január 6-án a vörösgárdisták feloszlattak, és ezzel vége is szakadt az oroszországi demokratikus kísérletnek. Ennek következtében megkezdődött a polgárháború (1918–1922). 1922 decemberében a X. Összoroszági Szovjetkongresszuson megalakult a Szovjetunió (Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége – SZSZKSZ, cirill betűvel СССР). Tagjai: az Oroszországi SZSZK, az Ukrán SZSZK, a Kaukázusontúli SZSZK és a Belarusz SZSZK. A Szovjetunió Mihail Szergejevics Gorbacsov (1931–), a Szovjet Kommunista Párt főtitkára nyilvános tévébeszédben bejelentett lemondásával egy időben, 1991. december 25-én szűnt meg hivatalosan.

Az 1917. októberi bolsevik hatalomátvételt a Szentpétervári Szovjet Forradalmi Katonai Bizottság (FKB) szervezte és irányította, ahol Feliks Edmundoics Dzerzsinszkij (1877–1926) különösen hatékony munkát végzett. A szovjethatalom kezdetén az FKB-nak nyomozó és büntető részlege is volt, és már október végén hivatalosan megalakult a Katonai Nyomozó Bizottság. A letartóztatott ellenforradalmár tisztek sorsáról főleg Dzerzsinszkij döntött. A szovjet politikai rendőrség, az Összoroszági Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harca (*Vszerosszijszkaja csrezvicsaj-naja komisszija po borbe sz kontrrevoljucijjeji szabotazsem*, VCSK, vagy másként Cseka) megalakítására Feliks Edmundoics Dzerzsinszkij 1917. november 21-én tett előterjesztést. A VCSK munkatársait az FKB tagjaiból válogatták ki.

A szervezet csak a legfőbb döntéshozó szervnek, a Népbiztosok Tanácsának és a Kommunista Párt Központi Bizottságának tartozott felelősséggel. A Cseka élére december 7-vel a lengyel születésű Dzerzsinszkijt nevezték ki, de igen aktív szerepet játszott a párt Központi Bizottságában is. A Bizottság 1918 márciusában Moszkvába költözött, és a Lubjanka utcában rendezkedett be, mint az új orosz államhatalom végrehajtó szerve, egyben rögtönítélő bírósága. A szervezet külföldi részlegét (INO) 1920. december 20-án hozták létre, a kezdeti szervezetlenséget mutatja, hogy évekig még a nevében sem tudtak megállapodni a vezetők.

Később több alkalommal is átszervezték, ennek megfelelően a neve 1922-től Állami Politikai Hivatal (GPU), majd 1923-tól Egyesített Állami Politikai Hatóság (OGPU) néven működött 1934-ig. Ekkor Állambiztonsági Főigazgatóság (GUGB) lett a neve, és hivatalosan,

a Belügyi Népbiztosság (*Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel*, NKVD) részeként működött. A Kommunista Párt XVII. Kongresszusa után (1934) megkezdődtek a nagy tisztogatások. A munka oroszlánrésze természetesen az 1934-ben újraélesztett NKVD-ra hárult, akkori vezetője a kegyetlenségéről híres Genrih Grigorjevics Jagoda (1891–1938), akit 1936-ban Nyikolaj Ivanovics Jezsov (1895–1940) váltott fel (1936) az NKVD élén. A váltásra újabb két évet kellett várni, ekkor azonban a rendkívül ambiciózus Lavrentij Pavlovics Berija (1899–1953) került az NKVD élére. Berija elődjeitől eltérően egészen Sztálin haláláig megőrizte pozícióját, végzetét azonban ő sem kerülhette el, a Sztálin halálát követő hatalmi harcok vesztese lett.

Az NKVD az államigazgatás belügyi ágának legfőbb szerve volt a Szovjetunióban 1934 és 1946 között. A második világháború alatt szerkezeti átalakulást hajtottak végre, aminek eredményeként létrehozták a kémelhárítással és hírszerzéssel foglalkozó csoportfőnökséget, amely ebben az időszakban elsősorban a német Harmadik Birodalomról gyűjtött információkat, de mindemellett komoly gondot fordítottak a saját szövetségeik elleni kémkedésre. Ez utóbbi jelentősége a második világháború lezárását követően látványosan növekedett.

A szovjet katonai hírszerzést, a *Felderítő (VK 4.) Főcsoportfőnökséget (Glavnoje Razvegyivatyelnoje Upravlenyje, GRU)* mint a vezérkarnak alárendelt szervezetet az 1920-as évek elején szervezték meg Lev Davidovics Trockij (1879–1940), a szovjet Vörös Hadsereg megalapítója utasítására, a Feliksz Dzerzsinszkij által irányított belső elhárítást és politikai hírszerzést folytató Cseka felderítési adatok gyűjtéséért és nyilvántartásáért felelős részlegéből. Dzerzsinszkij a VCSK elnöke, egyik helyettesét, Jan Karlovics Berzin (1889–1938) lengyel származású tábornokot bízta meg a szovjet vezérkar Felderítő Főcsoportfőnöksége (GRU) felállításával és beindításával. Berzin 15 éven át (1920–1935) vezette a szervezetet. Ettől az időtől beszélhetünk a GRU-nak mint a szovjet katonai felderítés szervezetének a tevékenységéről.

A két titkosszolgálat (Cseka és GRU) között már a kezdeti időkben komoly rivalizálás alakult ki, mind a hírszerzés, mind az elhárítás területén. A Szovjetunió az 1920-as és 1930-as évek elején diplomáciai szempontból eléggé elszigetelt állapotban volt, így a külföldi hírszerzés megszervezése nehézségekbe ütközött, és alapvetően illegális hírszerzőkkel hajtották végre. Ezért azután a működés során számos összeütközésre is sor került a két szervezet között.

A GRU-nak 1927-től működött különleges rádióállomása is, amely már akkor rövidhullámú összeköttetést tudott biztosítani a külföldön működő ügynökökkel. A Szovjetunióban folytatott koncepciós perek a GRU-t sem kerültek el, sok vezetőjüket – köztük Jan Karlovics Berzin tábornokot – is kivégezték. A szovjet–finn háború kezdetén, 1939-ben pedig azzal vádolták meg a GRU-t, hogy a soraiban lévő finn kémek munkájának voltak az „eredményei” az első tragikus szovjet vereségek.

A Joszif Visszarionovics Sztálin (grúzul Ioszeb Dzsugasvili, 1878–1953), a Bolsevik Párt Központi Bizottsága főtitkára vezetése alatt előszeretettel alkalmazott „*oszd meg és uralkodj*” elve a hírszerző szolgálatok munkájában is jelen volt. A vetélkedésben hol a Cseka utódját, illetve az utána következő NKVD-t, hol a GRU-t hozták előnyös helyzetbe másikkal szemben. Berzin tábornok bukása után előbb Genrih Grigorjevics Jagoda (1891–1938), majd Nyikolaj Ivanovics Jezsov (1895–1940), a Szovjetunió belügyi népbiztosai, a politikai hírszerzés főnökei alá rendelték átmenetileg a GRU-t, de Jezsov bukása

után a hadsereg hírszerző szervezete ismét önállóan a Vörös Hadsereg vezérkarának alárendelve működött, bár általában az elhárítás – a szervezeten belülit kivéve – a GRU-nál, illetve a NKVD-nél maradt.

Richard Sorge (1895, Baku – 1944, Tokió)

Sorge apja német nemzetiségű olajfúró szakemberként dolgozott a bakui olajmezőn. Testvére Karl Marx közeli barátja volt. A család 1889-ben visszatért Berlinbe. Richard az első világháborúban önként jelentkezett katonai szolgálatra, a nyugati frontra került, megsebesült (ezért élete végéig sántított). 1919-ben Hamburgban doktori fokozatot szerzett közgazdaságtanból. Részt vett a lázongásokban, és belépett a német kommunista pártba. 1922-ben kezdett újságírással foglalkozni. 1924-ben lett a szovjet katonai hírszerzés munkatársa, 1925-ben az SZK(b)P tagja. 1933-ban Sanghajba helyezték ki, majd Németországba küldték vissza, ezúttal azonban azért, hogy megerősítse a kommunizmusból kiábrándult hazafias német újságíró legendáját. 1933-ban német tudósítóként Japánba, Jokohamába utazott. A legenda megerősítése olyan jól sikerült, hogy belépett a náci pártba, ügynöke lett a német hírszerzésnek, befolyásos bizalmasa a német nagykövetségnek, személyes ismerőse a japán miniszterelnöknek. Szovjet katonai hírszerzőként legismertebb sikere, hogy előre megtudta a Szovjetunió elleni német támadás időpontját, de Sztálin nem hitt neki (sem). Legnagyobb sikere pedig, hogy kiderítette: Japán nem kívánja megtámadni a Szovjetuniót. Mivel ekkor már hittek neki, a távol-keleti csapatokat átdobták Moszkva alá, ahol részint ennek köszönhetően sikerült megállítani a német előrenyomulást. Sorge ekkor már börtönben ült. Lebukását legnagyobb valószínűséggel az okozta, hogy a japán titkosrendőrség szemmel tartotta a kommunista csoportosulásokat, ennek során megfigyelték egyik kapcsolatát, s így jutottak el Sorgéhoz. 1941 októberében letartóztatták, 1944-ben pedig felakasztották.

A második világháború kezdetén a GRU Filipp Ivanovics Golikov (1900–1980) tábornok vezetésével egyre több sikert tudott felmutatni. A szervezet már a világháború alatt is hatalmas apparátussal rendelkezett, amelyet az azt követő időszakban még tovább fejlesztettek. A Vörös Hadseregen belül hadosztály – hadsereg – hadseregcsoport/front szintig rendelkeztek katonai felderítő- és hírszerző szervekkel.

Nagy-Britannia titkosszolgálatai (Regényi Kund)

Nagy-Britanniában az érdemi vetélytársak látszólagos hiánya lehetővé tette, hogy a biztonságpolitika intézményrendszerén takarékoskodjon a kormányzat. Az önálló intézményként, állandóan és folyamatosan működő nemzetbiztonsági szolgálatok megszületésére így a 20. század első évtizede válságainak eredményes kezelése érdekében, az egyre erősödő kihívó, a német császárság hatására került sor. Nagy-Britannia szigetország jellege, a haderőnemek közt pedig a flotta kiemelt szerepe magyarázza, hogy az érdeklődés fókuszában eleinte a német flotta állt.

A Brit Titkos Hírszerző Szolgálat (*British Secret Intelligence Service*) 1909-ben jött létre. (Az elhárítás és a hírszerzés eleinte még azonos szervezetben, az úgynevezett *Secret Service Bureau*-ban dolgozott, de a két ág elkülönülésére hamarosan sor került.) Feladata, hogy a kormányzat döntéseit támogassa egyéb módon be nem szerezhető információkkal. A szolgálat önálló szervezatként jött létre (tehát a kontinens államaitól eltérően nem tartozott a haderőhöz), modern terminológiával élve kormányzati felügyeletét (legkésőbb az 1920-es évektől) közvetlenül a Külügyminisztérium látta el. (Ez a megoldás minta számos későbbi szolgálat számára.)

Thomas Edward Lawrence („Arábiai Lawrence”) (1888, Tremady, UK – 1935, Bovington Camp, UK)

Nemesi család házasságon kívül született sarja. Régészetből szerzett diplomát Oxfordban. Szakdolgozatának elkészítése érdekében beutazta a mai Szíriát, három hónap alatt 1600 km-t tett meg gyalogszerrel. Végzését követően 1910 és 1914 között régészként dolgozott a Közel-Keleten. 1914 januárjában a brit hírszerzés megbízásából színleg feltárásokat végzett a Negev-sivatagban, valójában feltérképezte a terepet megbízója számára. (Ezzel indul a régészeti feltárás mint hírszerző fedés napjainkig tartó karrierje.) Az első világháború kitörését követően kivárt az önként jelentkezéssel, ennek köszönhetően a hírszerzés kairói irodájába került, ahol részt vett török hadifoglyok kihallgatásában, térképek naprakészen tartásában és tájékoztató jelentések készítésében egyaránt. Megbetegedett kollégája helyett ugrott be és lett összekötő 1916-tól az arab felkelés vezetője, Fejszál emír mellett. (Az emír kérésére megbízását a kolléga felgyógyulását követően is megtartotta.) Az arab felkelőkkel a háború végén, 1918 októberében Damaszkuszig jutott el. Eközben több hírszerző küldetésben és rajtaütésben személyesen is részt vett. Ezredesként tért vissza Európába. A brit külügyminisztérium munkatársaként részt vett a béketárgyalásokon, de csalódott, mert a Közel-Kelet politikai rendezése nem az általa vallott elgondolás (független, britbarát arab országok) mentén zajlott. Kilépett a szolgálatból. Vetítettképes előadásokon szerepelt. Könyveket írt. Álnéven, legénységi állományú repülőkatonaként beállt a brit légierőbe, ahol egyebek közt tengerbe zuhant pilóták mentésére alkalmas, nagy sebességű mentőhajó fejlesztésében vett részt. Halálát motorbalesetben szerzett fejsérülése okozta. Balesete hatására indult meg a motorkerékpárokon használható bukósisakok fejlesztése.

A szolgálat vezetésében szerepet kaptak a haderő korábbi tagjai, de maga a SIS nem volt katonai jellegű, azaz esetében az úgynevezett polgári nemzetbiztonsági szolgálatok egyik első, de mindenképpen legfontosabb példájával van dolgunk. A haderőből származó vezetők közül az egyik legnagyobb hatású Sir George Mansfield Smith-Cuming tengerészkapitány volt, az ő nevének kezdőbetűje alapján nevezik a szolgálat vezetőjét nem hivatalosan maig „C”-nek. A katonai összefüggésekre utal a szolgálat legismertebb nem hivatalos elnevezése – MI6, azaz Military Intelligence 6 – is.

A szolgálat létezésének első időszakában az emberi forrásból származó információk gyűjtéséért (például: *La Dame Blanche*) éppúgy felelős volt, mint a riválisok táviratainak elfogásáért, rejtjeleinek megfejtéséért. Az első világháború alatt ezen szolgálati ág kiemelkedő sikere az úgynevezett Zimmermann-távirat elfogása és megfejtése. Mint ismert,

ebben a táviratban a császári Németország külügyminisztériuma arra utasította mexikói követét, bírja rá az országot arra, hogy hadat üzenjen az Egyesült Államoknak. A táviratot a brit kormányzat nyilvánosságra hozta, a benne írtaknak döntő szerepe volt abban, hogy az USA végül az antanthatalmak oldalán belépett az első világháborúba.

A hírszerzés offenzív ága mellett hasonló elvek mentén szintén 1909-ben létrejön a hírszerzés defenzív ága, azaz a belső elhárítás, British Security Service néven. A szervezet ebben az esetben is őstípusa a polgári nemzetbiztonsági szolgálatoknak. Az önálló szervezetet a Belügyminisztérium felügyeli, munkatársai civil köztisztviselők. Az Egyesült Királyságban nem jött létre önálló katonai elhárítás. A szolgálat nyomozati jogkörrel, exekutív jogosítványokkal nem rendelkezik. (Amennyiben szükséges, a nyílt intézkedéseket a rendőri erők hajtják végre.) Az új szolgálat fő tevékenységi köre az első világháború előtt és alatt a német kémek lebuktatása volt. Ekkortól alkalmazza a brit elhárítás máig kedvelt módszerét, a be- és kiutazók szoros ellenőrzését, ideértve a beutazás (vízum) megtagadását is. Az azt követő időszakban a belső ellenségek köre kibővült a kommunistákkal és az ír szeparatistákkal. Ismert fedőneve, a külső hírszerzés analógiájára, MI5.

Érdemes megjegyezni, hogy az önálló és polgári jellegű szolgálatok brit minta-tára sokáig nem tartalmazta azt a lényeges körülményt, hogy a szolgálatok léte közérdekű és nyilvános ismeret, s szükséges, hogy működését törvény szabályozza. Mindkét szolgálat működését komoly hallgatás és titoktartás övezi mind a mai napig, működésük törvényi szabályozására pedig csak a 20. század végén került sor.

A két világháború között a szolgálatok ugyan megmaradtak, a működésük körüli bizonytalanságok jól mutatkoznak például abban a körülményben, hogy a BSIS több ízben is székházat cserélt ebben az időszakban. Az elhárítás komoly kudarca, amelynek hordereje majd csak a második világháború után válik nyilvánvalóvá, az úgynevezett „Cambridge-i Ötök” (lásd a későbbiekben) beszerzésében ragadható meg. A brit elitegyetem hallgatói között a kommunista eszme iránti szimpátiára (no meg a homoszexualitásra) alapozva a szovjet hírszerzés sikeres csoportos beszerzést hajtott végre.

A második világháború alatt az Egyesült Királyságban is óriási léptékű fejlődésen ment keresztül a nemzetbiztonsági közösség. A szorosabban vett hírszerzés szerepköre a háború alatt beszűkült ugyan, de megmaradt. (Jó példa erre az ún. *Service Clarence*, amely az első világháborús *La Dame Blanche* utódként, részben azonos résztvevőkkel, a belgiumi német csapatok tevékenységéről adott tájékoztatást.) Ennek egyik jele, hogy ebben az időszakban kerül sor a szervezetszerű kiképzés meghonosítására a szolgálaton belül. Az elhárítás nemcsak azonosítani tudta a német kémek meghatározó részét, de munkamódszerét is képes volt megváltoztatni, finomítani.

Az azonosított kémeket nem tartóztatták le (és végezték ki, a korábbi hagyományoknak megfelelően), hanem kettős ügynökként játszma keretében foglalkoztatták tovább azokat, elérve a német vezetés megtévesztését. A rejtjelfejtés hatalmas mennyiségi és minőségi fejlődésen ment keresztül. 1919-ben önálló szolgálati ággá vált, *Government Code and Cypher School* néven. A „Bletchley-parki varázslók” (utalás a szolgálat központjára és az ott dolgozó tudósokra) elektromechanikus, de már programvezérelt számítógép, az úgynevezett „bomba” segítségével fejtették meg a német haderő és haditengerészet által használt rejtjeleket („Ultra” anyagok), komoly részt hasítva ki a szövetségesek ezen a területen elért sikeréből. (Nem szabad elfelejteni a zsákmányolt, illetve a lengyel ellenállás által megszerzett *Enigma* rejtjelezőgépek tanulmányozásának fontosságát sem.)

A hírszerzés, elhárítás és technikai hírszerzés hármasságán túl a háború életre hívott egy olyan szervezetet, amely azóta is minta a kémregények és a kémfilmek számára, vélelmezhetően a legnagyobb mértékben megtestesítve a közvéleményben a spionokról és a titkos ügynökökről alkotott képet. A propagandára, a tengelyhatalmak hátországában végzett szabotázsra, a partizánháború szítására és koordinálására, az ellenállási mozgalmak irányítására, ismereteinek hasznosítására 1940 júliusában létrejött szervezetet *Special Operations Executive*-nek (Különleges Műveleti Hatóságnak) nevezték el. (Elődszervezetei között a legfontosabb a BSIS „D” szekciója volt.) Kormányzati irányítása, elnevezéséhez hasonlóan, önmagában megtévesztés volt, hiszen azzal a gazdasági minisztériumot bízták meg.

A szervezet munkáját romantikus áldozatvállalás és hősiesség jellemezte, legyen szó bár a francia, a norvég, a jugoszláv, a görög vagy a lengyel ellenállás segítéséről, vagy akár a német hírszerzés dezinformálásáról (például: *Operation Mincemeat* – fiktív személyazonossággal felruházott holttest, illetve a nála lévő, hitelesnek tűnő, de fiktív iratok segítségével hitették el a nácikkal, hogy az európai partraszállásra Calais térségében kerül majd sor.) A későbbiek szempontjából fontos, hogy a SOE mintául szolgált az amerikai OSS, a CIA elődje számára, amellyel a későbbiekben is szorosan együttműködött.

A fejezethez felhasznált és ajánlott szakirodalom

- ANDREW, Christopher – MITROHIN, Vaszilij (2000): *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és külföldön*. Budapest, Talantum.
- BALOGH Péter (2013): A magyar rádiófelderítés története. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 23. évf. 31–34. sz. 15–26.
- BASSET, Richard (2006): *Hitler kémfőnöke. A Canaris-rejtély*. Pécs, Alexandra.
- BERÁNNÉ NEMES ÉVA – HOLLÓS Ervin (1977): *Megfigyelés alatt. Dokumentumok a horthysta titkoszolgálat működéséből 1920–1944*. Budapest, Akadémiai.
- BOKSAY Antal (2001): *A felhők katonái (A magyar hadirepülés története)*. Budapest, Aquila.
- COLVIN, Ian (1996): *Canaris. Hitler hírszerző főnökének sajtószagos története*. Budapest, Aquila.
- CSONKARÉTI Károly (2001): *Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete*. Budapest, Kossuth.
- DOLMÁNYOS István (1977): A Cseka első esztendeje. *Belügyi Szemle*, 15. évf. 12. sz. 19–28.
- FELKEL, Alain (2017): Oberst Alfred Redl. Offizier und Verräter. *Militär & Geschichte*, No. 1.
- GYARAKI Károly (1995): A katonai elhárítás történetéből. *Hadtudomány*, 5. évf. 1. sz. 106–114.
- HARASZTI György szerk. (2007): *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Budapest, Corvina.
- HOLLÓS Ervin (1967): *Kik voltak, mit akartak?* Budapest, Kossuth.
- HOLLÓS Ervin (1971): *Csendőrség, rendőrség VKF/2*. Budapest, Corvina.
- JENSEN, Carl J. – MCELREATH, David H. – GRAVES, Melissa (2017): *Bevezetés a hírszerzésbe*. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- JOÓ András (2015): Fedőneve Jázmin. Adalékok Hatz Ottó tevékenységének megítéléséhez. In MARINOVICH Endre főszerk.: *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján*. 2. köt. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló. 353–364.
- KÁDÁR Gyula (1984): *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. 2. kiadás. Budapest, Magvető.

- KATONA Csaba (2014): „Mata Hari, szeress belém!” A színpad táncosnőjétől a filmek kémnőjéig. In KATONA Csaba szerk.: *Kémek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Mata Hariig*. Mediawave Konferenciák VI. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára – Mediawave Alapítvány. 81–95.
- KOVÁCS Tamás (2005): A nyilas éra politikai rendészetének felépítése. In FISCHER Ferenc – VITÁRI Zsolt – VONYÓ József szerk.: *Kutatási füzetek, 12. sz. Ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem. 239–252.
- KOVÁCS Tamás (2009): *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb – Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról 1932–1943*. Budapest, Gondolat.
- KOVÁCS Zoltán András (2002): A nemzeti számonkérés szervezete: A magyar állambiztonság történetének ismeretlen fejezete. *Századok*, 136. évf. 5. sz. 1131–1160.
- KOVÁCS Zoltán András (2009): *A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.
- LIGETI Dávid (2014): A Monarchia szeptember tizenegyedikéje. A nagy háború első hetei a keleti fronton. In *Veritas Évkönyv 2014*. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló. 81–98.
- LŐRINCZ Zsuzsa szerk. (1978): *A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója*. Budapest, Kossuth.
- MOLNÁR Judit (2014): *Csendőrtiszt a Markóban. Ferencczy László csendőr alezredes a népbíróóság előtt*. Budapest, Sclar.
- MORITZ, Verena – LEIDINGER, Hannes – JAGSCHITZ, Gerhard (2007): *Im Zentrum der Macht. Die vielen Gesichter des Geheimdienstchefs Maximilian Ronge*. Wien, Residenz.
- NÁNÁSI László (2011): Különleges nyomozó szerv a második világháború idején: az Államvédelmi Központ ügyésze. *Betekintő*, 2. sz.
- ORMOS Mária (2013): *Világháború és forradalmak 1914–1919*. Budapest, Kossuth.
- OKVÁTH Imre (2015): A 2. vkf. osztály munkatársai a Katpolon. In MARINOVICH Endre főszerk.: *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján*. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló. 185–195.
- PADFIELD, Peter (2014): *Himmler*. Budapest, Victoria.
- POKORNY Hermann (2000): *Emlékeim. A láthatatlan hírszerző*. Budapest, Petit Real. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok)
- RAVASZ István szerk. (1997): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs*. Budapest, Petit Real.
- RAVASZ István szerk. (2000): *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs*. Budapest, Petit Real.
- REGÉNYI Kund Miklós – DOBÁK Imre (2015): Hírszerzési és Kémelhárítási Szabályzat – a két világháború között. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 3. évf. 1. sz. 146–197.
- REKTOR Béla (1980): *A Magyar Királyi Csendőrség oknyomozó története*. Cleveland, Árpád Könyvkiadó Vállalat.
- RIEDER, Kurt (2002): *Kémek és hírszerzők a második világháborúban*. Kecskemét, Vagabund.
- RITTER László (2010): Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között. Jugoszláv és magyar hírszerzés: 1948–1953. *História*, 32. évf. 1–2. sz. 48–51.
- ROMSICS Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris.
- SCHELLENBERG, Walter (1989): *Walter Schellenberg emlékiratai*. Ford. HARSÁNYI Zoltán. Budapest, Téka–Zrínyi.

- SZAKÁLY Sándor (1997): Sztójay Döme. In RAVASZ István szerk.: *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs.* Budapest, Petit Real.
- SZAKÁLY Sándor (2000): *A magyar tábori csendőrség története 1938–1945.* Budapest, Ister.
- SZAKÁLY Sándor (2001): *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945.* Budapest, Ister.
- SZAKÁLY Sándor (2013): Az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás létrehozása 1918–1922. In BODA József – PARÁDI József szerk.: *A XIX–XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei.* Budapest, NBSZ. (Magyar rendvédelem-történeti tanulmányok 3.) 126–140.
- SZAKÁLY Sándor (2015): *A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945.* Budapest, Magyar Napló.
- SZITA Szabolcs (2014): *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945.* Budapest, Corvina.
- TÓTH Tibor (2015): *Kémek krémje. Szórakoztató hírszerzéstörténet kezdőknek és haladóknak.* Budapest, Göncöl.
- VARGA Krisztián (2009): Az 1945 előtti politikai rendőrség Wayand Tibor detektívfelügyelő önvallomásaiban. *Betekintő*, 1. sz.
- VARGA Krisztián (2011): Kommunistaellenes nyomozások a második világháború alatt Wayand Tibor önvallomásaiban. *Betekintő*, 2. sz.
- VARGA Krisztián (2012): A német megszállástól a nyilas hatalomátvételig. *Betekintő*, 1. sz.
- VARGA Krisztián (2012): Az Állambiztonsági Rendészet és a politikai rendészeti osztály(ok) szervezettörténete. *Betekintő*, 4. sz.

Vákát oldal

V. fejezet

Titkosszolgálatok a hidegháború időszakában

Boda József – Dávid Ferenc – Regényi Kund

Titkosszolgálatok és titkosszolgálati együttműködés a szocialista tömbben

(Boda József)

Alighogy véget ért a második világháború Európában, az egykori szövetségesek között egyre súlyosbodtak az ellentétek, amelyek számos esetben (berlini légihíd, szuezi válság, kubai rakétaválság) egy harmadik világegés küszöbére sodorták az emberiséget. A fokozódó szovjet fenyegetés hatására az Amerikai Egyesült Államok 1949. április 4-én – 11 további alapító tagállammal – Washingtonban létrehozta az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét (*North Atlantic Treaty Organization*, NATO), amely kölcsönös védelmet garantált a tagok számára. A NATO-n belül nemcsak a katonai együttműködés fejlődött, de a történelemben először a tagállamok titkosszolgálatai közötti legszélesebb, multilaterális együttműködés kezdett testet öltetni.

Mindennek további jelentősége, hogy először kellett összeegyeztetni egy hagyományos értelmezésében zárt, nemzeti funkciót (hírszerzés) azzal az igénnyel, hogy a Szovjetunióval kapcsolatos információcserében megnyíljanak az egyébként történelmi, politikai okokból egymás iránt bizalmatlan országok titkosszolgálatai (gondoljunk csak az angol–francia vagy a görög–török kapcsolatokra) is. (Hasonló gondolatok osztják meg jelenleg az Európai Uniót, amely a terrorellenes küzdelem terén megfogalmazta az úgynevezett közös európai titkosszolgálat felállításának igényét.)

A szocialista tömb állambiztonsági szerveit ebben az időszakban a belső elhárítási feladatok (azon belül elsősorban a társadalom repressziója) kötötték le, multilaterális együttműködés csak később alakult ki, addig is a kapcsolódási pontot a Szovjetunió jelentette. (Amikor a NATO létrejött, a szovjet befolyási övezetben még csak azok a fordulatok következtek be, amelyek tisztán kommunista rendszerek létrejöttét eredményezték. Magyarországon ezt a fordulatot az úgynevezett kékcédulás választások, majd a Magyar Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt 1948. június 12-i egyesülése jelentették.)

Az 1955-ös év fordulatot hozott a szocialista országok titkos információgyűjtő szervezeteinek életében. Ebben az évben, 1955. május 14-én, a Bundeswehr megalakulására (azaz a Német Szövetségi Köztársaság [NSZK] újrafelfegyverzésére), valamint az NSZK NATO-tagállammá válására válaszul megalakul a tömb katonai szövetsége (Varsói

Szerződés, VSZ), de már ezt megelőzően, 1955. március 7–15. között Moszkvában sor került az első közös állambiztonsági értekezletre. Itt döntöttek a szocialista országok állambiztonsági vezetői az egymás közötti együttműködés mikéntjéről és az egyes országok állambiztonsági szerveire háruló feladatokról. A tárgyalások során meghatározták azt is, hogy a magyar hírszerző szervezeteknek milyen fontosabb területeken kell feladatokat vállalni.

Még ebben az évben, szeptember 20-án sor került a közös rádióelhárító rendszer koordinálására, és a technikai fejlesztések összehangolására, Varsóban egy Koordinációs Központot (később Apparátust) hoztak létre, amely hatékonyan működött egészen a Varsói Szerződés (VSZ) felbomlásáig. A magyar küldöttséget Dékán István (1919–1975) államvédelmi vezérőrnagy, belügyminiszter-helyettes vezette. A tagállamok hírszerző és elhárító szerveinek fő feladatait a Varsói Szerződés haderői várható háborús alkalmazási irányainak megfelelően határozták meg. A VSZ-tagállamokon belüli multilaterális együttműködést alapvetően a Szovjetunió diktálta, ennek megfelelően sohasem érte el azt a határfokot, kölcsönös információcserét, amely végül a NATO-tagállamok titkosszolgálatai között megvalósult.

A Szovjetunió állambiztonsági szervei (1945–1990)

1946-ban a népbiztosságok nevét minisztériumra, a Népbiztosok Tanácsát pedig Minisztertanácsra változtatták, az NKVD utóda a Belügyminisztérium (*Miniszersztvo Vnutrennyih Gyel*, MVD) lett. Az NKVD/MVD feladata szerteágazó volt: a bűnügyi rendőrségen, a közlekedésrendészetben, a tűzoltóságon és a határőrségen kívül ide tartozott az állambiztonsági szervezetrendszer irányítása is, így a Gulag (fegyencmunkatábor-rendszer) és az Állambiztonsági Főigazgatóság (GUGB) is az NKVD/MVD része volt.

Az Állambiztonsági Főigazgatóság magán viselte a kommunista rendszerre jellemző elnyomó feladat- és hatásköröket. Az NKVD tömeggyilkosságokat hajtott végre, működtette a Gulag fegyencmunkatábor-rendszert, felszámolta a földalatti ellenállást, teljes nemzetiiségeket deportáltatott az ország távoli, lakatlan régióiba, hírszerzési feladatokat és politikai gyilkosságokat hajtott végre külföldön. Emellett felelős volt a külföldi kormányok befolyásolásáért, valamint tevékeny szerepet játszott a sztálini politika és a kommunizmus terjesztésében a keleti blokk határain kívül is.

Az NKVD-ből való kiválást követően 1943-ban létrejött az Állambiztonsági Népbiztosság (*Narodnij Komisszariat Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi*, NKGB). Három évvel később, 1946-ban az összes népbiztosságot átnevezték minisztériummá, ennek megfelelően *Állambiztonsági Minisztérium* (*Miniszersztvo Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi*, MGB) lett a titkosszolgálat elnevezése. A következő évben a külföldi hírszerzést és a katonai hírszerzést külön szervezetben, a Minisztertanács Információs Bizottsága néven összevonták. Két évvel később, 1949-ben átszervezték és ezt követően a Külügyminisztérium Információs Bizottsága néven működött 1952-ig, amikor is visszatelepítették az állambiztonság szervezetébe, az MGB-be.

A szervezeti átalakítások kapcsán szakmai szempontból fontos megemlíteni, hogy 1947-ig szervezetileg nem különült el egymástól az elhárítás és a hírszerzés. Az orosz, majd szovjet titkosszolgálatok esetében a gyakori szervezeti átalakítás, illetve átnevezés a kommunista párt vezetésén belüli hatalmi viszonyokra volt visszavezethető. Sztálin

halálát (1953. március 5.) követően az új vezetés erőteljesen megnyirbálta az állambiztonsági szervezetek jogkörét és személyi állományát, önálló szervezetté alakították a politikai rendőrséget, amelynek új neve *Állambiztonsági Bizottság (Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi, KGB)* lett.

Az Állambiztonsági Bizottság a Szovjetunió állambiztonsági feladatokat ellátó szerve volt 1954 és 1991 között. Formálisan a Szovjetunió Minisztertanácsa alárendeltségébe tartozott, vezetője miniszteri rangú volt, ténylegesen azonban a pártállami rendszer logikájának megfelelően a Szovjetunió Kommunista Pártja irányította.

A KGB alapvető feladata a Szovjetunió belüli politikai (elhárító) rendőri munka, továbbá külföldi politikai hírszerzés és külföldi elhárítás volt. A szervezet hatalmas apparátussal rendelkezett. Az alárendelt szervezetek összlétszáma az 1980-as évek végére elérte az 500–750 ezer főt. A fentiekén túl a szervezet végezte a technikai felderítést, a határvédelmet és a partvédelmet, a szovjet állami vezetők személyi biztosítását, a nukleáris fegyverek, valamint más kiemelt jelentőségű állami objektumok őrzését és védelmét. A KGB látta el a szovjet hadsereg katonai elhárítási feladatait is.

A KGB ellenőrző tevékenysége átfogta a teljes szovjet társadalmat otthon, és kiterjedt a külföldön tevékenykedő diplomáciai és egyéb missziók ellenőrzésére is. A nyugaton tevékenykedő szovjet diplomaták, újságírók, idegenforgalmi képviselők stb. mintegy 30–40 százaléka az illetékes KGB hírszerző rezidentúrák főfoglalkozású alkalmazottja volt.

A KGB irányította külföldön az ügynököket, a különböző politikai mozgalmakat, így például az úgynevezett békemozgalmakat, a nukleáris fegyverkezés elleni megmozdulásokat, jelentetett meg félrevezető álhíreket, dezinformációkat terjesztett az ügynökei útján, sőt végezte a szovjetrendszerrel szemben állók üldözését is mind az országon belül, mind külföldön. A szervezet rendkívül széles információforrással rendelkezett. Ezek között a legfontosabbnak a külföldön működő szovjet nagykövetségek és más (tudományos, technikai, oktatási, tanintézeti stb.) missziók voltak, amelyeken belül titkos hírszerző rezidentúrákat hoztak létre és működtettek. Ezenkívül a KGB különleges feladatú önálló illegális ügynöki hálózatokat is működtetett, közvetlenül Moszkvából egy-egy kiemelten fontos kérdéscsoport felderítésére. Ilyenek működtek a különböző szovjet ENSZ-delegációkon és más fontosabb nemzetközi szervezeteken belül is.

A szovjet légitársaság, az Aeroflot nagyszerű lehetőségeket biztosított a KGB számára a nyílt, illetve a titkos információgyűjtésre. Az Aeroflot kirendeltségeken dolgozó KGB-sek adatokat gyűjtöttek a nyugati polgári és katonai repülőterekről, azok navigációs rendszeréről. A szovjet repülőgépeken gyakran helyeztek el és működtettek fényképező és elektronikai felderítő berendezéseket. A külföldön működő, az 1929-ben Sztálin által létrehozott Inturistot és más utazási irodákat és képviselőket, a TASSZ, a rádió és a televízió tudósítóit, a külföldön vendéglelőadókként vagy tudományos kutatókként tevékenykedő szakembereket a KGB ugyancsak felhasználta hírszerző tevékenysége során.

A kiutazó szovjet állampolgároknak a nyugati tudományos és technikai folyóiratokat, kiadványokat, előadások anyagait, katalógusokat stb. hazatértük után be kellett szolgáltatniuk. A Szovjetunióba érkező nyugati tudósok és szakemberek anyagairól titokban másolatokat készítettek. A legkorszerűbb különleges technikai eszközökkel és módszerekkel igyekeztek lehallgatni, felderíteni a Moszkvában vagy másutt lévő külföldi diplomáciai képviselőket (nagykövetségeket, konzulátusokat).

5. ábra

A KGB szervezeti felépítése az 1980-as években

Forrás: a szerző szerkesztése

Szoros együttműködést szerveztek a Varsói Szerződés tagállamainak (Romániát kivéve) titkosszolgálateival (például nálunk a BM III/I-es [Hírszerző] Csoportfőnökséggel), továbbá a kubai, a vietnámi, észak-koreai szervezetekkel. Ez a fajta együttműködés az információk és adatok cseréjén túl kiterjedt arra is, hogy egyes (lebukási és kiutasítási) esetekben valamely szocialista állam ott működő hasonló szervezete lépett az ideiglenesen nem működő szovjet helyébe. Az országon belüli ellenzéki személyek sem érezhették magukat biztonságban, az ellenszegülők rendszerint szibériai büntetőtáborban vagy elmeegógy-intézetben találhatták magukat.

A KGB új korszaka Jurij Andropov 1967-es kinevezésével kezdődött, aki elsődleges céljának azt tekintette, hogy a KGB-t egy olyan szervezetté alakítsa át, amely a nemzetközi válságoknál nem csupán részese az eseményeknek, hanem azok befolyásolója is. *A KGB szervezetileg* főcsoportfőnökségekből, önálló csoportfőnökségekből és önálló osztályokból állt, központja Moszkvában, az akkori Dzerzsinszkij téren volt, míg az alárendeltek egy része más telephelyeken dolgozott. A szervezetet a KGB elnöke irányította, és rendelkezett egy-két „első” elnökhelyettessel és 4–6 elnökhelyettessel.

A katonai hírszerzés fedőbeosztásaiban a második világháború után a diplomáciai képviselőkénél katonai attaséi hivatalok, fedőbeosztásban lévő hírszerzők, továbbá a szovjet polgári légiflotta, az Aeroflot, és az Inturist utazási irodákon, képviselőkön dolgozók, valamint üzletemberek, tudományos célból utazók stb. tevékenykedtek igen nagy számban szerte a világon. A katonai felderítés számára értékes hírforrásnak bizonyultak az ellenség hátában működő partizáncsoportok, -egységek. A partizánmozgalmat szintén a vezérkar, és azon belül a Felderítő Főcsoportfőnökség különleges osztályai irányították.

A második világháború előtt, de a háború alatt is a szovjet katonai hírszerzés nagy mennyiségű amerikai technikai dokumentumhoz jutott hozzá annak révén, hogy számos szovjet „specialista” járt tanulmányutakon az Egyesült Államokban, de amerikai szakemberek is nagy számban dolgoztak a Szovjetunió különböző nagy építkezésein. Ezek jó lehetőségeknek bizonyultak a szovjetek számára egyrészt az amerikai technológia megszerzésére, másrészt saját ügynökhálózat kiépítésére.

A háború után és főleg Sztálin halálát követően a Lavrentij Pavlovics Berija (1899–1953) vezette politikai hírszerzés szervei, az MGB, majd az MVD, mint minisztériumi rangú szervezetek, újra igyekeztek magukba olvasztani a katonai hírszerzést, de Hruscsov ennek ellenállt, Beriját más ügyek miatt kivégezték, s a GRU Mihail Alekszejevics Salin tábornok vezetése alatt, aki 1952 és 1956 között vezette a szolgálatot, fokozatosan megerősödött.

Rudolf Ivanovics Abel (aka William Fisher) (1903, Benwell, UK – 1971, Moszkva)

Német nemzetiségű apja Lenin közeli barátja volt Oroszországban, száműzetését követően emigrált Nagy-Britanniába. 1919-ben megkapta a brit állampolgárságot, és felvették az egyetemre. A forradalom győzelme után a család visszatért Oroszországba. Rádiósként szolgált a Vörös Hadseregben, 1927-től a GPU munkatársa. Kihelyezték Norvégiába és Nagy-Britanniába. Hazatérte után a hírszerzés rádiósainak kiképzője lett. 1938-ban korábbi főnöke átállt az amerikaiakhoz, kapcsolatainak köszönhetően azonban őt nem végezték ki, hanem csak leszerelték. 1941-ben újra az NKVD tisztje lett, részt vett a Németországgal szembeni dezinformációs rádióforgalmazásban. 1948-ban egy Lettországon meghalt, lett nemzetiségű USA-állampolgár irataival beutazott az Egyesült

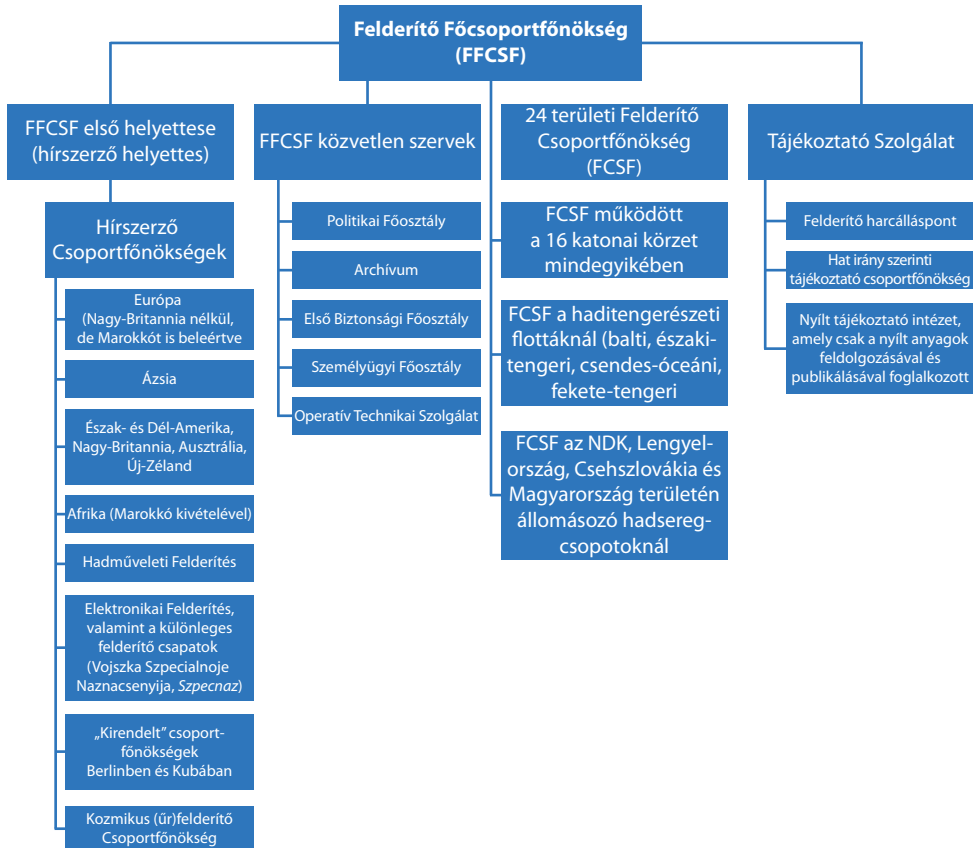
Államokba, hogy illegálisokból álló kém- és szabotórhálózatot hozzon létre. (A külképviseleti fedésű rezidentúrával semmiféle kapcsolatot nem tartott.) Fedővállalkozásként fényképstúdiót vezetett. Hálózatával egyebek mellett magas színvonalon kivitelezett konténerekkel (pénzérme, amelyek közül egyet az FBI megtalált, de csak később tudták Abelhez rendelni; mandzsettagomb, szög) tartotta a kapcsolatot. Egyik legfontosabb kapcsolata az atomfegyverprogramon kémkedő Cohen házaspár volt. Lebukását árulás okozta. Segítője, Reino Häyhänen munka- és ivási szokásaival nem volt megelégedve, ezért 1957-ben hazahívását kérte. Häyhänen azonban Párizsban bement az amerikai konzulátusra, és ott részletesen beszámolt Abel (és a maga) kémtevékenységéről. Abel követő figyelés alá vonták, ő azonban ellenfigyelést alkalmazott, így nem lépett be a lakásba, ahol pedig várták. Később azonban egy hotelban azonosították és letartóztatták. Életfogytiglanra ítélték, de 1962-ben ügyvédje közvetítésével a Potsdam melletti zónahatáron átívelő Glienicke-hídon kicserélték a lelőtt U2-es pilótájával, Gary Powerssel. Hazatérve kitüntették, előléptették, haláláig megbecsült hősként tisztelték.

A GRU-tól jó néhány hírszerző tiszt, így Pjotr Szemjonovics Popov alezredes 1952–1959 között, Oleg Penkovszkij ezredes az 1960-as évek elején áruulóvá vált, és a CIA-nak, illetve a brit hírszerzésnek szolgáltatott ki fontos információkat (például a kubai rakétaválság idején), aminek következtében a GRU fölötti szoros ellenőrzést az MVD utódszervezete, a KGB akkori főnöke, Ivan Alekszandrovics Szerov (1905–1990) tábornok vette át. Az 1960-as évek elején azonban Szerov csillaga is leáldozott, és a GRU élére a KGB egyik volt főnökhelyettesét, Pjotr Ivanovics Ivasutyin altábornagyot (1909–2002) nevezték ki, aki 1963-tól 1987-ig töltötte be ezt a beosztást. Ivasutyin hivatalba lépése után a Felderítő Főcsoportfőnökség fontosabb vezető beosztásait a KGB-től odavezényelt tisztekkel töltötte be.

A felderítő csoportfőnökségek, valamint a hadseregek és flottillák felderítő osztályai *hadműveleti szintű felderítést* szerveztek és folytattak. A szovjet hadműveleti felderítő szervek (tehát a felderítő csoportfőnökségek, osztályok) operatív (hírszerző) állománya béke idején csakis azon a területen belül szerveztek ügynöki hálózatot, ahol az előjáró hadműveleti magasabb egység (hadseregcsoporthoz, flotta) állomásozott (például az NDK vagy Csehszlovákia területén, vagy a haditengerészeti körzetben). Személyes kapcsolatok felvételére, találkozókra a hadműveleti felderítés hírszerzői ritkán kerítettek sort, ha mégis, akkor is mindig honi, vagy valamely Varsói Szerződés tagállam területén.

A várható hadszíntéren (például NSZK) az ügynöknek jelöltek között lehetnek például a Szovjetunióba látogató turisták, az ott tanuló diákok, tudósok, delegációk tagjai, a kereskedelmi hajók legénysége stb. Itt az illetők megnyerése is könnyebb volt (akár ráhatással, jutalommal stb.). Ugyancsak számításba vették a Varsói Szerződés tagállamainak azon honpolgárait, akiknek az anyaországba látogató, de külföldön élő rokonai, jó ismerősei voltak. Szovjet állampolgároknak általában nem terjesztették ki a kutatómunkát, hogy ne kerülhessen sor esetleges kompromisszumra a beszerző GRU-tiszttel.

A külföldi ügynökökkel való összeköttetésre szolgáltak a rádiók, titkosírással készített levelek stb. Összeköttetésre olyan „futárokat” is alkalmaztak, mint a kamionsofőrök, Aeroflot-személyzet, utazó ügynökök stb.

6. ábra

A szovjet katonai hírszerzés szervezeti vázlata az 1980-as években

Forrás: a szerző szerkesztése

A hadászati hírszerzés a célországok területén egymástól teljesen független, elkülönített hírszerző szervezeteket szervezett meg. Ezek a *diplomáciai fedésben* (tehát diplomata-útlevéllel rendelkező) *működő* és az *illegális rezidentúrák voltak*. A diplomáciai fedésben működő legális rezidentúrák olyan külföldi célországok területén tevékenykedtek, amelyekben voltak szovjet diplomáciai képviseletek, nagykövetségek.

Az adott nagykövetség állományából szervezték meg titkosan a hírszerző szervezet rezidentúráját. Ezek azért voltak legálisak, mert a személyi állományuk egyébként jól ismert volt a befogadó állam biztonsági szolgálatait, illetve emigrációs szerveit előtt. A hírszerző rezidentúrák állományába mindenekelőtt a hivatásos hírszerzők, a katonai diplomaták (katonai attasék, helyettesek) tartoztak. Gyakran ezek közül került ki a rezidens (a rezidentúra vezetője) is. A rezidenciák állományában ezeken kívül lehetnek más diplomaták, mint például tanácsosok, titkárok, esetleg konzulok, kereskedelmi kirendeltség tagjai, továbbá

olyan nem diplomata rangú, úgynevezett megnyertek, mint az Aeroflot-, Inturist-, TASSZ-képviselők, beosztottak és más személyek is.

Egy-egy szovjet nagykövetségen vagy képviseleten általában három diplomáciai kategória létezett:

- a nagykövet vagy annak első helyettese – akit „elvileg” nem szerveztek be;
- a katonai hírszerzés – fentebb ismertetett – rezidentúrája;
- a KGB rezidentúrája (amelyet hasonlóan szerveztek meg, de a katonai hírszerzéstől függetlenül és átfedések nélkül tevékenykedett).

Ilyenformán egy adott szovjet nagykövetség teljes személyi állományának a 90 százaléka (vagy esetenként több is) valamely szovjet hírszerző szervezetnek dolgozott. A diplomáciai rang és a mentesség általában kitűnő lehetőségeket biztosított a hírszerző munkára. A befogadó ország elhárító szervei természetesen számoltak a szovjetek ilyenfajta tevékenységével – hiszen ők is hasonló módszereket alkalmaztak külföldön. Fellépni azonban csak akkor lehetett ellenük, ha tetten érték őket (dekspirálódtak), vagy ha nyíltan megszegték a diplomáciai védettség szabályait. A szovjet legális rezidentúrák tagjai részben maguk végezték a felderítő tevékenységet a befogadó állam területén, másrészt pedig *hírszerző hálózatot* építettek ki és vezettek ugyanott. A hálózatot, ha erre lehetőségük volt, kiterjesztették a fogadó állam bizalmas és titkos információkkal rendelkező katonai és polgári személyeire, valamint az ott tevékenykedő külföldi diplomatákra és a katonai képviseletek tagjaira.

Megkülönböztetett figyelmet fordítottak az 1960-as évek második felétől Ázsia, Afrika és Dél-Amerika diplomatáira. Ezek az országok rendszerint nagy állománnyal voltak jelen a fejlett nyugati országokban (az ottani katonai tanintézetek hallgatóiként, mint katonai diplomáciai beosztottak vagy mint a haditechnikai beszerző képviseletek tagjai stb.). Az ő számukra lehetőség adódott hozzájutni a befogadó állam hadseregeinek szabályzataihoz, illetve haditechnikai jellegű kiadványaikhoz és a katonai folyóiratokhoz.

A KGB mellett a szovjet hadászati katonai felderítés, a GRU is széles körben alkalmazott *illegális hírszerző szervezeteket* az adott célországok területén. Az illegális munkát a felderítő csoportfőnökség illegális osztályai szervezték, azzal az alapvető különbséggel, hogy az illegális hírszerző szervezetek tagjai általában nem rendelkeztek diplomáciai státusszal („fedéssel”), sőt hivatalosan azt a látszatot kellett kelteniük, hogy semmiféle kapcsolatuk nincs a Szovjetunióval. A beszervezést általában Moszkvából hajtották végre, de a beszervezettek rendszerint külföldi állampolgárok vagy hosszú évekkel azelőtt az illető országba telepített és esetleg már ottani állampolgárságot is elnyert, hamis fedőnévvel élő és dolgozó szovjet személyek voltak. A második világháború alatt, de különösen a hidegháború idején igen nagy számban működtek a szovjet illegális hírszerző szervek Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban.

Az illegális rezidentúrák felépítése hasonló volt a legális szervezeti struktúrához. Vezetője a rezidens volt, aki lehetett külföldi, vagy esetleg fedőnévvel és munkakörrel rendelkező szovjet állampolgár, rajta kívül a rezidens helyetteséből, néhány (1–10 fő) illegális tisztből, a rejtjelző és rádiós részlegből, valamint a titkos ügynökökből állt. A titkos ügynököknek a beszerzésük után általában hamis személyazonosságot, valamint (fedő) munkakört biztosítottak.

A KGB-től eltérően a Felderítő Főcsoportfőnökség a zsarolást nem használta, mivel a sokéves tapasztalatok alapján úgy vélték, hogy az csak negatív eredményekkel járhat.

Ehelyett inkább az ideológiai ráhatást alkalmazták. A Szovjetunió szétesése után a katonai hírszerzést sem kerültek el azok a bajok, amelyek egyébként a hadsereg egészére jellemzőek (kevés fizetés, rossz egzisztencia, csökkenő megbecsülés stb.).

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság

Az Állambiztonsági Szolgálatot (*Štátna bezpečnosť*, StB) közvetlenül a második világháború befejezése után, 1945. június 30-án alakították meg, és névleg a Nemzetbiztonsági Testület, gyakorlatilag pedig a kommunista párt irányította. Tevékenységét, jogait és kötelezettségeit a 149/1947. törvény szabályozta. 1947 decemberétől elhárítási és katonai elhárítási feladatokkal bővült a tevékenysége, amit a 286/1948. törvényben határoztak meg a szervezet számára. Ettől az időtől vált feladatává, hogy azonosítsa, megkeresse, semlegesítse a kommunista párt és a kormányzat ellenségeit, és jelentek meg itt is a szovjet tanácsadók.

Tevékenységüket az úgynevezett Kő-akció során használt módszerek nagyon jól jellemzik. Az akciók célja az 1948-as kommunista hatalomátvételt követő kivándorlási hullám megfékezése volt. Az 1948–1951 közötti akciók során a tényleges csehszlovák–osztrák, illetve csehszlovák–német határszakaszok előtt kb. 40–50 kilométerrel külföldi egyenruhába (osztrák, nyugatnémet, amerikai) öltözött StB-tagok „fogadták” a menekülőket, és elhittették velük, hogy már a határ túloldalán vannak.

Az StB korabeli technikai fejlettségét mutatja, hogy a magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) is átvette technikai megoldásait, és hasznosította a külföldi ügynöki rádióadások megfigyeléséről szerzett tapasztalatait, és hogy 1947-ben az ÁVO az StB-vel létesített először nemzetközi kapcsolatot.

1989-ben az StB több mint tizenkétezer személyt alkalmazott. Szerepe az 1989-es rezsim bukásában máig tisztázatlan. Az első intézkedések egyike a gyűlölt titkosrendőrség, az StB felszámolására irányult, mivel az átmeneti hatalom érzékelte azt, hogy a korábbi évtizedekben az államhatalmi testületek között működő erőszakszervezet nem tartható meg. Az StB-t 1990. február 1-jével számolták fel az akkori belügyminiszter, Richard Zacher utasítására.

Az első és második csehszlovák köztársaság idején különböző szervezetekben, de mindig működött a katonai felderítés. Csehszlovákia német megszállása előtt közvetlenül a hírszerző szolgálat vezetése a legfontosabb dokumentumokkal együtt Londonba menekült. Az 1940-ben, Londonban megalakult emigráns kormány védelmi minisztériumának alárendeltségében működtek tovább. Vezetői részt vettek a Reinhard Heydrich (1904–1942), a Birodalmi Biztonsági Főhivatal és a Cseh–Morva Protektorátus vezetője elleni prágai merénylet megszervezésében. Ez a szervezet koordinálta a Nagy-Britanniában, Franciaországban és a Közel-Keleten megszervezett csehszlovák alakulatok katonai elhárítását és felderítését, segítette a hazai ellenállási mozgalmat és az Isztambulban működő Központi Hírszerző Iroda munkáját.

Csehszlovákia német megszállás alóli felszabadítása után a szovjet Vörös Hadsereg oldalán harcoló 1. Csehszlovák Hadtest elhárító szervei az országban állomásozó szovjet csapatok és a csehszlovák kommunista párt hatalomra jutását támogatták. A katonai titkosszolgálatok közül a rendszerváltásig az elhárítás önálló minisztérium vagy

a belügyminisztérium, míg a hírszerzés a védelmi minisztérium irányításával tevékenykedett, és az 1989. novemberi forradalmi eseményekig ez nem is változott.

1993. január 1. napján Csehország és Szlovákia békés úton önálló államot alapított, és mindkét állam megszervezte saját nemzetbiztonsági szolgálatait. A katonai hírszerzés mind a két szövetségi államban változatlan szervezeti formában egészen 1994-ig fennmaradt.

Lengyelország

1918-ban a központi hatalmak vereségével véget ért az első világháború. A függetlenné vált országban megkezdődött a hadsereg és a hírszerző szolgálatok kiépítése. A francia katonai misszió segítségével – amelynek a feladata az volt, hogy segítséget nyújtson a lengyelek számára a szovjetek elleni háborúban – egy hatékony vezérkari szervezetet hoztak létre, amelynek részét képezte egy hírszerző és elhárító szervezet. Fontosságát jelzi, hogy a mind ezért felelős második osztály (Oddział II) már 1918 októberében, a függetlenség kikiáltása előtt megalakult.

A második világháborúban a lengyel hírszerzők kiterjedt hálózattal rendelkeztek. Ekkor Franciaország területén 1500 lengyel hírszerző dolgozott és szállított fontos információkat a briteknek, így például a német tengeralattjárók mozgásáról. 1941-ben a Lengyelországban működő hírszerzők szállítottak rendkívül fontos információt a német előkészületekről a Szovjetunió megtámadásával kapcsolatban. Szintén egy lengyel hírszerzőtől, Witold Pilecki lovassági századostól származtak a lágerekben folyó zsidó lakossággal szemben elkövetett bűntettekről szóló hiteles információk is.

Jelentős előrelépést hozott a német mérnökök által az első világháború végén kifejlesztett titkosító berendezés, az *Enigma* rejtjelezésének feltörésében a lengyel szakemberek ismeretanyaga, akik már a háború előtti időkben sikereket értek el ezen a téren. A háború végének közeledtével a lengyel titkosszolgálati tevékenység párhuzamosan működött. Ez egyrészt az előzőekben részletezett, brit irányítás alatt, másrészt a Lengyel Hadseregen belül, szovjet mintára létrehozott katonai felderítő szerveken keresztül történt.

A második osztályt 1946-ban feloszlatták, ekkor 170 tiszttel és kb. 3500 ügynökkel rendelkezett. Tekintettel arra, hogy az emigráns lengyel kormányok közül az első Londonban kezdte meg működését, és a nyugati szövetségesek vezetése mellett lengyel seregtestek is harcoltak, a szervezet hivatali anyagai a britekhez kerültek. Nagy valószínűséggel a lengyel informátorok egy része a hidegháború idején is a brit szolgálatok számára szolgáltatott adatokat. Egy 2005-ös kutatás szerint a brit titkosszolgálatok 1939–45 között az európai kontinensről szóló jelentéseinek 43 százaléka származott lengyel forrásból.

A Szovjetunió már az ország megszállása után megkezdte az új hírszerző és belső biztonsági ügynökség létrehozását. Az Ügynökséget 1944. december 31-én Közbiztonsági Minisztériummá (*Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*, MBP) szervezték át. A minisztérium feladata ekkor kibővült, és a hírszerzés, kémelhárítás mellett kiterjedt a polgárok megfigyelésére és az elégedetlenség elnyomására is. Ez a minisztérium természetesen nem alkalmazta a lengyel emigráns kormány hírszerzőit és tisztjeit.

1953-ban, Sztálin halála és a Közbiztonsági Minisztérium egyik ezredesének (Józef Światło, eredeti nevén Izaak Fleischfarb) szökése után a Minisztériumot feloszlatták

és újraszervezték. A belügyminisztériumon belül létrehozták a Biztonsági Szolgálatot (*Slużba Bezpieczeństwa*, SB), amely feladatul kapta a hírszerzést, kémelhárítást, az államellenes cselekmények megakadályozását, a kormány védelmét, a védett hírósszekötöttes biztosítását, a tanácsok felügyeletét, a rendőrség, a büntetés-végrehajtás és a tűzoltóság irányítását. A belügyminisztérium felügyelte ezenkívül a belügyi csapatokat és a határőrséget is. Az SB személyi állománya 1980-ban mintegy 24 ezer fő körül lehetett. Az 1989-es szabad választásokat követően a Biztonsági Szolgálat feloszlásra került. A belső biztonsági feladatok ellátására egy új szervezetet alapítottak, az Államvédelmi Hivatalt (*Urząd Ochrony Państwa*, UOP).

Német Demokratikus Köztársaság

1948 júliusában a szovjetek a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) kezébe adták a hatalmat az általuk ellenőrzött német területeken. Még 1948 első felében Walter Ulbricht (1893–1973), a későbbi NSZEP-főtítkárnak engedélyt kért Moszkvától egy, a pártnak alárendelt titkosszolgálat felállítására, amit december 28-án meg is kapott. 1949-ben azután Erich Fritz Emil Mielke (1907–2000) későbbi miniszter vezetésével felépült a hidegháborús világ keleti tömbjének egyik leghatékonyabb állambiztonsági szervezete. Az NDK-ban tehát a polgári hírszerzést és elhárítást az Állambiztonsági Minisztérium (*Ministerium für Staatssicherheit*, MfS vagy ismert nevén a *Stasi*) irányította. Hivatalosan 1950. február 8-án alakult meg. A minisztérium első vezetője Wilhelm Zaisser, a szervezésért felelős Mielke pedig minisztériumi államtitkár lett. A kezdet azonban nem sok jót ígért, hiszen 1950 és 1953 között 44 aktív és 33 kilépett Stasi-alkalmazott szökött Nyugatra. Ennek hatására azután szigorú intézkedések születtek. A Stasi emberei 26 átszökött személyt hoztak vissza, és példát statuálva közülük sokakat kivégeztek.

A másik sokkhatást a szervezet számára az 1953-as berlini felkelés jelentette, hiszen nem értesültek időben az építőmunkások várható tömeges megmozdulásairól. A kudarc hatására az önálló állambiztonsági minisztériumot átmenetileg megszüntették. A Stasi 1955 novemberében kapott újra önálló minisztériumi rangot. A miniszter helyettese ismét Mielke lett, aki 1957 októberében vette át az Állambiztonsági Minisztérium vezetését, de akkor már 32 évre (1957–1989). Szintén 1957-ben került a Stasi külföldi hírszerzésének élére (Felderítő Főcsoportfőnökség – *Hauptverwaltung Aufklärung*, HVA) Markus Wolf, aki a szervezet élén töltött 29 éve alatt komoly sikereket ért el a nyugati, elsősorban a nyugatnémetekkel szembeni hírszerzés területén.

A minisztériumnak ebben az évben csak Kelet-Berlinben 17 ezer főállású munkatársa volt, az utolsó években országosan ez a létszám már több mint 90 ezret számlált, és több mint 173 ezer „nem hivatalos munkatársa”, vagyis ügynöke volt. Ez azt jelenti, hogy az NDK-ban a lakosság több mint egy százaléka be volt szervezve. A szervezet a társadalom valamennyi csoportját egy-egy ügyosztállyal ellenőrizte, de az átlagosnál nagyobb figyelmet fordított a fegyveres erőkre, a lehetséges ellenzékre, az egyházakra, a kulturális szervezetekre és a földalatti mozgalmakra. A Stasi karhatalmi, fegyveres erővel is rendelkezett, a mintegy 11 ezer főből álló *Feliks Dzerzsinszkij Őrezreddel* (*Wachregiment Feliks Dzierzynski*).

Az 1989-es politikai változások hatására az év végén Erich Mielke lemondott, és november 17-én az NDK Minisztertanácsa Nemzetbiztonsági Hivatalnak (*Amt für Nationale*

Sicherheit, AfNS) „keresztelte át” a szervezetet. (Nem ez az utolsó eset, hogy a német elnevezés erőteljesen kihat a magyar szolgálatok megjelölésére.) A közvélemény nyomására a kormány 1990. január 13-án jogutód nélkül megszüntette a hírhedt állambiztonsági szervezetet.

Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság

A jugoszláv hírszerzés, az Állambiztonsági Igazgatóság (UDBA) centralizált szervezetben működött. A szervezetet 1946. március 13-án hozták létre. Az UDBA Jugoszlávia hat köztársaságában központi irányítás mellett működött. A szervezet fő feladata az állam biztonságának védelme volt. Az 1950-es évekbeli átalakítást követően a belső biztonság garantálására helyezték a fő hangsúlyt. A szervezet a BM alárendeltségébe került, mint Állambiztonsági Igazgatóság. A katonai hírszerzést, amely a Jugoszláv Néphadsereg Vezérkarának II. Igazgatósága I. (Hírszerző) Osztálya volt, valamint az 1. (Hírszerző) Osztály tartományi és körzeti osztályait 1950 augusztusában összevonták, és így egyesített hírszerző szervezet jött létre. A szervezet tisztjeinek többsége a partizánháborúban kezdte pályafutását, és komoly tapasztalatokat szerzett a német, majd a nyugati hírszerző szolgálatokról.

A Szovjetunióval való szembenállás idején a jugoszláv hírszerzés érdeklődésének közepontjában mindvégig a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok létszáma, fegyverzete és elhelyezkedése volt. Ezt fontossági sorrendben a magyar haderővel, államvédelemmel, valamint a magyarországi jugoszláv emigrációval kapcsolatos információk követték.

Tito haláláig (1980) a szervezet egységes volt, de a köztársaságok széles körű jogkörrel voltak felruházva. Ezt azután, az 1980. év végi koszovói válság után, nagymértékben korlátozták.

1986-tól a szervezet nyílt kritikák tárgya lett. Ezek hatására megszüntették a párt-szervezeteket a szolgálaton belül, és felállítottak egy parlamenti ellenőrző bizottságot. A bizottság azonban csak kérdések feltevésére volt jogosult, amit azonban a szolgálat vezetője köteles volt megválaszolni, akkor is, ha azok bizalmas információkra vonatkoztak. Ez azután aláasta a szolgálat morálját, és a saját maga alkotta belső szabályok szerint kezdett el működni.

1990-ben többpárti választásokra került sor az országban, és elkezdődött a demokratizálás folyamata. Az 1991-es horvátországi háború után a szövetségi szintű szervezet gyakorlatilag megszűnt, és egyesült a Szerb Köztársaság állambiztonsági szervezetével.

Román Népköztársaság

A második világháborút követően a román állambiztonsági szolgálatot is – miként a többi szocialista országban – szovjet mintára szervezték meg. A második világháború végétől 1948-ig tartó időszakban az 1908-ban alapított politikai rendőrség, a *Siguranța Statului / Siguranța* tovább működött, míg ezzel párhuzamosan létezett egy önálló titkosszolgálat is *Serviciul Special de Informații* néven, amelynek feladata „a legmagasabb államérdeket képező általános hírszerzési információk gyűjtése” volt.

Ez a külföldi hírszerzést végző szervezet csak 1951-ben került beolvasztásra az akkor már Általános (Országos) Állambiztonsági Igazgatóság nevet viselő szervezetbe (*Direcția Generală a Securității Statului*, DGSS). Ebben az időszakban a katonai célú hírszerzésért a Katonai Vezérkar Második Osztálya (*Secția a II-a a Marelui Stat Major*) felelt, amely azonban alá volt rendelve a szovjet GRU-nak.

1948. augusztus 30-án a *Siguranța*, átszervezéseket követően, felvette az új nevét: Országos Népbiztonsági Igazgatóság (*Direcția Generală a Securității Poporului*, DGSP), röviden *Securitate*. Érdekes a szervezet nemzetiségi összetétele, amely összesen 3973 fő volt, ebből 338 zsidó, 247 magyar, 24 orosz, 5 német, 3 örmény, 5 cseh, 1 olasz, 3 bolgár, 13 jugoszláv és 3334 román.

A szervezetet ugyan többször átalakították, azonban a *Securitate* volt az, amely a rendszerváltásig, mint politikai rendőrség, a legnagyobb szerepet játszotta a román állam-biztonság fenntartásában, és amelynek neve az erőszakos szervezetek közül legismertebb, legrettegettebb volt a román lakosság körében. Formálisan a Belügyminisztérium szervezetébe tartozott, feladata a 221/1948. sz. alapító rendelet szerint a következő volt: „megvédeni a demokratikus vívmányokat, és biztosítani a Román Népköztársaság biztonságát a szervezkedő belső és külső ellenséggel szemben.”

Valójában a cél a lakosság legszélesebb körében a félelem folyamatos fenntartása volt annak érdekében, hogy a Nicolae Ceaușescu fémjelezte kommunista hatalom létjogosultságának megkérdőjelezése még csak gondolati szinten se merülhessen fel az emberek fejében. A szervezet egy kb. 60 ezer fős fegyveres alakulattal is rendelkezett, és a kb. 250 börtönből és munkatelepből álló román „Gulagot” is ők működtették.

- Külföldi Hírszerzési Központ (UM 0544)
- Rejtjelező Egység (UM 0525)
- Dunárea külkereskedelmi ügynökség
- I. Igazgatóság (belföldi hírszerzés)
- II. Igazgatóság (gazdasági kémelhárítás)
- III. Igazgatóság (kémelhárítás)
- IV. Igazgatóság (katonai kémelhárítás)
- V. Igazgatóság (őrzés és védelem)
- VI. Igazgatóság (bűnügyi vizsgálatok)
- Különleges Antiterrorista Egység (UM 0666)
- „F” Különleges Egység (követés)
- Államtitkokat Védő Különleges Egység (UM 0500)
- Önálló Külkereskedelmi Ügyosztály
- Tájékoztatási és Dokumentációs Központ
- „D” Megtévesztési Ügyosztály
- Operatív Technikai Eszközök és Hírközlési Parancsnokság
- „T” Különleges Egység (figyelőrendszerek elhelyezése)
- „S” Különleges Egység (postai forgalom ellenőrzése)
- „R” Különleges Egység (rációtechnikai forgalom elfogása)

7. ábra

A Securitate felépítése az 1980-as években

Forrás: a szerző szerkesztése

Az 1970-es évek második felétől a szervezetet a politikai vezetés valutaszerezésre és technikai importra is igénybe vette. Az 1980-as évekre a Securitate felügyelte az ország külkereskedelmének jelentős hányadát a Crescent, Terra, Delta és Trawe nevezetű fedővállalkozásain keresztül. Mindezt a szervezet Külügyi Hírszerző Központja irányította (*Centrul de Informații Externe, CIE*).

Végül egy érdekesség a szervezetről: egyedülálló tevékenységének végrehajtója volt a 0920/A egység, amelynek szigorúan titkos feladata a szovjet tömb országaiból Románia ellen irányuló titkosszolgálati tevékenység és a Nicolae Ceaușescu elleni merényletek, illetve a Varsói Szerződés államainak esetleges romániai katonai beavatkozásához ürügyként felhasználható tevékenységek elhárítása volt.

A szervezetnek természetesen kiemelt célcsoportja volt a magyar kisebbség. Az asszimiláció és a kirekesztés ellen tiltakozó magyarokat folyamatosan zaklatták és félelemben tartották. Számos magyar értelmiségit kényszerítettek szülőföldje elhagyására.

A Securitate mint a kommunista rezsim állambiztonsági erőszakszervezete az 1989. decemberi forradalmi eseményeket követően, 1989. december 30-án szűnt meg. Jól jellemzi az ország lakosságának a szervezethez való viszonyát, hogy a Bukarestben található Securitate-székházat felgyújtották a „felkelők”. A Securitate számlájára írják egyébként az 1990. március 19–20-i, több halálos áldozattal járó marosvásárhelyi zavargások kirobbantását is.

Állambiztonság Magyarországon 1945–1990

(*Dávid Ferenc*)

A PRO-tól az ÁVO-ig

A második világháború utolsó évében Magyarország 1944 márciusában először német, majd 1944 szeptemberétől fokozatosan szovjet katonai megszállás alá került. Az 1944. októberi sikertelen magyar kiugrást követően az ország keleti, szovjet megszállás alá került részében 1944 decemberében Debrecen központtal Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd Ideiglenes Nemzeti Kormány alakult. A magyar államgépezet újjászervezésével a hírszerző és elhárító szolgálatok ismételt megalakítása nem szerepelt kiemelt helyen, amihez a megszállt és korlátozott szuverenitással rendelkező országban csak korlátozott mozgástér állt rendelkezésre. Az állam belső biztonságát garantáló szervezetek ismételt megjelenését a háborút követő felelősségre vonások igénye és az állami kötelezettségvállalás szülte. Utóbbiakat a szövetséges hatalmak 1943. októberi moszkvai deklarációjából vezették le, ahol a többoldalú megállapodás részeként a kegyetlenkedésekről szóló nyilatkozat foglalta össze a németek és szövetségeseik által elkövetett háborús bűnöket.

A nyugati szövetségesek a németekkel és szövetségeseikkel kötendő békét a háborút követő felelősségre vonások teljesítéséhez kötötték. A háborús bűnösök felelősségre vonásának igénye a debreceni kormányzat képviselői által Moszkvában 1945. január 20-án megkötött előzetes fegyverszüneti egyezményben is deklarálásra került. Az egyezmény 14. pontja teremtett jogalapot először a politikai, majd katonapolitikai rendészeti szervek felállításához. Az egyezmény értelmében Magyarországnak közre kellett működnie a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, az érdekelt kormányoknak való

kiszolgáltatásában és az ítélkezésben e személyek felett. A rendelkezés értelmében a feladatot a Magyar Államrendőrség keretében tevékenykedő politikai rendészeti szervek kapták, de a folyamatos hatásköri súrlódások miatt 1945. február-márciusában egy katonai szolgálatot is életre hívtak. Ezáltal a második világháború utolsó hónapjaiban az államvédelmi szféra politikai rendészeti szerveinek fejlődése polgári és katonai oldalon párhuzamosan indult meg.

A háborút követő szervezeti párhuzamosságok eredményeként Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány Belügyminisztériumának felügyelete alatt a Magyar Államrendőrség szervezeti rendjében két Politikai Rendészeti Osztály alakult. Az átmeneti időszakban a két szervezet területi illetékességük alapján különült el egymástól. Az egyik az 1945 áprilisáig a kormány átmeneti székhelyül szolgáló Debrecenben Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztály néven, a másik még a fővárosban zajló harcokkal egy időben a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság keretében alakult meg. A felesleges párhuzamosságok elkerülésének részeként a debreceni székhelyű osztályt feloszlatták, de megtartották a területi illetékességet, és a rendőrség szervezeti rendjében Péter Gábor vezetése alatt egy Budapesti, míg Tömpe Andrással az élén egy Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztály alakult. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya 1946. október 15-én alakult meg.

Az ÁVO már egy egységes és országos hatáskörű, de gazdálkodás szempontjából még mindig a rendőrség keretébe tartozó polgári államvédelmi szerv volt, amely egyesítette a Budapesti Főkapitányság és a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályait. A hivatkozott időszakban a szervezet működésében végig kommunista pártpolitikai irányítás érvényesült, jóllehet formailag a koalíciós pártok is delegáltak tagokat a PRO-kba. Az ÁVO vált a letéteményesévé a polgári illetékességi területen folytatott hírszerzésnek és elhárításnak.

Mindezek részeként feladatkörében megtartotta a demokratikus államrend és közbiztonság védelmével, valamint a népbíráskodással összefüggő nyomozati tevékenységet. Az 1945 utáni egypártrendszerbe történt fokozatos átmenet során az államvédelmi osztály kiemelt szerepet játszott a belföldi és külföldi ellenzéki politikai csoportosulások, ellenérdekelt szolgálatok és az egyházak tevékenységének felderítése során. Az ÁVO-nak az „állam az államban” betöltött szerepe fokozatosan nőtt. A Magyar Államrendőrségtől történt önállósodása és fontosabb hatósági jogosítványok elvonása során mérföldkőnek számított a BM Államvédelmi Hatóságának 1948. szeptember 10-ével történt átalakítása.

A politikai rendészeti szervekhez hasonlóan a katonai illetékességi területen is két vonalon indult meg az 1945 utáni hírszerző és elhárító szolgálatok újjászervezése. Az első kérészéletű próbálkozások a világháború budapesti harcainhoz köthetők. A főváros pesti oldalán 1945 januárjából ismert az első szovjet–magyar katonai nyomozócsoport működése. Még folyt Buda szovjet ostroma, amikor a csoport a főváros pesti oldalán már gyűjtötte a Nyilaskeresztes Párt működését és más háborús bűncselekményeket dokumentáló iratokat, valamint folyamatos ellenőrzéseket, razziákat folytattak a kaotikus állapotban lévő fővárosban. A nyomozócsoport rövid életűnek bizonyult, és alig két hét működés után megszűnt.

A budapesti átmeneti kezdeményezéseket követően a HM egyrészt közvetlen alárendeltségében hivatalosan működő szervezeten keresztül kívánta ellátni az ország kötelezettségvállalásából fakadó feladatokat. Másrészt a háború európai hadszínterein a harcok lezárulásával, a német fegyverletétel után megoldandó kérdéssé vált az Ausztriában

és Bajorországban rekedt magyar hadifoglyok százezreinek visszatérése és megfelelő ellenőrzésük. A bizalmatlan politikai légkörben a fenti körülmények is megkövetelték a katonai elhárító és felderítő tevékenység újbóli beindítását. A hivatásos katona személyeknek a politikai rendészeti osztályokkal történt súrlódásai miatt és illetéktelen letartóztatások kizárására 1945 tavaszán egy időben két katonai szervezetet is életre hívtak.

A korábbi ad hoc próbálkozásokat követően Budapesten 1945 februárjától létezett egy, a katonai bűncselekményekkel kapcsolatos nyomozások, a honvédekkel szembeni igazolóeljárások és az elkallódott honvédségi eszközök felderítésére, a honvédelmi miniszter felhatalmazása alapján létrejött HM 40. osztály. A csoport dr. Vészy (Wiesz) István vezetése alatt a szovjet elhárító szolgálat alárendeltségében, közös egységben tevékenykedett a fővárosban. A HM 40. osztály budapesti létrehozásával párhuzamosan a kommunista párt a szovjet dominanciájú Szövetséges Ellenőrző Bizottság támogatásával 1945 márciusában, Debrecenben alakította meg a Pálffy (Oesterreicher) György vezetése alatt álló HM Katona Politikai Osztályát, amely áprilisi Budapestre költözését követően felszámolta a konkurens szolgálatot.

Az elkövetkező években szovjet és kommunista párti irányítás alatt az osztály meghatározó szerepet játszott a nyugati szövetségesekkel szemben folytatott határon túli felderítésben és hírszerzésben, valamint az egypártrendszer kiépítésében Magyarországon. Az 1945 és 1950 közötti belpolitikai és nemzetközi események hatására a szervezet ereje egyre nőtt. 1946 márciusában irányítása alá került a honvéd határőrség, majd 1946 őszétől kulcsszerepet játszott a koncepció „Magyar Közösség”-ügy felderítésében, ami meghatározó mérföldkő volt a többpártrendszer felszámolása felé vezető úton. Az osztályt 1947 februárjában HM Katona Politikai Csoportfőnökséggé, majd a magyar haderőfejlesztés mind nagyobb térnyerésével 1949 februárjában HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökséggé szervezték át.

Az államvédelmi szervek létrejöttének és működésének meghatározó ismérve volt, hogy mindvégig érvényesült a szovjet fél irányítása, és a kommunista párt vezetői a szolgálatokat a hatalmuk növelésére és az egypártrendszer kiépítésére használták fel.

Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH)

A második világháború utáni átmeneti éveket követően, az egységes és monolitikus államvédelmi szervezet megalakulása az 1949/1950-es évek fordulójához köthető. A katonai szolgálat meghatározó vezetői ellen lefolytatott koncepciók pereket követően a BM Államvédelmi Hatóságát 1949. december végén rendeleti úton a Minisztertanács közvetlen alárendeltségébe vonták, míg a HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség átszervezésre került, és 1950. január 31-i hatállyal részei – a katonai felderítést kivéve – a Péter Gábor vezette Államvédelmi Hatóságba olvadtak be. Az átszervezést követően a főcsoportfőnökség maradványa Révész Géza vezetésével a katonai hadászati és hadművelési felderítés szakfeladatait látta el HM IV. Főcsoportfőnökség néven.

A szervezet hangsúlya a felderítés ellátásához szükséges képzési rendszeren, a személyügyi feltételeken és a rádiófelderítés szakmai tevékenységének továbbfejlesztésén volt. A szervezetnek a Minisztertanács közvetlen alárendeltségébe utalása a minisztériumokkal egy szervezési szintre emelte a hatóságot, amely magában foglalta a BM ÁVH-t,

a HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökségét (kivéve a katonai hírszerzést), valamint a katonai szolgálat alárendeltségébe tartozó Honvéd Határőrséget. A hatósághoz rendelt feladatrendszer átfogta a hírszerző és elhárító tevékenységet, a rádiófelderítést, a külföldiekkel kapcsolatos biztonsági ellenőrzéseket, a rendvédelmi és fegyveres erők állományának operatív védelmét, a belső reakció- és szabotázselhárítást, valamint határőrizeti és karhatalmi feladatokat.

Az 1950-es évek elején kialakult állambiztonsági szervezetrendszer 1953-ban élte át első kisebb törését. Sztálin halálát követően a magyar politikatörténet egy meghatározó epizódjaként a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-án tartott kibővített ülése a minisztertanácsi alárendeltségben lévő ÁVH-t a BM-mel vonta össze. Az átszervezés eredményeként létrejött „egységes Belügyminisztérium” egyesítette az államvédelmi, határőrizeti, rendőri, büntetés-végrehajtási, légtalmi és tűzoltósági feladatokat, míg a BM közigazgatással összefüggő feladatai a Minisztertanácshoz kerültek át.

Az 1953-as átszervezéssel egy időben a katonai hírszerző szervezet is átalakult. A HM IV. Főcsoportfőnöksége a vezérkari főnök irányítása alá került, és Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnöksége néven szervezték újjá. Az átszervezéssel a csoportfőnökség feladatszabása érdemben nem változott, a katonai hírszerző tevékenység ellátása mellett meghatározó maradt a nyugati szövetségesekkel szemben folytatott rádiófelderítés.

A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnöksége

Az ÁVH által elkövetett jogsértések és a társadalom széles rétegeivel szemben alkalmazott megfélemlítés hatására az 1956. októberi forradalom idején meghatározó követelés volt a hatóság megszüntetése. A követelés teljesítésének szükségességét Nagy Imre miniszterelnök is elismerte, és megerősítette, miszerint a rend helyreállítását követően az ÁVH-t fel kell oszlatni. Állásfoglalását a magyar társadalom végleges döntésként fogadta, és ha jogi lépések nem is történtek, de a hatóság visszaéléseinek és a forradalom idején tanúsított magatartásának eredményeként gyakorlatilag megszűnt működni. Az 1956-os szabadságharc leverését követően Kádár János, a Minisztertanács elnöke és a Munkás-Paraszt Kormány is elvetette a szervezet megőrzésének ötletét. Ha a hatóságot nem is szervezték újjá, a feladatszabást és az állam biztonságáért felelős szervezetet megőrizték.

Az 1956. évi 35. törvényerejű rendelet 1956. december 30-án lépett hatályba, és a rendőrségről szóló 1955. évi 22. törvényerejű rendelet kiegészítésével intézkedett az állam belső és külső biztonsága elleni bűncselekmények utáni nyomozás feladatainak átvételéről. A módosítást követően az állambiztonsági feladatok ellátását a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztálya vette át, az Államvédelmi Hatóság volt állományát felülvizsgálták, és néhány kivételtől eltekintve többségük olyan igazolást kapott, hogy nem volt részese az 1956 előtti jogsértéseknek. Eltekintve a kisebb változtatásoktól, a főosztály 1956 és 1962 között változatlan formában működött, vezetője Horváth Gyula, majd Galambos József lett. A szervezet meghatározó szerepet játszott a Kádár-korszak 1956 és 1962 közötti időszakában, amikor a számonkérések és megtorlások szereplőjeként részt vett a rezsिम konszolidálásában.

Magyarország 1956 utáni közel fél évtizedes nemzetközi elszigeteltségét egy köztes időszaknak tekinthetjük. Az állambiztonsági szervezetrendszer történetében meghatározó mérföldkönek bizonyult az 1962-es év. Az állampárt döntése és az államigazgatási struktúra

átalakításának részeként végrehajtották a BM szervezeti racionalizációját, aminek eredményeként a minisztériumot főcsoportfőnökségi rendbe szervezték át, ahol kialakításra került az I. (Pénzügy-anyagi), II. (Közbiztonsági), III. (Állambiztonsági) és IV. (Személyügyi) Főcsoportfőnökség. Eltekintve a kisebb változtatásoktól, ez a szervezeti rend a rendszer-változásig érvényben maradt.

Az átszervezést követően az államvédelmi szervezetrendszer „totális elhárításával” szemben, bár megmaradt az állam biztonságát veszélyeztető belső reakció elleni fellépés, de a megváltozott nemzetközi körülmények hatására fokozatosan előtérbe került a polgári és katonai szolgálat által folytatott hírszerző és elhárító tevékenység. Az intézményrendszerben a BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnöksége egyesítette a polgári hírszerzést, a polgári és katonai illetékességi területen és a belső politikai ellenfelekkel szembeni elhárítást, valamint az operatív-technikai kiszolgálást, míg a katonai hírszerzést továbbra is a MNVK 2. (Katonai hírszerző) Csoportfőnöksége látta el.

A BM centralizált és monolitikus állambiztonsági főcsoportfőnökségének tagozódása és feladatszabása a „vonalas elvnek” megfelelően (vagyis az ellenséges tevékenység sajátosságainak és a szakfeladatok ellátásának figyelembevételével a főcsoportfőnökségen belül kialakított öt csoportfőnökség és változó számú, közvetlen alárendeltségben működő osztályok kialakításával) alakult. Az egypártrendszer hatalomcentralizációjára és a pártállam működésére jellemző módon a főcsoportfőnökség közvetlen belügyminiszteri irányítás alatt állt, akinek hatásköre a szervezet működése és feladatellátása szempontjából fontos jogszabványok gyakorlására terjedt ki. A szervezet megalakulásakor Pap János belügyminiszter irányítása alatt az állambiztonsági főcsoportfőnökséget Galambos József főcsoportfőnök vezette, aki egyben a miniszter (állambiztonsági) miniszterhelyettese is volt egy személyben.

A pártállami tisztségviselőknek a kulcspozíciókban való megjelenése és az MSZMP akaratának érvényre juttatása egyértelmű elvárás volt a rendszerváltozásig. A feladatszabás tekintetében a csoportfőnökségek irányítását gyakran nem a kinevezett államigazgatási vezetők, hanem pártutasításokkal közvetlenül vagy a belügyi irányításon keresztül közvetve az állampárt gyakorolta. A pártirányítás intézményi hátterét a HM és az igazságügyi szervek működésének koordinálásában is közreműködő MSZMP Közigazgatási és Adminisztratív Osztály adta. Ugyanakkor a titkosszolgálati tevékenység sajátos jellege folytán az állambiztonsági szervek autonómiája is érvényesült.

A BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnöksége a tárgyalt időszakban öt főcsoportfőnök-közvetlen csoportfőnökségre és a feladatellátás hangsúlyainak időbeli változásával eltérő számú osztályra tagozódott. Az egyes csoportfőnökségek a csoportfőnökök, az osztályok közvetlenül a főcsoportfőnök alárendeltségébe tartoztak. A főcsoportfőnökség a feladatszabás hangsúlyainak megfelelő I. (Hírszerző), II. (Kémelhárító), III. (Belső reakció és szabotázelhárító), IV. (Katonai elhárító) és V. (Operatív technikai) Csoportfőnökségekre tagozódott.

Az I. (Hírszerző) Csoportfőnökség klasszikus hírszerzési feladatokat látott el: az ellenérdekeltektől, a nyugati országokkal szemben folytatott politikai, gazdasági, tudományos, katonai információgyűjtéssel, az ellenségesnek minősített vagy támogatott magyar emigráns csoportok bomlasztásával vagy támogatásával és az Országos Rejtjel Központ felügyeletével foglalkozott.

A II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség a klasszikus, polgári illetékességi területen folytatott kémelhárítása során felderítette az ellenérdekeltektől nyugati hírszerző szolgálatok

tevékenységét, felderítette és gyengítette vagy megszakította a Magyar Népköztársaság állami, gazdasági, társadalmi rendje ellen irányuló ellenséges tevékenységet, biztosította az ország területén képvisellel rendelkező más szocialista országok külképviseleteit.

A III. (Belső reakció és szabotázselhárító) Csoportfőnökség eredetileg kettő, majd az 1970-es évektől hat osztályból állt. A csoportfőnökség feladata kiterjedt a szocialista társadalomra veszélyes ellenséges csoportok bomlasztására és elszigetelésére, a politikai bűncselekmények elkövetésének megakadályozására, a párt és a kormány vezetőinek operatív védelmére, az egyház, a kultúra, valamint az ifjúság körében végzett belső elhárító tevékenység folytatására.

A IV. (Katonai elhárító) Csoportfőnökség a HM, valamint a fegyveres erők – a Magyar Néphadsereg, a Határőrség és a belső karhatalom – csapattesteinél és intézményeinél folytatott elhárító szaktevékenységet, derítette fel és hárította el az ellenség tevékenységét, biztosította a fegyveres alakulatok titokvédelmét, derítette fel és előzte meg a hazaárulás és szökés bűncselekményeket.

A Főcsoport operatív-technikai támogatását külön szervezeti egység, az V. (Operatív technikai) Csoportfőnökség végezte. A csoportfőnökség operatív technikai szolgáltató feladatkörében telepítette, működtette, üzemeltette és kivonta a műveleti munka eszközeit, készítette az állambiztonsági munka során használt fedőokiratokat. A szervezet széles hatáskörrel rendelkezett, de az átszervezések és hangsúlyeltolódások eredményeként az egyes feladatköréit a főcsoportfőnöknek közvetlenül alárendelt osztályokba szervezték ki vagy vonták össze. A főcsoportfőnökség majdnem három évtizedes története során a főcsoportfőnök-közvetlen osztályok változó számban, eltérő számozással, elnevezéssel és feladat-szabással rendelkeztek. Az osztályok feladatkörébe tartozott például az állambiztonsági vizsgálat, operatív figyelés és környezettanulmányok készítése, postai küldemények titkos ellenőrzése, telefonlehallgatás, rádiófelderítés és elhárítás, útlevelügyek, értékelő és tájékoztató tevékenység, személyzeti ügyek stb.

A főcsoportfőnökség az ország egész területére kiterjedő illetékességgel rendelkezett. Területi szinten a budapesti központi szervezeti egységek mellett megalakultak a vidéki és budapesti rendőr-főkapitányságok III. (állambiztonsági) osztályai. Az osztályok vezetői egyben a rendőrfőkapitányok mindenkori első (állambiztonsági) helyettesei voltak. A hierarchikus rendszerben a megyei állambiztonsági kirendeltségek belügyi szakirányítás alá tartoztak, de feladatellátásuk során önállóságot élveztek. Az állam biztonsága szempontjából kiemelt feladatoknak megfelelően a BM III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség közvetlen alárendeltségében külön kémelhárító kirendeltségeket alakítottak Baján, Siófokon, Sopronban és Pakson, amit a vízi és közúti határforgalom, a kiemelt jelentőségű beruházások védelme és a partnerszolgálati együttműködés keretében a turizmus és személyforgalom ellenőrzése indokolt. A BM III. Főcsoportfőnökség működésében az 1960-as évek végére – az ország nyugati irányú gazdasági nyitásával párhuzamosan – felértékelődött a hírszerzési és a kémelhárítási szakterület jelentősége. Az említett folyamatokkal összhangban, a következő évtized első felében került sor azoknak az állambiztonsági tevékenységet meghatározó „alapparancsoknak”, illetve jogi szabályzóknak a kiadására is, amelyek a rendszerváltásig hatályban maradtak. Mindezekon felül a főcsoportfőnökség széles körű együttműködést alakított ki belföldön a pártpolitikai, rendőri, büntetés-végrehajtási szervekkel, valamint a Szovjetunió és a keleti blokk „baráti” szocialista országainak állam-biztonsági szolgálataival.

A katonai hírszerzés 1950 óta önállóan szerepelt az állambiztonsági szervezetrendszerben (1953-ig az ÁVH mellett csak korlátozott mozgástere lehetett), amit a fejezet által tárgyalt 1956 és 1990 közötti időszakban is megőrzött. A szolgálatot 1953-tól MNVK 2. Csoportfőnökség néven szervezték újjá Fehér Gyula vezetése alatt. A csoportfőnökség az 1956-os események során és azt követően sem került a társadalmi felelősségre vonások középpontjába. Tevékenysége során a katonai szolgálat figyelemmel kísérte a nemzetközi (katonai) politikai helyzetet, elemezte és értékelte a megszerzett információkat, tájékoztatta a MN katonai és a MSZMP politikai vezetését. A csoportfőnökség feladatában meghatározó maradt a hadászati, hadművelleti, harcászati felderítés, a tevékenység ellátásához szükséges tudományos technikai kutatások és fejlesztések folytatása. A Kádár-korszak nemzetközi elszigeteltségének végén az ország mozgástere megnőtt, ami az 1960-as és 1970-es években előtérbe helyezte a katonadiplomáciai kapcsolatokat és külszolgálati feladatokat is. A csoportfőnökség szervezeti önállósága mellett kapcsolatban állt mind társszolgálatával, a BM III. Főcsoportfőnökségével, mind a Varsói Szerződés keretein belül a szovjet és más szocialista országok partnerszerveivel.

Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) országainak titkosszolgálatai

(Boda József – Regényi Kund)

*Az Egyesült Államok nemzetbiztonsági közössége
(Regényi Kund)*

A második világháború vége felé is úrrá lett az amerikai politikai és katonai vezetésen az a nézet, miszerint a háború véget vetett minden háborúnak, s az együttműködés és a béke korszaka következik. Ennek az illúzióknak esett áldozatul az OSS is: a katonai vezetés érdekeit sértette az önálló hírszerző ügynökség, így az újonnan választott elnöknel elérték, hogy oszlassák fel azt. Személyi állományát leszerelték vagy visszaküldték küldő haderő-nemeikhez, diplomáciai hírszerzését a külügyminisztérium szerezte meg.

Nagyon hamar nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a fenti helyzetértékelés téves, s a zavartalan együttműködés helyett egy újfajta szembenállás, a hidegháború vette kezdetét, amelyet a tőkés és szocialista társadalmi és termelési rend, másként fogalmazva, a szabad világ és a kommunista elnyomás alatt álló országok kibékíthetetlen küzdelme fémjelzett. A minden korábbit meghaladó mértékben pusztító erejű („tömegpusztító”) fegyverek a hírszerzés és felderítés soha nem látott méretű növekedését hozták magukkal; politikai hírszerzésre is nagyobb szükség volt új szövetségesek megnyerése és a régiéket megtartása érdekében. Ha a kialakuló erőegyensúly és a kölcsönösen biztos megsemmisítés (*mutual assured destruction*) a közvetlen összecsapást megakadályozta is, kifejezetten támogatta a helyettesítő háborúkat, azaz amikor a közvetlen fegyveres összecsapást nem a két szuperhatalom, hanem az általuk támogatott országok (formális szövetségeseik) vívták. Ezeket a konfliktusokat más néven proxyháborúknak nevezték, legismertebb a koreai (1950–1953), valamint a vietnami háború (1965–1973).

Az új amerikai elnök (Harry S. Truman, hivatalban: 1945. április 12. – 1953. január 20.) hamar ráébredt tévedésére, és volt ereje korrigálni azt. Ennek részeként 1947-ben

megszületett a nemzetbiztonsági törvény (*National Security Act*), amely évtizedekre meghatározta és jórészt a mai napig meghatározza az USA nemzetbiztonsági intézményrendszerét és annak működését. A törvény erejével – az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója és a nemzetbiztonsági tanács mellett – létrehozták a nemzeti hírszerzési igazgatói (*Director of National Intelligence*, DNI) beosztást, amely tisztséget egy újonnan létrehozott hírszerző szervezet vezetője töltötte be 2004-ig. A korábbi nemzetbiztonsági szervezetek változatlan feladattal megmaradtak. A törvény szoros koordinációra és együttműködésre kötelezte őket, nemcsak képletesen, hanem ténylegesen is nemzetbiztonsági közösséget képeztek, egyzetniük kellett például költségvetési és személyügyi politikájukat, törekvéseiket, meg kellett osztaniuk egymással ismereteiket.

Az új szervezetet Központi Hírszerző Ügynökségnek (*Central Intelligence Agency*, CIA) nevezték el. Székhelye a Virginia állambeli Langley-ben van, jelmondata a Bibliából való: „Ismerd meg az igazságot, és az igazság felszabadít!” („You shall know the truth and the truth shall make you free!” – János 8, 32) Ennél fontosabb, hogy az ügynökség az OSS utódának tekinthető, azaz egyfelől egy önálló hírszerző ügynökség, amely rendelkezik saját adatszerző (HUMINT), értékelő-elemző-tájékoztató, különleges műveleti és tudományos technikai képességekkel, illetve az ezeket leképező szervezeti egységekkel, másfelől pedig irányítja és összefogja a többi hírszerző és kémelhárító szervezet munkáját. Ez utóbbi régi igénye az amerikai politikának, amely már az OSS megalakításakor is megnyilvánult. Kijelenthető, hogy ezt a funkciót a CIA sem tudta tökéletesen ellátni.

A titkos felderítés alapvető formáit a nemzetközi szakzsargonban angol nyelvű, katonai eredetű betűszavakkal jelölik. A fontosabbak: HUMINT (*human intelligence* – információszerzés emberi forrásból); SIGINT (*signal intelligence* – információszerzés távolsági kommunikációból és elektromágneses jelekből); IMINT (*imagery intelligence* – információszerzés képalkotással); OSINT (*open source intelligence* – információszerzés nyílt forrásokból), illetve TAREX (*target exploitation* – információszerzés a célszemély tárgyi környezetének kiaknázásával).

A CIA ugyanakkor nem rendelkezett rendőrségi, nyomozati jogkörökkel, és nem tevékenykedhetett belföldön. (Ez a rendelkezés az FBI érdekeit védte, és fontos alapelvvé vált a nemzetbiztonsági és rendőri szervezetek közti elkülönítés vonatkozásában.) A haderő és a haderő információszerző ügynökségei számára fontos volt, hogy az új ügynökség polgári ügynökség volt, azaz nem volt a haderő része, és nem utasíthatta azt, akkor sem, ha vezetője katona volt. (Ez természetesen az együttműködést nem akadályozta meg, de egyzetési és meggyőzési kényszert jelentett.)

A CIA az 1940-es, 1950-es években eredményes feltartóztató-befolyásoló műveleteket hajtott végre Olaszországban, Iránban és Guatemalában, amelyek során megakadályozta, hogy a nyugati világ politikai és gazdasági érdekeit veszélyeztető kormányok kerüljenek hatalomra. Ha a belügyekbe való be nem avatkozás általános elvét figyelmen kívül hagyjuk is, különösen Irán esetében megalapozottnak tűnik az a kritika, miszerint a sikeres művelet, ha évtizedek múlva is, de elvezetett a sah bukásához és az iszlám teokrácia forradalmához, olyan válságócot eredményezve, ami a mai napig gondot okoz az USA-nak.

A hidegháború a SIGINT és az IMINT nagyarányú fejlődését hozta magával. Ennek alapja, hogy az ellenfél, a Szovjetunió maga is a haditechnikában bízott, klasszikus

(hagyományos eszközökkel vívott) háborús összecsapásra készült. Ezek az információ-szerzési módok maguk is technikai meghatározottságúak, jelentős és nagy költségigényű fejlesztéseket igényelnek, azonban cserébe nagy mennyiségű és valós idejű információt eredményezhetnek, a végrehajtó állomány csekély mértékű veszélyeztetettsége mellett. Használatukat elősegítette, hogy a HUMINT a Szovjetunióban nem elhanyagolható nehézségekkel, veszélyekkel járt. Az amerikai szervezeti hagyományoknak megfelelően ezekre a feladatokra szakosított ügynökségek jöttek létre.

A rejtjelfejtés és a SIGINT az angolszász szolgálatok kétségtelen sikerágazata, amelyek a második világháború alatti, sikeres rejtjelfejtő műveletek (*Magic/Purple*, *Ultra*, illetve az 1943-ban kezdődő *Venona* művelet) hagyományain alapult. Először az erre szakosodott szolgálat jön létre 1952-ben, katonai szervezeti elemek összefogásával, Nemzeti Biztonsági Ügynökség (*National Security Agency*) néven, katonai vezetés alatt, katonai jelleggel. Székhelye Fort Meade. A szervezetet máig jellemzi a titokzatosság, a globális adatszerzési képesség, a pontosan meg nem ismerhető mértékű adattárolási és -feldolgozási képesség.

A fedőnevek a második világháborús japán rejtjelek megfejtésére (*Magic/Purple*) irányuló amerikai haditengerészeti, illetve a német rejtjelek megfejtésére irányuló brit titkosszolgálati erőfeszítésekre (*Ultra*) utalnak, melyek sikeresek voltak, és nagymértékben hozzájárultak a győzelemhez. A *Venona* művelet a szovjet katonai és diplomáciai hírforgalom megismerésére irányuló, ugyancsak sikeres művelet fedőneve volt.

Az NSA részt vesz a szabad világ legrégebbi titkosszolgálati együttműködésében („Öt Szem” – *Five Eyes*), globális jelelfogó képessége időről időre botrányok formájában kerül a közvélemény tudomására (Echelon-ügy). A második világháború alatt kezdődő és napjainkig tartó „Öt Szem”-kooperáció az angolszász hatalmak (Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland) titkosszolgálati között zajlik, részletei titkosak. Az Echelon az ezen együttműködés keretében folytatott globális méretű jelfogó tevékenység fedőneve.

Az IMINT a 40-es, 50-es években a szintén 1947-ben önállósodott légierő felelőssége volt. A világháborús szövetséges főparancsnok, Dwight D. Eisenhower elnök (hivatalban: 1953. január 20. – 1961. január 20.) épp a szövetséges erők összevont parancsnoksága (SHAEP) tapasztalatai alapján nagymértékben igényelte a Szovjetunió fegyveres erejére, különösen tömegpusztító képességeire vonatkozó tájékoztatást. A légierő felderítő gépeivel végzett repülések (*Operation Homerun*) azonban veszteségekkel és diplomáciai bonyodalmakkal jártak. Az elnök félt, hogy a katonai erő bevetését a Szovjetunió háborús cselekményként értékeli, így a további repüléseket a CIA-ra bízta, a gépek személyzetét a légierő névleg leszerelte. Ez a döntés vezetett el az 1955-től kezdődő úgynevezett U–2-es programhoz. A nagy magasságban repülő felderítő gépek a szovjet rakétavédelem hatósugarára felett repültek.

Az U–2-botrány

A Francis Gary Powers által vezetett stratégiai felderítő gép, az U–2 Törökországban (İncirlik) szállt fel 1960. május 1-jén, hogy szovjet rakétaindító bázisokról készítsen felvételeket. A nagy repülési magasság és alacsony radarkeresztmetszet ellenére a szovjet

légvédelem erőfeszítéseit ez alkalommal siker koronázta, és az SA–2-es rakétarendszerrel Szverdovszk (ma Jekatyerinburg) közelében Powers gépét lelőtték (saját veszteség mellett). Powers katapultált, a szovjetek elfogták, majd a világ nyilvánossága előtt bíróság elé állították. Az USA-ban kémkedésért elítélt Rudolf Abel ezredesért cserélték ki a Potsdam melletti Glienicke-hídon.

Az IMINT fejlődésében minőségi előrelépést jelentett az űrtechnika fejlődése, amelynek hírszerzési célú kiaknázására önálló ügynökség jött létre 1960-ban *National Reconnaissance Office*, azaz Nemzeti Felderítő Hivatal néven. Az ügynökség akkor is és most is a „nemzeti technikai eszközök”, azaz műholdak és esetenként felderítő repülőgépek fejlesztését és üzemeltetését végzi, kiszolgálva a nemzetbiztonsági közösségből, elsősorban a CIA felől érkező megrendeléseket. Az IMINT jelentőségére Gary Powers U–2-es felderítőjének lelövése irányította rá a közvélemény figyelmét.

Az új évtized a CIA számára rámutatott a feltartóztató-befolyásoló műveletek korlátaira (katasztrófa a Disznó-öbölben, 1961. április 17–19.), illetve az integrált hírszerzés lehetőségeire (kubai rakétaválság megoldása, 1962. október 16–28.). Az egymással is rivalizáló haderónemi hírszerző-felderítő szervezetek koordinálására, képességeik összefogására és kiegészítésére, nem utolsósorban pedig a döntési szintek egycsatornás tájékoztatására Robert S. McNamara védelmi miniszter 1962-ben létrehozta a Védelmi Hírszerző Ügynökséget (*Defense Intelligence Agency*).

A kelet- és délkelet-ázsiai proxyháborúk természetesen érintették az amerikai hírszerző közösséget, azonban a további fejlődésre nem ez, hanem az 1960-as, 1970-es éveket jellemző hazai műveletek gyakoroltak hatást. Az évtizedet a belpolitikai viharok jellemezték, a vietnami háború mind jobban csökkenő belpolitikai támogatottságától nem elválaszthatóan. Kommunisták, radikális afroamerikaiak, radikális fajvédők (Ku-Klux-Klan), neonácik, szélsőséges polgárjogi aktivisták mind nagyobb mértékben keltették fel az FBI, sőt – a törvények szellemét és betűjét egyaránt sértve – a CIA és a katonai nemzetbiztonsági szolgálatok figyelmét.

Százezres nagyságrendű telefon-ellenőrzésre, titkos kutatásokra, bomlasztási feladattal ügynökök bevezetésére került sor, amelyek mellőzték a külső engedélyezést. Az i-re a pontot az úgynevezett Watergate-botrány tette fel, amelynek kapcsán a Washington Post oknyozó újságírói igazolták, hogy magánbiztonsági cégek az elnök feladatszabása alapján információszerzési céllal betörték a rivális politikai párt irodáiba. A botrányba nem csak az elnök bukott bele (Richard Nixon amerikai elnök 1974-ben lemondott, hogy elkerülje a vádemelést).

A leleplező újságcikkek nyomán kongresszusi vizsgálatok indultak, amelyek eredményeképpen 1978-ban törvényi szinten (*Foreign Intelligence Surveillance Act*) szabályozták a nemzetbiztonsági célú belföldi információszerzést, lényegében azonos elvű engedélyezési eljárásokhoz kötve azt, mint amilyeneknek a rendvédelmi szerveknek is eleget kell tenniük. Újabb változás, hogy az amerikai törvényhozás ellenőrző tevékenysége fokozódott, és maga is a hírszerzési termékek jelentős fogyasztójává lépett elő.

Az 1980-as évek szervezeti változásokat nem hoztak, lényeges szemléletbeli változásokat azonban igen. 1977-ben egy technikai szakember, Stansfield Turner tengernagy került a CIA élére, aki – korábbi karrierjével összhangban – a SIGINT híve volt. Ennek megfelelően a szervezeti korszerűsítés részeként mintegy 800 fővel csökkentette a Központi

Hírszerző Ügynökség kapcsolattartó műveleti állományának létszámát. A belpolitikai botrányokkal együtt ez jelentős elbizonytalanodást, valós képességvesztést eredményezett, pont azon a téren, amelyre alig egy évtized múlva nagy szükség lett volna.

Az 1985-ös év a kémek éveként vonul be az amerikai hírszerző közösség emlékezetébe: ekkor leplezik le Jonathan Jay Pollard haditengerészeti elemzőt, aki az amúgy szövetséges Izrael számára kémkedett, illetve a CIA egyik közismerten alkoholistá tisztségét, Aldrich Ames, aki a Szovjetunió több amerikai ügynök nevét is elárulta. Ekkor még nem (majd csak 2001-ben) sikerül leleplezni a még veszélyesebb kémet, az FBI szovjet, majd orosz vonalon dolgozó kémelhárítóját, Robert Hanssent, aki pedig már ezekben az években is szorgosan adta át az államtitkokat szovjet kapcsolattartójának.

Az amerikai hírszerző közösség nemzeti technikai eszközei nagy szerepet játszottak a fegyverzetcsökkentési megállapodások betartásában. A CIA HUMINT-képességeit egyebek között a lengyel Szolidaritás támogatására is használta. Mindezek természetesen hozzájárultak a hidegháború megnyeréséhez, a Szovjetunió hamarosan bekövetkező szét hullásához. (Ezt az amerikai hírszerzésnek nem sikerült előre jeleznie.) Ez a győzelem sem jelentette a történelem végét: az új évtizedek újfajta fenyegetést hoztak, amely újfajta válaszokat igényelt, kikényszerítve a hírszerző közösség reformját.

A brit titkosszolgálatok a hidegháború éveiben (Regényi Kund)

A brit fejlődés sajátossága a folyamatosság, a folyamatos reform. Ennek jegyében a brit titkosszolgálati intézményrendszer két központi eleme, a hírszerzés és az elhárítás – közkeletű nevén az MI5 és az MI6 – lényegében egy évszázada változatlan keretek között, jelentős szakmai hagyományokra épülve végzi tevékenységét. A szervezeti korrekciók persze nem voltak elkerülhetők: a világháborús győzelem látszólag feleslegessé tette a létrejöttéhez nélkülözhetetlen, de félelmetes, idegen, furcsa és adminisztratív eszközökkel nehezen kontrollálható szervezeteket, így hamarosan, 1946 januárjában megszületett a döntés a SOE megszüntetéséről. Ennek formálisan a brit költségvetés háború utáni nehézségei és a védelmi kiadások lefaragása volt az indoka. (Örökségét néhány év, évtized kihagyással paradox módon a CIA, illetve korlátozottabb mandátummal a brit és amerikai különleges erők viszik majd tovább.)

A technikai hírszerzés egyre gyorsuló ütemű, mennyiségi és minőségi fejlődése indokoltta tette az ezzel foglalkozó szakterület szervezeti önállósodását, a SIS irányítása alól 1946 júniusában kivált a Kormányzati Kommunikációs Főhadiszállás (*Government Communications Headquarters*, GCHQ), amely nemcsak védett kommunikációval, de kiterjedt COMINT-tel és rejtjelfejtéssel is foglalkozott.

Újabb fontos mozzanat a brit és az amerikai szolgálatok – addig is elmélyült – együttműködésének tartóssá válása, amely a HUMINT és a TECHINT területére egyaránt kiterjed, szorosabb együttműködésre épülő alrendszer képez az angolszász országok titkosszolgálati együttműködésén belül, és napjainkig fennáll, a közvélemény figyelmét csak az időről időre kirobbanó lehallgatási botrányokkal (például Echelon) ragadva meg. A hidegháború korai éveit a hírszerzési sikerek (például Penkovszkij-ügy, Noddy-ügy), illetve a „Cambridge-i Ötök” ellen vívott hosszú küzdelem határozta meg.

- **Penkovszkij-ügy:** Oleg Vlagyimirovics Penkovszkij (1919–1963) a GRU ezredese volt, amikor 1961 elején felajánlkozott Moszkvában a CIA-nak. Mivel ők provokációtól tartva nem fogadták, a SIS-hez fordult, és ügynökük lett. Az együttműködés 18 hónapja alatt elsősorban a szovjet hadászati rakétákra vonatkozó ismereteket adott át. Tőle származtak a telepítési konfigurációra vonatkozó előírások, amelyek alapján a légi fényképeken azonosítani lehetett a kilövőállásokat Kubában. Szintén tőle tudta meg a nyugat, hogy a szovjet rakéták még nem állnak használatra készen. Lebukását egy, a szovjetek zsoldjában álló NSA-munkatárs okozta. Kapcsolattartóját tárgyi postaláda ürítése közben szintén elfogták. Halálának körülményei tisztázatlanok, valószínűleg agyonlőtték. Mivel szovjet ügynökök nevét nem volt hajlandó elárulni a briteknek, vannak, akik úgy vélik, hogy kettős ügynök volt.
- **Noddy-ügy:** A SIS 1958 óta három „vakondot”, azaz mélyen fedett kapcsolatot tartott a lengyel állambiztonsági minisztériumban, a legjobban dolgozó ügynök fedőneve volt „Noddy”. A CIA szerint tőle származott a valaha gyűjtött legértékesebb hírszerző-információ, de a művelet részletei máig tisztázatlanok. A SIS-nek mindenestre 20 millió dollárt adtak a művelet továbbfejlesztésére.
- **Cambridge-i Ötök:** A szovjet hírszerzés (NKVD) még a második világháború alatt beszervezte a cambridge-i Trinity College kommunistaszimpatizáns tagjait, akik a háború alatt – a szövetséges hírszerzés megkerülésével – dezinformációs anyagokat juttattak el Németországba. A háború után felhasználási irányuk megváltozott (tartásukat a KGB vette át), és az 1950-es évek végéig különböző védelmi és belpolitikai információkat továbbítottak a Szovjetunió számára. Eddig a csoport tagjai közül csak négy neve vált ismertté (Kim Philby, Guy Burgess, Donald Maclean, Anthony Blunt), az ötödik tag (amennyiben létezett) kilétét rejtély övezi, de egyes teóriák szerint ötnél is többen lehettek. Mind az Egyesült Királyságban nevelkedett, brit állampolgárok, akik az értelmiség meghatározó alakjainak számítottak, a szolgálatot (árulást) zömmel meggyőződésből vállalták.

A BSS és a BSIS – a NATO-szövetségeseiket megelőzően – kiterjedt tapasztalatokat szerzett a terrorelhárítás területén, ami alapvetően az 1960-as évektől erősödő északír konfliktus, az Ír Köztársasági Hadsereg (IRA), illetve a belőle kiszakadt szervezetek elleni harcra vezethető vissza. Az Egyesült Királyságban az IRA egészen az elmúlt évtizedig permanens kockázatot jelentett. (Az 56 halálos áldozatot követelő, 2005-ös londoni merényletek után az IRA maga jelentette be, hogy feloszlatta katonai szárnyát, és felhagy az Egyesült Királyság elleni akciókkal.)

Az IRA – mint belső fenyegetés – mellett az Egyesült Királyság területén csakhamar a nemzetközi terrorizmus is éreztette hatását, amit olyan események fémjeleztek, mint az iráni nagykövetség ostroma (1980. április 30. – május 5.), amely során iszlám szélsőségesek (a *Demokratikus Forradalmi Mozgalom Arabföld Felszabadításáért* tagjai) túsul ejtették az iráni nagykövetség munkatársait. Jóllehet az egy évvel korábbi iszlám forradalom (1979) után Irán elvesztette a nyugati országok támogatását, a britek a katonai megoldás mellett döntöttek. A túsmentő akciót – nem lévén még arra specializált rendőri erő – a Különleges Légi Szolgálat 22. ezrede (22. SAS Regiment) hajtotta végre.

Szintén Nagy-Britanniában történt a Pan-Am amerikai légitársaság 103-as járata elleni merénylet (1988. december 21.), amely 270 halálos (köztük négy magyar) áldozatot követelt. A vizsgálatokat a brit légügyi hatóság folytatta le, az elhárítás hathatós támogatása mellett. Az eset tragédiája, hogy a helsinki amerikai nagykövetséget két nappal a merénylet előtt figyelmeztették, s bár az utóbbi vizsgálatok alapján a hatóságok és a titkosszolgálatok mindent elkövettek, a gép felrobbantását nem sikerült megakadályozni. Később kiderült: a merényletre Moammer Kadhafi adott utasítást, válaszul Líbia 1986-os, brit területekről végrehajtott amerikai bombázására. A terrorcselekményt – a líbiai hírszerzés támogatása mellett – az Abu Nidal elnevezésű szervezet hajtotta végre. (2002-ben Líbia 2,3 milliárd dollár kártérítést ajánlott fel az áldozatok családjának.)

Részben az a kockázat, hogy a terrrorszervezetek tömegpusztító eszközök birtokába juthatnak, vezetett el ahhoz, hogy az 1980-as években a már régóta létező gazdasági hírszerzés kibővült az úgynevezett nonproliférációs részleggel. Természetesen a gyarmatbirodalom felbomlása, a brit érdekek új körülmények közötti védelme sem történhetett meg a nemzetbiztonsági közösség közreműködése nélkül.

A hidegháború befejeztét, a történelem végének illúzióját jelzi a szolgálatok működését szabályozó nyílt törvények megszületése (Security Service Act, 1989; Intelligence Service Act, 1994). Utóbbi jogszabály szentesítette a korábbi gyakorlatot a technikai hírszerzés engedélyezése terén, és létrehozta a hírszerzés parlamenti felügyeletét, a Parlament Hírszerzési és Biztonsági Bizottságát (*Parliament's Intelligence and Security Committee*).

Ekkorra már, mint ahogy jeleztük, a brit titkosszolgálati modell fontos „exportcikké” válik a kelet-közép-európai új demokráciák számára is. Hasonlóan példaértékű az irányítás és tájékoztatás, valamint az értékelés-elemzés integrált és egycsatornás módja, amelynek aktuális szervezetei az elmúlt évtizedben jöttek létre (*Joint Intelligence Committee*, valamint *Joint Terrorism Analysis Centre*).

Az NSZK nemzetbiztonsági szolgálatai (Regényi Kund)

Mindkét német államra igaz, hogy háború utáni intézményrendszerük, politikai berendezkedésük alakulására és fejlődésére nagymértékben rányomja bélyegét a megszálló győztes hatalom, annak működési elve, példája – és érdekei. A hírszerző és biztonsági szolgálatok történetét taglalva különösen fontos szem előtt tartani, hogy a német államalakulatok egészen 1990-ig, az úgynevezett 4+2-es tárgyalásokig nem voltak teljesen szuverének. A megszálló hatalmak hadseregére külön szabályok vonatkoztak, hírszerző szolgálataik lényegében szabadon operálhattak a német államok területén, szorosan együttműködve az – érdekeiknek megfelelően, céljaik érdekében – létrehozott német szolgálatokkal.

A Német Szövetségi Köztársaság Szövetségi Hírszerző Szolgálata létrejöttéhez vezető út első állomása Reinhard Gehlen, az *Abwehr Fremde Heeren Ost* (a. m. Keleti Idegen Hadseregek) részlegének vezetője, aki a háború végén sikerrel vette fel a kapcsolatot az amerikai titkosszolgálattal, az OSS-sel (*Office of Strategic Services*), felajánlva számukra a Keleten, azaz a Szovjetunióban működő hálózatot. (Ennek feltétele volt, hogy Gehlen igen precízen vezesse személyes aktáit és nyilvántartásait, „tegye félre” a megfelelő iratokat.) Feltételül szabta, hogy a hálózat működtetői, azaz az általa vezetett részleg döntő részét

is átvegyék az amerikaiak, biztosítva nem csupán az anyagi-technikai feltételeket, hanem a náciellenes vizsgálatoktól való lényegi mentességet is.

Az OSS, majd a CIA belement az alkuba, így az amerikai megszállási övezetben, a München mellett elterülő Pullach eredetileg Rudolf Hessről elnevezett városrészében, 1947. december 6-án megkezdte működését a vezetőjéről elnevezett szervezet (*Organisation Gehlen*), kezdetben szigorúan amerikai intézményként. Az 1950-es évek második felében, az új német állam, a Német Szövetségi Köztársaság megszületését követően a szervezetet 1956. április 1-jével mintegy átadták a németeknek, ekkor kapta új nevét: *Bundesnachrichtendienst*, azaz Szövetségi Hírszerző Szolgálat. Első főigazgatója Reinhard Gehlen lett. Az amerikai példa – a központosított hírszerző szervezet eszméje – még egy fontos mozzanatban megragadható: az NSZK nem rendelkezik külön katonai hírszerzéssel, az ilyen jellegű feladatokat is a BND látja el. Személyi állományának mintegy 30 százalékát ennek megfelelően a szövetségi haderő delegálja. A szolgálat létszáma 2013-ban 6000 fő volt.

A Bundesnachrichtendienst működését 1990-től (sic!) szabályozza törvény. Ennek értelmében a BND az NSZK külső hírszerző szolgálata, amely a szövetségi kancellár (a. m. miniszterelnök) alárendeltségében tevékenykedik. Fontos körülmény, hogy amennyiben a BND német állampolgárt ellenőriz, az esetleges telefonlehallgatást és helyiség-ellenőrzést a belső elhárító szolgálathoz hasonlóan az úgynevezett G-10 bizottságnak kell engedélyezni. (Az engedélyezési gyakorlatot az elhárítás bemutatása során vázoljuk.)

A BND-nek újra és újra meg kellett küzdenie az elmaradt vagy hiányos „náciitanítást” érintő vádakkal. A működését érintő másik visszatérő kritika, hogy belföldön is, esetenként a jogszabályi feltételeket figyelmen kívül hagyva tevékenykedett. Újabb kritika az újságírók és írók ügynökként történő foglalkoztatása. (Ennek elvi alapja, hogy az újságírókkal kialakított bizalmi kapcsolat révén a hírszerzés irányítja és alakítja a német politikai közvéleményt.)

A BND működését érintő szakmai bírálat tárgya a túl laza biztonság (a német újraegyesítést, a hidegháború végét követően több szovjet „vakond” kilétére fény derült, valamint arra is, hogy az NDK-ban foglalkoztatott ügynökeinek jelentős részét a keletnémet titkosszolgálat játszmas ügynökként foglalkoztatta). Felróják a szervezetnek, hogy nem volt képes előre jelezni a másik német állam, a Német Demokratikus Köztársaság összeomlását (mint ahogy a CIA sem jelezte előre a Szovjetunió felbomlását).

A második világháború után Németország nyugati felén az egyik legelső, a szuverén államiság rekonstrukciója felé mutató intézkedés a rendőri szervek újrafelállítása volt. A politikai pártok működésének újraindulását követően, a Német Kommunista Párt (*Deutsche Kommunistische Partei*, DKP) színre lépésével felmerült az alkotmányos rendet veszélyeztető törekvések szemmel tartásának szükségessége, és a szövetségesek felügyeletével létre is hoznak egy kis hivatalt erre a célra.

A következő lépésre, a Szövetségi Alkotmányvédelmi Hivatal (*Bundesamt für Verfassungsschutz*, BfV) létrehozatalára 1950. november 7-én került sor. 1955-ig a szövetségesek felügyelete alatt tevékenykedett. A döntéshozók el akartak kerülni mindennemű rosszízű áthallást a Gestapo újraélesztésével kapcsolatban, így az új intézmény létrehozatalakor brit mintákra, illetve a weimari köztársaság idején működő Közrendfigyelő Birodalmi Felügyelet példájára a rendőrség intézményrendszerétől szervezetileg szigorúan elkülönülő, rendőrhatalósági jogkörökkel (különösen őrizetbe vétel, kihallgatás stb.) nem rendelkező, profiltizta belső nemzetbiztonsági szolgálat létrehozatala mellett döntöttek.

Az új hivatal székhelye a brit megszállási övezetben, az ideiglenes főváros közelében elterülő Köln lett. Első elnöke, Otto John Nagy-Britanniából tért haza. A szolgálat működését szabályozó törvényt 1950. szeptember 27-én fogadták el. Ennek értelmében a hivatal irányítását a szövetségi belügyminiszter látja el. A szolgálat létszáma 2012-ben 2750 fő volt.

Otto John (1909, Marburg a. d. Lahn – 1997, Innsbruck)

A BfV első elnöke 1935-ben szerzett jogi doktorátust a Majna menti Frankfurtban. Az ismert teológushoz, Dietrich Bonhoefferhez fűződő kapcsolatának köszönhetően részese volt a Hitler ellen, 1944. július 20-án elkövetett merényletnek. Testvérét letartóztatták és kivégezték, neki sikerült Nagy-Britanniába menekülnie, ahol a „Calais” Katonarádió (propagandaadó) munkatársa lesz. A háború után részt vett a német hadifoglyok szűrésében. Theodor Heuss, a Német Szövetségi Köztársaság elnökének támogatásával (valamint a szövetségi kancellár, Konrad Adenauer vonakodása ellenére) 1950-ben ő lesz a Szövetségi Alkotmányvédelmi Hivatal első elnöke. 1954-ben Nyugat-Berlinben részt vett a Hitler elleni merénylet emlékünnepségén, ahonnan egy korábbi ismerőse, egy orvos, akiről nem tudta, hogy a szovjet hírszerzés embere, átvitte Kelet-Berlinbe. Miután Moszkvában és Berlinben aprólékosan kihallgatták, megjelent a nyilvánosság előtt, és elítélően nyilatkozott a nyugatnémet újrafelfegyverzésről, Adenauer nyugati politikájáról és Gehlen titkosszolgálati szerepéről. 1955-ben egy újságíró segítségével szökött vissza Nyugat-Berlinbe. A vele történeteknek két olvasata van: az egyik szerint a gyanútlan Johnt elkábítják, nyilvános szerepeit előbb kikényszerítik, majd azért vállalja őket, hogy őrei gyanakvását elaltassa, és visszatérhessen hazájába. A másik verzió szerint önként ment Keletre, és feladattal tért vissza onnan. (Korábbi felettese a „Calais” Katonarádiónál egyenesen a „Negyedik Birodalom” első áldozatáról, a „BfV védőszárnyai alatt megbúvó gestapósok bosszújáról” nyilatkozik.) Az 1989 után kutathatóvá vált keletnémet iratok alapján úgy tűnik, hogy John kihallgatásai során olyan konkrét tényeket is elmondott, amelyek fogva tartói hasznára váltak. 1956-ban hazaárulásért elítélték és bebörtönözték, négy év múlva elnöki kegyelemben részesült, Ausztriába költözött, és visszavonultan élt haláláig, miközben több alkalommal is perújrafelvételt kért. Az NSZK legfelsőbb bírósága jogerősen e sorok írásakor még nem mentette fel.

Az elkülönítés kötelező voltát a szolgálat működését szabályozó törvény is tartalmazza. A súlytalanná válás elkerülése érdekében a szervezet – az önmaga megvédésére képes demokrácia (*wehrhafte Demokratie*) gondolatának jegyében – elhárítási jogköröket is kapott (például lehetőség pártok betiltásának kezdeményezésére). Amennyiben egy államellenes cselekmény bűncselekménynek minősíthető, a nyomozási és vizsgálati feladatokat a BfV-vel szorosan együttműködő Szövetségi Bünyügyi Hivatal (*Bundeskriminalamt*, BKA) veszi át. (Ez a fajta működési modell a kelet-közép-európai rendszerváltozás során mintául szolgált az új demokráciák nemzetbiztonsági szolgálatai számára is.)

A nemzetbiztonsági közösség kiépítésének következő fázisában, a föderalizmus logikájának megfelelően létrehozták a tartományi alkotmányvédelmi feladatokat, esetenként a BfV-hez képest kibővített hatáskörrel (szervezett bűnözés elleni fellépés). A tartományi hivatalok a tartományi belügyminiszterek irányítása mellett önállóan működnek, felettük a BfV-nek utasítási jogköre nincs, azonban az általuk feltárt ismeretekről a szövetségi szintet

folyamatosan tájékoztatják. A szövetségi hivatal így igen erős értékelő-elemző tevékenységet fejt ki, emellett a szövetségi szintet érintő ellenérdekelt kihívások (így különösen a hírszerző fenyegetés) vonatkozásában maga is folytat felderítő tevékenységet.

Ahogy Nagy-Britanniát, úgy az NSZK-t is elérte a terrorizmus, először belülről az 1968–1975 között aktív szélsőbaloldali Baader–Meinhof csoport (később Vörös Hadsereg Frakció – *Rote Armee Fraktion*, RAF) képében, amelyet egy időben a palesztinok és a Német Demokratikus Köztársaság (is) támogattak. A RAF-hoz kapcsolható akciókban (gyűjtögetés, gyilkosság, robbantások) összesen 36 személy vesztette életét. 1972-ben a nemzetközi terrorizmus kora is beköszöntött: a müncheni olimpián palesztin fegyveresek – a Fekete Szeptember terrorszervezet tagjai – túsul ejtették az izraeli sportolókat (1972. szeptember 5.), és palesztin társaik, valamint a Baader–Meinhof tagjainak kiszabadítását követelték.

A németek rendkívül gyenge biztonsági felkészültséggel oldották meg a túsdrámát, amely végül 17 fő halálához vezetett. Amikor palesztin fegyveresek – hasonló követelésekkel – eltérítették a Lufthansa 181-es járatát (Mogadishu, 1977. október 18.), a német hírszerzés és biztonsági szolgálatok már nagyobb felkészültséget mutattak: három terroristát megöltek, egyet megsebesítettek, miközben valamennyi túszt kiszabadították. Az akciót az a német rendőri egység hajtotta végre (a *Grenzschutzgruppe 9*, GSG 9), amelyet – brit közreműködéssel – épp a müncheni tapasztalatok alapján hoztak létre.

A német Alaptörvény erős jogi védelmet biztosít a levéltitoknak és a magánlakásnak, amiben ismét csak a totális állami ellenőrzéstől való, történeti példákra épülő félelem érhető tetten. Ez az erős védelem a jelzett értékek megsértésével járó információgyűjtő eszközök engedélyezésének rendjében is megmutatkozik. A BfV, illetve a német nemzetbiztonsági közösség bármelyik tagja részére a távközlési csatornákon megvalósuló kommunikáció ellenőrzését és a helyiség-ellenőrzést a nevében is az Alaptörvény vonatkozó paragrafusát hordozó G-10 bizottság engedélyezi, amely választott parlamenti képviselőkől áll; a demokrácia védelme érdekében szükséges különleges felhatalmazást a törvényhozó hatalom legteljesebb demokratikus legitimációjú tagjai adják ki. Ezeket az eszközöket csak egyes személyek vonatkozásában és csak meghatározott ideig lehet alkalmazni.

A BfV működésével kapcsolatban ki kell emelni a biztonsági tudatosság fokozására és a közvélemény tájékoztatására irányuló tudatos és hosszú távú tevékenységet, amelynek legismertebb megtestesítője az úgynevezett *Verfassungsschutzbericht*, amely évente teljesre törekvő tájékoztatást ad a hivatal tevékenységéről – minősítés nélkül, nyílt szövegben.

A BfV legnagyobb sikere a Willy Brandt szövetségi kancellár mellé bevezetett keletnémet hírszerző, Günter Guillaume lebuktatása volt. Az azonban, hogy a keletnémet hírszerzés milyen mértékben volt jelen az NSZK államigazgatásában, a maga teljességében csak a Fal leomlása, az ellenérdekelt szolgálat nyilvántartásainak megismerése után vált nyilvánvalóvá. A német szövetségi hadsereg (*Bundeswehr*) és intézményei vonatkozásában az elhárítási feladatokat külön szakosított szervezet, a Katonai Elhárító Szolgálat (*Militärischer Abschirmdienst*, MAD) látja el. (Az NSZK-nak katonai hírszerzése ugyan nincs, katonai elhárítása azonban van.)

A szervezetet 1956-ban állították fel, működését az 1990-ben elfogadott törvény szabályozza, székhelye Kölnben van, létszáma mintegy 1250 fő. A MAD tisztán szövetségi szintű szervezet, tartományi szintű megfelelői nincsenek. Működése röviden úgy írható le, hogy a MAD az a hadseregnek, ami a társadalom és az államgépezet egészének a BfV. Erősen hasonló a működésüket szabályozó jogi norma, évtizedekig közösen képezték munkatársaikat is.

A francia és olasz nemzetbiztonsági szolgálatok áttekintése (Boda József)

A második világháború során, Franciaország német megszállása után Charles de Gaulle (1890–1970) tábornok Londonban ideiglenes nemzeti bizottságot alakított, és létrehozta a „szabad franciák” haderejét. A második világháború előtti hatékony és eredményes francia titkosszolgálatot a német villámháború és megszállás idején felszámolták.

A nagy-britanniai francia emigráció vezetője, de Gaulle tábornok azonban megalapította a Központi Hírszerző és Akció Irodát (BCRA), amelynek elsődleges feladata a francia ellenállás támogatása volt. Az Iroda a hírszerző tevékenyegen túl fegyverrel, robbanóanyaggal és pénzzel támogatta az ellenállás tagjait. A csoportok fő feladata a német hadsereg elleni szabotázsakciók végrehajtása mellett a katonai információk gyűjtése volt a németek által megszállt területekről.

Franciaország felszabadítását követően (1944) a Központi Hírszerző és Akció Irodát felszámolták, és de Gaulle tábornok utasítására megalapították a Vizsgálati és Nyomozási Ügyek Főigazgatóságát (DGER), amely inkább egy polgári hírszerző szolgálat volt. A Főigazgatóság első számú feladata a német megszálló csapatokkal együttműködő francia állampolgárok felderítése, felkutatása, bíróság elé állítása volt, illetve katonai hírszerzés végrehajtása a még harcoló csapatok érdekében, valamint felderítési adatok gyűjtése a német hátszagról.

A francia hírszerzés közvetlenül a második világháború befejezését követően, 1945 decemberében jött létre. A Külföldi Tájékoztató és Kémelhárító Szolgálat (*Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage*, SDECE) elsősorban a francia gyarmatbirodalom egyben tartására koncentrálna erőforrásait, és mivel Párizs 1966. június 8-án döntött a NATO katonai szárnyának elhagyásáról, a szovjet irányú hírszerzés ténylegesen is másodlagossá vált. (Mivel a titkosszolgálati együttműködés a NATO sajátos szervezetrendszerében a polgári vonalon valósult meg, a franciák annak mindvégig tagjai maradtak.)

A maradék francia gyarmatok egyben tartását (Algéria, Vietnám) sem a szolgálatok, sem a hadsereg nem tudta garantálni, elvesztésük jelentős hatást gyakorol(t) az ország fejlődésére. Az 1980-as évek elején a kor igényének, kihívásainak megfelelően átfogó vizsgálat zajlott le Franciaországban a SDECE-nél. A vizsgálat eredményeként 1982-ben a szolgálatot „katonai-polgári”, „hírszerzés-elhárítási” területekre bontották.

Hírszerző szolgálatok:

- Külső Védelmi Főigazgatóság (DGSE)
- Katonai Hírszerzési Igazgatóság (DRM)
- Nemzetvédelmi és Biztonsági Igazgatóság (DPSD)

Elhárító szolgálatok:

- Belső Hírszerzés Központi Igazgatóság (DCRI)
- Terület-ellenőrzési Igazgatóság (DST)
- Általános Hírszerző Igazgatóság (RG)

Az olasz Katonai Hírszerző Szolgálatot (*Servizio informazioni militare*, SIM) 1900-ban az Olasz Királyság idején (1861–1946) alapították a Királyi Olasz Hadsereg részeként, és 1949-ig működött. A belbiztonsági feladatok terén a Csendőrség szerepe volt jelentős, amely az első világháború idején (1914–1918) katonai elhárítási, hadászati és harcászati felderítést is végzett,

majd később, 1949–1965 között Fegyveres Erők Elhárító Szolgálat (*Servizio informazioni forze armate*, SIFAR) elnevezéssel hasonló feladatokat végzett.

1949–1997 között a Hírszerző és Általános Biztonsági Szolgálat (*Servizio informazioni operative e situazione*, SIOS) végezte elsősorban a technikai jellegű katonai hírszerzési és elhárítási feladatokat. 1965–1977 között Katonai Hírszerző Szolgálat (*Servizio informazioni difesa*, SID) működött, majd szétválasztották polgári és katonai szolgálatokra. Az olasz titkosszolgálatokról 1977-ben hoztak törvényt, és ugyancsak ebben az évben történt rendelkezés az államtitkok szabályozásáról is.

Egyes el nem kötelezett országok titkosszolgálatai

(Boda József)

Algéria titkosszolgálatai

A második világháború idején Algéria a Szabad Franciaországot jelentette, és a franciák részben innen szervezték a megszálló német csapatok elleni ellenállást, azonban a világháborút követően a függetlenségi törekvések tovább erősödtek, és 1954. november 1-jén megalakult az ellenállás fegyveres szárnya, a Nemzeti Felszabadítási Front (*Le Front de Libération Nationale*, FLN, *Jabhat at-Tahrir al-Watani*). Az FLN vezető szerepet vállalt a franciák elleni fegyveres felkelés kiirtásában és az ország önállóvá válásához vezető függetlenségi háborúban. A nyolc évig tartó függetlenségi háború végül az 1962. március 19-ei tűzszüneti megállapodással és az Algéria függetlenségét elismerő eviani egyezmény aláírásával fejeződött be 1962. június 3-án.

Az FLN szerepe a függetlenség kivívása után is meghatározó maradt, egészen 1989-ig, a többpártrendszer bevezetéséig. Az önállósult Algéria sajátos fejlődése során ötvözte az arab nacionalizmus és az államszocializmus bizonyos elemeit. Az iszlám Algéria államvallásává lett, bár az ország államvezetése és közigazgatása a világi berendezkedésű arab államokénál semmivel sem volt vallásosabb. Az állam olajbevételeinek fokozódásával nagy beruházásokat hajtottak végre, amellyel igyekeztek az ország gazdaságát erősíteni. Algériában az államfő csak muszlim lehet. Az elnök a fegyveres erők főparancsnoka és egyben a Legfelsőbb Bíróság elnöke is.

A Hírszerző és Biztonsági Szolgálat (*Le Département du Renseignement et de la Sécurité*, DRS) arculatát erőteljes politikai hatások alakították, amelyek meghatározták tevékenységi körét. A szervezet története visszanyúlik a függetlenségi háborúig, amikor Abdelhafid Boussouf hatására megalakult elődszervezete, jóval kisebb hatáskörrel. Az 1962-ben kivívott függetlenséget követően, amikor Houari Boumédiène került az ország élére, az algériai titkosszolgálatot is átalakították, főként a szocialista blokkban működő szolgálatok mintájára.

A megalakult szervezet neve *Katonai Biztonsági Hivatal* lett (*Sécurité Militaire*). Feladatai az alábbiak voltak: 1. a kémkedés minden formája elleni küzdelem, 2. az ország biztonságának megőrzése, 3. az algériai érdekek védelme bel- és külföldön.

Még a függetlenségi háború ideje alatt közösen bevezettek egy megfigyelési és megtorlási rendszert. A rendszer lényege teljesen beépült a vezető pártba (FLN), és apránként beszivárgott az élet minden területére.

1956-ban Nadorban, spanyol Marokkóban, még illegalitásban alakították ki az első lehallgató és adattovábbító rendszert. Ennek akkoriban az volt a lényege, hogy francia ügynökök manipulációjától megvédjék az állami vezetőket. A feladat később kiegészült a párton belüli elhárítással, illetve a lakosság által végzett kémkedés felderítésével.

Már 1960-ban a Szovjetunió algériai tiszteteket fogadott képzésre, ahol megtanulhatták a szakma alapjait. Ez az első évfolyam alkotta később a Fegyverzeti és Általános Kapcsolatok Minisztériumának „kemény magját”, amelynek 1960 januárjában Abdelhafid Boussouf lett a vezetője. Ők voltak a Katonai Biztonsági Hivatal első alkalmazottai is, amely szervezet a rendszer tartóoszlopa lett.

Az algériai szolgálat ekkor már több műveleti bázissal is rendelkezett Marokkóban és Egyiptomban egészen 1959-ig. Ezenkívül Tunéziában és Líbiában is jelen voltak. A függetlenség kivívását követően, 1962 márciusában a francia hírszerzés, a DST elhagyta Algériát, de ezzel szinte egy időben megjelent a szovjet titkosszolgálat, hogy segítséget nyújtson az ifjú Katonai Biztonsági Hivatalnak. A Katonai Biztonsági Hivatal fénykora az 1960-as évektől egészen az 1980-as évek közepéig tartott, amikor is erőteljesen meggyengült és felmorzsolódott.

1990. szeptember 4-én a szolgálatokat és a különböző szolgálati ágakat központosították. Ekkora tehető a DRS, Algéria új, hírszerző és elhárító feladatokat egyaránt ellátó titkosszolgálatának megszületése.

Egyiptomi titkosszolgálatok

Az Általános Hírszerző Igazgatóság (*Gihaz al-Mukhabarat al-Amma*, Mukhabarat) az elnök közvetlen alárendeltségébe tartozik. Fő feladata a külföldi hírszerzés folytatása titkos eszközök alkalmazásával nemzetbiztonsági és katonai célokból. Az Igazgatóság egyben összehangolja a titkosszolgálatok (belső és külső) tevékenységét.

Az egyiptomi hírszerző szolgálatot Gamal Abden-Nasser (1918–1970) elnök alapította 1954-ben. 1957–1967 között számos szervezeti és technikai fejlesztésre került sor az Igazgatóságon. Felállításra került a rádiófelderítő szolgálat, informatikai szolgálat, fedő okmányok készítésével és fedett műveletek végrehajtásával foglalkozó szervezetek. A szervezet fedőintézményeként létrehoztak egy export-import vállalatot „Al Nasr Company” néven. A szervezetnek szerepe volt Algéria, Dél-Jemen, számos arab és afrikai ország függetlenségének kivívásában.

A Belbiztonsági Szolgálat (*Al-Amn al-Watani*) felelős az állam belbiztonságáért, a kémelhárításért, a határőrizetért, a terrorizmus elleni harcért és a figyelőszolgálat ellátásáért. Nasser hatalomra lépésével a biztonsági szolgálatok átszervezése eredményeként 1952-ben vált ki a rendőrségből, és ehhez a szervezethez tartozott a legnagyobb belső biztonsági apparátus, kb. 100 ezer fő.

1954-től a szolgálat tisztjeit a szovjetek képezték ki. Majd 1963-tól a szervezet tisztjeit küldték a függetlenedő arab államokba (Algéria, Irak, Jemen, Szíria), az ottani belbiztonsági szervek létrehozására és felkészítésére. A szervezet Muhammad Hosni El Sayed Mubarak elnöksége (1981–2011) idején sokszor visszaélt hatalmával (törvénytelen lehallgatásokat, kínzásokat követtek el), és elvesztette az egyiptomi közvélemény bizalmát. A 2011-es egyiptomi forradalom egyik fő követelése ezért az *Állambiztonsági Nyomozó Főigazgatóság* megszüntetése volt.

A Katonai Hírszerző és Felderítő Hivatal (*Idarat al-Mukhabarat al-Harbiyya wa al-Istila*) a Védelmi Minisztérium alárendeltségében végzi tevékenységét. Felelős a katonai hírszerzésért, különös tekintettel Izrael Államra és a Közel-Kelet térségére. A szolgálat a vezérkar főnökén keresztül jelent a védelmi és hadiipari miniszternek is, aki a fegyveres erőket is vezeti. A szervezetet 1952-ben alapították.

India nemzetbiztonsági szolgálatai

A Kutató és Elemző Csoport (*Research and Analysis Wing, RAW*) India első számú titkoszolgálata. Fő feladata a külföldre irányuló hírszerzés, de az ország határain belül is tevékenykedik. A szervezet a miniszterelnök irányítása és felügyelete alá tartozik, fölötte a parlament semmilyen ellenőrzést nem gyakorol, tevékenységére nincs érdemi rálátással. A miniszterelnök a Miniszterelnöki Hivatal Kabinet Titkárságán keresztül irányítja a részleget.

A RAW jogilag nem ügynökség, hanem a Kabinet Titkárság egyik részlege, ebből kifolyólag nem tartozik számadással a parlament irányába. A RAW vezetője mint a külföldre irányuló hírszerzés irányítója amerikai és brit kollégáinál nagyobb szabadságot, autonómiát élvez, és megvan a lehetősége, hogy szükség esetén közvetlenül a miniszterelnöknek jelentsen.

A RAW 1968 szeptemberében alakult. Létrehozásnak oka az volt, hogy a Hírszerző Hivatal, amely korábban a belső elhárítást és a külső hírszerzést egyaránt ellátta, nagyon gyenge teljesítményt nyújtott az 1962-es Kína és India közötti, valamint az 1965-ös Pakisztán és India közti háború során. A kudarcok meggyőzték a kormányzatot arról, hogy egy önálló ügynökség létrehozása szükséges az eredményes külső hírszerző tevékenység végrehajtásához.

A RAW 250 fővel kezdte meg munkáját, a 70-es évekre már több ezer fővel rendelkezett, jelenleg kb. 8000 főt alkalmaz, és költségvetése a becslések alapján elérheti a 150 millió dollárt. 1971-ben hozták létre a Repülési Kutatási Központot (*Aviation Research Centre, ARC*) a szervezet részeként, amely a képi felderítést (IMINT) végzi.

A RAW keretein belül további szervezeti és technikai fejlesztésekre került sor. Létrehozták a Rádió Kutatási Központot és az Elektronikai Részleget, amely a technikai hírszerzés (SIGINT) végrehajtásáért felelős. A 90-es években Különleges Határvédelmi Erő néven létrejött a RAW félkatonai szárnya, amely a fedett katonai műveletekhez biztosítja a szükséges támogatást. 2004-ben a kormány Nemzeti Technikai Kutatási Szervezet néven egy újabb hírszerző ügynökséget rendelt a RAW alárendeltségébe. A hírszerző szervezet tagjainak toborzását a RAW saját intézménye, a Szövetséges Szolgálat végzi.

A Hírszerző Hivatal (*Intelligence Bureau, IB*) India határain belüli illetékességgel rendelkező, alapvetően a belső elhárítási feladatokért felelős nemzetbiztonsági szolgálat. A szervezet hivatalosan a Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozik, de a gyakorlatban a Hivatal vezetője az Egyesített Hírszerzési Bizottság és a Kormánybizottság tagjaként szükség esetén akár közvetlenül a miniszterelnöknek jelenthet.

A Hivatal szövetségi és állami szinten egyaránt jelen van. Az egyes államok szintjén minden tiszt az Állami Különleges Irodához tartozik, és a Központi Hírszerző Tisztnek jelent, aki a kormányzó hírszerzési tanácsadója. A szervezet jelentős számú helyi erővel rendelkezik. Szövetségi szinten a Hivatalnak számos további különleges egysége van, mint például a Kirendelt Hírszerző Irodák, amelyek többek közt a terrorizmus és kémelhárítás tekintetében,

továbbá a kiemelt személyek védelme, a kockázatelemzés és az érzékeny körzetek (például Északnyugati Régió, Kasmír) vonatkozásában rendelkeznek illetékességgel.

A Hivatal India legrégebbi titkosszolgálat, amelynek megalakulása a gyarmati időkre vezethető vissza. A szervezetet még a britek hozták létre 1887. december 23-án. India 1947-ben elnyerte függetlenségét, és a Hivatal élére – történetében először – indiai származású igazgató került Sanjeevi Pillai személyében. A kezdeti időszakban komoly gondot okozott a megfelelő szakemberek hiánya. A szervezet 1947 és 1968 között egyaránt ellátta a polgári hírszerzést és elhárítást.

A katonai hírszerzés gyökerei is a brit gyarmatosítás idejéig nyúlnak vissza. Kezdeté az 1885-ös évhez köthető, amikor az indiai hadsereg Hírszerző Ügyosztálya élére Sir Charles MacGregor vezérőrnagyot nevezték ki. Az Ügyosztály központja Simlá városában volt, és feladatát alapvetően Oroszország Közép-Ázsiában lévő katonai alakulatai mozgásának felderítése képezte.

A második világháború idején, a brit csapatok Burmából történt kivonulását követően hírszerző tisztekből felállítottak egy csoportot a japán törekvések felderítése és elhárítási feladatok céljából. Majd a Karacsiban lévő parancsnokságon, 1942-ben egy Hírszerző Szolgálatot hoztak létre. A hírszerző munkát brit tisztek végezték, ezért amikor ők 1947-ben távoztak, nemcsak a szakembergárda ment el, de az addig szerzett hírszerzési adatok jelentős részét is megsemmisítették, vagy magukkal vitték. A tapasztalatlan, kiképzetlen állomány mellett a szervezet vezetését is csekély hozzáértéssel bíró indiai tisztek vették át, ami a hadsereget hírszerzési szempontból kiszolgáltatottá tette.

Az 1960-as években a katonai hírszerzés elsősorban elhárítással, hadseregen belüli belső biztonsággal foglalkozott, és nem igazán végzett külső hírszerzési feladatokat. Ez oda vezetett, hogy nem volt képes megfelelő hírszerzési adatokkal, információkkal támogatni az indiai fegyveres erőket, ami az 1962-es, India vereségével végződő indiai–kínai háborúban egyértelműen megmutatkozott. Ez végül maga után vonta a katonai hírszerző szolgálatok nagyarányú és intenzív fejlesztését.

Izrael hírszerző és biztonsági szolgálatai

A britek elleni küzdelem utolsó éveiben már kialakították a későbbi izraeli titkosszolgálat magját. Ez részben azoknak a cionistáknak a legalkalmasabb tagjaiból alakult, akik már a második világháború idején is hírszerzőként dolgoztak, vagy az ellenállás tagjai voltak.

A *Mossad LeAliyah Bet* a mai Moszad elődszervezete, mint titkos hadsereg 1937-ben alakult, főleg a nagy méretű bevándorlás elősegítésére. Majd a számára meghatározott feladatok fokozatosan kiterjedtek a hírszerzés végrehajtására is. Lényegében a Hagana egyik intézményeként működött. A Hagana azután 1940-ben hozta létre saját hírszerző szolgálatát, a Sait, amelynek egyik legfőbb célja a zsidók mind nagyobb számban Palesztinába történő telepítésének elősegítése, a radikalizálódott zsidó csoportokról, a környező arab világról és a brit közigazgatás tevékenységéről, terveiről szóló információk megszerzése volt.

A Sai által beszerzett információk értéke egyértelműen meghatározta az első arab–izraeli háború végkimenetelét. Az izraeliek gyorsan szembesültek azzal a ténnyel, hogy az információk megszerzése létkérdés országuk függetlensége megőrzése érdekében az ellenséges arab népek tengerében. Ennek tudatában hozták azután létre 1949-ben az Összehangolás Központi

Intézete (*Central Institute for Coordination*) névre hallgató hírszerző szolgálatot, majd nem sokkal később, 1951-ben David Ben-Gurion munkáspárti miniszterelnök megalapította Izrael állam nemzeti hírszerző szolgálatát, a Hírszerzési és Különleges Műveletek Intézetét (*HaMossad leModi'in v'leTafkidim Meyuhadim*, Moszad). A szervezet felépítését mind a mai napig titok övezi. A Moszad műveleteiről azonban számos publikáció jelent meg, és ezekből több elmélet született arra vonatkozóan, hogy milyen részlegek alkothatják.

Kitekintés – egyes nemzetbiztonsági rendszerek napjainkban

(*Regényi Kund*)

Az USA nemzetbiztonsági rendszere, a terrorizmus és a technológia hatásai

A hidegháború vége óta eltelt időszakban egyfelől a terrorizmus, másfelől az aszimmetrikus hadviselés jelenti azt a hatást, amely lényegét érintően is átformálta az amerikai hírszerző közösséget, illetve komoly hatást gyakorolt a szövetségesekre is. A tudományos-technikai forradalom újabb lépcsője – az internet robbanása –, illetve a részben a korábbi kihívásokra adott túlzónak vélt válaszintézkedések által indukált botrányok hatása e sorok írásakor még nem látható teljes egészében.

A nemzetközi terrorizmus újabb hulláma, az államokhoz nem köthető, központi irányítást nélkülöző, ideológiailag a szélsőséges iszlámon alapuló terrorizmus 2001. szeptember 11-én érte el az Egyesült Államokat, hatása a Pearl Harbourt érő támadáshoz mérhető. (Az al-Káida [„bázis”] terrorszervezet tagjai négy utasszállító repülőgépet kerítettek hatalmukba, kettőt a New York-i Világkereskedelmi Központ [WTC] épületébe vezettek, egyet a Pentagonba, egy pedig lezuhant. A támadás hatására egyebek között radikálisan szigorodtak a repülésbiztonsági intézkedések is.) Első mozzanatként kiterjedt bel- és külföldi biztonsági intézkedéseket, közöttük tömeges lehallgatásokat is eredményezett. Erre a felhatalmazást a 2001-es úgynevezett Patriot Act adta meg, amely létrehívta az USA belbiztonságáért felelős új minisztériumot is (Department of Homeland Security). Az új szervezet persze fokozta a koordináció iránti igényt.

A válaszcsepásként kommunikált terrorellenes háború („global war on terrorism”) a hírszerző közösség számára egyfelől felértékelte a HUMINT-képességeket (ideértve az elfogottak vallatását is), másfelől új módszereket hozott a leképezésben (drónok), illetve a különleges műveleti képességekben (felfegyverzett drónok) is. Ezek a lépések azonban az előzményekből jószerével következnek.

Rendhagyónak, a korábbi paradigma meghaladásának tekinthetők ezzel szemben azok a mozzanatok, amelyekre a szeptember 11-i támadást vizsgáló bizottság ajánlásai nyomán került sor. A 2004-es *Intelligence Reform and Terrorism Prevention Act (Törvény a hírszerzés reformjáról és a terrorizmus megelőzéséről)* néven ismertté vált jogszabály egyfelől az egységes irányítás megerősítésére, másfelől az információk megosztására irányult. (Illeszkedik ezzel ahhoz az amerikai tradícióhoz, amely a végrehajtásban, az ismeretek megszerzésében az egészséges, de szabályozott versengést támogatja, tisztelve az egyes szervezetek hagyományait és érdekeit, az irányításban viszont újra és újra központosításra tör; az ismeretek megosztásának mértéke azonban minőségi változásként értékelhető.)

8. ábra

Az USA nemzetbiztonsági közössége

Forrás: Vizi Atrila szerkesztése a Wikipédia alapján

A törvény az 1947-es Nemzetbiztonsági Törvényt továbbfejlesztve létrehozta a hírszerző szervezettől függetlenül létező nemzeti hírszerző igazgató intézményét, akit jelentős létszámú irányító szervezettel láttak el, és alárendeltek egy nemzeti adatfúziós központként működő szervezetet is. (A struktúrát lásd az ábrán.) Az információmegosztásnak természetesen nemcsak a jogi és szervezeti, hanem technikai kereteit is megteremtették, bevezették.

Ugyancsak korszak- és szemléletváltást jelent az a két botrány (Wikileaks- és Snowden-ügy), amelynek során nemzetbiztonsági ügynökségek munkatársai tudatosan ezres, tízezres nagyságrendben hoztak nyilvánosságra minősített iratokat az interneten. Az iratok nemcsak az amerikai kül- és biztonságpolitika intézményrendszerére vetettek árnyékot, de a nemzetbiztonsági szolgálatok működésére is. Mindenekelőtt a tömeges információszerzés gyakorlata találkozott éles kritikával a mind határozottabban fellépő emberjogi mozgalmak részéről. A szabadság és biztonság viszonyának újraértelmezése e sorok írásakor még tart.

2010 ben az USA hadseregének katonája, Bradley Manning mintegy 700 ezer, zömében diplomáciai tartalmú minősített iratot töltött le és tett közzé a Wikileaks oldalon. 2013-ban 35 év börtönbüntetésre ítélték. 2013-ban Edward Snowden, az NSA szerződéses munkatársa hírszerzési témájú minősített anyagokat tett közzé több amerikai és brit lapban. Snowden menedéket kapott Oroszországban.

A magyar nemzetbiztonsági szolgálatok fejlődése

A Magyar Népköztársaság állambiztonsági szolgálatai lényegében a Belügyminisztérium 1962-es átszervezésével kialakított működési modellben érték meg a rendszerváltást. Ez a modell röviden úgy jellemezhető, hogy a szolgálatok teljes titokban, minősített információt képező belső normák alapján, a bennfentesek számára is nehezen áttekinthető, monolitikus tömbként léteztek, tevékenységükben a totalitárius eszméből adódóan központi elem volt a „belső ellenség” elleni harc. A szolgálat belföldön tevékenykedő egységei rendőri, nyomozati jogosítványokkal rendelkeztek. Nemzetközi együttműködésük a szocialista tömbre, a Varsói Szerződés tagországaira irányult.

A két szembenálló tömb között új fegyverkezési verseny vette kezdetét, amelynek kulcsszavai az amerikai Stratégiai Védelmi Kezdeményezés (SDI), a neutron-robbanófejek és közép-hatótávolságú rakéták (Pershing 2, robotrepülőgépek), illetve az ezekre adott szovjet válasz (legismertebb az SS–20-asok telepítése) voltak. A kis hidegháború jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy kiélesedtek és tagadhatatlanná váltak a Szovjetunió belső ellentmondásai, amelyek a birodalom széthullásához vezettek.

A nyolcvanas évek végén, a „kis hidegháború” lecsengésével a kül- és belföldi folyamatokat egyaránt éber – és értő – tekintettel figyelő szolgálat számára nyilvánvalóvá vált, hogy régen látott mértékű átalakulás előtt áll az ország és benne a szolgálatok. 1989, a „csodálatos év” beköszöntével mindenki, így a szolgálat is kereste a kibontakozás, átalakulás útját. Az írásbeli kommunikációban megjelentek a „nemzetbiztonság”, a „nemzetbiztonsági szolgálatok” kifejezések, igényként és célként utalva egy olyan titkosszolgálatra, amely tevékenységét

a teljes nép érdekében fejt ki. (Hasonló, kisebb mértékű átalakításra, a szervezet megszüntetve megőrzésére irányuló gondolkodás 1989-ben az NDK-ban is lejátszódott.)

Az elképzelésekben uralkodóvá vált a brit modell, amelyben a nemzetbiztonsági szolgálatok a rendőrségtől szervezetenként és jogszabályilag elkülönülten, nyomozati jogkör és hatósági jogosítványok nélkül léteznek, erre utal, hogy 1989 őszén feloszlatták az állambiztonság vizsgálati részlegét. A működés és a jogállás részletekbe menő kialakítására munkacsoportok alakultak, amelyek haladéktalanul meg is kezdték a munkát.

Ebbe a helyzetbe robbant bele az úgynevezett „Dunagate”, amely elmélyítette, felgyorsította és visszavonhatatlanná tette az átalakítás folyamatát, mi több, hatása túlmutat az állambiztonsági szervezeteken. A korábbihoz képest radikálisan új elképzelések az 1990. évi ideiglenes törvényben és a 26/1990. (II. 14.) MT rendeletben öltöttek testet. Előbbiek értelmében a nemzetbiztonsági szolgálatok politikai rendészeti tevékenységet nem folytatnak (a „belső ellenséggel” nem harcolnak).

1989 végén a III./III. Csoportfőnökség tisztje megfelelő előkészítés után beengedett a szolgálat központi objektumába egy független dokumentumfilmes forgatócsoportot, megcáfolatlanul igazolva, hogy a szolgálat iratmegsemmisítéseket folytat, illetve folyamatosan végzi az ellenzék megfigyelését, ami az akkor már hatályos új alkotmánnyal ellentétes. A kibontakozó botrány elsöpri a belügyminisztert, a főcsoportfőnököt és a csoportfőnököt egyaránt.

A III. Főcsoportfőnökség jogutód nélkül megszűnt, személyi bázisán új szervezetek jönnek létre (polgári hírszerzés – Információs Hivatal, polgári elhárítás – Nemzetbiztonsági Hivatal, katonai elhárítás – Katonai Biztonsági Hivatal, valamint a korábbi Magyar Néphadsereg vezérkara 2. főcsoportfőnökségének bázisán a Katonai Felderítő Hivatal). A szolgálatok hatósági jogkörrel nem rendelkeznek, a rendőrségtől elkülönülnek. Kormányzati irányításukat tárca nélküli miniszter, illetve a honvédelmi miniszter látja el, parlamenti ellenőrzését pedig az Országgyűlés nemzetbiztonsági bizottsága végzi. A titkos felderítés engedélyezési rendje nyílt jogszabályban, az említett törvényben kerül lefektetésre.

Az átalakítás folyamatának következő fázisa 1995-ben következik be, amikor is a parlamenti választások eredménye alapján lehetőség nyílt a nemzetbiztonsági intézményrendszer működését átfogóan szabályozó kódex, a nemzetbiztonsági törvény (1995 évi CXXV. tv.) megalkotására. A jogszabály a szervezeti struktúrát törvényi szintre emeli, kiegészítve egy, a Nemzetbiztonsági Hivatalból (áttételesen pedig a III./V. Csoportfőnökségből) önállósuló, sajátos nemzetbiztonsági szolgáltató szervezettel, a Nemzetbiztonsági Szakszolgálattal. Precíz szabályokkal biztosítja a szolgálatok politikamentességét. Rögzíti az irányítás és ellenőrzés kialakított rendjét, illetve szentesíti a titkos felderítés engedélyezési gyakorlatát.

Az átalakulás első szakasza Magyarország NATO- és EU-csatlakozásával fejeződik be, amelynek kapcsán a szolgálatok is integrálódnak a szövetség(ek) nemzetbiztonsági szervezeteibe.

Az évtizedes transzformáció eredményeképpen egy teljesen, szinte túlságosan is átlátható intézményrendszer jött létre, adekvát válaszokat adva az átvezetésben jelölt kihívásokra. A létrejött struktúra azonban túlságosan tagolt volt, elaprózva az irányítást, eltúlozva a versengést, megnehezítve az együttműködést, ellentmondásossá téve a tájékoztatást. A további reformokkal kapcsolatos elgondolások így a szervezetek lehetséges integrációjára összpontosultak,

de a szabályozás sarkalatos jellege miatt az adott politikai erőviszonyok között az elképzelések nem valósulhattak meg. Az új évezred első évtizede botrányoktól sem volt mentes, a változatlan felszín mögött egyre nőtt a feszültség.

A 2010-es választásokon kialakuló belpolitikai helyzet lehetőséget adott a reformokra, amelyek közül 2017 végéig az alábbiak érdemelnek említést: a képzettársításokat megelőzendő, új nevet kap a belső elhárítás (Alkotmányvédelmi Hivatal). Megváltozik a kormányzati irányítás rendszere: az AH és az NBSZ a belügyminiszter irányítása alá kerül, cél a rendőrséggel való jobb együttműködés. Hatáskörök átcsoportosításával különleges rendőri szolgálatok (Terrorelhárítási Központ és Nemzeti Védelmi Szolgálat) jönnek létre, amelyek fúziós központokként működnek, működésükben ötvözve a rendőri és nemzetbiztonsági megközelítést.

Az Információs Hivatal 2012-re a miniszterelnökséget vezető miniszter irányítása alá kerül, cél az ismeretek jobb hasznosulása. A koordináció megerősítésére létrejön a kormányzaton belül a Nemzetbiztonsági Kabinet. 2012-ben egyesül a katonai elhárítás és hírszerzés, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat néven. Második nekifutásra 2016-ban az 1999-ben alakított Szervezett Bűnözés Elleni Koordinációs Központ bázisán létrejön egy adatfúziós központ, a Terrorizmusellenes és Bűnmegelőzési Koordinációs Központ.

A kézirat lezárásakor, 2017 végén a magyar nemzetbiztonsági szervezetrendszer úgy lehet jellemezni, hogy az versengő jellegét megőrizte, a szervezeti modelleket tekintve sokszínű maradt (klasszikus hírszerző és elhárító szolgálat, ágazatilag integrált nemzetbiztonsági szolgálat, vegyes jellegű különleges egységek), érzékelhető benne az információk hatékony és teljes körű feldolgozására irányuló szándék (adatfúziós központ).

A fejezethez felhasznált és ajánlott szakirodalom

- ALDRICH, Richard (2011): *GCHQ: The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency*. London, HarperCollins.
- ANDREW, Christopher (2009): *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*. London, Allen Lane.
- ANDREW, Christopher – MITROHIN, Vaszilij (2000): *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és külföldön*. Budapest, Talentum.
- AUST, Stefan (1985): *The Baader–Meinhof: The Inside Story of the RAF*. London, The Bodley Head.
- BALOGH Péter (2013): A magyar rádiófelderítés története. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 23. évf. 31–34. sz. 15–26.
- BARÁTH Magdolna (2010): Államvédelem az egységes Belügyminisztériumban. *Betekintő*, 3. sz.
- BODA József (2013): A Nemzetbiztonsági Szakszolgálat helye és szerepe a titkos információgyűjtés rendszerében. *Hadtudomány*, 23. évf. 1–2. sz. 41–61.
- BOKSAY Antal (2001): *A felhők katonái (A magyar hadirepülés története)*. Budapest, Aquila.
- BOTTONI, Stefano (2007): A Securitate. *Rubicon*, 3. sz. 84–87.
- CSEH Gergő Bendegúz (1999): A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In GYARMATI György szerk.: *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve*. Budapest. Történeti Hivatal. 73–89.
- CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI Ildikó (2009): Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 3. sz.
- DEACON, Richard (1991): *Az izraeli titkosszolgálat*. Budapest, Kabala.

- DOBÁK Imre – ERDŐDI Ferenc (2014): *A magyar rádióelhárítás nemzetközi együttműködésének története (1955–1990)*. Budapest, NKE.
- DULLES, Allen Welsh (1963): *The Craft of Intelligence*. New York, Harper & Row.
- FARKAS Vladimir (1990): *Nincs mentség*. Budapest, Interart Stúdió.
- FREEH, Louis J. (2006): *Az FBI főnöke voltam. Nyomozás mindenki ellen*. Budapest, Jokerex.
- GEHLEN, Reinhard (1972): *The Service – The Memoirs of General Reinhard Gehlen*. Transl. IRVING, David. New York, World.
- GYARAKI Károly (1995): A katonai elhárítás történetéből. *Hadtudomány*, 5. évf. 1. sz. 106–114.
- GYARMATI György szerk. (2000): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest, Történeti Hivatal. (Állambiztonsági Történeti Tár)
- GYARMATI György szerk. (2010): *Állambiztonság és rendszerváltás*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan. (Közelmúltunk hagyatéka)
- JENSEN, Carl J. – MCELREATH, David H. – GRAVES, Melissa (2017): *Bevezetés a hírszerzésbe*. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- JEFFERY, Keith (2011): *MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949*. London, Bloomsbury.
- KELLERHOFF, Sven Felix – KOSTKA, Bernd von (2010): *Kémek fővárosa, Berlin. Titkosszolgálatok leg-rejtettebb ügyletei*. Budapest, Jászöveg műhely.
- KOVÁCS Zoltán András – DOBÁK Imre (2016): Korszakváltások a magyar nemzetbiztonsági intézményrendszerben. In FINSZTER Géza – SABJANICS István szerk.: *Biztonsági kihívások a 21. században*. Budapest, Dialóg Campus. 175–218.
- KRIVICKIJ, Valter G. (2003): *Sztálin titkosszolgálatában*. Pécs, Alexandra.
- KURTÁN Sándor – PINTÉR István (2010): *Rendszerváltás a magyar titkosszolgálatoknál*. Budapest, Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány.
- LARGE, David Clay (2012): *München 1972. Tragedy, Terror, and Triumph*. London, Rowman & Littlefield.
- LOWENTHAL, Mark M. (2017): *Hírszerzés. A titoktól a politikai döntésekig*. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- MACASKILL, Kenny (2016): *The Lockerbie Bombing. The Search for Justice*. London, Bitepack.
- MOLONEY, Ed (2003): *The Secret History of the IRA*. New York, W. W. Norton & Company.
- MÜLLER Rolf (2012): *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Budapest, Jaffa.
- OKVÁTH Imre szerk. (2001): *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958*. Budapest, Történeti Hivatal.
- PACEPA, Ion (1989): *Vörös horizontok. Egy kommunista kémfőnök visszaemlékezései*. Budapest, Áramlat.
- PALASIK Mária (2000): A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In GYARMATI György szerk.: *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest, Történeti Hivatal. (Állambiztonsági Történeti Tár) 33–57.
- PINTÉR Tamás (2000): A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In GYARMATI György szerk.: *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest, Történeti Hivatal. (Állambiztonsági Történeti Tár) 226–235.
- RADÓ Sándor (1976): *Dóra jelenti*. Budapest, Kossuth.
- RITTER László (2010): Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között. Jugoszláv és magyar hírszerzés: 1948–1953. *História*, 32. évf. 1–2. sz. 48–51.

- ROMSICS Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris.
- SMITH, Richard Harris (2005): *OSS: The Secret History of America's First Central Intelligence Agency*. New York, Lyons Press.
- TABAJDI Gábor – UNGVÁRY Krisztián (2008): *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest, Corvina.
- TÓTH Eszter (2011): A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. *Betekintő*, 2. sz.
- TÓTH Tibor (2015): *Kémek krémje. Szórakoztató hírszerzéstörténet kezdőknek és haladóknak*. Budapest, Göncöl.
- URBÁN Attila (2003): A magyar állambiztonsági szolgálatok (1962–1980). *Múltunk*, 48. évf. 3. sz. 3–74.
- URBÁN Attila (2002): Kádár politikai rendőrsége. A BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség felépítése és működése. *Rubicon*, 13. évf. 6–7. sz. 58–67.
- WEINER, Tim (2009): *A CIA története. Hamvába holt örökség*. Budapest, Gabo.
- WEINER, Tim (2013): *Az FBI története. Ellenség az egész világ*. Budapest, Gabo.
- WOLF, Markus (1998): *Az arc nélküli ember*. Budapest, Zrínyi.
- ZINNER Tibor (1999): *XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlatja, 1944/1945–1992*. Budapest, Rejtjel.
- ZINNER Tibor – SZAKÁCS Sándor (1997): *A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948*. Budapest, Genius Gold Rt. – Batthyány Társaság.

Vákát oldal

Melléklet

A magyar titkosszolgálatok történetének híres és hírhedt alakjai

Regényi Kund

Alfred Redl

Született: 1864, Lemberg (ma Lviv, Ukrajna) – meghalt: 1913, Bécs; legmagasabb rendfokozata ezredes, az Evidenzbüro helyettes vezetője, a prágai VIII. hadtest vezérkari főnöke.

Rutén nemzetiségű, vasutas családból származott, 1887-ben, gyermekkorában, al-reáliskolásként lépett be a közös hadseregbe. Hamarosan vezérkari, ezen belül hírszerző szolgálatba állt. Múlthatatlan érdemei voltak a szolgálat technikai fejlesztésében (például: daktiloszkópia, konspirált fényképezés). Kémperekben szakértőként vett részt, szakmai hírneve makulátlan volt.

Mindeközben azonban 1907-ben felkínálkozott az orosz hírszerzésnek. Jelentős anyagi ellenszolgáltatás fejében komoly katonai titkokat adott át (védelmi, mozgósítási, felvonulási tervek). Pozícióját erősítette az oroszok által tálalt ügynökök lebuktatása; saját ügynökeit pedig leleplezte (szakmai kifejezéssel élve dekonspirálta) az oroszok előtt. Nem adatolható, de okkal feltételezhető, hogy tevékenységének szerepe volt az 1914–1915-ös év katonai kudarcában. Felkínálkozását megismételte az olasz, illetve a francia hírszerzés felé is, érdemi „munkát” azonban már nem tudott végezni.

Lebukásához nem költekező és legális jövedelméből nem fedezett életmódja, homoszexualitása, kitarzott férfiszeretője (Stefan Horinka) vezetett, hanem nemzetközi együttműködés és figyelés. Az ismert Keleti-tenger-parti kémfészekben, Eydtkuhenben a bécsi főpostára „poste restante” (azaz postán maradóként) Nikon Nizetasnak feladott pénzt tartalmazó levélküldeményért megjelenő alakban a figyelőszolgálatot teljesítők korábbi főnöküket ismerték fel. A vezérkari főnök a tisztikar tekintélyének védelme érdekében eltekintett a bírósági tárgyalástól, és beleegyezett abba, hogy – önvallomást követően – felkínálják Redlnek az öngyilkosságot, amit ő el is fogadott. Így azonban számos ismeretet magával vitt a sírba.

A botrányt Egon Erwin Kisch, a „száguldó riporter” robbantotta ki. (Elképzelhető, hogy az általa terjesztett verzió az Evidenzbüro információs művelete volt.) Az ezredestről a legismertebb filmet *Redl ezredes* címmel Szabó István készítette 1985-ben.

Maximilian Ronge

Született: 1874, Bécs – meghalt: 1953; legmagasabb rendfokozata ezredes, az Evidenzbüro utolsó vezetője.

Redl pártfoglaltja, helyettese, utóda, lebukatója. Az Evidenzbüro kémelhárító szolgálatának megalapítója. Nevétől nem választhatók el a háború alatti – szórványos – ki-telepítések, megtorlások.

A háború után a veteránokkal foglalkozó kormánysszervezetet vezette Ausztriában, eközben egyértelműen a rendszer jobboldali ellenzékéhez tartozott. 1932-ben nyugdíjazták, de két év múlva Dollfuss visszahívta a kancellári hivatalba, hogy ott vezesse a titkosszolgálatot. Az Anschluss után koncentrációs táborba zárták, ekkor az Abwehr vezetőjéhez, Canaris tengernagyhoz fordult levélben, amelynek hatására szabadon bocsátották. A világháborút követően különleges ismereteivel támogatta Ausztria angolszász megszállóit. Nyugdíját mindvégig folyósították. Irathagyatékát elkülönítetten őrzi az osztrák állami levéltár, hagyományos elnevezéssel a Haus-, Hof- und Staatsarchiv.

Pokorny Hermann

Született: 1882, Kroměříž (ma Csehország) – meghalt: 1960, Budapest; legmagasabb rendfokozata vezérezredes, a 2. vkf. osztály „x” alosztályának vezetője.

A morva származású nyelv- és matematikaszakos ott bábáskodott a rádiólehallgatás és rejtjelfejtés születésénél. Első kézzelfogható sikereit 1914 késő nyarán, a német szövetségesnek kikölcsező, a Németország elleni orosz támadást megállító tannenbergi csata rádiófelderítő támogatásával aratta.

Az első világháború után Magyarország mellett „optált”, azaz választott, jóllehet akkor még magyarul alig tudott. Az előbb rejtetten, majd nyíltan működő magyar titkosszolgálat rádiófelderítő-rejtjelfejtő alosztályát vezette. A visszaemlékezések szerint szinte valamennyi környező ország diplomáciai és katonai rejtjeleit meg tudták fejteni. (Ebben nagy szerep jutott a személyi állomány képzettségének, tapasztalatának, állandóságának is.) A tájékoztatást az egyes nemzetekhez rendelt különböző színű papíron hajtották végre.

Pokorny karrierjének harmadik szakasza a második világháború után, az Ideiglenes Kormány támogatásával vette kezdetét. Haláláig nyelvtudásával, a speciális magyar viszonyokra vonatkozó ismereteivel, tanácsaival támogatta a szovjet felet. (A tanácsok mibenlétére vonatkozóan – érthető módon – nem rendelkezünk részletekbe menő ismeretekkel.)

Sztójay Döme

Születési neve Dimitrije Sztojakovivd. Született: 1883. Versec (ma Vršac, Szerbia) – meghalt: 1946, Budapest; legmagasabb rendfokozata altábornagy, a 2. vkf. osztály vezetője, Magyarország berlini nagykövete, miniszterelnök, háborús bűnös.

Az Evidenzbüro hajdani tisztjének az első világháború után meghatározó szerep jutott az önálló magyar titkosszolgálat megszervezésében. Későbbi életpályáját tekintve érdekes, hogy ezt a Tanácsköztársaság alatt kezdte, majd a nemzeti hadseregben folytatta.

Berlini katonai attaséként vált a német szövetség elkötelezett hívévé. Külügyi állományba áthelyezve, diplomataként, berlini nagykövetségnek ennek előmozdításáért sokat is tett. (Sajnálatos, hogy a gyakorlatban ez a Harmadik Birodalom érdekeinek mind szolgáltaiban kiszolgáltatásában testesült meg.) Nem meglepő, hogy Magyarország német megszállását követően, német nyomásra, ő lett a miniszterelnök. Az sem meglepő, hogy Horthy hamarosan leváltotta. A világháborút követően a népbíróságon történő felelősségre vonás és ítélet az adott korban és helyzetben pedig szinte természetes.

Andorka (Fleischhacker) Rudolf

Született: 1892, Sopron – meghalt: 1961, Budapest; államtudományi doktor, vitéz, vezérőrnagy, a 2. vkf osztály vezetője, nagykövet.

A német anyanyelvű kézműves családból származó ifjú útja a soproni hadapródiszkolán, majd a Ludovikán keresztül vezetett a katonai szolgálatba. Az első világháború alatt Laibachban (ma Ljubljana, Szlovénia) végzi el a vezérkari tanfolyamot. 1919-ben Stromfeld Aurél kíséretében részt vesz a Tanácsköztársaság északi hadjáratában. 1921-ben a rejtett magyar katonai hírszerzés grazi expozitúráján teljesít szolgálatot. Az 1920-as években államtudományi doktorátust szerez. 1923–1926 között Prágában katonai szakelőadóként (azaz rejtett katonai attaséként) szolgál, de a cseh elhárítás provokátor-ügynököt alkalmaz ellene, és eléri visszahívását.

Utóda beosztásában – nem utoljára – Ujszászy. 1927 és 1931 között Varsóban katonai attasé, nevét ezt megelőzően magyarosítja. Ezután Budapesten folytatja vezérkari szolgálatát, 1934-ben helyettese lesz a HM VI – 2 osztály vezetőjének. 1937 és 1939 között ugyanezt az osztályt vezeti, amely Magyarország fegyverkezési egyenjogúsítását követően, 1938-tól a 2. vkf. osztály nevet viseli.

A kormányzó bizalmasa. Utódjához, Ujszászyhoz képest sokkal inkább nyugatbarát, fia visszaemlékezései szerint „a németeket, nemzetiszocialistákat gyűlölte”. A német szövetségesekkel való kapcsolattartást is helyettesére és utódjára hagyta. 1938-ban részt vett az I. bécsi döntést megelőző kétoldalú magyar–szlovák határkiigazító megbeszéléseken, ekkor figyelt fel rá Kánya Kálmán külügyminiszter. 1939 és 1941 között vezérőrnagyként Magyarország nagykövete Madridban, Franco Spanyolországában. Jó kapcsolatot épített ki brit és francia kollégájával, de találkozott a német Abwehr vezetőjével is. Utódjával ekkor is és később is rendszeresen cserélt információt, Ujszászy később bizalmi kapcsolataként említi.

Teleki Pál miniszterelnök öngyilkosságát követően, német nyomásra hazahívják, nyugdíjaztatja magát, politikai és publicisztikai pályára lép. Írásai egyebek közt a *Magyar Nemzet*-ben és a *Független Magyar Újság*-ban jelentek meg. Ujszászy későbbi vallomásaiban irányultságát „középbálnak” mondta, nézetei a valóságban Bethlen Istvánhoz álltak közel. Tagjává válik az ellenállásnak, több árnyékkormányban is számolnak vele. 1944 márciusában a németek letartóztatják, a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolják. Innen szabadul és tér haza. Közéleti szerepet nem vállal, magántisztviselőként tevékenykedik, de az internálás, majd a börtön 1950-ben így is utoléri. A váci börtönből szabadul 1954-ben, 1961-ben természetes halállal hal meg.

Ujszászy István

Született: 1894, Nagykőrös – meghalt: 1948; legmagasabb rendfokozata vezérőrnagy, legmagasabb beosztása az Államvédelmi Központ vezetője.

Az első világháború után folytatódott a fiatal tüzértsiszt katonai, 1921-től túlnyomórészt hírszerző karrierje. Az 1930-as években Prágában attaséként szolgált, a csehszlovák elhárítás több, figyelmeztető célú akcióját (például: gépkocsija szabotálasát) éppúgy átveszelte, mint munkatársa tisztázatlan körülmények közt bekövetkező halálát. Hazatérve 1939-től a 2. vkf. osztály vezetője. Szakember, apolitikus, realista, a vezetés kedvét kereső személyiség. Mint ilyen, a kormányzó híve, az angolszász hatalmakkal való kiegyezés szószólója, a tárgyalások-tapogatózások egyes mozzanatainak résztvevője. 1942-ben az újonnan létrehozott koordinatív szerv, az Államvédelmi Központ vezetője. (A korabeli magyar viszonyokra jellemző, hogy volt beosztottja – utóda a 2. vkf. osztály élén – valamennyi telefonját lehallgatja.)

A szakma szűk világából a kor népszerű énekes- és színésznője (ma celebnek mondanánk), Karádi Katalin „hódolójaként”, azaz szeretőjeként lépett ki. Ez megerősítette szembenállását a nyilasokkal és a németekkel. Magyarország német megszállását követően a németek foglya lesz.

Ezután Horthy követelésére a magyarok tartják „tisztességes” fogságban. Közreműködik az illegális kommunisták vezetőjével való találkozó előkészítésében, a fegyverszüneti tárgyalásokban. A nyilas hatalomátvételt követően bujkál, majd a szovjet csapatok fogságába kerül. Bizonyíthatóan kikölcsönzik az új magyar titkosszolgálatoknak. Egyike lesz azon „szakértőknek”, akik fogságban tanácsaikkal, ismereteikkel segítik (azaz egyáltalán lehetővé teszik) az új magyar titkosszolgálatok hatékony működését. Tisztázatlan körülmények között, valószínűleg a Szovjetunióban halt meg.

Kádár Gyula

Született: 1898, Debrecen – meghalt: 1982, Budapest; legmagasabb rendfokozata ezredes, legmagasabb beosztása a 2. vkf. osztály vezetője.

Kádár Gyula az első világháború alatt lett hivatásos katonatiszt, s egészen a második világháború végéig ezt az utat járta. Személye, karrierje a 2. vkf. osztályon rendhagyó: nem beszélt idegen nyelvet, nem vett részt külföldi képzésen, nem volt attasé, nem volt hírszerző.

A kormányzó híveként előbb a hazafias és nemzetnevelésért felelős 6. vkf. osztályt vezetői (itt volt munkatársa a kor híres írója, Somogyvári Gyula), majd a 2. osztállyal való fúzió után ő lesz az utódszerv vezetője. Támogatja a kiugrási/fegyverszüneti kezdeményezéseket, védi és rejtegeti az amerikai OSS Magyarországra küldött képviselőjét („Sparrow”-akció). A német megszállás után a Gestapo elfogja. Ezt követően nyilas magyar, amerikai, kommunista magyar, majd szovjet fogságba kerül, ott írja meg emlékiratát, amely még az 1970-es években – ha erősen szerkesztve is – kiadásra kerül.

Hain Péter

Született: 1895, Nagykároly (ma Carei, Románia) – meghalt: 1946, Budapest; legmagasabb beosztása az Állambiztonsági Rendészet vezetője.

Hain Péter az állambiztonsági munka alulnézetét testesíti meg. Államrendőrségi detektívként tevékenysége középpontjában – mai kifejezéssel élve – a realizálás állt, azaz az államrendészeti szempontból releváns bűncselekményekkel gyanúsíthatók (és ennek határai a korban meglehetősen tágan voltak értelmezhetők) elfogása, kihallgatása, vallo-másra bírása, a vád előkészítése volt a feladata.

Ennek keretében a kényszer-, illetve kínvallatások (amelyek a korban máshol sem voltak ismeretlenek) során tanúsított ügybuzgalma (no meg szélsőjobboldali és náci német, ezen belül SD-kapcsolatai) vezetett karrierje emelkedéséhez, ezzel együtt neve hírhedtté válásához. Érdekes adalék, hogy 1938-ban az államfő személyvédelméért volt felelős. Tekintve, hogy ellenfelei között előkelő helyen álltak a kommunisták és a zsidók, sorsa a második világháború után nem lehetett kétséges. Németországba szökött, de az új magyar kormány kikérte, s a népbíróság ítélete alapján kivégezték.

Wayand Tibor

Született: 1890, Budapest – meghalt: 1949, Budapest; legmagasabb beosztása detektívfel-ügyelő, csoportvezető.

Wayand Tibor államrendőrségi nyomozóként a kommunistákkal szembeni fellépésével szerzett kétes hírnevet magának. Jelen volt Rákosi Mátyás és Vas Zoltán 1925-ös elfogá-sánál. Módszerei között előkelő helyen szerepelt a provokáció, a beugratás, amikor is maga és munkatársai fedésben maguk szerveztek illegális kommunista sejteket, az azokhoz csat-lakozókat pedig – miután a kellő mennyiségű bizonyíték összegyűlt – lebuktatták. (A neki tulajdonított mondás szerint „Magyarországon nem sok kommunista van, de legalább a felét én szerveztem be!”) Kemény, de korrumpálható zsarú hírében állt. Alakját Kondor Vilmos *Budapest*-ciklusa örökítette meg irodalmi színvonalon. A háború után a népbíróság halálra ítélte, kivégezték.

Dr. Sombor-Schweinitzer József

Született: 1895, Fehértemplom (ma Bela Crkva, Szerbia) – meghalt: 1955, Philadelphia, USA; legmagasabb beosztása rendőr-főkapitány-helyettes.

Részt vett az első világháborúban. Leszerelése után 1918-ban először a kispesti rend-őrkapitányságon, majd a budapesti rendőr-főkapitányság politikai nyomozó főcsoportján teljesített szolgálatot (fogalmazói kar, tanácsosi besorolás). 1924-ben a politikai rendé-szeti osztály helyettes vezetője lett, rövid megszakítással ebben a minőségében egészen Magyarország német megszállásáig, azaz 1944. március 19-ig irányította a rendőrség po-litikai rendészeti tevékenységét.

Konzervatív-liberális felfogása, továbbá a kormányzó iránti lojalitása, külpolitikában angolszász orientációja alkalmassá tette, hogy egyaránt irányítsa a szélsőjobb és a szélsőbal

elleni nyomozásokat. Németellenes magatartása, valamint a nyugati szövetségesekkel való kapcsolattartás miatt 1944. március 21-én az SD (Sicherheitsdienst, lásd ott) letartóztatja, és a flossenburgi koncentrációs táborba szállítják. 1945-ben a 7. amerikai hadsereg magyar származású elhárító tisztje, Himler Márton ezredes mellett a magyar háborús bűnösök felkutatásában segédkezett. 1950-től az USA-ban telepedett le.

Orendy Norbert

Született: 1898, Beszterce (ma Bistrița, Románia) – meghalt: 1946, Budapest; legmagasabb rendfokozata csendőr ezredes, a Nemzeti Számonkérés szervezetének vezetője.

Orendy életútja jól példázza, hogy a szakmai tudás és gyakorlat kétségtelen meglététől függetlenül egy politikai nyomozó életútját a politikához és annak képviselőihez való viszony határozza meg, különösen abban a korban, amikor – csakúgy, mint napjainkban – elvárás volt, hogy a fegyveres erők tisztjei ne egyes pártokat, hanem az országot szolgálják.

Orendy karrierje katonaként indult. Az első világháborúban az orosz és olasz fronton harcolt, 1919-ben a Nemzeti Hadseregben folytatta pályafutását. 1921-ben lesz csendőrtiszt. A 30-as évek első felében a székesfehérvári csendőrnemzeti alosztályon teljesít szolgálatot, eleinte beosztott tisztként, később az alosztály parancsnokaként. Ekkor ismerkedik meg, majd köt életre szóló barátságot Vajna Gáborral, a későbbi nyilas belügyminiszterrel, aki ekkor a fűzfői lőporgyár „gyári titkáráként”, azaz kihelyezett elhárító tisztjeként annak biztonságáért felel.

A csendőrnemzeti karrierjét ekkor még a szakma határozza meg: 1936 és 1938 között a Budapesten, a HM-VI/2 osztály (azaz az elhárítás és hírszerzés központi szakmai szerve) munkatársaként, kommunista vonalon teljesít szolgálatot. Nyilas barátait és a pártot ekkor is támogatta, azzal a pénzzel, amelyet közelebről meg nem határozható módon a szolgálati gépjárművek szabálytalan üzemeltetésével szerzett meg. A felvidéki bevonuláskor egy mulatság során hangosan élteti Szálasit, minek hatására 25 nap szobafogságra ítélik. Az 1939-es év a nyilasok felé való egyértelmű elköteleződés éve volt: Orendy a budapesti Dohány utcai zsinagóga ellen elkövetett sikertelen robbantásos támadást követően lakásán bújtatja Kovarcz Emilt, és részt vesz külföldre szöktetésében is. Feletteseinek azonban első-sorban az szúr szemet, hogy úgynevezett „Szálas-bélyegeket” árusított, illetve beosztottjait erősen nyilas szellemű világnézeti nevelésben részesítette. Nem meglepő, hogy a következő néhány évben kevésbé fontos beosztásokban (csendőrség közlekedési szárnya, szabályzat-szerkesztési bizottság, tanintézet, sítanfolyam) találjuk, természetesen ez alatt az idő alatt is tartja a kapcsolatot Vajnával.

A nyilasok mellett többé-kevésbé nyíltan kiálló, mellőzött csendőrtiszt karrierjében a fordulat a nyilas hatalomátvétellel jött el. Az Erdélyben a 2. magyar hadsereg parancsnokságán tartózkodó Orendyt Vajna 1944. október 15-én személyesen telefonon rendeli fel Budapestre, ahol kezdetét veszi a pünkösdi királyság: október 26-án a nemzetvezető személyesen bízza meg a Nemzeti Számonkérés szervezetének felállításával és vezetésével. (Erre olyan kollégákat választ ki, akik szélsőjobboldali, nyilas elkötelezettségűeknek és szakmai hozzáértésűeknek egyaránt tanújelét adták.) November elsején ezredessé léptetik elő. November 20-án a külügyminiszter-helyettestől kap utasítást a Magyar Nemzeti Felszabadítási Bizottság felszámolására. December 10-én Vajnával együtt a Német

Birodalomban készítik elő a kitelepülést. 1944. december 24-én elhagyja Budapestet. A karrier csúcsát gyorsan követi a bukás: 1945. május 4-én amerikai hadifogságba esik, akik 1946. január elején visszaadják a magyaroknak. Budapesten népbíróság elé állítják, amely halálra ítéli. Az ítéletet június 18-án végrehajtják.

Kuthy László

Született: 1896, Székesfehérvár – meghalt: 1958 Budapest; vitéz, vezérkari ezredes, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetője, majd vezérezredes, a Honvédelmi Minisztérium katonai államtitkára.

Az első világháború harcai után a fiatal Kuthy a Prónay-különítmény tagjaként vérszeli át az összeomlás időszakát. A katonai szolgálat 1928 és 1935 között a Magyar Királyi Testőrségben találja, amit 1935-től újabb minőségi előrelépéssel a vezérkari szolgálat évei követnek. 1940-től teljesít szolgálatot a vezérkar elhárító és hírszerző osztályán, szabotázselhárító, kémelhárító és sajtó-propanda szakterületeken. 1941 októberétől helyettesíti az osztályvezetőt, Ujszászyt. Magyarország német megszállását követően a németellenes hírében álló Kuthyt ugyan még kinevezik az Államvédelmi Központ élére (azonban annak mind szűkebb körű tevékenységét ténylegesen helyettese irányítja), sőt, májusban a 2. vkf. osztály élére is kinevezik. A nyilasok azonban letartóztatják, hadbíróóság elé állítják, amely 1945 januárjában megfosztja rendfokozatától és katonai állományviszonyától egyaránt.

Néhány évre úgy tűnhetett, hogy a sors igazságot szolgáltat: az Ideiglenes Nemzeti Kormány igazolja a nyilasok által méltatlanul meghurcolt, németellenes tisztet, akinek szakmai tudására az új hadsereg is igényt tart. Előbb a Honvédelmi Minisztérium személyügyi főnöke lesz, majd 1946-ban a Honvédség főfelügyelője, vezérezredesi rendfokozattal. 1948-ban pedig a HM katonai államtitkáraként éri el karrierje csúcsát. 1948, a fordulat éve azonban számára is fordulatot hozott: karrierje során három államformát és két országot szolgált, de az újabb rendszerváltás mindennek véget vetett. 1950-ben az ÁVH letartóztatja, a tábornokok perében halálra ítélik, majd kegyelmet kap, felmentik, újra elítélik, mindközben végig börtönben van. A forradalom alatt szabadon engedik ugyan, de rendőri felügyelet alá helyezik. Mikor a forradalom után 1958-ban azt a hírt kapja, hogy újra be kell vonulni a börtönbe, idegösszeroppanást kap, és öngyilkosságot követ el.

Péter Gábor

Született: 1906, Újfehértó – meghalt: 1993, Budapest; legmagasabb rendfokozata altábornagy, legmagasabb beosztása az önálló Államvédelmi Hatóság vezetője.

A zsidó nemzetiségű nadrággépző, Eisenberger Benjámint fiatalon csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz, ahol megismerkedett a fedés használatának, a konspiratív találkozással és kapcsolattartással az alapjaival. 1932-ben illegálisan a Vörös Segély kongresszusára Moszkvába utazik, valószínűleg ekkor szervezik be és szemelik ki a kommunista magyar politikai rendőrség vezetésére. Budapest felszabadulása után már mozgalmi nevével, Péter Gáborként kezdi meg működését a budapesti rendőrség politikai rendészeti osztálya élén.

Elvhú kommunistaként, Rákosi Mátyás feltétlen híveként (talán ezzel kívánta kompenzálni, hogy eredetileg egy szektássá minősített, mert Moszkvától nem függő kommunista csoportjához csatlakozott?) 1949-re a rendőrség Államvédelmi Osztályából hatalmas, monolitikus, önálló szervezetté formálja az Államvédelmi Hatóságot. Ennek folyamatában mindvégig Rákosi Mátyás szeme és keze a koalíciós csatározások, hűtlenségi és más koncepciók perек során, azaz egyik felelőse, mozgatója és végrehajtója a sztálini egypártrendszer kiépítésének Magyarországon.

1952-ben tartóztatták le, vélhetően Sztálin zsidóellenes paranoiájának magyarországi lecsapódásaként. (Személyiségére jellemző anekdota, hogy – Farkas Mihállyal szemben – szerényen öltözött, sötét civil öltönyt hordott – azonban ebből letartóztatásakor mintegy 300 darabot találtak lakásán...) Később az olvadás idején Rákosi őt tette meg a fő bűnbaknak.

Büntetéséből 1959-ben egyéni amnesztiával szabadult, de nem rehabilitálták (ez talán csak számára volt meglepő). Nyugdíjazásáig könyvtárosként dolgozott. Alakjáról mintázta Bacsó Péter Virág elvtársat *Tanú* című filmjében.

Farkas Vladimír

Született: 1925, Kassa (ma Košice, Szlovákia) – meghalt: 2002, Budapest; legmagasabb rendfokozata: alezredes, legmagasabb beosztása osztályvezető-helyettes.

Családja felvidéki eredetű, számos rokoni szállal kötődik a kommunista pártelithez. (Közeli rokona volt például az a Löwy Sándor, aki börtönben, éhségstrájk közben belehalt a mesterséges táplálásba.) Nevét Lenin után kapta, apja Farkas Mihály, az úgynevezett „négyesfogat” tagja, az 50-es évek elején honvédelmi miniszter nagyban egyengette karrierjét. E karrier az ÁVH operatív-technikai részlegénél vette kezdetét (ide szovjetunióbeli ejtőernyős-rádiósi kiképzése miatt került), s meredeken ívelt felfelé. Péter Gábor leváltását követően a teljes ÁVH vonatkozásában ő lesz Rákosi bizalmasa, „szeme és keze”. 1953 után elszigetelődött, 1955-ben leszerelték, 1956-ban, még a forradalom előtt, letartóztatták és elítélték, 1960-ban amnesztiával szabadult, később sem rehabilitálták. Haláláig sértődött maradt, elszigetelődött.

Önéletrajzát *Nincs mentség* címmel közvetlenül a rendszerváltást követően jelentette meg.

Harangozó Szilveszter

Született: 1929, Kunszentmárton; legmagasabb rendfokozata vezérőrnagy, legmagasabb beosztása belügyminisztériumi főcsoportfőnök.

A BM III. Főcsoportfőnökség sötét eminenciása, majd vezetője. Felfelé rugalmas és az ügyszőz lojális, lefelé vonalas és keménykezű. Viharsarki származású, egyházi szervezet tagjaként jelenti fel annak irányítóit, eljegyezve magát az állambiztonsági munkával, ezzel együtt az egyházi-kulturális szakterülettel. Állami felsőfokú végzettséget ezzel együtt nem szerzett. Az 1950-es évek elején a BM Kollégium titkára, karrierje ekkortól töretlenül (közvetlen vezetője, Péter Gábor letartóztatása ellenére is töretlenül) ívelt felfelé.

1977–1985 között a III./III. csoportfőnöke, 1985–1989 között főcsoportfőnök. A pártelit irányában kiváló kapcsolatokkal rendelkezett, Aczél Györgyhez a munkakapcsolaton túl személyes viszony is fűzte. Vonalasságára jellemző, hogy – a politikai megrendelésnek eleget téve – személyesen adott iránymutatást 1986. március 15-én a „láncchídi csata” néven elhíresült tömeges igazoltatásra. A rendszerváltást követően közreműködött a III. Főcsoportfőnökség átszervezésében.

Pallagi Ferenc

Született: 1936, Budapest; állambiztonsági vezérőrnagy, főcsoportfőnök, miniszterhelyettes.

Pallagi Ferenc élethelyzetét, iskolázottságát, életútját és habitusát tekintve egyaránt az állambiztonság újabb generációjához tartozott. Apja a Belügyminisztérium nyomdásza volt, a fiú kiváló tanuló lett, majd 1959-ben technikusként kezdte munkás éveit. 1961-ben került a Belügyminisztérium állományába, a III./V. – operatív technikai – Csoportfőnökségen. Ezt követően KISZ- majd pártkarrierbe kezdett, eközben 1967-ben elkezdte a Rendőrtiszti Főiskolát, 1971-ben pedig az MSZMP politikai főiskoláját. (Nem hallgatható el, hogy mindkettőt el is végezte.) 1976-ban alezredesi rendfokozatban a III./V. csoportfőnök helyettese, 1978-ban pedig csoportfőnök vezérőrnagyi rendfokozatban. Szakmai életútja tehát a technikai adatszerzéshez, karrierjének felfelé ívelése pedig a pártmunkához köthető. Beosztottjai, munkatársai jóindulatú és szerény vezetőként írják le, közkedveltségnek örvendő.

A felső vezetői karrier újabb lépcsőfokára 1985-ben ér fel, amikor is kinevezik a III. Főcsoportfőnökség helyettes vezetőjének. Ebben a beosztásban már bizonyára eljutottak hozzá azok a tájékoztatások, amelyek sejteni engedték, hogy a politikai rendszer egészét érintő gyökeres változások várhatók. 1989 májusában ő lesz a főcsoportfőnök, egyben állambiztonsági miniszterhelyettes. Nevéhez fűződik az átmenet előkészítése (állambiztonsági vizsgálati részleg megszüntetése, reformelképzelések kidolgozása, de az iratmegsemmisítésekre adott utasítás is), amelyet a Dunagate-ügy gyorsított fel. Ennek hatására lemondott, ügyészségi megrovásban részesítették. Több parlamenti vizsgálóbizottság előtt megjelent, a visszaemlékezések szerint higgadt, objektív érvelésével, korrektnek és részletesnek minősíthető tájékoztatásával rokonszenvet tudott kiváltani maga iránt.

Bibliográfia

- ANDERSON, Matthew Smith (1993): *The Rise of Modern Diplomacy. 1450–1919*. London – New York, Longman.
- ANDREW, Christopher (1996): *For the President's Eyes Only. Secret Intelligence and the American Presidency*. London, HarperCollins.
- AUBOUIN, Michel – TEYSSIER, Arnaud – TULARD, Jean (2005): *Histoire et dictionnaire de la police*. Paris, Robert Laffont.
- AUSTIN, N. J. E. – RANKOV, N. B. (2004): *Exploratio. Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*. London – New York, Routledge.
- BARÁTH Magdolna (2010): A Belügyminisztérium újjászervezése 1956 után. *Rubicon*, 20. évf. 3. sz. Onlineplusz.
- BAUMANN, Fritz Achim (2000): Verfassungsschutz in der Ersten Berliner Republik 1919–1933. In *Bundesamt für Verfassungsschutz – 50 Jahre im Dienst der inneren Sicherheit*. Köln–Berlin–Bonn–München, BfV.
- BEBESI György szerk. (2010): *A hosszú XIX. század rövid története*. Pécs, Bocz.
- BODA József – PARÁDI József szerk. (2013): *A XIX–XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei*. Budapest, NBSZ. (Magyar rendvédelem-történeti tanulmányok 3.)
- BORBÉLY Zoltán – KAPY Dezső (1942): *A 60 éves magyar rendőrség*. Budapest, Halász.
- BORÚS József szerk. (1989): *Magyarország hadtörténete*. I. kötet. Budapest, Zrínyi.
- BÖLL Gábor (2001): A VKF-2 szervezettörténete az újabb kutatások tükrében. In OKVÁTH Imre szerk.: *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958*. Budapest, Történeti Hivatal. 71–102.
- COMISSO, Giovanni (1982): *Velencei kémek*. Budapest, Helikon.
- CROWDY, Terry (2006): *The Enemy Within. A History of Spies, Spymasters and Espionage*. Oxford – New York, Osprey Publishing.
- CZÉKUS Zoltán (1940): *Az 1914–1918 évi világháború összefoglaló története*. Budapest, magánkiadás.
- CSAPÓ Csaba (1999): *A magyar királyi csendőrség története 1881–1914*. Pécs, Pro Pannonia.
- CSEH Gergő Bendegúz (1999): A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In GYARMATI György szerk.: *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve*. Budapest, Történeti Hivatal. 73–90.
- CSÓKA Ferenc szerk. (2012): *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és a titkos adatgyűjtés világából*. Budapest, NBSZ.
- DÁVID Ferenc (2012): A magyar katonai hírszerzés és elhárítás második világháborút követő megszervezésének körülményei. *Sereg Szemle*, 4. sz. 175–188.
- DÁVID Ferenc (2013): Történeti visszatekintés a magyar titkosszolgálatokra. In KOBOLKA István szerk.: *Nemzetbiztonsági alapismeretek*. Budapest, Nemzeti Közszerzési és Tankönyv Kiadó. 11–30.
- DEACON, Richard (1991): *Az izraeli titkosszolgálat*. Budapest, Kabala.
- DEÁK Ágnes (2015): *Zsándáros és policzajos idők. Államrendőrség Magyarországon 1849–1867*. Budapest, Osiris.

- DOBÁK Imre – ERDŐDI Ferenc (2014): *A magyar rádióelhárítás nemzetközi együttműködésének története 1955–1990*. Budapest, NKE.
- DRASKÓCZY István (1990): *A magyar nép története 1526-ig*. Budapest, IKV.
- DULLES, Allen (1963): *The Craft of Intelligence*. New York, Harper & Row.
- Encyclopedia of Russian History* (2004). New York – Detroit, Thomson Gale.
- Encyclopedia of the Enlightenment* (2003). Oxford, Oxford University Press.
- ERDÉLYI Gyula (1933): *A magyarok hadművészete*. Budapest, magánkiadás.
- ERDKAMP, Paul ed. (2011): *A Companion to the Roman Army*. Oxford, Wiley-Blackwell.
- EVTUHOV, Catherine et al. (2004): *A History of Russia: Peoples, Legends, Events, Forces*. Boston – New York, Houghton Mifflin Company.
- FARKAS Vladimir (1990): *Nincs mentség*. Budapest, Interart Stúdió.
- Felderítő-szolgálati utasítás* (2014). Ford. REGÉNYI Kund. Budapest, NBSZ-SZBMRTT. (A magyar rendvédelem-történet hagyatéka 1.)
- FM-7-85. Ranger Unit Operations* (1987). Washington, D.C., Department of the Army.
- GERŐ András Ferenc (1988): *Ferenc József, a magyarok királya*. Budapest, Novotrade.
- GERŐ Lajos szerk. (1895): *Pallas nagy lexikona*. IX. kötet. Budapest, Pallas.
- GREEN, Peter (1998): *The Greco-Persian Wars*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.
- GUDKIN, Peter (1999): *Military Intelligence. A History*. Phoenix Mill, Sutton.
- GYARMATI György szerk. (2000): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest, Történeti Hivatal. (Állambiztonsági Történeti Tár)
- HAHN István szerk. (1963): *A hadművészet ókori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi.
- HAJMA Lajos (2001): *A katonai felderítés és hírszerzés története*. Budapest, ZMNE.
- HANSON, Victor Davis (2010): *Makers of Ancient Strategy. From the Persian Wars to the Fall of Rome*. Princeton–Oxford, Princeton University Press.
- HARASZTI György – KOVÁCS Zoltán András – SZITA Szabolcs (2007): *Vallomások a holtak házából*. Budapest, ÁBTL–Corvina.
- HORVÁTH Csaba (é. n.): *A magyar katonai felderítés története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest, Püedlo.
- JOHNSON, Loch K. – WIRTZ, James K. eds. (2008): *Intelligence and National Security. The Secret World of Spies*. New York – Oxford, Oxford University Press.
- JENEY Lajos Mihály (1986): *A portyázó*. Hasonmás kiadás. (Hága, 1759.) Budapest, Magvető.
- JOBST Ágnes (2015): *A Stasi működése Magyarországon. A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata 1955–1989*. Budapest, Jaffa.
- KEEGAN, John (2005): *A háborús felderítés. Az ellenség megismerése Napóleontól az al-Kaidáig*. Budapest, Európa.
- KEEGAN, John (1998): *Maszk. A parancsnoklás álarca*. Budapest, Aquila.
- KELLERHOFF, Sven Felix – KOSTKA, Bernd von (2010): *Kémek fővárosa, Berlin. Titkosszolgálatok legrejtettebb ügyletei*. Budapest, Józseveg műhely.
- KEREKES Dóra (2010): *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*. Budapest, L'Harmattan.
- KERTÉSZ István (1983): *A hódító Róma*. Budapest, Kossuth.
- KERTÉSZ István (1999): *Ókori hősök, ókori csaták*. Az 1985-ös első kiadás bővített változata. Budapest, Korona.
- KERTÉSZ István (2000): *Antik harcmezőkön*. Az 1989-es első kiadás bővített változata. Budapest, Korona.

- KERTÉSZ István (2000): *Hellénisztika történelem*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete. (História Könyvtár Monográfiák 13.)
- KERTÉSZ István (2008): *Ez történt Marathónnál. A görög–perzsa háborúk*. Debrecen, TKK.
- KERTÉSZ István (2011): *Hannibal. A pun háborúk kora*. Debrecen, TKK.
- KERTÉSZ István (2013): Hírszerzés és híradás a klasszikus ókori hadviselésben. In Kiss László szerk.: *Acta Academiae Agriensis XL. Sectio Historiae. Tanulmányok a 70 éves Kaló Ferenc tiszteletére*. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. 75–92.
- KOVÁCS Sándor Iván szerk. (1985): *Zrínyi Miklós prózai művei*. Budapest, Zrínyi.
- KRIEGER, Wolfgang Hg. (2007): *Geheimdienste in der Weltgeschichte von der Antike bis heute*. Köln, Anaconda.
- KRIEGER, Wolfgang (2010): *Geschichte der Geheimdienste von den Pharaonen bis zur CIA*. 2. Aufl. München, Beck.
- LÁSZLÓ Gyula (1978): *A kettős honfoglalás*. Budapest, Magvető.
- LOSADA, Luis A. (1972): *The Fifth Column in the Peloponnesian War*. Leiden, Brill.
- MADARIAGA, Isabel de (1981): *Russia in the Age of Catherine the Great*. London, Weidenfeld & Nicolson.
- MALOVÁNYI Sándor (é. n.): *A repülőgép megjelenése és alkalmazása az első világháborúban*. Budapest, ZMKA.
- MISKOLCZY László (1901): *Előzetes eljárás bűnügyekben. Közigazgatási hatóságok számára*. Budapest, Athenaeum.
- PACEPA, Ion (1989): *Vörös horizontok. Egy kommunista kémfőnök visszaemlékezései*. Budapest, Áramlat.
- PETHŐ, Albert (1998): *Agenten für den Doppeladler. Österreich–Ungarns geheimer Dienst im Weltkrieg*. Graz–Stuttgart, Leopold Stocker.
- PIEKALKIEWICZ, Janusz (1997): *A kémkedés világtörténete*. I–II. Budapest, Zrínyi.
- PILCH Jenő szerk. (1936): *A hírszerzés és kémkedés története*. I–III. Budapest, Franklin-Társulat.
- PLANK Ede (1899): *A lovasság felderítő szolgálata*. Budapest, Márkus Nyomda.
- POKORNY Hermann (2000): *Emlékeim*. Budapest, Petit Real.
- POLMAR, Norman – ALLEN, Thomas B. (1997): *Spy Book. The Encyclopedia of Espionage*. New York, Random House.
- PORCH, Douglas (1997): *The French Secret Services*. Oxford, Oxford University Press.
- PRITCHETT, W. Kendrick (1971): *Ancient Greek Military Practices I*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.
- RADÓ Sándor (1979): *Képes politikai és gazdasági világtalasz*. Budapest, Kartográfia.
- RÁZSÓ Gyula (1987): *A lovagkor csatái*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- SABIN, Philip – WEES, Hans van – WHITBY, Michael eds. (2007): *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*. I–II. Cambridge, Cambridge University Press.
- SZAKÁLY Sándor (2001): *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Budapest, Ister.
- SZAKÁLY Sándor (2008): Az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás létrehozása és működése a két világháború közötti Magyarországon. *Felderítő Szemle*, 7. évf. emlékszám. 19–45.
- SZAKÁLY Sándor (2013): *Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették*. Budapest, Magyar Napló.
- SZAKÁLY Sándor (2015): *A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945*. Budapest, Magyar Napló.

- SZOMOR Sándor (2011): *Jubileumi emlékalbum a 125 éve alakult Budapesti Detektívtestület tiszteletére*. Budapest, ORFK.
- TÁBORI Kornél (1921): *Titkosrendőrség és kamarilla. Akták és adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból*. Budapest, Athenaeum.
- THOMPSON, James Westfall – PADOVER, Saul Kussiel (1938): *L'espionnage politique en Europe de 1500 à 1815*. Paris, Payot.
- TULARD, Jean (1998): *Joseph Fouché*. Paris, Fayard.
- URBÁN Attila (2003): A magyar állambiztonsági szolgálatok (1962–1980). *Múltunk*, 48. évf. 3. sz. 3–74.
- WEINER, Tim (2009): *A CIA története. Hamvába holt örökség*. Budapest, Gabo.
- WEINER, Tim (2013): *Az FBI története. Ellenség az egész világ*. Budapest, Gabo.
- ZACHAR József (1999): Az osztrák rendvédelmi modell történelmi gyökerei. *Rendvédelem-történelmi Füzetek*, 9. évf. 10. sz. 202–206.

A Dialóg Campus Kiadó a Nemzeti Közszolgálati Egyetem könyvkiadója.

Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó

www.dialogcampus.hu

www.uni-nke.hu

1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Telefon: (30) 426 6116

E-mail: kiado@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Petró Ildikó ügyvezető

Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt

Olvasószerkesztő: Szabó Ilse

Korrektor: Sós Dóra Gabriella

Tördelőszerkesztő: Stubnya Tibor

A borítón szereplő fénykép forrása: depositphotos.com / Porechenskaya

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.

Felelős vezető: Simon László vezérigazgató

ISBN 978-615-5945-96-0 (nyomtatott)

ISBN 978-615-5945-97-7 (elektronikus)

A hírszerzés és elhárítás története mindig is érdekelte az állam és a társadalom egymáshoz való viszonya, működése és fejlődése iránt érdeklődőket. Jelen műben a szerzők – a szakma és/vagy a történettudomány művelői – arra vállalkoztak, hogy szakmai szemmel, tudományos igénnyel, a szorosan vett szervezet- és fejlődéstörténetet meghaladva, a fejlődés csomópontjaira összpontosítva ismertessék ennek az ősi hivatásnak az alakulását, fejlődését Magyarországon és külföldön egyaránt. Hangsúlyt fektettek arra, hogy bemutassák az hírszerzés történetének jeles személyeit és eseményeit. Fontosnak tartották, hogy a világtörténelem egyes korszakaira vonatkozó rövid összefoglalók segítsék a szakmai folyamatok megértését. Meggyőződésük, hogy a művet a szakma művelői és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem hallgatói mellett haszonnal forgathatják a honvédelmi és rendvédelmi közösség tagjai, valamint az érdeklődő közönség is.

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE